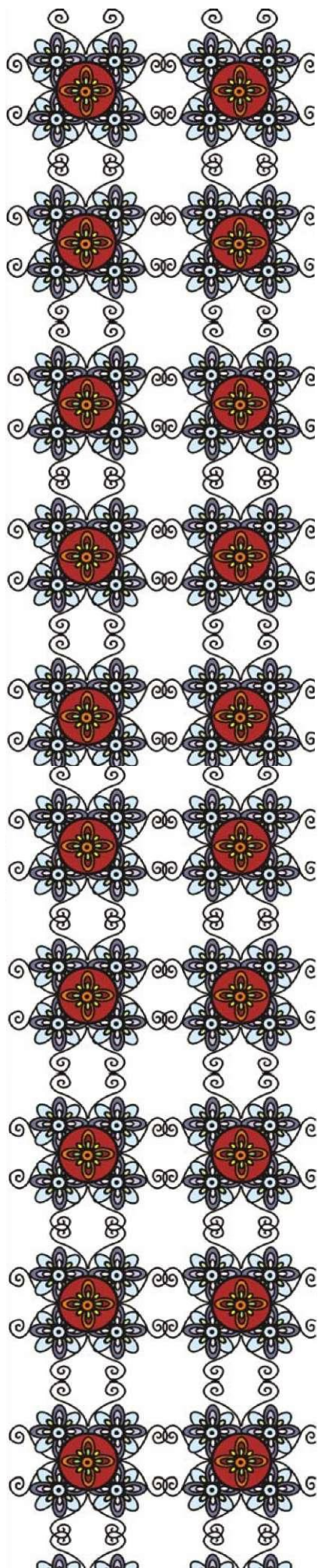

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

ЦЕНТР ІСТОРІЇ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Український смысл

*Науковий збірник
за редакцією доктора філологічних наук,
професора І. С. Попової*

ISSN 2313-4437

Дніпропетровськ
2016

УДК 811.161.2 (066)
ББК 81.411.4
У-45

ISSN 2313-4437

Збірник є науковим виданням, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата філологічних наук (наказ МОН України від 15.04.2014 № 455).

Рекомендовано до друку вченою радою Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (протокол № 7 від 24.12.2015)

Рецензенти:

М. О. Вінтонів – д-р філол. наук, проф. кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету;

О. І. Панченко – д-р філол. наук, проф., завідувач кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Редакційна колегія:

д-р філол. наук, проф. **І. С. Попова** (редактор), д-р філол. наук, проф. **В. О. Горпинич** (заст. редактора), д-р філол. наук, проф. **Н. І. Заверталюк**, д-р філол. наук, проф. **Ж. В. Колоїз**, д-р філол. наук, проф. **А. М. Поповський**, д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко**, д-р філол. наук, д-р філол. наук, проф. **Ю. О. Шепель**, канд. філол. наук, доц. **Н. С. Голікова**, канд. філол. наук, доц. **В. В. Корольова** (відп. секретар), канд. філол. наук, доц. **Н. П. Олійник**, канд. філол. наук, доктор філософії **Ю. Й. Рисіч** (Вроцлавський університет, Польща).

У-45 Український смисл : науковий збірник / за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпропетровськ : Ліра, 2016. – 336 с.

У збірнику подано сучасні погляди дослідників-мовознавців на розвиток української мови.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів, учителів.

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію авторів.

За точність викладеного матеріалу відповідальність покладено на авторів.

Усі права застережено.

Використання матеріалів – з дозволу редакційної колегії.

© Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара, 2016

КУЛЬТУРА МОВИ ЯК СОЦІОЛІНГВІСТИЧНА КАТЕГОРІЯ

УДК 811.161.2'373

В. В. Корольова

СУРЖИК У МОВЛЕННІ ПЕРСОНАЖІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДРАМИ

Стаття присвячена вивченню суржику в мовленні дійових осіб сучасних українських п'єс. Визначено типологію суржикомовних персонажів залежно від авторської художньо-естетичної настанови; доведено відсутність патогенності в драматургійних текстах із суржиковими елементами. Зафіксовано приклади драматичних творів, у яких мовне питання постає рушійною силою розвитку сюжету.

Ключові слова: суржик, суржикомовні персонажі, гібридна форма мови, мовна ситуація, драматургійний текст, автор.

Статья посвящена анализу суржика в речи действующих лиц современных украинских пьес. Определена типология суржикоязычных персонажей в зависимости от авторской художественно-эстетической установки; доказано отсутствие патогенности в драматургических текстах с суржиковыми элементами. Зафиксированы примеры драматических произведений, в которых языковой вопрос выступает движущей силой развития сюжета.

Ключевые слова: суржик, суржикоязычные персонажи, гибридная форма языка, языковая ситуация, драматургический текст, автор.

The article analyzes surzhyk in speech of characters of modern Ukrainian plays which are emphasized by postmodern attention to «small people», «no-heroes». Absence of a hero validates actualization of experiments with language form. In this case analysis of surzhyk as a hybrid language form, which is actively used by modern playwrights in characters' speeches, is of some interest. Surzhyk refers to Ukrainian-Russian language hybrid which is a consequence of artificial combination of the Ukrainian and Russian languages and which ruins the norms of Ukrainian standard language. Analyzed plays prove the fact that Ukrainian playwrights believe surzhyk has become a conventional phenomenon which occasionally receives the status of «the third language» along with Ukrainian and Russian. In terms of region surzhyk-speaking characters of modern plays represent different regions of Ukraine (the

© **Корольова В. В., 2016**

Crimea, Donetsk, Kyiv, L'viv). Depending on author's artistically aesthetic focus surzhyk-speaking characters can be divided into four types: 1) sharply negative characters with a criminal twist; 2) characters with low level of education and a myopic view of the world; 3) characters who possess adequate level of intellectual development but use surzhyk in order not to stand out; 4) characters who use hyperbolized surzhyk as means of ridiculing low anti-culture. It is proved that genre peculiarities of a play make it impossible to consider plays with surzhyk elements to be pathogenic text. Modern playwrights sometimes bring up the concern of language purity directly, which becomes the momentum in development of play's plot. The prospects of further research can be seen in investigating the processes of language reformation which are verbalized in dialogues of characters of modern Ukrainian plays.

Key words: surzhyk, surzhyk-speaking characters, hybrid language form, linguistic situation, dramatic text, author.

Сучасну українську драматургію характеризує поєднання різноманітних художніх напрямів і пошук модерних форм, що вмотивовано незаангажованістю, ідеологічною волею й відсутністю авторитетів у мистецтві. Сучасні п'єси вирізняє постмодерна увага до «маленьких людей», за визначенням Л. Залеської-Онишкевич, до «людей на маргінесах суспільства, або не-героїв» [4, с. 132]. Відсутність героя вмотивовує іншу ознаку сучасної драми: перенесення акцентів із драматичної дії на мову п'єси, експерименти з її формою. У цьому разі цікавим постає аналіз суржику як гібридної форми мови, яку активно використовують сучасні драматурги в мовленні дійових осіб.

Метою нашої статті є аналіз персонажів-суржикомовців сучасних українських п'єс, типологізація суржикомовних героїв, виявлення специфіки цього мовного явища в структурі драматичних текстів та відбиття мовної проблеми в сучасних творах. Матеріалом для аналізу стали 15 українських п'єс сучасних драматургів, серед яких Я. Верещак, О. Ірванець, Л. Подерв'янський, В. Сердюк та ін. Актуальність дослідження зумовлена відсутністю праць, присвячених аналізу суржикомовного персонажа сучасного драматургічного дискурсу.

Суржик потрактовують як українсько-російський мовний гібрид, що є наслідком штучного поєднання елементів російської й української мов та порушує норми української літературної мови [7, с. 7]. У тлумаченні суржику В. Труб пояснює причини

виникнення цього явища: «Суржик є мовленнєвим (або текстовим) виявом низького культурно-освітнього рівня носіїв мови Х як першої у ситуації нерівноправної (диглосної) двомовності, коли домінантна (панівна) мова Y пригнічує та всіляко обмежує субстрат мови Х» [9, с. 48].

Загальноприйнятого визначення статусу цього мовного явища на сьогодні немає. Мовознавці потрактовують суржик і як форму просторіччя (В. Труб [9]), і як субмову (Л. Масенко [5]), і як піджин (Н. Дзюбишина-Мельник [3]), і як напівмовність (Б. Ажнюк [1]), і як «недопереклад» (В. Радчук [6]). Утім, спільним є сприйняття суржику як загалом негативного явища. Л. Масенко стверджує, що «суржик нищить узус (практичну спонтанну норму) української мови і відриває її від літературної основи» [5, с. 125].

Сучасна драматургія підтверджує думки українських дослідників, зокрема І. Ціхоцького, які зазначають перехід суржику зі стилістичного діапазону ужиткового мовлення в літературні й музичні тексти, мову ЗМІ [10, с. 289], що зумовлене постмодерною рецепцією дійсності в українській мистецькій парадигмі. Проаналізовані п'єси доводять визнання українськими драматургами узвичаєності суржику, що подекуди отримує статус «третьої мови» поряд з українською й російською [2, с. 12]. Наприклад, Д. Гуменний у передмові до п'єси «Село. Еволюція (8-й поверх)» акцентує увагу читача на тому, що твір «написано трьома мовами: українською, російською та суржиком» (2).

За регіональним показником суржикомовні персонажі сучасних п'єс представляють різні області України: це і кримчанка Ніна (О. Рубашевська «Четверо в сараї»), і львів'янин Матвій (О. Ірванець «Якось в Америці»), і мешканці Донбасу (О. Росич «Останній забій»), і кримінальники з Київщини (О. Ірванець «Електричка на Великдень»). Носіями гібридної українсько-російської форми мовлення є як селяни (В. Даниленко «Гроші для Йонеско», В. Пікіна «Бісові круги»), так і мешканці міста (Н. Симчич «Хата, або Кінець епохи вишневих садів», І. Марченко «Музей нашої пам'яті»).

У сучасному мовознавстві наявні спроби класифікації суржикомовців. Певну градацію суржикомовця в опозиції «свій – чужий» пропонує Н. Дзюбишина-Мельник, аналізуючи стилістичний потенціал суржикізмів в українській літературі з кінця XIX до початку XXI ст. За цим критерієм художні твори можна поділити на чотири етапи залежно від авторської оцінки персонажа-суржикомовця. Перший етап представляють твори, що позиціонують суржикомовного героя як *чужого* (зазвичай негативно схарактеризованого). Істотною ознакою художніх текстів другого періоду стає залучення суржику до мовлення позитивних персонажів. У цьому разі суржикомовець стає *іншим*, але вже *своїм*. Твори третього етапу репрезентують суржикомовного персонажа як *свого*, чужим у цьому разі стає українськомовний герой. Для літератури четвертого етапу характерна штучність у вербалізації суржику, а персонажі, що ним послуговуються, є *чужими всім* [3, с. 17–19].

Зважаючи на досліджений матеріал, пропонуємо класифікувати суржикомовних персонажів сучасних п'єс на чотири типи:

1. Акультурований тип. Суржикомовні персонажі першого типу підтверджують тезу Л. Масенко, яка наголошує, що використання суржику у творах художньої літератури є відбиттям процесів акультурації й денаціоналізації українського соціуму [5, с. 107]. Суржик стає ознакою недостатнього рівня освіченості й культури дійових осіб. Наприклад, у п'єсі В. Пікіної «Бісові круги» корисливість, вульгарність і бездуховність персонажів авторка вдало унаочнює їхніми озвученими думками:

Усі деякий час ідуть мовчки. Думки.

*Баба Вася. Це все він, я знаю, а то для чого їм **шептатися** треба, а? От паскуди. Но **нічо** зараз вас на чисту воду виведуть. Ніде правди діти.*

*Ленка. **Капці, що ж це буде...** А **хрєн** вам, **шоб** не було, а сумку собі лишу, я ж її не вкрала, а виміняла.*

*Верка. От **Колька**, значить, не побоявся **Лєнке** капці і сумку підігнати. А Толька, баран, перший знайшов і **по любому даже** не подумав про те, що є я, яка теж мріє в **лакірованих** туфлях*

ходити, та ще й в комплекті з сумкою. От Ленка, сучка везуча (7).

Драматурги зазвичай використовують таку модель суржикомовної особистості для відтворення представників з низьким рівнем загальної культури й освіченості, що вмотивовує їхнє безвідповідальне ставлення до висловленого. У цьому разі носіями суржику є всі персонажі в драмі, у якій мовного протиставлення або не передбачено загалом, або воно не є значущим для розвитку драматургійного сюжету. Автори використовують суржик з метою відтворення сучасних мовних реалій: герої уособлюють мимовільних носіїв суржику, які вже засвоїли його як родовий спадок і використовують тому, що не знають літературних норм [8, с. 74].

2. Негативно оцінний тип. Другий тип представляють носії суржику, які в п'єсах є різко негативними героями з ознаками не лише моральної деградації та національної змаргіналізованості, а й злочинних нахилів. Таким є, наприклад, єдиний персонаж-суржикомовець у п'єсі Н. Марчук «Калина та песиголовці»:

Мишко. Жаль, що не можна зразу розстрілять... Ці іностраниці як начнуть вонять на увесь мір – де діли поетесу... (6, с. 278).

Мовними покручами спілкуються й кримінальники з п'єси О. Ірванця «Електричка на Великдень»:

Мультик (до своїх). Поняв? Сорок мінут ще їхати. Ну ясно, шо нада випити. Отам бабці кімарять, дальше по вагону, у них точно должно быть, я зуб даю!.. Давай, докурюй, підєм знакомиться (4, с. 105).

Зазначений тип суржикомовних дійових осіб автор співвідносить із позитивними героями, які говорять українською. У цьому разі мовна характеристика посилює негативну оцінку персонажів і постає засобом протиставлення художніх образів.

3. Нівелювальний тип. Дійові особи третього типу відрізняються від попередніх тим, що, незважаючи на знання літературних норм, усе-таки оперують суржиком, щоб не вирізнитися серед носіїв гібридної форми мови. Таким є, наприклад, учитель географії на прізвище Зоолог

у трагікомедії О. Росича «Останній забій»:

*Зоолог. Мені теж з тещею **повезло**. Та і на жінку **гріх жалуватися** – терплять мене з останніх сил. Мені вже соромно їм у вічі дивитись. **Вроді я мужчина**, а сім'ю прогодувати не можу (9, с. 446).*

У репліках суржикомовців, які мають достатній рівень інтелектуального й культурного розвитку, трапляються елементи інтертекстуальності, що підкріплюють філософські міркування героїв. Наприклад:

*Монтер. Ей! Йо!... **Нє**, ну в натурі. Найшли крайнього. Воно **конєшно**, як казав Герцен, **от судьби нє уйдьош, как от будочніка**, але з **другого боку** і віслюк Бенджамін... (До зали). Якщо хто не пам'ятає, то це в антиутопії Джорджа Орвелла «Звіроферма». Отож той Бенджамін теж зі свого боку має рихт – він, мовляв, згідний би не махати хвостом, коли б не було мух. Ну я їм **устрою**. (Пауза). **Щас отремонтіруєм** (з'єднує дроти) (5).*

4. Пародійний тип. Останній виокремлюваний тип суржиконосіїв найяскравіше представлений у п'єсах Л. Подерв'янського, твори якого перенасичені суржиком впереміш з інвективною лексикою. Мовну практику драматурга Л. Масенко вдало визначає як «засіб пародіювання й осміювання низової антикультури, розростання якої набуло небезпечних для психічного суспільного здоров'я форм» [5, с. 119]. Наприклад:

*Миша (до Гриші). **Сижу я в барі в Прибалтіє, кругом старінні стулья**. Так за** [цензура – В. К.] **здєлано**. Заходить мудак і каже **мінє**: «**Ето мєсто мойо, может, ви пєрєсядєтє?**». А я говорю: «**Ні** собі! Ти шо, абарзєл, пацан? Может, ти сам пєрєсядєш? Я ї** такі варіанти**» (8, с. 31).*

У цьому разі суржик є авторським інструментом сатиричного викриття й негативного оцінювання персонажів як уособлення зденаціоналізованої «совкової» ментальності.

Підсумовуючи, зауважимо, що вживання суржику в драматургійному тексті умотивоване різними художньо-естетичними настановами: це і засіб негативного оцінювання персонажів, й інструмент гіперболізованого висміювання

суспільних «низів», і засіб відтворення справжньої мовної ситуації в Україні, наближення персонажної комунікації до реального живого мовлення. За нашими спостереженнями, жанрова специфіка драми унеможливорює зарахування п'єс із суржиковими елементами до патогенного тексту. Оскільки автор, хоч і обмежений у драмі змогою експліцитно висловлювати власну позицію, використовує загалом суржик лише в мовленні персонажів, вербалізуючи паратекстову сферу (ремарки, перелік дійових осіб, епіграф, присвяту тощо) з урахуванням літературних норм української мови. Читач, орієнтований, наприклад, українськомовними ремарками, отримує певний натяк на авторську позицію й сприйняття суржику в драматичних текстах:

Патрікеєвна. Миша, Гриша, папа приніс ням-ням!

Микита розкручує мішок. З мішка з'являється пещена голівка Петра. Петро кліпає оченятами і крутить голівкою, як дурна курка.

Петро. Вау, як круто! Ви хто, готіческіє екстремали? (8, с. 177).

Більшість сучасних драматургів намагається не популяризувати суржику, користуючись у безпосередній комунікації із читачем через паратекстові елементи літературною мовою. Поза тим, подекуди сучасні драматурги відверто порушують проблему чистоти мовлення, що стає рушійною силою розвитку драматургійного сюжету. Наприклад, у комедії О. Денисенка «Травень-вересень», що є своєрідним сучасним переосмисленням п'єси М. Куліша «Мина Мазайло», основою конфлікту в родині Широкоперів стає мовне питання. Суржикомовними є всі персонажі твору, крім учительки Лялі Груші, яка впливає на мовну свідомість закоханого в неї Дмитра Широкопера, а Дмитро – на батьків і друзів. Кульмінацією п'єси стає суперечка матері із сином, який іде з дому:

Діана. Дімачка! Я бігу із тобою!

Дмитро. До щастя, мамо, треба звертатися тільки рідною мовою!

Діана (біжить і кричить, згадуючи рідні слова). Добре!..

Как там? Счас! Синочку, я буду говорити тільки... на ... не... по... от каторжна душа! Тільки по-нашому!

Гріша. Дмитре! Якщо у цьому проблема, то я і слова не по-українському не скажу! (3, с. 202).

Пуристом сатирично змальовано й персонажа п'єси Я. Верещака «Любов у центрі міста» Антошу, який грошима заохочує дружину (Гелю) до вживання правильної української мови:

Геля. Стіл я накрила згідно з наказом. Качка в духовці... А про яких це женихів ви далєбі обмовилися?

Антоша (поправив). Щойно. «Далєбі» – це трошки інший нюанс: таки, справді, правду кажучи...

Геля. Щойно обмовилися.

Антоша. Гарне слово «обмовилися» – десять баксів. (Дає гроші) (1, с. 149).

За мовленням своєї доньки Катерини стежить і героїня п'єси В. Кожелянка, В. Сердюка «Пластиліновий метал» Мар'яна, напр.:

Блюхер. Їду в авто, у терміновій справі, раптом трохи зле стало, зупинились, випив пігулку, ледь хотів пройтись. Тут ваше дівчисько підбігає і каже: «Ви моя остання надія, прошу, зайдіть до нас і скажіть моїй мамашці»...

Мар'яна. Катерина не могла вжити цього бридкого русизму, очевидно вона сказала «мамці»? (5).

Отже, сучасні драматурги, використовуючи суржик у власних творах, керуються різними художньо-естетичними настановами. Утім, суржикомовні персонажі однозначно не є свідченням авторської позиції культивування цієї субмови, що спричинило б трактування п'єс як патогенних текстів. Суржик у діалогах героїв є відбиттям реальної мовної ситуації в Україні, де давно наявна проблема українсько-російської мішанини. Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо в дослідженні процесів мовної реформації, вербалізованих у діалогах персонажів сучасних українських п'єс.

Бібліографічні посилання

1. **Ажнюк Б. М.** Мовна єдність нації : діаспора й Україна / Б. М. Ажнюк. – К. : Рідна мова, 1999. – 450 с.
2. **Врублевська Г.** Суржик як елемент міської субкультури / Г. Врублевська // Урок української. – 2012. – № 11–12. – С. 12–14.
3. **Дзюбишина-Мельник Н.** Суржик і суржикізм : стилістичні ресурси / Н. Дзюбишина-Мельник // Наукові записки НаУКМА. – К. : Вид-во НаУКМА, 2010. – Т. 111. Філологічні науки. – С. 16–20.
4. **Залеська-Онишкевич Л.** Текст і гра : українська модерна драма / Л. Залеська-Онишкевич. – Нью-Йорк ; Львів : Літопис, 2009. – 472 с.
5. **Масенко Л.** Суржик : між мовою і язиком / Л. Масенко. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2011. – 135 с.
6. **Радчук В.** Суржик як недопереклад / В. Радчук // Українська мова та література. – 2000. – № 11 (171). – С. 11–12.
7. **Селіванова О.** Проблема форм фіксації мов у соціолінгвістиці / О. Селіванова // Мова і суспільство. – 2011. – Вип. 2. – С. 7–18.
8. **Томіленко Л. М.** Суржик як об'єкт наукових досліджень і дискусій / Л. М. Томіленко // Мовознавство. – 2014. – № 11. – С. 69–80.
9. **Труб В. М.** Явище «суржику» як форма просторіччя в ситуації двомовності / В. М. Труб // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 46–58.
10. **Ціхоцький І.** Антисуржик : у пошуках мовної ідентичності / І. Ціхоцький // Теле- і радіожурналістика. – 2012. – Вип. 11. – С. 288–290.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Верещак Я.** 144000 : п'єси-фентезі / Я. Верещак. – К. : НЦТМ імені Леся Курбаса, 2008. – 344 с.
2. **Гуменний Д.** Село. Еволюція (8-й поверх) : п'єса [Електронний ресурс] / Д. Гуменний. – Режим доступу: <http://teatre.com.ua/ukrdrama/selo-evoljutsija-8-jpoverx-nadsja-den>

gumennyj.

3. **Денисенко О.** Травень-вересень : комедія / О. Денисенко // Кур'єр Кривбасу. – 2005. – № 11 (листопад). – С. 128–203.
4. **Ірванець О.** Лускунчик–2004 : п'єси, вірші / О. Ірванець. – К. : Факт, 2005. – 208 с.
5. **Кожелянко В.** Пластиліновий метал [Електронний ресурс] / В. Кожелянко, В. Сердюк. – Режим доступу: <http://litforum.com.ua/index.php?r=11&a=2252>.
6. **Марчук Н.** Калина та песиголовці / Н. Марчук // Коронація слова : збірка п'єс лауреатів конкурсу 2006 та 2007 років. – К. : Нора-Друк, 2008. – С. 246–282.
7. **Пікіна В.** Бісові круги : п'єса [Електронний ресурс] / В. Пікіна. – Режим доступу: <http://teatre.ua/ukrdrama/bisovi-krugy-valentyn-rikinaj>.
8. **Подерв'янський Л.** Герой нашого часу : повне зібрання п'єс / Л. Подерв'янський. – Харків : Фоліо, 2015. – 377 с.
9. **Росич О.** Останній забій / О. Росич // У пошуку театру : антологія молоді драматургії. – К. : Смолоскип, 2003. – С. 424–469.

МОВНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ ПЕРВИННОГО ТА ВТОРИННОГО ЗНАННЯ

У статті проаналізовано актуальне питання сучасної когнітивної лінгвістики – особливості мовної категоризації первинного та вторинного (наукового / професійного) знання. Метою наукової розвідки є аналіз механізмів роботи свідомості людини з освоєння навколишнього світу та втілення знання про світ у спеціальних ментально-мовних структурах – категоріях мислення та інтерпретації знання про світ. В історії вивчення категорій, на нашу думку, можна розрізнити два підходи-періоди, перший з яких виділяє первинні (універсальні / загальнофілософські / фундаментальні) категорії, а другий – вторинні (наукові та професійні) категорії.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, категоризація знання, ментально-мовна структура, категорії мислення, категорії інтерпретації знання

В статье рассмотрены актуальные вопросы современной когнитивной лингвистики – особенности языковой категоризации первичного и вторичного (научного / профессионального) знания. Целью исследования является анализ механизмов работы сознания человека по освоению окружающего мира и воплощению знания о мире в специальных ментально-языковых структурах – категориях мышления и интерпретации знания о мире. В истории изучения категорий, по нашему мнению, можно различить два подхода-периода, первый из которых выделяет первичные (универсальные / общепhilosophические / фундаментальные) категории, а второй – вторичные (научные и профессиональные) категории.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, категоризация знания, ментально-языковая структура, категории мышления, категории интерпретации знания

The paper investigates the fundamental issues of modern cognitive linguistics. The point of special interest is peculiarities of linguistic categorization of primary and secondary (academic / professional) knowledge. The aim of the study is to analyze the mechanisms of the human mind for the world exploration and knowledge implementation in special mental and linguistic structures, which are categories of thinking and categories of knowledge interpretation. In the history of the study of the categories, in our opinion, it is possible to distinguish two approaches, the first of which identifies the primary (universal / philosophical / basic) categories, and the second secondary (scientific and professional) categories. The various aspects of

© Стасюк Т. В., 2016

perception of the world explicates various categories, which are formed in the groups. Primary categories include perceptual and comprehension categories and secondary categories comprise scientific ones (research, interpretive, innovative) and professional ones (empirical, practical, technological, sociological). On the other hand, it is possible to distinguish perceptual natural categories as mental categories of natural objects and conceptual categories as categories of notions and language units. It is also relevant to investigate conceptual categories as explication of language knowledge about the world. Then we have to study grammatical categories and their types (morphological, derivative and syntactical ones).

Key words: cognitive linguistics, categorization of knowledge, mental-linguistic structure, the categories of thought, the categories of knowledge interpretation

Процес пізнання людиною навколишнього світу безперервний. Людина починає пізнавати світ з моменту народження й продовжує робити це протягом усього життя. У гуманітарному знанні розрізняють два види пізнання – повсякденне, або життєве (сприяє входженню людини в соціальне й культурне середовище, забезпечуючи формування в індивіда функціональних орієнтирів, що допомагають йому жити й діяти адекватно до реалій цього світу), і наукове, або раціональне (що базується на повсякденному пізнанні й перебуває в тісній взаємодії з ним) [8, с. 13]. В основі кожного з видів пізнання лежить здатність людини до категоризації, тобто віднесення ідентифікованого предмета чи явища до тієї чи тієї категорії предметів чи явищ, раніше сформованої у свідомості індивіда [8, с. 4].

За двома різними видами пізнання можна говорити про два види категорій – первинні (універсальні / фундаментальні) та вторинні (наукові / професійні). На основі раніше сформованих природних (первинних) категорій у процесі наукового пізнання світу у свідомості людини формуються наукові категорії, що на противагу від природних становлять штучні семантичні класи, оскільки утворюються внаслідок відрефлексованої розумової діяльності [14]. В інтерпретації Ф. Конрада цей вид категорій має назву *unnatural categories* – неприродні категорії, які нерідко уналежнюють до абстрактних із фіксованою структурою та фіксованою кількістю ознак [14]. Якщо природні категорії

утворюють каркас повсякденного (життєвого, наївного) образу світу, наукові категорії є «цеглинами» наукового, чітко відрефлексованого образу світу [11, с. 116].

Первинні (універсальні / загальнофілософські / фундаментальні) категорії репрезентують вищі шаблі категоризації світу. До таких категорій зазвичай уналежнюють сутність, якість, кількість, відношення тощо. Конкретнонаукові категорії за своїм обсягом значно вужчі не лише від універсальних, а й від загальнонаукових. Зв'язок, ієрархія та взаємозумовленість трьох зазначених типів категорій виявляємо в тому, що теоретичне мислення певних галузей науки, яке здійснюється в системі всіх універсальних категорій, зазнає конкретизації, деталізації, специфікації в різних ракурсах [10].

Наукова категоризація відрізняється від первинної цілеспрямованим характером, зумовленим чітко поставленими завданнями, для виконання яких кожна наука має специфічну методологію й набір інструментів. А. Бочкарьов зазначає, що класична організація знань передбачає ієрархічне впорядкування ідей у свідомості людей як струнку систему підпорядкованих одна одній і чітко визначених категорій – «мережі маршрутів» з деякими вузловими точками як сформованими в межах об'єктивного знання поняттями [4, с. 38].

Системність категорійного освоєння реальності наука досягає завдяки виявленню не лише типових характеристик об'єкта категоризації, але й решти його характеристик, що не властиво для позанаукового пізнання. Під час виділення предмета з низки інших відбувається, за висловом В. Гака, «повертання» його різними сторонами до суб'єкта. Людина бачить ці різні сторони, але не всі однаково чітко, що пов'язано з практичним освоєнням цього об'єкта щодо інтересів та мети мовного колективу [5, с. 49–50]. Прагнення наукової категоризації врахувати всі характеристики досліджуваного явища спричинює докладніше структурування наукових знань у категоріях, а отже, до вищого рівня абстрагування.

Категорії науки визначають як формати знань, що інтегрують «у собі різні структури: 1) знання загальної

концептуальної основи для об'єднання тих чи тих об'єктів; 2) знання самих об'єднуваних об'єктів і 3) знання принципів і механізмів їх об'єднання, тобто категорію можна тлумачити як певну концептуальну структуру інтегративного типу» [2, с. 5–22].

У контексті зазначеного зауважимо роль професійного знання, що формується внаслідок категоризації повсякденного практичного досвіду, зафіксованого в одиницях мови спеціального призначення – у термінах та професіоналізмах.

На противагу науковій (теоретизованій, алгоритмізованій), професійна діяльність має нерідко практичне спрямування, в якому відбивається практичне пізнання, прагматичне осмислення, певний досвід тощо. Наприклад, основні риси професійної лексики, на думку О. Голованової, зумовлені зв'язком із практичною діяльністю людей і відбивають їхню практичну свідомість [7, с. 28–32].

О. Бабушкіна розвиває цю думку й підкреслює: «Соціально-професійне середовище є простором, де народжуються ... структури професійних знань, оцінок, уявлень» [1, с. 60–62]. Авторка аналізує результати категоризації / концептуалізації професійних знань і наголошує на таких їхніх особливостях, як практичність, досвід, зручність, визначаючи, що конкретне професійне знання в середовищі фахівців отримує оцінне переосмислення, яке фіксується засобами побічно-похідної номінації, а потім транслюється в загальнокомунікативний простір.

За перерахованими видами знання О. Голованова виділяє такі різновиди досвіду: «1) досвід, отриманий у процесі природної комунікації (досвід користування природною мовою); 2) досвід раціональної інтерпретації світу, отриманий в процесі формального навчання або сформований як підсумок роботи рефлексійної свідомості; 3) спеціальний досвід, набутий у межах професійної комунікації (у природних умовах професійної діяльності)» [6, с. 70]. Науковий досвід є водночас творчим і формалізованим, тому що формується в процесі пошукової та інтерпретаційної діяльності й утілюється в загальновизнані наукові форми. Професійний досвід має типізований характер,

оскільки ситуація, у якій його отримано, є типовою для того чи того фаху. «Стереотипність ситуації сприяє створенню регулярних моделей номінації тих чи тих об'єктів, процесів та зв'язків», – відзначає О. Голованова [6, с. 67].

Л. Ємельянова, своєю чергою, відзначає також поділ знання на три типи, підкреслюючи, що можна говорити про три системи логік, якими користується людина в процесі категоризації навколишнього світу: логіка наукова, логіка мовна, логіка емпірична [професійна – Т. С.] [9].

Щодо категоризації професійного знання / досвіду О. Голованова з опертям на дослідження Д. Лотте пропонує виділяти чотири основних категорії – предметів, процесів (явищ), властивостей і величин. Це найважливіші, центральні категорії в ментальному просторі професійної діяльності. Як додаткові, услід за Т. Канделаки, О. Голованова аналізує ще п'ять категорій – станів, режимів, одиниць вимірювання, наук (і галузей), професій (і занять) [6, с. 105].

З іншого боку, актуальною є експлікація саме мовної репрезентації мисленнєвих категорій. У лінгвістичній інтроспекції, начебто в іншій (порівняно з попередньою класифікацією) ментальній площині проводять розподіл категорій щодо мовної організації.

На думку А. Шарандіна, найпоказовішими, з погляду справедливості тверджень про зв'язок мовних категорій та їхніх форм з ментальністю людини, з відбиттям еволюційних процесів у її свідомості й мисленні, є лексичні та граматичні категорії, значущість і об'єктивність яких зумовлена насамперед природою самої мови як певної семіотичної системи [13]. Л. Талмі зазначає: «Мова, будучи когнітивною системою, має дві підсистеми, що виконують додаткові функції: забезпечення концептуального змісту та визначення концептуальної структури» [12, с. 114]. Підсистемою, що забезпечує концептуальний зміст, є лексика, представлена насамперед тими чи тими лексичними категоріями, а підсистемою, що визначає концептуальну структуру, є граматики, що виявляє себе в дискретній сукупності та взаємодії граматичних категорій. М. Болдирев зауважує:

«Лексична категоризація становить мовний аналог категоризації природних об'єктів та об'єктів внутрішнього світу людини. У ній реалізується гносеологічна функція мови. Граматична категоризація відбиває онтологію самої мови, поділ на природні для мови категорії, що забезпечують її існування як певної семіологічної системи та виконання покладених на неї функцій» [3].

Розвиваючи думки Л. Талмі та М. Болдирева, можна стверджувати, що розмежування лексичних і граматичних категорій визначає потреба осмислення природи мови і буття, адже вони пов'язані з різними аспектами функціонування мови – лексичні з гносеологією (пізнання світу через його членування на реалії, називання цих реалій, визначення «обсягу реальності», «схопленої» та зафіксованої знаком), а граматичні з онтологією (структурування світу, вибудовування мовної картини буття, освоєння реальності в її різноманітті).

Постає питання про характер семантики, що репрезентує свідомість у мові: яка семантика відбиває буття безпосередньо, а яка є відбиттям у слові мовної діяльності, тобто виявляється власне мовною, має інтерпретаційний характер. На думку М. Болдирева, уявлення про природні об'єкти й категорії, енциклопедичне знання про світ містять «аналогові» лексичні категорії, що відбивають будову світу й результати його пізнання: виокремлення конкретних предметів і явищ, їхніх характеристик тощо. Інтерпретаційними ж є власне мовні категорії – граматичні, оскільки сутність мови виявляється в граматичних класах, значеннях тощо. Відповідно лексичні значення та об'єднання (тематичні групи) слів репрезентують категоризацію природних об'єктів, а граматичні значення й категорії – категоризацію природних для мови (й умовних щодо зовнішнього світу) об'єктів. Граматичні значення є результатом абстрагування від конкретних лексичних значень (їх символізацією), відбиттям принципів і закономірностей внутрішньої будови мови, метою якої є умовне передавання зв'язків і відносин між об'єктами навколишнього світу, їхні статична і динамічна характеристики. Ця відмінність, за

визначенням М. Болдирева, термінологічно закріплюється в двох типах назв: лексична категоризація і граматична категоризація [3].

Отже, на сьогодні актуальним є розмежування первинної – вторинної (наукової або професійної) категоризацій, оскільки людина оперує первинними – вторинними (науковими та професійними) знаннями, накопичуючи первинний – вторинний (науковий (раціональний) та професійний (діяльнісний)) досвід. У різних площинах сприйняття навколишнього світу категорії формуються за рубриками: первинні (перцептуальні та первинного осмислення) і вторинні – наукові (наукове, інтерпретаційне, раціоналізаторське осмислення) та професійні (практичний, технологічний, продуктивний, соціологічний досвід). Усі ці категорії мають мовне вираження, експліковане в називанні та інтерпретації явищ дійсності, вербалізації позамовних смислів у лексичних категоріях та інтерпретації знання про світ у граматичних категоріях.

Бібліографічні посилання

1. **Бабушкина О. Н.** Социально-профессиональная когнициия как источник оценочной концептуализации (на материале фразеологии) / О. Н. Бабушкина // Язык и речь в междисциплинарном пространстве : сборник материалов Международной научно-практической конференции. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2011. – С. 60–62.
2. **Болдырев Н. Н.** Форматы знания в языке и методы их исследования / Н. Н. Болдырев // Вестник Тамбовского ун-та. – Приложение к журналу. – Тамбов : Изд-во Тамбовского ун-та, 2009. – С. 57–77.
3. **Болдырев Н. Н.** Языковые категории как формат знания / Н. Н. Болдырев // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2006. – № 2. – С. 5–22.
4. **Бочкарев А. Е.** О значении как «экране знаний» / А. Е. Бочкарев // Вестник Московского ун-та. – Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2008. – № 1. – С. 37–42.

5. **Гак В. Г.** Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1998. – 768 с.
6. **Голованова Е. И.** Введение в когнитивное терминоведение / Е. И. Голованова. – М. : Флинта ; Наука, 2012. – 224 с.
7. **Голованова Е. И.** Профессиональная когниция как разновидность интерпретирующей деятельности / Е. И. Голованова // Вестник Челябинского гос. ун-та. – 2013. – Вып. 84. – № 31 (322). – С. 28–32.
8. **Григорьев А. А.** Репрезентация лексических категорий в языковом сознании : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / А. А. Григорьев. – М., 2005. – 362 с.
9. **Емельянова Л. Ю.** Понятие языковой категории [Электронный ресурс] / Л. Ю. Емельянова // Восточное партнёрство. – Днепропетровск, 2013. – Режим доступа: <http://www.rusnauka.com>.
10. **Крымский Б.** Конкретнонаучные и философские виды универсалий / Б. Крымский // Логико-гносеологические исследования категориальной структуры мышления : сборник научных трудов. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 5–46.
11. **Леонтьев А. А.** Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии : избранные психологические труды / А. А. Леонтьев. – М. : Моск. психолого-соц. ин-т ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. – 448 с.
12. **Талми Л.** Отношение грамматики к познанию / Л. Талми // Вестник Московского ун-та. – Серия 9. Филология. – 1998. – № 1. – С. 91–115.
13. **Шарандин А. Л.** Лексическая категоризация времени и ментальность / А. Л. Шарандин // Вестник Волгоградского гос. ун-та. – Серия 2. Языкознание. – 2011. – № 2 (14). – С. 11–16.
14. **Frederick G. Conrad.** Estimating the Frequency of Events from Unnatural Categories / G. Conrad Frederick, Norman R. Brown, Monica Dashen // Memory and Cognition. – 2003. – № 31 (3). – P. 552–562.

ЧИ МОЖНА ЛЮБИТИ УКРАЇНУ РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ?

У статті досліджено явище російськомовного українського патріотизму. Зроблено спробу різнопланового осмислення цього явища з метою пошуку відповіді на питання: чи можна любити Україну «мовою окупанта»? Досліджено становлення російськомовного українського патріотизму на різних історичних етапах. Наведено та проаналізовано позиції «за» і «проти» наявності цього явища. Проаналізовано перспективи розвитку в Україні української та російської мов.

Ключові слова: патріотизм, українська мова, російська мова, ненависть, любов.

В статье исследуется явление русскоязычного украинского патриотизма. Осуществлено попытку разнопланового осмысления этого явления с целью поиска ответа на вопрос: можно ли любить Украину «на языке оккупанта»? Исследовано становление русскоязычного украинского патриотизма на разных исторических этапах. Приведены и проанализированы позиции «за» и «против» существования этого явления. Проанализированы перспективы развития в Украине украинского и русского языков.

Ключевые слова: патриотизм, украинский язык, русский язык, ненависть, любовь.

The article examines the phenomenon of Russian-speaking Ukrainian patriotism. We have attempted for diverse understanding of this phenomenon trying to find answer to the question: is it possible to love Ukraine with «the language of the occupier»? The formation of the Russian-speaking Ukrainian patriotism throughout history was investigated. The position «for» and «against» the existence of this phenomenon was described and analyzed. The prospects of development in Ukraine of Ukrainian and Russian languages were studied. Coming to Ukraine as the language of the occupier, Russian gradually began to be not only the factor of russification of Ukrainians, but also – sometimes – to become an instrument of the pro-Ukrainian position. In the present circumstances the particular Russian-speaking Ukrainian may be an ardent patriot of his country, even willing to fight for it with arms in his hands.

In Ukraine there are different positions regarding the problem of possibility-impossibility, appropriateness-inappropriateness of the existence of the phenomenon of Russian-speaking Ukrainian patriotism. At the same time, in the framework of this debate, we can highlight some factual material. At first, it gives reason to believe that

© Хомінський С. Й., 2016

historically Russian in Ukraine is «the language of the occupier», and secondly, proves that with this language it is still possible to sincerely love Ukraine. Speaking Russian you can fight and even die for Ukraine.

The existence of the phenomenon of Russian-Ukrainian patriotism does not absolve us from the obligation to study Ukrainian language, to develop and constantly expand the boundaries of its application. At the same time, Ukraine has all prospects for uncertain period of time to remain a bilingual country. Language policy of Ukraine needs to be thought out, balanced and incredibly wise. The rights and freedoms of all citizens must be taken into account and, simultaneously, we must respond effectively to external attempts once again to play the «language card».

Concerning all this, further research of the designated problem is promising and relevant.

Key words: patriotism, Ukrainian language, Russian language, hate, love.

Сучасна Україна – це двомовна держава. Більшість наших співгромадян спілкуються українською мовою. Проте значна частина українців спілкуються також російською. Окрім того, багато людей є в буквальному розумінні двомовними, тобто вони не лише володіють обома мовами, а й у різних ситуаціях переходять з однієї мови на іншу.

Гострота сприймання цієї проблеми істотно зросла впродовж двох останніх років, відколи почалася збройна агресія Російської Федерації проти України, бо з'явилися підстави називати російську «мовою окупанта» в прямому розумінні. Водночас карколомний перебіг подій – нерідко трагічних – не раз доводив: боронити Україну від російського окупанта, навіть вмирати за неї можна не лише з українською, а й з російською мовою на вустах. Відтак і без того складна мовознавча, політична, філософська, зрештою морально-етична проблема набула ще актуальнішого звучання.

Щодо проблеми двомовності в Україні не бракувало наукових розвідок та публікацій і в «дореволюційні» часи. Наприклад, ще 2011 р. М. Ткачук опублікувала в газеті «Україна молода» статтю «Націоналісти через букву „ы”» [4], а М. Кириленко в газеті «День» – статтю «Російськомовний український патріот – хто він?» [3]. В обох цих публікаціях зроблено акцент на обґрунтуванні наявності в нашій державі хай і не унікального у світовому контексті, але досить цікавого явища

– російськомовного українського патріотизму.

Ще пильніша увага до цієї проблеми з'явилася з початком окупації російсько-терористичними військами Автономної республіки Крим та окремих територій Донецької та Луганської областей. Зокрема, Я. Грицак опублікував статтю «Любити Україну по-російськи» [2]; А. Трепотьон – статтю «Промова про мову. Професор Лариса Масенко про політику, любов і патріотизм» [5]; Г. Палажій записала й опублікувала лекцію Юрія Шевчука «Мовна шизофренія – нова, потужна форма русифікації» [6]; а електронний ресурс «Changers» – інтерв'ю з В'ячеславом Брюховецьким «Покоління, що змінить країну, вже приходить» [1]. У цих публікаціях висловлено різні позиції щодо наявності російськомовного українського патріотизму. Щоправда, у більшості із цих – новіших за часом – публікацій висловлені позиції не є схвальними.

У статті намагаємося комплексно підійти до окреслення та спроби оцінки проблеми можливості-неможливості, доцільності-недоцільності існування явища російськомовного українського патріотизму. Наводимо та аналізуємо різні – нерідко діаметрально протилежні – думки із цього приводу авторитетних науковців. Намагаємося структурувати запропоновані підходи до вирішення окремих аспектів проблеми.

Метою статті є різнопланове осмислення явища російськомовного українського патріотизму; пошук відповіді на питання: чи можна любити Україну «мовою окупанта»? У межах сформульованої мети можна виокремити такі завдання:

1. Дослідити становлення явища російськомовного українського патріотизму на різних історичних етапах.
2. Навести та проаналізувати позиції «за» і «проти» наявності цього явища.
3. Проаналізувати перспективи розвитку в Україні української та російської мов.

Російська мова з'явилася й утверджувалася на теренах України саме як мова окупанта. Насаджування російської з одночасним викорінюванням української – це була чітка позиція Москви майже на всіх відтинках як дорадянського, так

і радянського періодів перебування України в сфері інтересів Кремля. Навіть після здобуття Україною незалежності 1991 р. сусідня держава не полишала спроб і надалі насаджувати на наших теренах російську, одночасно педалюючи надуману проблему потреби захисту російської мови та російськомовних людей в Україні.

Прийшовши на нашу землю саме як мова окупанта, російська в процесі розвитку свого функціонування на теренах України дедалі частіше ставала інструментом вираження далеко не проросійських ідей. Наприклад, одним з небагатьох дозволених способів вираження українського патріотизму за радянських часів було вболівання за українські футбольні клуби в чемпіонаті СРСР. Провідним серед таких клубів було легендарне київське «Динамо», а найпринциповішими його суперниками – московські команди, насамперед «Спартак». Ось що зауважує із цього приводу М. Ткачук: «Свій „регіональний” патріотизм зрусифіковані українці, до речі, демонстрували ще за радянських часів – особливо яскраво це виявлялося у футболі. Традиційне протистояння київського „Динамо” та московського „Спартак” виростило ціле покоління футбольних патріотів, а російськомовні кричалки „Бей-бей маскалаєй!” москвичі особливо образливо сприймають і зараз» [4].

Тим часом М. Кириленко зауважує: «Російськомовні українські патріоти почуваються не надто затишно в своїй країні, котру люблять понад усе. Вони не є „своїми” серед тих, хто намагається узурпувати право називатися українськими патріотами насамперед за національною та мовною ознаками. Так само чужі вони серед тих російськомовних, для яких центром тяжіння залишається Росія. Ситуація ускладнюється, на жаль, досить вдалими спробами певних сил сіяти розбрат серед українців, провокуючи напруженість на „мовному” фронті» [3].

Набагато драматичнішого звучання ця ситуація набула з кінця 2013 – початку 2014 рр., коли почали розгортатися драматичні події Революції Гідності, окупації Криму та частини Донбасу. Ось що зазначає із цього приводу Я. Грицак: «За останні кілька років, а Майдан це показав особливо, в Україні

постала нова ідентичність – російськомовні українські патріоти. Їх дуже багато, і вони дуже сильні. Коли мені знайомі говорять, що українська мова – ключове питання для України, я звертаю їхню увагу на те, що більшість солдатів і офіцерів в зоні АТО розмовляють російською. І це є одна з найбільших і найкращих ознак, що українська нація має інший історичний шлях, який зокрема включає в себе російську мову» [2].

Натомість істотно відмінною є позиція Л. Масенко: «Популярне зараз гасло „Єдина країна – Единая страна” свідчить про хибну політику підтримання двомовності. Наше керівництво вважає, що таким чином вдасться досягнути злагоди. Президент Петро Порошенко говорив, що можна любити Україну російською мовою. Так, безперечно, є російськомовні люди, які люблять Україну і є справжніми громадянами України, російськомовними патріотами. Але не забуваймо про те, що російською мовою можна і ненавидіти Україну, можна її зневажати» [5].

І знову ж таки зовсім іншою є позиція М. Ткачук: «Постулат багатьох вітчизняних націоналістів твердить: українець – не змія, роздвоєного языка мати не може. Отож говорити мусить рідною мовою. Але хочемо ми того чи ні, а реальність у нашій державі склалася інша: українці ще й які язикаті! І в багатьох на язиці переважає не українська, а російська мова.

Але даремно вигадливий північний сусід потирає руки і зараховує до своїх «адептів» усіх російськомовних українців. Росіян шокує наш новий феномен – російськомовні українські «буржуазні» націоналісти. Вони вважають Бандеру Героєм, хочуть до Європи й НАТО, а не в Росію, воліють дивитися в кінотеатрах фільми з українським дубляжем і категорично проти російської як державної» [4].

Тим часом В. Брюховецький зауважує: «Дуже добре, що феномен російськомовного патріота в Україні існує. Але з іншого боку, якщо ти є патріотом України, ну то вивчи українську мову. Ти не спілкуйся нею кожен день, не питання. Вчити українську мову – це не зусилля, це збагачення себе. Так само я розумію, що треба знати і російську мову. Я справді був російськомовною

людиною. Мова сама по собі – це не просто інструмент передачі інформації, нею не лише формулюються думки, а ще й формуються. Коли ти не знаєш мови народу, представником якого ти є, не володієш нею, в тебе формується інакша думка. І тому, звичайно, Путін і банда намагаються доводити, що в Україні є утиски, які дуже смішно виглядають. Я б запропонував піти до газетного кіоска – і ви все самі побачите про утиски російської мови» [1].

Натомість Л. Масенко наголошує на такому аспекті: «У поточній мовній ситуації не провадити політику захисту своєї мови – означає посилення русифікації. Коли у країні конкурують дві мови, за соціолінгвістичними законами одна з них обов'язково переможе, одна – програє. І переможе не та мова, яка має більшу демографічну потужність. А та, яка має більшу комунікативну потужність, тобто та мова – і це показує досвід інших країн, – якої більше у сферах комунікації» [5].

Ще жорсткішою є позиція Ю. Шевчука: «Отже, мовна шизофренія – постійне поєднання української і російської мов. Я пропоную розрізняти дві основні форми мовної шизофренії: 1. Окремі мовці спілкуються кожен окремою мовою, але розуміють один одного. 2. Коли окремі мовці користуються одночасно, без розбору і правил, двома мовами. Соціолінгвісти це називають макаронізацією» [6].

Отже, є достатньо різних думок із приводу окресленої проблеми. Спробуємо виокремити в межах цієї дискусії деякі складники, що, звісно, лише на нашу думку, є в певний спосіб усталеними фактами й не надто підлягають спростуванню:

- російська мова історично прийшла на українську землю як мова окупанта;
- російська мова значною мірою була інструментом підкорення України, зокрема зросійщення значної частини українців на різних історичних відтинках;
- частка російськомовних громадян була і є найбільшою саме на окупованих територіях – у Криму та в окремих районах Донеччини та Луганщини;
- російська мова в буквальному розумінні є мовою

спілкування безпосередніх окупантів українського Криму та українського Донбасу («зелені чоловічки», «Моторола», взяті в полон кадрові російські військові й багато інших спілкуються аж ніяк не англійською, німецькою, чи іспанською);

- переважно саме російська є мовою поширення відвертої кремлівської пропаганди, спрямованої проти України;

- російська мова впродовж свого функціонування на українських теренах поступово ставала інструментом вираження не лише проросійських, а й проукраїнських поглядів;

- безпосередніми учасниками Помаранчевої революції та Революції Гідності, що вкрай болісно сприймав Кремль, було чимало російськомовних громадян України;

- серед людей, які зі зброєю в руках захищають Україну від агресії з боку Російської Федерації, вмирають за нашу землю, багато російськомовних громадян нашої держави;

- проукраїнська позиція політиків, громадських діячів, «звичайних» громадян цілком може озвучуватися російською, якісна журналістика може також бути російськомовною (так само, як антиукраїнська позиція може озвучуватися українською, а неякісна журналістика – українськомовною);

- російськомовність громадянина України сама собою не означає його негативного ставлення до української держави та до української мови, євроатлантичних прагнень нашої держави (так само, як і українськомовність сама собою не гарантує любові до України і вболівання за її долю).

Прийшовши на українську землю як мова окупанта, російська потроху почала поставати не лише чинником зросійщення українців, а й подекуди набирати рис інструменту вираження проукраїнської позиції. Вочевидь, формування російськомовного українського патріотизму неабияк сплутує карти кремлівським пропагандистам. Адже це ускладнює аргументацію всіляких акцій та дій щодо захисту російськомовних громадян, а також підриває твердження щодо меж «руського мира» як меж поширення російської мови. У нинішніх умовах конкретний російськомовний українець цілком може бути палким патріотом своєї держави, готовим

навіть воювати за неї зі зброєю в руках. І це підтверджують не лише теоретичні розмірковування, а й достовірні документальні факти. В Україні наявні різні позиції щодо проблеми можливості-неможливості, доцільності-недоцільності явища російськомовного українського патріотизму. У статті наведено й проаналізовано кілька таких – нерідко діаметрально протилежних – позицій. Водночас у межах цієї дискусії можна виокремити деякий фактологічний матеріал, який, по-перше, дає підстави історично вважати російську мову в Україні «мовою окупанта», а по-друге, доводить, що цією самою мовою таки можна щиро любити Україну, більше того – з російською на вустах можна боротися й навіть умирати за Україну. Наявність явища російськомовного українського патріотизму не звільняє нас від обов'язку вивчати українську мову, розвивати й постійно розширювати межі її застосування. Українська мова лишається й лишатиметься одним з наріжних каменів власне української ідентичності. Водночас Україна має всі перспективи ще невизначено тривалий час лишатися саме двомовною державою, де частина громадян спілкується українською, частина – російською, а частина – якоюсь із цих мов залежно від ситуації. Мовна політика України повинна бути продуманою, виваженою й неймовірно мудрою. Такою, що враховує права і свободи всіх громадян і водночас ефективно протидіє зовнішнім спробам укотре розіграти «мовну карту».

Отже, подальші дослідження окресленої проблеми видаються перспективними й актуальними, оскільки можуть сприяти вивченню та вирішенню досить складної проблеми, що постає перед нашою державою.

Бібліографічні посилання

1. **Брюховецький В.** «Покоління, що змінить країну, вже приходить» [Електронний ресурс] / В. Брюховецький // Changers. – Режим доступу: <http://changers.platfor.ma/vyacheslav-bryukhovetskii>.
2. **Грицак Я.** Любити Україну по-російськи [Електронний ресурс] / Я. Грицак // ТСН. – Режим доступу: <http://tsn.ua/>

analitika/lyubiti-ukrayinu-po-rosiyski-417107.html.

3. **Кириленко М.** Російськомовний український патріот – хто він? [Електронний ресурс] / М. Кириленко // День. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/media/rosiyskomovniy-ukrayinskiy-patriot-hto-vin>.
4. **Ткачук М.** Націоналісти через букву «ы» [Електронний ресурс] / М. Ткачук // Україна молода. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1821/188/64626>.
5. **Трепитель А.** Промова про мову. Професор Лариса Масенко про політику, любов і патріотизм [Електронний ресурс] / А. Трепитель // Читомо. – Режим доступу: <http://www.chytomo.com/blogs/promova-pro-movu>.
6. **Шевчук Ю.** Мовна шизофренія – нова, потужна форма русифікації [Електронний ресурс] / Ю. Шевчук // Zik. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2015/07/08/yuriy_shevchuk_movna_shyzofreniya__nova_potuzhna_forma_rusyfikatsii_6055.

КУЛЬТУРА МОВИ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

УДК 811.161.2

Л. В. Бабай

УСНЕ ТА ПИСЕМНЕ МОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ-АГРАРІЇВ

У статті проаналізовано сучасний стан дотримання норм культури усного та писемного мовлення студентами-аграріями одного з вишів України. Окреслено деякі шляхи підвищення мовленнєвої культури серед студентів нефілологічних спеціальностей.

Ключові слова: мовна норма, суржик, акцентуаційні норми, лексичні норми, граматичні норми, стилістичні норми.

В статье проанализированы случаи соблюдения норм культуры устной и письменной речи студентами-аграриями одного из вузов Украины. Намечены некоторые направления повышения речевой культуры среди студентов нефилологических специальностей.

Ключевые слова: языковая норма, суржик, акцентологические нормы, лексические нормы, грамматические нормы, стилистические нормы.

The knowledge of the mother tongue is of great importance especially today when there is a reappraisal of values in our society and national consciousness is on the rise. There is an objective need to create and implement new professional business communication into language education. Nowadays linguists are working hard to improve speech culture of the society and students that are no linguists. It determines the relevance of this scientific investigation.

This article intends to analyze the current state of following the standards of speaking and writing communication of no linguist students on the basis of lexical, grammatical, stylistic and pronouncing levels and determine ways to improve speech culture of students of technical universities. The main task is to present the linguistic analysis of speaking skills (practical training course «Ukrainian for Professional Purposes») and writing skills (term papers and dissertations) of future specialists in agriculture and recommendations for improvement of professional communication within future profession.

One of the most important problems of teaching the course «Ukrainian for Professional Purposes» in higher school is the improvement of speech culture. Therefore, the main task of speech culture is to gain educational skills of

© Бабай Л. В., 2016

communication, propaganda and mastering the literary standards of the language, correct grammar structures, in pronunciation and stress ,the ability to ignore colloquial language. The task of higher school linguists is to teach students communicational skills, speech accuracy and standards, draw their attention to the culture of the language and culture of speech.

Key words: language norm, surzhik, accentological rules, lexical rules, grammar rules, stylistic norms.

Формування високої культури мовлення є невід'ємною ознакою загальнолюдської культури. Зокрема, для спеціаліста будь-якого профілю культура усного й писемного мовлення є не лише відбиттям його вихованості, інтелігентності, чистоти помислів і вчинків, а й визначає загалом культуру його праці й, що особливо важливо, культуру взаємин у щоденному спілкуванні в найрізноманітніших сферах мовленнєвої діяльності: від приватного спілкування до спілкування на державному рівні. Сьогодні, коли в суспільно-політичному житті відбувається переоцінка цінностей, відроджується національна самосвідомість народу, знання рідної мови набуває особливого значення.

Державний стандарт базової й повної загальної середньої освіти визначає мовну комунікативну компетентність невід'ємним складником структури змісту освіти й передбачає оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності, основами культури усного й писемного мовлення, базовими вміннями й використанням мови в різних сферах і ситуаціях, зокрема й у науково-навчальній діяльності. Виникає об'єктивна потреба створення і впровадження в систему професійної освіти нової фахової ділової комунікації, тобто мовної освіти.

На важливості мовнокомунікативної підготовки, вільному послуговуванні нормативною національною науковою мовою в усіх підстилях у писемній та усній формах наголошують М. Вашуленко [1], Л. Мацько [3], О. Семеног [6], С. Омельчук [5] та ін. Зазначене дає право стверджувати, що на часі копітка робота лінгвістів щодо підвищення культури мовлення суспільства загалом і студентів-нефілологів зокрема, що й зумовлює актуальність цієї наукової розвідки.

Об'єктом нашого дослідження стали випадки порушення літературної норми студентами-аграріями в процесі науково-навчальної діяльності. У пропонованій статті маємо на меті проаналізувати сучасний стан дотримання норм культури усного та писемного мовлення студентів-нефілологів на лексичному, граматичному, орфоепічному та стилістичному рівнях й окреслити шляхи підвищення мовленнєвої культури серед студентів технічних вишів. Основні завдання: лінгвістичний аналіз усного (за матеріалами практичних занять з курсу «Українська мова за професійним спрямуванням») та писемного мовлення (за матеріалами курсових і дипломних робіт студентів) майбутніх працівників галузі сільського господарства й рекомендації щодо підвищення рівня фахового мовлення в межах майбутньої професії.

Мовознавець Л. Масенко, досліджуючи українську наукову мову, констатує те, що в українській лінгвістиці початку ХХІ ст. актуальним стає новий напрям досліджень – лінгвістика помилок, або помилкознавство, девіатологія. Помилкою з погляду культури української наукової мови називають «анорматив, тобто таке ненормативне лінгвоутворення, яке виникає в результаті невмотивованого порушення літературної норми й є наслідком неправильних мисленнєвих операцій» [2, с. 82]. На думку С. Омельчука, виникнення помилок з української мови в усному та писемному мовленні сучасних молодих людей зумовлене як лінгвальними, так і позалінгвальними чинниками [5, с. 3].

Виразною ознакою мовної ситуації, що склалася в сучасному українському суспільстві, залишається українсько-російська колективна та індивідуальна двомовність. Перша поширюється майже на всю територію країни та є асиметричною: в одних випадках вона завершується майже повним витісненням однієї з мов, а відтак – одномовністю, в інших – переходить у диглосію (коли функційний баланс між двома мовами порушується на користь однієї, начебто «потужнішої», а відтак здатної обслуговувати вищі функції соціального життя; іншій мові – «слабшій» – належить місце лише в окремих функційних сферах, скажімо, особистісної комунікації, повсякденно-

побутового вжитку) [4]. В енциклопедії «Українська мова» зазначено, що двомовність (білінгвізм) – практика індивідуального або колективного використання двох мов у межах однієї державної чи соціальної спільності у відповідних комунікативних сферах [8, с. 131].

Двомовність, як модель мовної ситуації, має як своїх прихильників, так і опонентів. Утім, аналізуючи явище з неоднакових методологічних позицій, виразники протилежних поглядів висловлюють спільну думку: масовий білінгвізм завжди супроводжується негативним явищем, що дістало назву інтерференції. У мовознавстві це явище трактують як взаємодію мовних систем за умов двомовності, що виникає під час мовних контактів, або під час індивідуального засвоєння нерідної мови. Інтерференція є відхиленням від норми й системи другої мови під впливом рідної [2, с. 64]. У двомовній ситуації культурно-освітній рівень мовців виявляє себе в ступені диференціації, розрізнення двох мов. В ідеалі такі мовці мали б бути повноцінними білінгвами й постійно користувалися обома мовами в повсякденному житті, володіли всіма мовними підсистемами й української, і російської мов. Утім, саме поняття білінгвізму є певним чином лише теоретичною абстракцією, що дуже рідко трапляється в реальній мовній комунікації й насправді практично неодмінно супроводжується явищами інтерференції мов-контактерів [7, с. 47]. У кращому разі людина, володіючи кількома підсистемами однієї мови, буває зорієнтована лише на літературну форму іншої мови.

Сучасна лінгвістика здебільшого вивчає саму взаємодію мов, зокрема в соціопросторі, і зміни внаслідок такої взаємодії в кожній мові. Наслідком такого змішування мовних систем у свідомості білінгва є так звана суперінтерференція, що в українському соціумі одержала назву суржику. В енциклопедії «Українська мова» зазначено, що суржик – поширена в Україні розмовна назва ненормативного індивідуального мовлення певної особи та соціолекту певної групи, що будуються на основі змішування, інтерференції елементів двох і більше мов [8, с. 665].

У результаті спостережень за усним та писемним

українським мовленням студентів-аграріїв було, на жаль, зафіксовано стійкі види інтерференції. Студенти-першокурсники зазнають певних труднощів у доборі правильного наголошення слів. Зазвичай це пов'язано з тим, що акцентуаційні норми порушують під впливом російської мови, у якій частина слів має відмінний від української мови наголос, наприклад: *алфавіт, болотистий, валовий, ветеринарія, газозахисний, дверима, експертний, електромережа* та ін. Складність засвоєння наголосу посилюється також тим, що в багатьох словах наголос є нерухомим, тобто під час змінювання слова за відмінками, родами, числами, дієвідмінами наголос припадає на той самий склад: *гривня – гривні, гривнями; лагодити – лагоджу, лагодиш*. У розмовному мовленні студентів часто трапляються помилки, що виникають унаслідок змішування рухомого й нерухомого наголосів. Порушення норм такого наголошування пояснюють також впливом російської мови, наприклад у словах *одинадцять, бесіда, близький, колесо, косий* (російські відповідники: *одиннадцать, беседа, близкий, колесо, косой*).

Студенти неправильно наголошують також антропонімічні (прізвища, імена по батькові, присвійні прикметники) та топонімічні назви, назви свят: *Коваль, Дубина, Співак; Кузьмович, Луківна, Лукич; Василів, Василева; Покрова, Великдень, Водохреще* тощо. Дотримання орфоепічних норм є потрібним складником загальної мовної культури людини. Словник наголосів української мови допоможе студентів-аграрію в засвоєнні основних норм наголошування.

Правильність, що передбачає володіння нормами літературної мови, є «обов'язковою, хоча й елементарною вимогою мовленнєвої культури» [9, с. 4]. Лексичні норми забезпечують добір мовних одиниць (насамперед лексичних), адекватних змістові висловлення. Лексичною інтерференцією вважають явище, пов'язане з уживанням слів у невластивому їм значенні, наприклад: *співпадає* (збігається), *попадає* (потрапляє), *всестороннє розвинений* (усебічно розвинений), *на протязі року* (протягом року), *у відповідності до* (відповідно до), *у залежності від* (залежно від), *згідно закону* (згідно з законом), *у той же час*

(у саме той час або саме тоді) та ін. Лексико-семантична інтерференція базується переважно на немотивованому введенні в українське мовлення русизмів: *інтересно* замість укр. *цікаво*, *хараішо* замість укр. *добре*, *канєішно* замість укр. *звичайно*, *благодаря* замість укр. *завдяки* тощо.

Явище міжмовної омонімії виникає за умови, коли студенти не розрізняють лексичного значення слова, не знають його семантики, наприклад: *який його адрес* (яка його адреса), *вірне рішення* (правильне рішення), *другі плани* (інші плани), *усі без виключення* (усі без винятку), *відноситися до навчання* (ставитися до навчання), *відноситися до більшості* (належати до більшості), *здати екзамен* (скласти екзамен (іспит)), *рахувати своїм обов'язком* (вважати своїм обов'язком), *його не було майже неділю* (його не було майже тиждень) тощо.

Граматична інтерференція наявна також у науково-дослідницьких роботах студентів: *нами* було проаналізовано, *нами* визначено, *науковцями* визнано та ін. У наведених прикладах спостерігаємо вживання особового займенника в орудному відмінку. На думку С. Омельчука, орудний відмінок суб'єкта дії в таких конструкціях недоречний, адже дієслівні форми на *-но*, *-то* не потребують особи-виконавця й є властивими односкладним безособовим реченням. Правильним буде або трансформувати зазначені приклади в активні двоскладні речення, або залишити пасивні конструкції, вилучивши іменники на позначення суб'єкта: *Ми* проаналізували (літературу *проаналізовано*) [5, с. 6]. Студенти невиправдано вживають також активні конструкції замість пасивних: *Для досягнення мети й ефективного виконання поставлених завдань використані такі методи* замість *Для досягнення мети й виконання поставлених завдань використано такі методи*. Студенти нефілологічних спеціальностей ненормативно використовують конструкції із прийменником *по*: *фахівець по економіці* замість *фахівець з економіки*, *курси по вивченню* замість *курси з вивчення*. Прийменник *по* вживають переважно в просторовому значенні, на означення мети, у поєднанні із числівниками: *працевлаштовані по селах*, *по троє*.

Стилістичні помилки в пояснювальній записці до дипломного проекту студента-аграрія пов'язані передусім з порушенням норм милозвучності: чергування **у/в**, **і/й**, наприклад: *Агрохімічний аналіз рослин, ґрунтів **та** (**і**) добрив дає змогу вивчити баланс поживних речовин, **в** (**у**) землеробстві **і** (**та**) науково обґрунтувати регулювання харчування сільськогосподарських культур з допомогою добрив*. Виникають також труднощі й з уживанням варіантів прийменника **з–із–зі**, що чергуються за тим самим принципом, що й **у/в**, **і/й**: *пропонуємо кілька слайдів **з** (**із**) родини бобових*. Типовими є помилки, пов'язані з використанням прийменника **зо** як фонетичного варіанта прийменника **зі** при числівниках *два, три: вирощено **з** (**зо**) дві сотні голів корів*.

Отже, сьогодні знання рідної мови набуває особливого значення. Вивчення української мови в технічних вишах має за мету виробити в студентів практичні навички розпізнавання та правильного використання лексико-граматичного матеріалу, найхарактернішого й найактуальнішого для мови технічного профілю, що забезпечить бездоганне спілкування в межах своєї майбутньої професії. У цьому разі однією з важливих проблем викладання курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» у вищій школі залишається піднесення мовленнєвої культури. На сьогодні в молодого покоління фахівців технічної сфери виникають певні труднощі щодо використання літературних норм мови. І основним завданням культури мовлення залишається виховання навичок літературного спілкування, пропаганда й засвоєння літературних норм у слововжитку, граматичному оформленні мови, у вимові та наголошуванні, несприйняття спотвореної мови (суржику). Суржик є небезпечним, шкідливим і загрозливим явищем, бо паразитує в українській мові й призводить до значних спотворень мовних норм. Кожному студентові потрібно боротися із двомовною хворобою, бо це погіршує враження про нього як спеціаліста. Культура писемного й усного мовлення всіх, хто користується українською мовою як засобом спілкування, полягає в тому, щоб досконало знати мовні норми й послідовно їх

дотримуватися. Завдання викладачів-філологів вищої школи полягає в тому, щоб навчити студентів комунікативної майстерності, мовленнєвої правильності та нормативності, спрямувати їхню увагу на особливості культури мови та культуру мовлення.

Бібліографічні посилання

1. **Вашуленко М.** Проблеми культури мовлення в наукових дослідженнях із педагогічних наук / М. Вашуленко // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2012. – Вип. 22. – С. 174–181.
2. **Масенко Л. Т.** Між мовою і язиком / Л. Т. Масенко. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2011. – 135 с.
3. **Мацько Л.** Українська наукова мова (теорія і практика) / Л. Мацько, Г. Денискіна. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2011. – 272.
4. **Огар Е. І.** До питання про сучасну мовну ситуацію в Україні [Електронний ресурс] / Е. І. Огар // Ї. – 2001. – № 20. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua>.
5. **Омельчук С.** Нормативність культури мовлення в учнівських науково-дослідницьких роботах з української мови / С. Омельчук // Дивослово. – 2014. – № 9. – С. 2–6.
6. **Семеног О.** Культура наукової української мови / О. Семеног. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 216 с.
7. **Труб В. М.** Явище «суржику» як форма просторіччя в ситуації двомовності / В. М. Труб // Мовознавство. – 2000. – №1. – С. 46–58.
8. **Українська мова.** Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
9. **Ярмолюк А.** Класифікація помилок у творчих роботах учнів / А. Ярмолюк // Українська мова і література в школі. – 2002. – № 7. – С. 4–8.

Рецензент: к. філол. н., доц. Зайцева В. В.

ПРОБЛЕМА МІЖМОВНОЇ ОМОНІМІЇ В МЕТОДИЦІ ВИКЛАДАННЯ ДРУГОЇ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто специфічні риси українсько-польських омонімів як окремого лексико-семантичного розряду слів, наголошено на їх значеннєво-функціональних особливостях, а також подано методичні прийоми, спрямовані на краще засвоєння цих одиниць.

Ключові слова: міжмовні омоніми, українсько-польські мовні контакти, термін, семантико-функціональні відношення, методика викладання мови.

В статье рассматриваются специфические черты украинско-польских омонимов как особого лексико-семантического разряда слов, подчеркиваются особенности их значений и функций, а также предлагаются методические приёмы, направленные на лучшее усвоение этих единиц.

Ключевые слова: межъязыковые омонимы, украинско-польские языковые контакты, термин, семантико-функциональные отношения, методика преподавания языка.

Due to the recently increased number of persons who get higher education in Poland, in particular, from Ukraine, the problem of mastering of closely connected languages draws attention by linguists from the methodological point of view. During preparatory courses the potential students dominate a certain amount of words which sound in Polish as in Ukrainian, however sometimes they have even opposite meanings. Thus, the selection of methods and means for the most effective mastering of Ukrainian and Polish are interlingual homonyms which take their extraordinarily place in the structure of on-line tutorials of Polish for foreigners and it seems very popular.

The purpose of this work is to find out the role and place of the Ukrainian and Polish interlingual homonyms in the structure of teaching Polish for foreigners. The outlined purpose determines the following tasks: select pairs of equivalent lexical units; study the semantic divergences of language units that sound similarly; reveal the specific interlingual features between the Ukrainian and the Polish homonyms on the level of the parts of speech; determine the methods and means which will help to avoid the hypothetical mixing of the meanings of such linguistic units and those which will prevent from making interference errors.

The majority of the homonymous interlingual lexemes are polysemantic units

© Баракатова Н. А., 2016

which in Ukrainian and in Polish have different values. These units are self-bound in the lexico-semantic relations as to coincidences and exceptions. The functioning of such words is not limited to the language style: there are simple language units and special lexical funds where the majority of words are nouns possessing their own status and functioning as other parts of speech. The professional preparation of the future workers who are originally Ukrainians will depend on the linguistic strategies, attention to the semantic differences, on the «falsely» similar lexemes which must be captured and emphasized at the initial level of learning Polish.

The use of various types of creative tasks will benefit the student as to his language perception, for example: games and role plays can facilitate this process and do it more interactive, intellectual and interesting. Therefore, the subsequent elaboration and development of methods or means of work with the students whose mother tongue is Ukrainian and who learn Polish, is crucial. The problem is not only in the direct linguistic limitations in Ukraine, but also in the lack of dictionaries of the Ukrainian and the Polish homonyms as well as other certified educational literature. Today this problem is considered topical raising debates among specialists in didactics, methodology and, in particular, linguistics.

Key words: interlingual homonyms, Ukrainian and Polish linguistic links, terms, semantic and functional relations, language teaching.

Вивчаючи іноземні мови, особливо споріднені, неважко помітити частину лексики, що за однакового звучання в різних мовах має відмінну семантику. Певною мірою це стосується лексем української й польської мов.

Оскільки останнім часом значно зросла кількість осіб зі Сходу, і зокрема з України, які здобувають вищу освіту в Польщі, то проблема засвоєння близькозвучних одиниць із власне мовознавчої почала перетворюватися на лінгво-методичну. Зокрема, під час навчання на підготовчому курсі, наприклад, у Центрі польської мови і культури для іноземців і діаспори при Університеті ім. М. Склодовської-Кюрі (м. Люблін, Польща), майбутні абітурієнти стикаються з певною кількістю слів, які польською мовою звучать подібно до української, проте мають цілковито відмінні, а часом навіть протилежні значення. Тому добір методів і прийомів для найефективнішого засвоєння українсько-польських міжмовних омонімів через виявлення їх місця в структурі й змісті навчальної програми польської мови для іноземців видається надзвичайно **актуальним**.

З одного боку, польська мова віддавна, а особливо з кінця

XIV ст., помітно впливала на українську, з іншого, українська мова справляла значний вплив на польську. Взаємовплив позначився на обох літературних мовах, як зазначає О. Ткаченко, до того ж чи не на всіх рівнях, з огляду на що польська мова віддалилася від інших західнослов'янських, зокрема чеської і словацької, а українська – від решти східнослов'янських, особливо російської [5, с. 683]. Вивчаючи семантичні відмінні риси, Л. Бублейник відзначає, що у формально спільній лексиці наявні також відмінності функціональні, саме які є «типовими і визначальними у відношеннях близькоспоріднених мов» [2, с. 20].

Повна міжмовна еквівалентність у функціональній сфері порушується, обмежується через виникнення асоціативних, психологічних, емоційно-експресивних та образних нашарувань у слові; «...ці нашарування, – як підкреслює Л. Бублейник, – дуже рідко збігаються навіть у близькоспоріднених мовах» [2, с. 22], що є особливістю лексичних систем мов у семантичній структурі багатозначних слів. Такі особливості внутрішньої форми слів нерідко провокують мовців на інтерференційні помилки, тобто, за визначенням М. Кочергана, «намагання привести подібні за формою слова, особливо коли в них частково збігається семантика, в їх повну відповідність, механічне перенесення значення слова однієї мови в іншу, ототожнення змісту цих різних за значенням лексичних одиниць» [4, с. 325]. Саме тому М. Георгієва-Кириленко основним критерієм розмежування слів вважає розбіжність у їхній семантиці [3, с. 52].

У плані методики викладання російської мови питання функціонування близькозвучних лексем аналізував польський лінгвіст З. Гросбарт, уживаючи термін «міжмовні омоніми». Пізніше дослідник запропонував новий термін «фальшиві міжмовні подібності» для тих мовних одиниць, які «в різних мовах мають однакове або майже однакове (фонетичне або графічне) оформлення і в той же час відрізняються за значенням, стилем, функцією тощо» [1, с. 181].

Грунтовно дослідивши проблему міжмовної омонімії, М. Беднаж зазначає, що «згідно з найпоширенішою

у слов'янському мовознавстві традицією ... міжмовними омонімами вважаються одиниці, що повністю збігаються або є подібними за формою вираження, але мають відмінні сигніфікати і розглядаються на перетині синхронного та діахронічного зрізів» [1, с. 4]. Автор наголошує: «В окремих дослідженнях міжмовна омонімія кваліфікується як ‘паралексія’ (А. Махневич), ‘фальшиві друзі перекладача’ (Р. Будагов, Г. Гальперін), ‘фальшиві споріднені слова’ (Р. Ладо), ‘міжмовні аналогії’ (К. Готліб) тощо» [1, с. 4]. Отже, у вивченні міжмовної омонімії переплітаються як практичні, так і теоретичні проблеми досліджуваного явища, що можна аналізувати з різних аспектів і на різному матеріалі. Істотним є розрізнення усного й писемного вияву омонімії. Усе це є підтвердженням багатоаспектності вияву проблемного питання. Як об'єкт методики викладання польської мови іноземцям міжмовна омонімія, однак, ще потребує свого подальшого ретельного розроблення.

Метою цієї наукової розвідки є з'ясування ролі й місця українсько-польських міжмовних омонімів у структурі курсу викладання польської мови для іноземців. Реалізація окресленої мети передбачає виконання таких **завдань**, як: 1) виокремлення значної кількості нееквівалентних пар лексичних одиниць; 2) вивчення семантичних розбіжностей близькозвучних одиниць під час опанування тем з лексикології; 3) встановлення специфіки міжмовних українсько-польських омонімів на частиномовному рівні; 4) окреслення деяких прийомів навчання, що уможливлять уникнення гіпотетичного змішування значень таких лінгвістичних одиниць, а отже, інтерференційних помилок.

Передусім слова неоднакового семантичного обсягу в українській і польській мовах виникають уже на побутовому рівні опанування польської як іноземної, тому під час вивчення теми «Омонімія» слухачі підготовчого курсу можуть навести чимало таких прикладів, як-от: *garńitur* ‘комплект, набір предметів певного призначення’ – *garnitur* ‘чоловіче вбрання, яке складається з брюк та піджаку, костюм; набір предметів для певного призначення’, *пенсія* ‘грошове забезпечення, що

видається громадянам, звичайно щомісячно, у встановлених законом випадках (у разі старості, інвалідності та ін.), а також гроші, отримувані в рахунок того забезпечення’ – *pensja* ‘стала оплата за певний період праці, заробітна плата’; *sklep* ‘закрите підземне приміщення, в якому зберігаються труни з померлими; підсобне приміщення для зберігання зброї, господарського реманенту і т. ін.’ – *sklep* ‘магазин’; *dopisywати* ‘закінчувати писати; писати додатково до чого-небудь; надсилати свої дописи до якого-небудь друкованого органу’ – *dopisywac* ‘закінчувати писати; щось додавати до написаного; щастити’ тощо.

Як домашнє завдання можна запропонувати укласти таблицю із «прихованими» в ній словами-омонімами, значення яких уміщено поруч, а наступного разу обмінятися ними один з одним, щоб кожен мав змогу потренуватися в їхньому пошуку. Ще одним прийомом для засвоєння слів цієї лексико-семантичної категорії є розв’язання кросвордів різного рівня складності, що тажож можуть бути укладені самими слухачами й пізніше запропоновані їхніми одногрупниками. Вправи такого типу допоможуть тажож у закріпленні навичок грамотного записування слів латинською графікою.

Згодом абітурієнти збагачують лексикон одиницями на позначення понять, пов’язаних з освітою, навчанням, студентським життям, напр., *wykład* ‘цикл занять у вищій школі, лекція’; *charakter* ‘почерк’; *indeks* ‘залікова книжка студента’. Серед цих оомпар виокремлюємо одиниці, значення яких абсолютно відрізняються одне від одного, напр.: *światlica* ‘чиста, світла, парадна кімната в будинку; кімната в будинку; невелика кімната у верхній частині будинку’ – *światlica* ‘відділ, який має створювати умови для подальшого навчання й відпочинку після праці, після занять у школі’. Прикладами слів, що перебувають у відношеннях включення, коли значення в одній мові є ширшим, ніж в іншій, можуть послужити лексеми на зразок *artykuł* ‘невелика робота (шкіц, фейлетон, рецензія, репортаж), вміщена в журналі, енциклопедії, словнику і тощо; логічно об’єднана в одному або кількох реченнях частина закону або договору; релігійна засада, правило’; *lekcja* ‘одиниця занять у школі,

тривалістю 45 хвилин; матеріал, який задають учневі додому; спосіб прочитання рукописного тексту; фрагмент Біблії, який читають або співають перед Євангелієм або під час інших богослужінь' (тут наводимо лише той сегмент семантики, що різнить лексичне значення в кожній мові).

Як свідчить аналізований матеріал, розширення семантичного обсягу спостерігаємо переважно в польській мові, що потребує пильної уваги з боку викладача і студента. Водночас наявність додаткових сем у таких багатозначних словах служить засобом поповнення словника українськомовного слухача, знайомства із синонімічним багатством виучуваної мови, її функційним потенціалом. З метою кращого засвоєння нових відомостей про польську лексику можна запропонувати абітурієнтам використовувати схематичні позначення як два кола – більшого й меншого розміру: спільний денотат фіксуємо в центрі, а навколо дописуємо додаткові.

Ще однією темою з розділу «Лексикологія», під час вивчення якої варто зупинитися на семантичних відмінностях українсько-польських омопар, є «Термінологія різних галузей науки й техніки». Зважаючи на вибір майбутньої спеціальності, очевидно, корисним буде укласти невеликі двомовні словники фахової лексики. До загальнонаукових термінів зараховуємо слова на зразок *hasło* 'слово або речення, яким пояснюється положення в словнику, енциклопедії або каталозі'; майбутньому філологові буде корисно знати, що на відміну від українського позначення граматичної категорії слів у польській мові лексема *imiennik* означає чоловіка, який має таке саме ім'я або прізвище, як і хтось інший; а термін *akcja* – на позначення певного типу сюжету в літературному творі.

Тим, хто надалі планує пов'язати свою долю з біологічною галуззю, не зайвим буде нагадати, що *grono* означає 'квітковий кущ, у якому квітки розміщуються на бокових гілках, що відходять від головної'; *glej* – це 'лімфа'; а лексеми *dynia* і *bania* є синонімами зі спільною семантикою 'гарбуз'. Слова з однаковим звуковим складом лише в певній граматичній формі (прикметник і іменник) належать також до міжмовних омоформ,

як-от: *garна* ‘жін.р. до прикм. гарний’ – *garна* ‘вид антилоп, поширений на території Індії’. Полісемічне слово *puszka* одним зі своїх значень має ‘тип рослин, що мають мішечки, у яких збирається насіння’.

Мистецтвознавство як наука, що об’єднує відомості з різних галузей – архітектури, музики, малярства тощо, є ще одним напрямом, термінологія якого багата на одиниці з фальшивою міжмовною схожістю. Серед цих лексем є однозначні, напр. *akt* ‘зображення оголеного людського тіла в образотворчому мистецтві, різьбярстві, фотографії’; *bryła* ‘тіло, геометрична форма якого трактується як стала; довільний обмежений простір; простір в архітектурі та різьбярстві’; хоч їхня більша частина утворює українсько-польські омпари з якимось одним зі своїх значень, як-от: *parter* вживається в значенні ‘найнижчий поверх будови, перший поверх’; *blacha* як ‘загальна назва духових інструментів’; *trakt* – ‘сукупність приміщень у будинку, що розміщуються на одній осі’.

Значною за обсягом і частотою вживання є група одиниць, значення яких пов’язано з різними галузями суспільствознавства. Ці одиниці, крім власне фахової лексики, є також елементами загального культурно-політичного дискурсу, з яким має бути обізнаний кожен житель країни, зокрема й іноземець. Тому під час засвоєння таких лексем до різних видів роботи варто залучити всіх слухачів підготовчого курсу, незалежно від обраного майбутнього фаху. Зокрема, варто підкреслити, що на відміну від української мови польське *obywatel* зі значенням ‘член суспільства певної країни, який має права й обов’язки, закріплені законом і конституцією; офіційна форма титулування, яку вживають замість слова пан’ належить до стилістично нейтральних одиниць.

Однак переважна більшість омпар цього типу перебувають у семантичних відношеннях включення, як-от: *referat* ‘відділ установи, управління, який займається певною сферою діяльності’; *grzywna* ‘штраф’; *renta* ‘пенсія’; *statek* ‘корабель; посуд, приладдя, які призначені для певної функції’; *awans* ‘підвищення’ тощо. Лексеми із частковим збігом семантики

представлені менш численно, хоч їхнє засвоєння потребує значно більшої пильності, напр.: *akademia* ‘урочисте публічне зібрання, присвячене вшанування якоїсь особи або історичної події’; *puszka* ‘арешт’; *balon* ‘повітряна куля, кулька; скляна, м’яч, який був підкинутий занадто високо під час гри в теніс, волейбол або футбол’; *delegacja* ‘виїзд у службових справах; посвідчення, що підтверджує виїзд у службових справах’; *adres* ‘номер комірки в пам’яті комп’ютера, у якій перебуває потрібна інформація; збірний лист до владних осіб’; *domowy* ‘громадянський’. Новими поняттями поповнюється також група побутовізмів: *figa* ‘жіноча білизна’; *próżniak* ‘людина, яка марнує своє життя, нероба’; *majak* ‘привид, галюцинація, примара; замаскований човен, який використовують для полювання на водну птицю’; *kaganiec* ‘намордник’; *arka* ‘ковчег’; *piłka* ‘м’яч; кидок м’яча’; *urok* ‘те, що викликає приємне, естетичне враження, чарівність’; *czerstwy* ‘здоровий, рум’яний, міцний’.

Міжмовну українсько-польську омонімію характеризує, крім іншого, ще й наявність внутрішніх парадигматичних зв’язків, зокрема й антонімічних, напр.: *той, та, те* ‘займенники, що вказують на особу або предмет, який перебуває на певній відстані’ – *ten, ta, to* ‘займенники, що вказують на особу або предмет, який перебуває поблизу’.

Явище паралексії спостерігається зазвичай у межах граматичного класу субстантивів, хоч під час вивчення інших частин мови на ньому також варто наголошувати. Дієслівними міжмовними омонімами є, власне, такі вербальні одиниці, як: *ховатися* – *chować się* ‘бути виховуваним, виховуватися; рости, розвиватися (про дітей та тварин)’; *цілувати* – *celować I* ‘мітити в ціль’, *celować II* ‘вирізняти, підносити інших за рахунок чогось’ (тут наводимо лише специфіку польської семантики).

Отже, переважна більшість омонімічних міжмовних лексем є словами полісемічними, що різними своїми значеннями утворюють українсько-польські омопари. Ці одиниці перебувають між собою в лексико-семантичних відношеннях включення й виключення. Функціонування таких пар слів не обмежується якимось одним стилем мови: до них уналежнюємо

факти як загальномовного, так і спеціального лексичного фонду. За частиномовним статусом переважають іменники, хоч і серед одиниць інших граматичних класів також маємо формально спільні лексеми. Фахова майстерність майбутнього працівника, українськомовного за походженням, не останньою чергою залежатиме від мовної пильності, уваги до семантичних відмінностей «фальшиво» схожих лексем, що потрібно прищепити йому ще під час початкового курсу опанування польської мови. Із цією метою корисним буде застосування різноманітних типів творчих завдань, зокрема й з ігровим моментом, що полегшать цей процес, зроблять його осмисленим і цікавим. Тому подальше розроблення методів і прийомів роботи з українськомовними особами, які вивчають польську мову не лише в безпосередньому мовному оточенні, а й за його межами, тобто в самій Україні, укладання словника українсько-польських омонімів та іншої навчально-довідкової літератури, на сьогодні залишає значний простір для роботи методистів, дидактистів і загалом мовознавців.

Бібліографічні посилання

- 1. Беднаж М. А.** Польсько-українська міжмовна омонімія : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / М. А. Беднаж. – К., 2000. – 20 с.
- 2. Бублейник Л. В.** Типологічні співвідношення в лексиці української та російської мов / Л. В. Бублейник. – К. : ІЗМН, 1996. – 84 с.
- 3. Георгієва-Кириленко М. Н.** Деякі спостереження над міжмовною омонімією / М. Н. Георгієва-Кириленко // Мовознавство. – 1989. – № 6. – С. 52–54.
- 4. Кочерган М. П.** Основи зіставного мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 424 с.
- 5. Українська мова.** Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.

**УДОСКОНАЛЕННЯ НАВИЧОК
КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ
НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
(ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)
ТА РИТОРИКИ**

У статті порушено надзвичайно актуальну проблему культури української мови, зроблено спробу окреслити найважливіші ознаки та шляхи вдосконалення особистої культури мовлення. Ідеться, зокрема, про мовну підготовку в системі вищої освіти, про мовні курси та спецкурси, які, формуючи у студентів стійкий культуромовний орієнтир і вдосконалюючи засоби мовної комунікації, збагачують діапазон гуманітарного й науково-технічного мислення, а відповідно й рівень освіченості, комунікабельності, професіоналізму майбутнього фахівця.

Ключові слова: українська мова, культура літературної мови, мовні норми, навички культури мовлення, мовна комунікація, гуманітаризація, професіоналізм.

В статье затронута чрезвычайно актуальная сегодня проблема культуры речи, предпринята попытка сформулировать важнейшие приметы этой культуры и пути ее совершенствования. Речь идет, в частности, о языковой подготовке в системе высшей школы, о языковых курсах и спецкурсах, которые, формируя у студентов устойчивый ориентир на речевую культуру и совершенствуя средства языковой коммуникации, обогащают диапазон гуманитарного и научно-технического мышления, а соответственно и уровень образованности, коммуникабельности, профессионализма будущего специалиста.

Ключевые слова: украинский язык, культура литературного языка, языковые нормы, навыки культуры речи, языковая коммуникация, гуманитаризация, профессионализм.

This article exposes today's burning issue concerning Ukrainian language culture and means of it improvement in the higher education system. Basing on language works and Masters of words experience there was made an attempt to outline the major features and ways of personal speaking culture improvement. The main task of which is to educate grammatical skills of verbal communication, propaganda and mastering literary norms in the words usage, grammatical language designing in pronunciation and emphasis, non-acceptance of the distorted speech. It is
© Вознюк Г. Л., Куньч З. Й., 2016

about language education in the high school, about language courses and special courses that are forming in students resistant cultural – language landmark and by improving means of verbal communication are enriching the range of humanitarian and scientific technical thinking and accordingly increasing the level of education, communication and in general professionalism of the future experts. On the writing level mastering of a such skills is provided by Ukrainian language program (for specific purposes) and on speaking level – the rhetoric basic program. This courses are directing students to do their best in the school linguistic knowledge, develop speech skills, more conscious mastery of literary language norms, improving literacy those qualities that are important in any sphere of human activity. Knowledge has to promote respect and honor to the state language, has to skillfully stimulate the desire to speak Ukrainian language and nurture a sense of responsibility for the language. Production of high speaking and writing culture as an indicator of advanced intelligence and general culture of a person has undoubtedly big social and state political importance that provides an effective level of verbal communication in educational production teams, and noble the relations between people, and elevates the level of culture and spirituality in general.

Key words: Ukrainian language, culture of the literal language, linguistic norms, cultural speech skills, lingual communication, liberalization, professionalism.

Культура мовлення – це володіння нормами літературної мови, вміння користуватися її виражальними засобами в різних умовах спілкування відповідно до мети і змісту висловлювання. Вона передбачає також смислову точність, багатство і різноманіття словника, логічну послідовність, чіткість, виразність мовлення тощо. Культура мови – це проблема, що так чи інакше наявна в кожній національній спільноті й стає предметом публічного обговорення та пильної уваги мовознавців, письменників, загалом людей, небайдужих до виражальних можливостей слова та до престижу своєї мови. «Головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина – працювати для збільшення культури своєї літературної мови», – переконливо стверджував І. Огієнко [4, с. 12]. Адже літературна мова в усіх народів відрізняється від розмовної, «народної» й потребує постійного дбайливого догляду.

Т. Гриценко справедливо зазначає: «Якщо людина володіє культурою мовлення, то про неї кажуть, що це людина розвинутого інтелекту і високої загальної культури» [1, с. 50]. За всієї своєї природної стихійності мова, як дзеркало мислення, а відповідно й дзеркало інтелекту та духовного світу кожної

людини, має бути належно огранена, упорядкована, унормована задля успішного виконання своєї комунікативної функції і суспільно-креативної місії. Лише тоді вона стане тим «дорогим діамантом» (В. Самійленко [11, с. 397]), котрий привабить, принесе і користь, і втіху. На жаль, порушенням норм різнорідними лінгвістичними ляпсусами, суржикованими висловами аж рясніє мовлення наших громадян, а це знижує рівень гуманітарної, а відтак і професійної культури та й загалом людської спроможності нашого суспільства. Для багатьох категорій мовців підвищення власної мовної вправності – це один із професійних обов'язків, зокрема, для освітян, працівників культури, державного апарату, засобів масової інформації, духовенства. Особлива відповідальність на працівниках радіо й телебачення, для яких мова є прямим «знаряддям праці». Так само актуальними є проблеми мовної культури для керівників різного рівня, політиків, громадських діячів, інженерів, службовців – усіх, чиє професійне життя постійно пов'язане з комунікацією.

Цій проблемі в різні періоди приділили пильну увагу такі відомі дослідники, як Б. Антоненко-Давидович [1], Т. Гриценко [2], С. Єрмоленко [3], А. Капелюшний [5], С. Караванський [6], А. Коваль [7], І. Огієнко [8], О. Пономарів [9], Я. Радевич-Винницький [10], І. Фаріон [12] та ін.

Науковці переконливо доводять, що культура мови має велике національне й соціальне значення: вона забезпечує високий рівень мовленнєвого спілкування, ефективно здійснення мовних функцій, сприяє підвищенню загальної культури особистості та суспільства загалом. Через культуру мовлення відбувається культивування самої мови, її вдосконалення [2, с. 208–209]. Завдання цієї статті – на підставі виокремлення основних ознак культури мови виявити шляхи вдосконалення мовних навичок під час занять з української мови (за професійним спрямуванням) та риторики.

Окреслимо основні ознаки культури мови:

1) змістовність – варто ретельно продумувати текст й основну думку висловлювання; розкривати їх повно; говорити

й писати лише те, що добре відомо; не говорити й не писати зайвого; добирати матеріал, якого не вистачає;

2) правильність і чистота – потрібно дотримуватися норм літературної мови, зокрема орфоепічних, граматичних, лексичних, синтаксичних тощо;

3) точність – варто з-поміж численних синонімних рядів добирати слова й вислови, будувати речення так, щоб якнайточніше передати зміст повідомлення;

4) логічність і послідовність – говорити і писати треба так, щоб забезпечувати смислові зв'язки між словами й реченнями в тексті; складати план виступу чи повідомлення; систематизувати підібраний матеріал; уникати логічних помилок;

5) багатство – потрібно використовувати різноманітні мовні засоби, зокрема афоризми, прислів'я, приказки, розмаїті фігури і тропи, варіювати їх, уникати невинновданого повторення слів, однотипних конструкцій речень тощо;

6) доречність – формулюючи думки, потрібно враховувати, кому адресовано висловлювання, як його буде сприйнято за певних обставин спілкування;

7) виразність й образність – добирати слова й будувати речення потрібно так, щоб якнайкраще, щонайточніше передати думку, бути оригінальним у висловлюванні і вміти впливати на співрозмовника.

З того, як людина говорить, можна уявити її загальний розвиток, освіту й культурний рівень. Що культурніша людина, тим розвиненіша її мова, багатша лексично, розмаїтіша епітетами, метафорами, влучніша вживанням прислів'їв, приказок, афоризмів. Мовна культура – це надійне опертя у вираженні незалежності думки, розвиненості почуттів, невід'ємний чинник людського спілкування.

Студентський колектив є сприятливим середовищем для піднесення такої культури. Для того, щоб мова майбутніх фахівців була, кажучи відомими словами М. Рильського, «чистіша від сльози», варто прислухатися до поради поета та «пильно й ненастанно» полоти мовні бур'яни [11, с. 383], що, на жаль, буйно розрослися й у повсякденному вжитку, і в пресі та

на телебаченні, і в науково-технічному мовленні. Системна мовна підготовка сучасного студента мусить передбачати оволодіння навичками культури мовлення як на писемному, так і на усному рівні. На писемному рівні засвоєння таких навичок передбачає програма з української мови (за професійним спрямуванням), а на усному – програма з риторики. Ці курси спрямовують студентів на вдосконалення шкільних мовностилістичних знань, вироблення навичок культури мовлення, свідоміше й суспільно требуване оволодіння нормами літературної мови, ознайомлення з науковими засадами орфографії та пунктуації, підвищення рівня грамотності – якостей, таких потрібних у кожній сфері людської діяльності.

Основне завдання культури мови – виховання навичок літературного спілкування, пропаганда й засвоєння літературних норм у слововжитку, граматичному оформленні мови, у вимові й наголошуванні, неприйняття спотвореної мови або суржику [3, с. 8–15]. Під час занять варто не лише повторити й закріпити здобуті ще в середній школі знання основних лексичних, орфоепічних, орфографічних, граматичних норм та ліквідувати окремі прогалини в їхньому засвоєнні, а й розширити ці знання й навички, систематизувати їх, домогтися глибшого розуміння студентами мовних явищ, навчити студентів критично ставитися до власного мовлення й постійно вдосконалювати загальну культуру усного й писемного спілкування. Заняття мають сприяти формуванню поваги й шани до державної мови, стимулювати бажання майстерно володіти нею, виховувати відчуття власної відповідальності за неї.

Курс української мови (за професійним спрямуванням) – це перший імпульс, поштовх до самовиховання, плекання культури мовлення та спілкування. Цей ключ до мовного самовдосконалення, який студенти дістануть на заняттях під керівництвом викладача, може потім стати «золотим ключиком», що, образно кажучи, відчинятиме його власникові двері та серця, стане мірилом професіоналізму, освіченості, комунікабельності, інтелігентності, морально-етичних чеснот майбутнього фахівця. Перспективність курсу полягає і в тому, що він виробляє підходи

й певну методику, створює стійкий орієнтир на культуру мовлення та спілкування; на цій основі можна зводити будову подальших мовно-гуманітарних знань. У такому сенсі цей курс є вагомим підживленням гуманітаризації вищої освіти, а також важливим елементом формування патріотично-державницької свідомості сучасного українського студентства.

Відповідно до навчальної програми під час практичних занять з української мови (за професійним спрямуванням) варто звернути увагу на закріплення писемних навичок, зокрема таких:

1. Дотримання мовної норми на лексичному, правописному, морфологічному та синтаксичному рівнях, адже будь-яке порушення мовних норм відволікає увагу слухачів від змісту висловлювання, знижує авторитет промовця. Досягнення правильності мовлення – довготривалий процес. Варто скеровувати студентів на ретельну й цілеспрямовану роботу зі словниками, спеціальною мовознавчою літературою. Вони мусять також багато читати, уміти слухати нормативне мовлення інших людей тощо. Виконання різноманітних письмових вправ має закріплювати ці навички.

2. Досягнення максимальної точності висловлювання. Активно опрацьовуючи матеріали зі стилістики та культури мови, словники й довідники різних типів, студент має продемонструвати певний рівень оволодіння стилістичними ресурсами, мовними засобами вираження думки тощо. Велике значення для точного мовлення мають синоніми, антоніми, омоніми, пароніми, багатозначні слова. Добираючи слово із синонімічного ряду, мовець має брати до уваги стильове навантаження слова, його емоційно-експресивне значення, належність до активної чи пасивної лексики тощо. Студенти мають усвідомити, що для досягнення точності в мовленні потрібно не лише глибоко, всебічно, досконало знати предмет мовлення, але й вичерпно й недвозначно вміти передати зміст мовними засобами, пам'ятаючи про чемність та ввічливість.

3. Вироблення навичок влучного, образного, доречного мовлення, збагачуючи пам'ять фразеологізмами, ідіомами, крилатими висловами, які увиразнюють думку. Студент має

розуміти, що людина, яка володіє великим словниковим запасом, може висловлюватися точніше, багатше, слова вибирати виразніші, описувати події барвистіше, ніж та, яка має бідний словник. Отож з метою збагачення власного словникового запасу варто виробити звичку записувати влучні вирази, слова й поступово вводити їх до власного мовлення.

Під час практичних занять з риторики звертають особливу увагу на закріплення усних навичок, зокрема таких:

1. Виголошення наукових і публіцистичних промов з метою виробити вміння говорити неквапливо, не ковтаючи слів, з логічними та виражальними паузами. Це сприяє також збагаченню лексичного запасу, дає змогу засвоїти усталені мовні конструкції.

2. Дотримання мовної норми на орфоепічному й акцентуаційному рівнях завдяки читанню вголос (особливо прозових текстів), використовуючи в цьому разі сучасні технічні засоби.

3. Уникнення під час мовлення слів-паразитів (наприклад, *значить, типу, ну, е-е-е, знаєш, як це* тощо), що не лише нічого не виражають, а й можуть своєю беззмістовністю спотворити сутність фрази.

Окреслимо найважливіші шляхи вдосконалення особистої культури мови, які студент під керівництвом викладача має засвоїти на заняттях (декалог культури мовлення):

1. Виробити стійкі навички мовленнєвого самоконтролю й самоаналізу, пам'ятаючи відомий вислів, що будь-яка чудова думка втрачає свою цінність, коли вона погано висловлена.

2. Активно опрацьовувати навчальні матеріали із правопису, стилістики та культури мови, словники та довідники різних типів.

3. Вивчати мовлення майстрів слова (письменників, науковців, ораторів, акторів), використовувати їхній досвід у власній практиці.

4. Читати вголос (особливо прозові тексти) з дотриманням усіх аспектів нормативності (орфоепії та наголошування), використовуючи сучасні технічні засоби, зокрема аудіо- та відеозаписи.

5. Заучувати напам'ять художні та публіцистичні твори, що значно збагачує лексичний запас, дає змогу активно засвоїти поширені мовні конструкції.

6. Насичувати пам'ять фразеологізмами, ідіомами, крилатими висловами, що дають змогу зробити своє мовлення яскравішим, точнішим, дотепнішим і навіть лаконічнішим.

7. Виробити звичку говорити неквапливо, не ковтаючи слів, з логічними та виражальними паузами.

8. Привчати себе до систематичного запису власних думок та спостережень, щоденникових записів, ведення сімейної хроніки тощо.

9. Виробити звичку читати «з олівцем у руках», занотовуючи окремі фрази, афоризми, думки тощо, щоб згодом опрацювати їх.

10. Не допускати, щоб цікавий, вартісний вислів оминув вашу увагу.

Шляхів до мовної досконалості багато, але всі вони починаються з основного – з любові до рідної мови, з бажання й потреби майстерно володіти нею, досягаючи в цьому разі успіхів у власному професійному зростанні.

Отже, сучасний висококваліфікований фахівець, покликаний вирішувати нагальні організаційні, виробничо-технологічні проблеми, здійснювати науково-дослідний пошук, виконувати функції керівника колективу, не може обійтися без досконалого володіння всіма засобами мовного спілкування. Тому сучасна гуманітарна підготовка у вищому навчальному закладі має передбачати засвоєння навичок культури мовлення під час практичних занять, що ставлять за мету навчити студента секретів мовної комунікації, зокрема, дати йому навички підготовки виробничої наради, усного публічного виступу, формулювання тез наукової публікації, проведення зустрічі з діловими партнерами тощо. Важливе значення для вдосконалення культури мовлення має систематичне й цілеспрямоване практикування в мовленні – тематичне спілкування державною мовою під час практичних занять з української мови (за професійним спрямуванням) та риторики, оскільки вміння й навички виробляються лише в процесі

мовленнєвої діяльності.

Вироблення високої культури усного й писемного мовлення як показника розвинутого інтелекту й загальної культури особистості має, безперечно, велике соціальне й державно-політичне значення: забезпечує ефективний рівень мовного спілкування в навчальних і виробничих колективах, ошляхетнює стосунки між людьми, підносить рівень моральності, духовності, культури суспільства загалом.

Бібліографічні посилання

1. **Антоненко-Давидович Б. Д.** Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К. : Книга, 2010. – 252 с.
2. **Гриценко Т. Б.** Українська мова та культура мовлення / Т. Б. Гриценко. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 268 с.
3. **Єрмоленко С. Я.** Нариси з української словесності : (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
4. **Іванишин В.** Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 218 с.
5. **Капелюшний А. О.** Стилістика. Редагування журналістських текстів / А. О. Капелюшний. – Львів : ПАІС, 2003. – 543 с.
6. **Караванський С.** Секрети української мови / С. Караванський. – Львів : БаК, 2009. – 344 с.
7. **Коваль А. П.** Ділове спілкування / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 1992. – 280 с.
8. **Огієнко І.** Наука про рідномовні обов'язки : рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / І. Огієнко. – К. : АТ «Обереги», 1994. – 72 с.
9. **Пономарів О. Д.** Культура слова. Мовностилістичні поради / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 2001. – 238 с.
10. **Радевич-Винницький Я.** Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. – К. : Знання, 2008. – 291 с.
11. **Рідна мово, ти ніжний цвіт...**: антологія поетичних творів про українську мову / упорядн. В. Федоренко. – К. : Грамота,

2007. – 528 с.

12. **Фаріон І. Д.** Мовна норма : знищення, пошук, віднова / І. Д. Фаріон. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 328 с.

**ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРИ МОВИ
ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ
В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ВНЗ
ТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ**

У статті досліджено проблеми культури професійного спілкування в українській науково-технічній мові, зокрема в освітньому процесі ВНЗ технічного профілю. Проаналізовано типові помилки, пов'язані з уживанням слів з невластивим значенням; розглянуто порушення норм на морфологічному рівні: ненормативне вживання родового відмінка та роду іменників; уживання дієприслівників й активних дієприкметників; порушення дієслівного керування, використання пасивних дієслівних конструкцій. У професійному мовленні трапляються ненормативні прийменникові конструкції, що позначається на таких ознаках мовної культури, як правильність, змістовність, точність, логічність, відповідність тощо.

Ключові слова: українська мова, культура мови, норма літературної мови, науково-технічне мовлення.

В статье рассматриваются проблемы культуры профессионального общения в украинском научно-техническом языке, в частности в образовательном процессе вузов технического профиля. Проанализированы типичные ошибки, связанные с употреблением слов с несвойственным значением; рассмотрены нарушения норм на морфологическом уровне: ненормативное употребление родительного падежа и рода существительных; употребление деепричастий и активных причастий; нарушение глагольного управления, использования пассивных глагольных конструкций. В профессиональной речи встречаются ненормативные конструкции предлогов, что отражается на таких признаках языковой культуры, как правильность, содержательность, точность, логичность, соответствие и т. п.

Ключевые слова: украинский язык, культура речи, норма литературного языка, научно-техническая речь.

The article deals with cultural issues of professional communication in Ukrainian scientific-technical language, including in education institutions of technical profile. In the paper have been analyzed the typical errors, associated with the consumption of words with unusual meaning; considered violations at the morphological level: obscene use of the genitive noun and kind of nouns; the use of gerunds and active participles; verbal abuse control, the use of passive verb
© Литвин О. Г., Голубінка Н. І., 2016

constructions. In professional speeches there are non-normative prepositional construction which is displayed on the sign language culture such as accuracy, consistency, clearness, conformity, etc.

Key words: Ukrainian language, language culture, literary language norm, scientific and technical speech.

У вітчизняних вищих навчальних закладах вивчають курс «Українська мова за професійним спрямуванням», адже мова – один із провідних чинників професійної підготовки майбутніх фахівців. Актуальність вивчення мови професійного спілкування є сьогодні беззаперечною. На сьогодні не лише гуманітарну, а й вищу технічну освіту важко уявити без опанування мовної культури. Нині культура мови – це мірило освіченості фахівця будь-якої галузі. Сучасні інженерні та науково-технічні працівники мають вправно володіти мовними засобами, характерними для наукового та офіційно-ділового стилів – основи професійного спілкування.

Практика свідчить, що мовна недбалість межує зі службовою недбалістю. Неправильне вживання слова, неоднозначне висловлення в тексті документа призводить до спотворення його змісту, до непорозуміння в ділових стосунках. Мовностилістичні помилки й неточності в технічних проектах, інструкціях тощо можуть спричинити значні порушення і втрати на виробництві та навіть аварійні ситуації. Наукова думка, новітні технічні ідеї потребують досконалої мовної форми: викладені грамотно й аргументовано, вони швидше здобувають підтримку суспільства, наукової громадськості. Грамотність наукової праці, по-перше, підвищує її науковий характер, по-друге, сприяє тлумаченню основних положень. Натомість низька мовна культура фахівців негативно впливає на взаємини з партнерами, клієнтами, замовниками тощо [1, с. 5].

Рівень культури мовлення людини визначають вмінням добирати й ефективно використовувати систему мовних засобів з певною метою та в конкретних обставинах і ситуаціях спілкування. Ця проблема турбує й фахівців-філологів (Б. Антоненко-Давидович [2], М. Білоус [3], Г. Вознюк [4], З. Куньч [6], З. Мацюк [8], О. Пономарів [9], О. Сербенська [10],

Н. Станкевич [8], І. Фаріон [12], Ю. Шевельов [13] та ін.), і науковців-практиків (І. В. Курило [5] та ін.). На думку цих науковців, культура мови має регульовальну функцію, оскільки потребує дотримання норм на всіх мовних рівнях.

Наша стаття присвячена типовим помилкам, що допускають викладачі та студенти в науковому й офіційно-діловому стилях в освітньому процесі ВНЗ технічного профілю.

Відомо, що науковому мовленню притаманна правильність, точність, послідовність, логічність, змістовність. Проте сучасне науково-технічне мовлення, активно обслуговуючи різні галузі науки і техніки, зазнає безперервного розвитку й певних змін під впливом різноманітних об'єктивних та суб'єктивних чинників, що по-різному впливають на нього. Об'єктивна тенденція інтернаціоналізації термінології подекуди спричинює переобтяження науково-технічного мовлення лексемами чужомовного походження; недоцільне використання в синтаксисі моделей з пасивними дієслівними формами зумовлює численні логічні помилки в науково-технічних текстах; неправильне вживання активних дієприкметників теперішнього часу обтяжує вітчизняну наукову думку невластивими для української мови моделями тощо [4, с. 128].

Під час навчання інженерних і науково-технічних фахівців в освітньому процесі ВНЗ технічного профілю викладачі спеціальних кафедр, на жаль, недостатньо уваги приділяють професійному мовленню студентів. Це зумовлює типові порушення мовної норми на різних рівнях. Зокрема, на лексичному рівні нерідко помилково вживають українські слова в невластивому їм значенні, наприклад: *відноситися* означає в українській мові 'перебувати в певній відповідності з чим-небудь': А так *відноситься* до X, як В до Y; *рахувати* варто вживати лише тоді, коли йдеться про числення, якщо ж говоримо про думку з якогось приводу, про визнання чогось, тоді вживаємо слова *вважати*, *міркувати*, *гадати*: комісія **вважає**, що цей проект потрібно ще доопрацювати. За значеннями розрізняються слова *зустрічатися* і *траплятися* (*зустрічатися* – це 'зближатися, сходитися з кимось, рухаючись напроти',

траплятися – ‘відбуватися, діятися, ставатися; випадково виявлятися, бути, попадатися’), тому: зазвичай, *буває так, що спостережені значення X **трапляються** не раз*. Ненормативним є вживання слова *вірний* у значенні ‘правильний’, тому: *якщо експериментальні дані достовірні, то гіпотеза, яка перевіряється, є **правильною***. Дієслова *призводити, призвести, приводити, привести* також різні за значенням: *призводити* – це ‘спричинити наслідок, переважно негативний’, а *приводити* – ‘спонукати, примушувати прийти куди-небудь; доводити до якогось стану’: *коливання температури **призведе** (або **зумовить**) до циклічних змін довжини реперної труби; доказати* означає ‘договорити’, а *довести* – ‘аргументувати’: ***довести** теорему, але **доказати** речення до кінця*. Варто звернути увагу на лексичне значення таких іменників: *задача* – завдання (завдання ‘плануємо до виконання’, а *задачу* ‘розв’язуємо за визначеною умовою’), *вид* – вигляд (*вид* – ‘окрема галузь чогось, різновид предметів, явищ’; *вигляд* – ‘сукупність зовнішніх ознак’). В усному мовленні виділяємо групу слів, що є непотрібними кальками російських лексем, наприклад: *всезагальний (загальний), співпадати (збігатися), співставляти (зіставляти), заключати (полягати), обумовлювати (зумовлювати), являтися (бути), узор (візерунок), полоса (смуга (світлова), штаба (заліза), період (пора життя), трудний (важкий)* та ін.

На морфологічному рівні варто звертати увагу на правильний вибір форми слова, тобто утворення відмінкових форм іменників: у родовому відмінку однини іменники II відміни чоловічого роду мають закінчення **-а; -я** (назви предметів: *замка, малюнка*; назви населених пунктів: *Львова, Святошина*, але у складених назвах, другою частиною яких є іменник, що має звичайно в родовому відмінку закінчення **-у**: *Давидового Броду, Красного Лиману* тощо; терміни чужомовного походження на означення будови чогось, конкретні предмети, геометричні фігури та їх частини: *конуса, радіуса, сектора, шків*); **-у, -ю** (назви речовин, матеріалу, маси: *граніту, льоду, піску*; збірні поняття: *гаю, лісу, парку*; слова зі значенням місця, простору тощо: *валу, лиману, луку, рову, світу, яру*, але: *горба, хутора*

тощо, а також зменшені форми на **-к**: *ліска*, *майданчика*; явища природи: *вітру*, *граду*, *землетрусу*; чужомовні терміни, що означають фізичні або хімічні процеси: *імпульсу*, *синтезу*; назви річок, озер, гір, островів, півостровів, країн, областей тощо: *Амуру*, *Світязю*, *Алтаю*, *Донбасу*, *Сибіру*. Вибираючи правильне відмінкове закінчення, потрібно брати до уваги й лексичне значення слова, наприклад: *алмаза* (коштовний камінь) – *алмазу* (мінерал), *елементу* (абстрактне поняття) – *елемента* (конкретне), *вала* (деталь машини) – *валу* (насип, ряд, хвиля), *пояса* (предмет) – *поясу* (просторове поняття), *терміна* (слово) – *терміну* (період). Порухом норми є неправильне визначення граматичного роду іменників: *ступінь*, *ступінь*, *дріб* (іменники чоловічого роду); утворення ступенів порівняння прикметників: *спосіб більш ефективний* або *ефективніший* (а не: *спосіб більш ефективніший*) [11, с. 68–71].

Особливістю сучасної української літературної мови є майже повна відсутність активних дієприкметників теперішнього часу, утворених від перехідних дієслів, тому постають труднощі перекладу з російської чи польської мови, де ці дієприкметники вживаються регулярно. У багатьох випадках замість активних дієприкметників можна використовувати прикметники (з іншою основою чи однокореневі): *несуча конструкція моста* – **опорна** *конструкція моста*, *копіююча техніка* – **копіювальна** *техніка*, *ведучий вал* – тяговий вал, *гальмуючий циліндр* – **гальмівний** циліндр, *ведучий інженер* – **провідний** інженер; іменники: *несуча частота* – частота-**носій**, пасивні дієприкметники: *несуча конструкція* – **навантажена** *конструкція*; дієприслівники: *гальмуючий механізм зупиняє обертання вала* – **гальмуючи**, *механізм зупиняє обертання вала* [7, с. 7–8].

Нерідко на морфологічному рівні трапляються помилки щодо вживання дієприслівника. Доцільно пам'ятати, що дія, названа дієприслівником, має стосуватися в реченні того самого діяча, що й дія, названа присудком, наприклад: *досліджуючи це явище, з'ясувалося, що механізм працює ефективно* (потрібно: *досліджуючи це явище, ми з'ясували, що механізм працює*

ефективно).

Поширеною помилкою є вживання при безособових дієслівних формах на **-но**, **-то** назв осіб в орудному відмінку, наприклад: *нами опрацьовано, керівником підписано, студентом виконано*» (потрібно: **ми опрацювали, керівник підписав, студент виконав**). Ці дієслова передають безособове значення, виражене суфіксами **-но**, **-то**, й акцентують увагу на дії, тому орудний відмінок, який указує на діяча, зайвий.

Зауважимо, що проблемним є вживання дієслів з постфіксом **-ся**, що за своїм первісним значенням указує на 'неможливість об'єкта при дії' [13, с. 314]. Зворотні дієслова активно вживають в українській літературній мові. Вони позначають дію, спрямовану на самого її носія (*студент навчається*), виконувану в інтересах носія дії (*люди будуються*), означають дію двох і більше діячів, яка взаємно спрямована (*знайомі листуються*), указують на дію, що називає типові ознаки, зосереджені на дії самого суб'єкта (*аварія трапилася*). Уживання зворотних дієслів у деяких аспектах є проблемним, наприклад: *слухається питання, ставиться на голосування, розглядалося керівництвом, слово надається* (потрібно: **слухаємо_питання, ставимо на голосування, керівництво розглядало, надаємо слово чи слово має**). Щоб уникнути таких помилок, потрібно вживати відповідні особові форми дієслова, інфінітиви, безособові форми на **-но**, **-то** [6, с. 43; 12, с. 240–246].

Зазвичай трапляються помилки в дієслівному керуванні, адже дієслівне керування українських і відповідних російських дієслів відрізняється, тому потрібно запам'ятати, що правильно: *навчатися математики та фізики, говорити українською (по-українськи), вибачте мені, опанувати матеріал, завдати шкоди, йти тротуаром*. Перехідні дієслова потребують, щоб залежний від них іменник, що називає предмет, на який спрямована дія, мав форму називного відмінка без прийменника, наприклад: *виконати завдання, знайти об'єкт дослідження, написати роботу*. Іменник має форму родового відмінка, якщо є частка **не** або дія переходить не на весь предмет, а на його частину, наприклад: *не написати курсової роботи, не довести теореми*.

Показником мовної майстерності є використання можливостей синтаксичної синонімії. У наукових статтях надуживають конструкції із прийменником **по**: *по визначеній моделі* (замість: *за визначеною моделлю*), *по запроєктованих перевірках* (*під час перевірок*), *по власному бажанню* (за власним бажанням, *згідно із* власним бажанням, *відповідно до* власного бажання), *униз по дорозі* (униз *дорогою*); **при**: *при зсуві* (правильно: *у разі* зсуву, *за умови* зсуву, *коли* зсув), *при всьому тому* (*попри те все*) тощо. У професійному мовленні нерідко невинновиправдано послуговуються ненормативними конструкціями із прийменником **на**, наприклад: *на протязі року* (правильно: *протягом року*), *на сьогоднішній день* (*сьогодні, зараз, на цей час*).

Варто також звернути увагу на конструкції *прийменник + віддієслівний іменник на -ння (-ття)*, не характерні для сучасної української літературної мови. Замість віддієслівних іменників потрібно вживати дієприслівникові звороти, конструкції з особовими формами та неозначеною формою дієслова, наприклад: *при дослідженні ми з'ясували* (потрібно: *досліджуючи, ми з'ясували*), *нема часу на виконання завдання* (потрібно: *нема часу виконати завдання*), *після прочитання статті* (потрібно: *прочитавши статтю*) [4, с. 129].

Висловлені рекомендації є слушними не лише тому, що вони нормативні, а й з огляду на основні ознаки мовної культури: логічність, точність викладу, чистоту мовлення, стилістичну відповідність, ввічливість тощо [6, с. 48]. На жаль, типові помилки залишаються поширеним явищем у науково-технічному мовленні.

Отже, професійне спілкування в освітньому процесі ВНЗ технічного профілю потребує чіткого дотримання норм сучасної української літературної мови на всіх рівнях, що дасть змогу майбутнім фахівцям однозначно та правильно висловлювати свої думки, ефективно налагоджувати надалі взаємини з колегами, партнерами, клієнтами, замовниками тощо. Це потребує, на нашу думку, цілеспрямованої роботи над удосконаленням мовленнєвої культури майбутніх фахівців не лише викладачів-філологів

у межах дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням», а й науково-педагогічних працівників усіх кафедр кожного навчального закладу.

Бібліографічні посилання

1. **Азарова Л. Є.** Українська мова професійного спілкування / Л. Є. Азарова, Н. Й. П'яст, Т. Ю. Іванець. – Вінниця : ВНТУ, 2008. – 189 с.
2. **Антоненко-Давидович Б. Д.** Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К. : ВД «Академія», 1994. – 254 с.
3. **Білоус М.** Екологія українського слова : практичний словничок-довідник / М. Білоус, О. Сербенська. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 88 с.
4. **Вознюк Г.** Використання помилкових синтаксичних конструкцій у сучасному науково-технічному мовленні / Г. Вознюк, З. Куньч // Інформація, комунікація, суспільство 2014 : матеріали 3-ої Міжнародної наукової конференції (21–24 травня 2014 р.). – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2014. – С. 128–129.
5. **Курило І. В.** Як правильно: помилки мовлення в наукових виданнях із технічних наук / І. В. Курило. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2012. – 412 с.
6. **Куньч З. Й.** Уникання пасивних дієслівних конструкцій як елемент культури української мови / З. Й. Куньч // Український смисл : збірник наук. праць. – 2012. – № 1. – С. 42–48.
7. **Литвин О. Г.** Російсько-українсько-англійський та українсько-російський словник машинобудівних термінів (близько 4000 термінів) / О. Г. Литвин, А. В. Литвин. – Львів : ФОП Корпан Б. І., 2012. – 167 с.
8. **Мацюк З.** Українська мова професійного спілкування / З. Мацюк, Н. Станкевич. – К. : Каравела, 2005. – 352 с.
9. **Пономарів О. Д.** Культура слова. Мовностилістичні поради / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 2001. – 238 с.
10. **Словник-довідник з культури української мови** /

- Д. Г. Гринчишин, А. О. Капелюшний, О. А. Сербенська,
З. М. Терлак. – К. : Знання, 2006. – 367 с.
11. **Український** правопис / НАН України, Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні; Ін-т української мови. – К. : Наук. думка, 1994. – 240 с.
 12. **Фаріон І. Д.** Мовна норма : знищення, пошук, віднова / І. Фаріон. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 328 с.
 13. **Шерех Ю.** Нарис сучасної української мови / Ю. Шерех. – Мюнхен : Молоде життя, 1951. – 402 с.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З КУЛЬТУРИ МОВИ В СЕРТИФІКАЦІЙНІЙ РОБОТІ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

У статті розглянуто тестові завдання з культури мови в сертифікаційній роботі з української мови і літератури національного зовнішнього незалежного оцінювання. З'ясовано їхню кількість, тематику та причини складності таких завдань; накреслено шляхи подолання негативної ситуації.

Ключові слова: культура мови, тестове завдання, складність тестового завдання, акцентологічні норми мови, лексичні норми мови, граматичні норми мови.

В статье проанализированы тестовые задания по культуре речи, представленные в сертификационной работе по украинскому языку и литературе национального внешнего независимого тестирования. Определено их количество, причины сложности таких заданий и поданы рекомендации по изменению негативной ситуации.

Ключевые слова: культура речи, тестовое задание, сложность тестового задания, акцентологические нормы языка, лексические нормы языка, грамматические нормы языка.

The article analyzes the tests in the certification work with the Ukrainian language and literature of the independent external evaluation (further – IEE). To set purpose implies fulfillment of the following tasks: to find out the reasons for the complexity of these tasks; to outline ways to overcome this situation.

The issues of language culture testing have been already represented from the beginning of its introduction in 2008. It mainly tests with the choice of a correct answer from four or five proposed. Gradually the number of tasks increases. Statistical indicators of fulfillment tests with the language culture suggests that they never fall into the category of «light», especially «very easy» for complexity.

Analysis of the psychometric indexes of tests in the national testing allows to do the following conclusions:

– almost equal distribution of answers of participants testing on some tests indicates about a «blind» guessing, not on solid knowledge of graduates. The Ukrainian language skills have not been formed in the pupils because adults, which speech uses pupils barely follow the linguistic regime in the school;

– the most difficult are traditionally tests from accentual (emphasis of words),

© Мамчич І. П., 2016

lexical (knowledge of lexical meaning; pleonasm), morphological (refer to time; coordination nouns with numerals, use of prepositions, respect for rules government) and syntactic (violation of communication with those pronouns according to which they point; misconstruction sentences with participial and adverbial-participial constructions) norms of modern Ukrainian language;

– participants can not cope with test tasks that require knowledge of lexical meanings of words, rules and principles of control clauses in Ukrainian;

– need to reallocate hours of language learning in the senior class taking into account the hours in preparation for the IEE.

Key words: culture language, test task, the complexity of the test tasks, accentual norms of language, lexical norms of language, grammatical norms of language.

Питання культури української мови як ніколи гостро постало із здобуттям Україною незалежності, оскільки обшир використання нашої мови збільшився. Норми літературної мови подавалися не лише в науково-популярних виданнях [1; 2; 5; 13; 15; 17], а й у довідниках знаних в Україні науковців [2; 9; 6; 10; 20]. Теоретично проблема культури мови осмислювалася в працях Л. Струганець [21; 22], І. Фаріон [26] та ін.

Науковці по-різному визначають це поняття (пор.: культура мови – 1) сукупність комунікативних якостей літературної мови, що виявляються за різних умов спілкування відповідно до мети і змісту висловлювання; 2) культивування (удосконалення) літературної мови й індивідуального мовлення, виявлення тенденцій мовного розвитку, реальне втілення в мовній практиці норм літературної мови, відповідна мовна політика в державі [21, с. 31] і культура мовлення – свідоме, цілеспрямоване й критичне використання засобів тієї мови, якою здійснюється міжмовна комунікація; володіння нормами усної і писемної форм літературної мови в різних сферах суспільної комунікації відповідно до мети і змісту спілкування [4, с. 95]). Останньої думки дотримуються автори словника-довідника «Українська мова» [24, с. 137–138], «Соціолінгвістичного словника» [8, с. 102–103], С. Я. Єрмоленко [11, с. 263–264].

В аспекті нашого дослідження послуговуватимемося таким визначенням поняття «культура мови» – рівень володіння нормами усної і писемної літературної мови в різних сферах

спілкування, уміння свідомо, майстерно й критично користуватися її мовними засобами відповідно до мети й умов спілкування [25, с. 169], бо за мету статті ставимо проаналізувати тестові завдання з культури мови в сертифікаційній роботі з української мови і літератури зовнішнього незалежного оцінювання (далі – ЗНО)¹. Як завдання визначаємо з'ясування причини складності подібних завдань, накреслення шляхів подолання негативної ситуації.

Питання з культури мови в національному ЗНО представлені вже від початку його обов'язкового запровадження 2008 р. Вони формулюються переважно як тестові завдання з вибором однієї правильної відповіді із чотирьох або п'яти запропонованих: «Граматичну помилку допущено в реченні (Читаючи цей роман, у моїх очах з'явилися сльози²)» (2008); «Неправильно побудовано словосполучення (п'ятнадцять хвилин десятого)» (2008); «Граматично правильно утворено словосполучення (виплатити по сто гривень)» (2009); «Правильно узгоджений числівник з іменником у реченні (Квартет утворюють чотири виконавці)» (2009) тощо. Тематично тестові завдання з культури мови охоплюють переважно орфоепічні норми української мови («Підкреслена буква позначає однаковий звук у кожному слові рядка (садочок, футбoліст, дивина)» (2009); граматичні («Граматичну помилку допущено в рядку (найбільш вищий пагорб)» (2010); «Граматичну помилку допущено в реченні (Остап Вишня палко захоплювався та змальовував на сторінках своїх творів дивовижну українську природу)» (2010).

Поступово тест з української мови набуває більшого практичного спрямування, ним починають перевіряти вміння користуватися мовою, застосовувати правила в нових ситуаціях, а не лише знання метамови мовознавства. Відповідно кількість тестових завдань на застосування знань, умінь і навичок

¹ За винятком тестових завдань на орфографічні та пунктуаційні норми сучасної української літературної мови.

² Як приклади наводимо лише умову тестового завдання та правильну відповідь (у дужках).

збільшується зокрема й кількість тестових завдань з культури мови (пор. 2008–2010 рр. – 4, 2011–2015 рр. – 6, загальна кількість тестових завдань з вибором однієї відповіді – 23).

Тестове завдання з культури мови автор задумує як легке або оптимальне за складністю. Складність тестового завдання належить до основних психометричних характеристик тесту. За прийнятим у тестології положенням, складність тестового завдання – це успішність учасників тестування у виконанні цього завдання, яку визначають як відношення кількості балів, що набрали всі учасники тестування за виконання певного завдання, до максимальної кількості балів, яку вони могли б отримати за його виконання, виражену у відсотках.

У національній тестології прийняті такі показники складності тестових завдань:

відсоток виконання	характеристика завдання
понад 80 %	дуже легкі
60–79 %	легкі
40–59 %	оптимальні
20–39 %	складні
19 і нижче	дуже складні [14, с. 115]

Статистичні показники аналізованих тестових завдань свідчать, що вони ніколи за майже десятилітню історію національного ЗНО не потрапляли до категорії «легких», тим більше до категорії «дуже легких», хоч, наприклад, завдання на знання орфоепічних норм сучасної української літературної мови розташовані на початку сертифікаційної роботи, а отже, відповідно до правил укладання сертифікаційної роботи, повинні бути легкими. Відповіді тестованих переводять їх до категорії «оптимальних», а подекуди навіть «складних» завдань. Серед учасників першої сесії ЗНО 2011 р. маємо такий розподіл відповідей на завдання «На другий склад падає наголос у слові одинадцять (19,50 %), черговий (25,83 %), цемент* (42,81 %)», кидати (8,26 %), поки (3,26 %)»; серед учасників другої сесії того

³ Правильну відповідь повинні набирати найбільше учасників тестування.

самого року такий: «кропива (19,49 %), псевдонім (11,52 %), запитання (10,31 %), ознака* (39,79 %), осока (18,61 %)). Незважаючи на щорічний аналіз результатів ЗНО й численні рекомендації щодо вдосконалення викладання мови в школі, ситуація не змінилася й 2015 р.: маємо такий розподіл відповідей на четверте завдання сертифікаційної роботи з української мови і літератури «Перший склад наголошений у слові дочка (17,68 %), дрова* (46,03 %), жалюзі (25,64 %), жаркий (10,16 %))». Вражає не низький відсоток правильних відповідей, а занадто високий помилкових, оскільки багато слів, що подано в завданнях, наводять у шкільних підручниках, наприклад [18, с. 120, 121, 136 тощо; 7, с. 287; 12, с. 214–234]. Зрозуміло, що п'ятикласники не будуть заглядати в кінець підручника й самостійно вчитися наголошувати слова, потрібна цілеспрямована робота вчителя із цих питань. Рекомендуємо задавати учням завчати напам'ять певну кількість слів на кожний урок й обов'язково перевіряти, як вони наголошують вивчені слова (щось на зразок методики вивчення слів іноземної мови). Варто також пам'ятати, що учні, а особливо молодших класів, наслідують мовлення авторитетів і кумирів, тому вчителі передусім повинні бути ретельними у власному мовленні.

Як відомо, наголос в українській мові рухомий, тому система акцентуації в нашій мові різноманітна. Утім, простежити певні закономірності в ній усе ж можна (див., наприклад, [16, с. 160–168; 17, с. 31–38; 23, с. 21–71; 26, с. 46–60]), а отже, цього можна навчити й учнів.

Щорічно сертифікаційна робота містить і тестові завдання, що перевіряють знання лексичних норм літературної мови. Аналіз виконання таких завдань дав несподівані результати: до 25 % випускників шкіл не знають лексичних значень багатьох слів сучасної мови, бо як можна пояснити те, що 23,55 % абітурієнтів як відповідь на завдання «Помилково вжито слово в рядку» обирають дистрактор (неправильна відповідь) «перекладати сербською» (перша сесія, 2011 р.) або «винайняв квартиру в центрі» (39,15 %, перша сесія, 2012 р.). Порівняно низький з очікуваним правильний результат мало тестове

завдання «Лексично неправильне словосполучення утворить іменник *легіон* із прикметником іноземний (10,95 %), почесний (16,83 %), військовий (15,93 %), промисловий* (44,95 %), жіночий (10,99 %)» (перша сесія, 2012 р.) або тестове завдання «Лексично неправильне словосполучення утворить іменник *навичка* із прикметником рухова (25,34 %), шкідлива* (30,51 %), практична (10,78 %), граматична (23,93 %), життєва (9,19 %)» (друга сесія, 2012 р.).

До складних наближаються тестові завдання, у яких потрібно виявити таке порушення лексичної норми літературної мови, як плеоназм (пор. «Лексичної помилки *немає* в рядку несподіваний сюрприз (21,48 %), пам'ятний сувенір (13,41 %), вільна вакансія (29,37 %), чинний закон* (35,24 %)» (друга сесія, 2013 р.) та «Лексичну помилку допущено в рядку церковний канон (10,43 %), раритетні видання (16,81 %), депутатські привілеї (14,03 %), фінішна дистанція (35,89 %), меморіальний пам'ятник* (22,40 %)» (перша сесія, 2014 р.).

Плеоназм – багатослів'я, зворот, який містить у собі зайві слова з однаковими чи близькими значеннями [21, с. 49]. Класичними прикладами плеоназму є грудень місяць, моя автобіографія, перший дебют тощо. Типовими тавтологіями є, наприклад, такі: вільна вакансія – у слові *вакансія* вже є значення ‘вільний’; *вакансія* – ‘вільне місце, посада’; близькі контакти – у слові *контакт* є значення ‘дотичність, зв'язок, узаємодія’, які дублюють слово *близькі*; контакти не можуть бути далекими; зашкодили шкідливі умови – невмотивовано поряд стоять однокореневі слова; треба прибрати одне з них, наприклад: *зашкодили складні умови* або *вплинули шкідливі умови*; корективи та поправки – значенням слова *корективи* є ‘поправка, часткове виправлення чи зміна’; остаточний результат – у слові *результат* міститься значення ‘закінчення чогось’, тому варто прибрати слово *остаточний*, яке також містить значення ‘кінець, підсумок, залишок’; перша прем'єра – слово *прем'єра* означає ‘перший показ театральної вистави’, отже, слово *перша* зайве; підсумковий результат – слова є синонімами, у слові *результат* є значення ‘підсумок’; преїскурант цін – слово *преїскурант* означає ‘поточні

ціни, перелік цін’, отже, має в собі значення ‘ціна’; справжні факти – слово *факти* має значення ‘справжні, невігадані події, явища, які сприймаються непроцесуально’, тобто слово *справжні* зайве; ставитися по відношенню до когось – слова *ставлення* й *відношення* мають спільне, хоча й не однакове значення, тому вислів слід спростити, наприклад: *ставитися до когось* або *відноситися до чогось*; творчі ідеї – слово *ідея* містить елемент значення ‘творчість’, ідеї не можуть бути нетворчими; хронометраж часу – слово *хронометраж* означає ‘вимірювання часу’, тому слово *час* зайве; а також: період часу. Цей ряд поширює прикладами із сучасного життя З. Сікорська в статті «Чужомовний пересит як чинник загрози національно-мовному відродженню»: рейдерський напад, рейдерське загарбання, підкуплений корупціонер, низькопробна попса, Народно-демократична партія, легімітизувати закон, адекватний відповідник, одностайний консенсус, таємна конспірація, заборонена контрабанда, молоді юнаки тощо [19, с. 11].

Ефективними, на нашу думку, завданнями на уникнення багатослів’я будуть завдання для з’ясування лексичного значення кожного слова плеонастичного звороту, щоб зробити висновок про доцільність уживання таких словосполучень, а не просто констатувати помилкові вирази.

Вищими є показники правильних відповідей на тестові завдання, де помилково вжита суржикова форма (наприклад, ювілейні міроприємства* (67,20 %) (друга сесія, 2011 р.), давно знати друг друга* (76,98 %) (друга сесія, 2012 р.), бувший у користуванні* (67,79 %) (перша сесія, 2013 р.).

Наведені результати, на нашу думку, свідчать про те, що окремі порушення лексичних норм у школі відпрацьовують ретельніше, на інші увагу звертають менше.

Порівно складними традиційно залишаються тестові завдання на знання граматичних норм, зокрема:

– на позначення часу в українській мові (пор. «Неправильно побудовано словосполучення на позначення часу десять (хвилин) на десяту (17,40 %), чверть на одинадцятку (16,37 %), без п’ятнадцяти десять* (29,46 %), пів на дванадцятку (12,18 %), за

десять (хвилин) шоста (24,26 %)» (друга сесія, 2011 р.); «Граматично правильна відповідь на запитання *«Котра година?»* дванадцять тридцять (17,44 %), половина дев'ятої (15,00 %), десять хвилин першої (17,36 %), без двадцяти десять (13,07 %), за п'ять одинадцять* (36,93 %)» (друга сесія, 2012 р.);

– на узгодження іменників із числівниками («Правильно поєднано іменник з числівником у рядку обидва хлопця (21,20 %), чотири поверха (13,93 %), три десятих метри (9,88 %), два випускники* (33,28 %), сто два клена (21,38 %)» (перша сесія, 2013 р.);

– на вживання прийменників, переважно прийменника *по* («Правильно вжито прийменник у варіанті виконувати по зразку (14,91 %), вишивати по шовку* (42,23 %), лекція по історії (16,04 %), проживати по адресі (14,18 %), їхати по виклику» (12,33 %) (перша сесія, 2012 р.); «Неправильно вжито прийменник у реченні: Школярі знову мають вимушені канікули із-за лютих морозів* (46,06 %)» (друга сесія, 2012 р.); «Прийменник помилково вжито в реченні: Гол забили через помилку центрального захисника (9,12 %). Забудову здійснено згідно з ухвалою міської ради (17,55 %). Завдяки бурі зруйновано багато автомобільних доріг* (46,92 %). Літня екзаменаційна сесія триває аж до липня (25,97 %)» (друга сесія, 2013 р.).

Найбільше помилок учасники тестування припускаються в тестових завданнях на дотримання правил керування в українській мові. Складність таких тестових завдань залишається в межах показника «оптимальні» (пор. «Граматичну помилку допущено в рядку запобігати руйнування* (69,23 %)» (перша сесія, 2013 р.), але дивує високий відсоток (захворіти на бронхіт (14,55 %) (перша сесія, 2013 р.) неправильних відповідей на схожі завдання.

Серед питань на типові порушення синтаксичних норм, традиційно представлених на ЗНО, потрібно назвати такі:

– порушення зв'язку займенників з тими словами, на які вони вказують. Зокрема, правильну відповідь на тестове завдання «Неправильно побудовано речення: Письменник прагнув розповісти про внутрішній світ Івана Дідуха і чому він емігрує»*

2011 р. (перша сесія) дало 44,97 % учасників ЗНО. Приблизно таким самим є відсоток учасників 2013 р. (перша сесія), які успішно впоралися із цим завданням (40,38 %);

– стилістично невиправдане відділення дієприкметникового звороту від означуваного слова. З тестовим завданням «Граматичну помилку допущено в реченні: Степ розлігся перед мандрівником, який переливався барвами весняного цвіту»* 2014 р. впоралося лише 45,11 % учасників другої сесії;

– неправильна побудова речень з дієприслівниковим зворотом («Неправильно побудовано речення: Ще не ходячи до школи, мама читала мені вірші Марійки Підгірянки»* (64,68 %) (перша сесія, 2012 р.). Не змінилася ситуація й 2014 р. («Граматично правильне продовження речення *«Купуючи мобільний телефон,..»* наведено в рядку не забудьте уточнити термін гарантії»*) (60,02 %) (перша сесія, 2014 р.).

І якщо порушення акцентологічних, морфологічних норм літературної мови в мовленні учасників ЗНО можна хоч би частково пояснити впливом суржикового усного мовлення (для випускників східних територій), діалектного мовлення (для західних), впливом двомовного теле- та радіоефіру, то порушення синтаксичних норм виникає, на нашу думку, винятково через недостатність уваги до цієї теми в шкільному курсі української мови. Йдеться не про кількість годин (у 8-му класі в шкільній програмі передбачено 10 годин на вивчення речень з відокремленими членами й окремо зазначено, що учні повинні вміти правильно будувати речення з дієприкметниковими і дієприслівниковими зворотами), а йдеться про формування навичок будувати такі речення.

Отже, аналіз психометричних показників тестових завдань у національному ЗНО дає змогу зробити такі висновки:

– майже однаковий розподіл відповідей учасників ЗНО на деякі тестові завдання свідчить про «сліпе» вгадування, а не про міцні знання випускників. В учнів не сформовані навички користування українською мовою, оскільки дорослі, мовлення яких наслідують учні, майже не дотримуються мовного режиму в школі;

– найскладнішими традиційно залишаються тестові завдання щодо акцентологічних, лексичних та граматичних норм сучасної української мови;

– учасники тестування не можуть упоратися з тестовими завданнями, що передбачають знання лексичних значень слів, правил керування та принципів побудови речень української мови;

– потрібний, на нашу думку, перерозподіл годин на вивчення мови у випускному класі з урахуванням годин на підготовку до складання зовнішнього незалежного оцінювання й закріплення цього в шкільній програмі.

Бібліографічні посилання

1. **Антисуржик.** Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / за заг. ред. О. Сербенської. – Львів : Світ, 1994. – 152 с.
2. **Антисуржик** ділової мови / уклад. Р. В. Міняйло, З. С. Сікорська. – Луганськ : Вид-во ЛДІКМ, 2011. – 220 с.
3. **Антоненко-Давидович Б. Д.** Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К. : Книга, 2010. – 252 с.
4. **Бацевич Ф. С.** Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
5. **Вихованець І. Р.** Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / І. Р. Вихованець. – К. : Пульсари, 2012. – 160 с.
6. **Волощак М.** Неправильно – правильно. Довідник з українського слововживання / М. Волощак. – К. : М. Волощак, 2007. – 224 с.
7. **Глазова О. П.** Рідна мова : підручник для 5 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова, Ю. Б. Кузнецов. – К. : Педагогічна преса, 2005. – 288 с.
8. **Голікова Н. С.** Соціолінгвістичний словник : словник-довідник / Н. С. Голікова, В. В. Корольова. – Дніпропетровськ : Акцент ПП, 2015. – 240 с.
9. **Головащук С. І.** Словник-довідник з українського літературного слововживання / С. І. Головащук. – К. : Наук. думка, 2010. – 432 с.

10. **Довідник** з культури мови / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, Н. М. Сологуб та ін.; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Вища шк., 2005. – 399 с.
11. **Єрмоленко С. Я.** Культура мови / С. Я. Єрмоленко // **Українська мова. Енциклопедія** / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.
12. **Єрмоленко С. Я.** Рідна мова : підручник для 5-го кл. / С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова. – К. : Грамота, 2005. – 240 с.
13. **Караванський С.** До зір крізь терня, або хочу бути редактором / С. Караванський. – Львів : БаК, 2008. – 120 с.
14. **Короткий** тестологічний словник-довідник / упор. Л. Т. Коваленко. – К. : Грамота, 2008. – 160 с.
15. **Культура** мови на щодень / Н. Я. Дзюбишина-Мельник, Н. С. Дужик, С. Я. Єрмоленко та ін. – К. : Довіра, 2000. – 169 с.
16. **Микитюк О. Р.** Сучасна українська мова : самобутність, система, норма / О. Р. Микитюк. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2010. – 440 с.
17. **Пономарів О. Д.** Українське слово для всіх і для кожного / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 2013. – 360 с.
18. **Рідна мова** : підручник для 5-го кл. / Г. Р. Передрій, Л. В. Скуратівський, Г. Т. Шелехова, Я. І. Остаф. – К. : Освіта, 2002. – 254 с.
19. **Сікорська З. С.** Чужомовний пересит як чинник загрози національно-мовному відродженню / З. С. Сікорська // Український смисл. – 2008. – № 3–4. – С. 7–20.
20. **Словник-довідник** з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. – К. : Знання, 2004. – 367 с.
21. **Струганець Л.** Культура мови. Словник термінів / Л. Струганець. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 88 с.
22. **Струганець Л.** Теоретичні основи культури мови / Л. Струганець. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 1997.

– 96 с.

23. **Тележкіна О. О.** Говоримо та пишемо українською правильно і красиво / О. О. Тележкіна. – Харків : Основа, 2012. – 249 с.
24. **Українська мова** : словник-довідник / за заг. ред. проф. А. П. Загнітка. – Донецьк : Центр підготовки абітурієнтів, 1998. – 144 с.
25. **Українська мова.** Енциклопедія / за ред. І. В. Муромцева. – К. : Майстер-клас, 2011. – 400 с.
26. **Фаріон І. Д.** Мовна норма : знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей) / І. Д. Фаріон. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. – 332 с.

**УНОРМУВАННЯ ГАЛУЗЕВОЇ
ТЕРМІНОСИСТЕМИ ЯК ОДИН
З АСПЕКТІВ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ
В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ
(на матеріалі сучасної комп'ютерної
термінології)**

Статтю присвячено актуальним практичним аспектам культури мовлення в сучасній комп'ютерній термінології. Особливу увагу звернено на порушення словотвірних, лексичних, морфологічних і синтаксичних норм у термінографічних джерелах та в комп'ютерному дискурсі. Актуальність дослідження зумовлена як внутрішньогалузевими потребами комп'ютерної термінології (унормування та уніфікація одиниць), так і екстралінгвальними чинниками (тенденція до дотримання автентичних законів термінотворення й терміновжитку). Завданням статті є проаналізувати окремі одиниці з високою частотою вживання та характерні граматичні явища на культуромовних рівнях; виявити певні хиби чи неточності в уживанні комп'ютерних терміноодиниць, з'ясувати способи їхнього внормування.

Ключові слова: українська мова, сучасна комп'ютерна термінологія, словотвірні норми, лексичні норми, морфологічні норми, синтаксичні норми.

Статья посвящена некоторым практическим аспектам культуры речи в современной компьютерной терминологии. Особое внимание обращено на нарушения словообразовательных, лексических, морфологических и синтаксических норм в лексикографических источниках и в компьютерном дискурсе. Актуальность исследования обусловлена необходимостью следить за соблюдением аутентичных законов терминообразования и терминопотребления и дальнейшей унификации и стандартизации компьютерных терминов. Задача статьи заключается в анализе современных компьютерных терминов на культурно-языковых уровнях; выявлении определенных недостатков и неточностей в употреблении компьютерных терминоединиц; выяснении способов их упорядочения.

Ключевые слова: украинский язык, современная компьютерная терминология, словообразовательные нормы, лексические нормы, морфологические нормы, синтаксические нормы.

The article was dedicated to the actual aspects of the speech culture in modern
© **Ментинська І. Б., Наконечна Г. В., 2016**

computer terminology. Particular attention was paid to violations of word-formation, morphological, lexical and syntactic norms in lexicographical sources in computer discourse.

At the word-formation level the interferentnyiy phenomena were indicated and the priorities of the use of variant morpheme were defined. The morphological level includes comments about normativeness of the singular genitive case endings in frequency units of terminological system. At the lexical level a set of frequency violations in use of terms-paronyms were distinguished. Syntactic level intends examination of passive syntax and prepositional compounds in computer texts.

The relevance of research caused by intra sectoral computer terminology needs (regimentation and standardization of units), as well as extralinguistic factors (the tendency to respect the laws of the authentic terminology and application of terms). The task of the article was to analyse individual units with high frequency of use and typical grammatical phenomena at standard of speech levels; detect certain inaccuracies or errors in the use of computer terminological units, find out their regimentation.

Key words: Ukrainian language, modern computer terminology, morphological rule, lexical rule, grammatical rule, syntactical rule.

Від початку 90-х рр. XX ст. і до сьогодні з різною інтенсивністю триває систематизація, уніфікація та впорядкування одиниць на всіх мовних рівнях як у загальнонаціональній мові, так і в галузевих терміносистемах. Відзначаємо тенденції формування пріоритетності національного над запозиченим.

Різні аспекти мовних норм та культури мовлення розглянуто в працях українських мовознавців попередніх поколінь (О. Синявського [7] та ін.), мають вагомі здобутки в опрацюванні загальних питань літературної норми та її варіантності сучасні науковці К. Городенська [3], І. Фаріон [13] та ін., мовній нормі саме в термінології присвячено дослідження Т. Кияка [4] та ін., сучасні практичні зауваги щодо різнорівневого внормування комп'ютерних терміноодиниць подає К. Булаховський [2].

Метою статті є здійснити аналіз словотвірних, лексичних, морфологічних та синтаксичних особливостей частотних одиниць сучасної комп'ютерної термінології (СКТ) як галузевої підсистеми української науково-технічної термінології щодо їхньої відповідності вимогам культури мови та загальнолітературної норми. Актуальність дослідження полягає

в потребі подальшої уніфікації та стандартизації комп'ютерних термінів.

Завдання статті: 1. Проаналізувати низку сучасних комп'ютерних термінів на різних мовних рівнях. 2. Виявити певні хиби та неточності в уживанні комп'ютерних терміноодиниць СКТ. 3. Окреслити шляхи та способи внормування комп'ютерних терміноодиниць в українській мові.

За нашими спостереженнями, у спеціалізованих словниках [1; 4; 9] та в комп'ютерному дискурсі частотними є порушення на **словотвірному рівні**. Передусім зауважуємо інтерферентні явища, що стосуються вживання:

- префіксів: *роздрукувати* (правильно: *видрукувати*), *поправити* текст (правильно: *виправити* текст), *провірка* парності (правильно: *перевірка* парності або *перевіряння* на парність);

- суфіксів:

- к-**: *блоківка* (правильно: *блокування*), *розсилка* (правильно: *розсилання* або *надсилання*);

- очн-**: *кнопочна форма* (правильно: *кнопкова форма*), *перевірочний* (правильно: *перевірний* (*перевіряльний*)), *одиначний* (правильно: *одиничний*, *одинарний*, *поодиничний*, *окремий*);

- щик**: замість **-ник**, **-ець**, **-ин**, **-ач** комп'ютери**щик** – комп'ютер**ник**, на**стройщик** – налад**ник**, на**лагоджу**вач (*настрою*вач);

- уч-(-юч-)**: витіснення активних дієприкметників із СКТ відбувається повільно й складно, оскільки наявна думка [2], що деяких з них просто не можна замінити або від них важко відмовитися, адже ці форми дієслова стисло й точно передають ознаку предмета за виконуваною дією, і отже, тексти рясніють порушенням словотвірної норми: *плаваючий об'єкт* замість *плавучий*, *копіюючий* замість *копіювальний*, *запам'ятовуючий пристрій* замість *запам'ятовувальний пристрій* або *пристрій пам'яті*, *керуючий блок* замість *блок керування*, *зображаючий параметр* замість *параметр зображення*; *синхросигнал чекаючого режиму* замість *синхросигнал у режимі очікування*, *шумопоглинаючий корпус* замість *шумопоглинальний корпус*, *корпус-шумопоглинач*, *значуча позиція* замість *значуща позиція*,

супроводжуюча графіка замість *супровідна графіка*, *зв'язуюча логіка* замість *зв'язувальна логіка* (правильно: *зв'язна*), *доповнююча операція* замість *доповнювальна операція*, *операція доповнення*. Відповідно до сучасних словотвірних норм і тенденцій мовознавці розробили зручні способи й підібрали цілий арсенал засобів ефективної заміни активних дієприкметників у термінографії та в наукових текстах [10, с. 85–89];

- композитних термінів: *хрестовидно* (правильно: *перехресно*, *навхрест*, *хрещато*), *гіперзсилка* (правильно: *гіперпосилання*, *гіперпокликання*); *кулевидний* (правильно: *кулястий*), *дерезовидий* (правильно: *деревоподібний*).

Для групи термінів СКТ, утворених за ненормативними словотвірними моделями, наявні як спільнокореневі, так і лексично неоднорідні відповідники: *зноска* (правильно: *примітка*, *винесення* (дія)), *виноска* (правильно: *покликання*), *сортировка – сортування* (правильно: *упорядкування*), *заливка – заливання* (дія, правильно: *заповнення*), *правка – виправлення* (правильно: *редагування*), *доставка пошти – доставлення пошти* (правильно: *доставляння* або *надходження пошти*).

В окремих випадках інтерференція в СКТ надзвичайно прямолінійна: наприклад, термін *отладчик* перекладач-гугл подає як *відладник*, хоч треба *налагоджувач*.

На **лексичному рівні** останнім часом у СКТ стали помітними намагання дотримуватися автохтонних традицій називання, відчутно тенденцію до збереження самотутності певних терміноодиниць, бажання адаптувати чужомовні терміни до вимог української літературної мови, що засвідчують термінографічні джерела. Упродовж тривалого періоду, а для СКТ він практично збігається з початком функціонування цієї галузевої терміносистеми, постає плутанина в комп'ютерному дискурсі, навіть у деяких нормативних документах і в технічних вимогах, паронімів *об'єм* та *обсяг*: ***об'єм*** оперативної пам'яті, ***об'єм*** накопичувача, ***об'єм*** відеопам'яті. Тим часом «Універсальний словник української мови» [8] подає: «*Об'ём* ім. ч., -у. Величина чогось у довжину, висоту, й ширину, вимірювана

в кубічних одиницях. *Обсяг ім. ч., -у. 1. Розмір, величина, кількість чого-небудь. 2. Зміст чого-небудь з погляду величини, кількісного вираження та ін.*». Отож, відповідно до лексичної норми доцільніше вживати *обсяг пам'яті, обсяг відеопам'яті, обсяг накопичувача*, але *об'ємні дисплеї*.

Інтерферентним впливом можна пояснити також рівнобіжне вживання терміносполук *добавити (таблицю, в акаунт, статтю, обліковий запис) / додати (таблицю, в акаунт, статтю, обліковий запис)*. Слово *добавити* вважаємо некритичним запозиченням з російської мови, оскільки лексикографічні джерела, зокрема «Словник української мови» [6], «Універсальний словник української мови» [8], не фіксують такої лексики, і лише «Словники України онлайн» [7] кодифікують його: «*Добавити* – давати, класти, говорити і т. ін. на додачу, понад щось». Цікаво, що це визначення практично дослівно повторює одне зі значень лексики *дати*, що його подає СУМ: «*Дати* 1. Давати, класти, сипати, лити і т. ін. на додаток до чого-н.» [6, с. 240]. Ураховуючи хронологію появи зазначених лексикографічних джерел та характер екстралінгвальних впливів, вважаємо терміноодиницю *добавити* надлишковою в системі СКТ і рекомендуємо вживати лексику *дати (таблицю, в акаунт, статтю, обліковий запис)*.

У СКТ назріла також потреба уточнити нормативність уживання лексем *границі й межі*. У науково-технічній термінології [3, с. 33] ці терміноодиниці мають лише одну спільну сему – ‘допустима норма’. Відтак кожне значення багатозначного терміна утворює окремий синонімний ряд. Тому в комп'ютерній термінології краще використовувати термін *межі сторінки*, оскільки йдеться про обмеження чого-небудь, до того ж лексику *границя* в значенні ‘лінія, що розділяє яку-небудь територію’ СУМ [5, Т. 2, с. 157] кодифікує з позначкою *розмовне*.

На сьогодні в СКТ маємо паралельне вживання терміносполук *виділення/виокремлення/зачорнення (пам'яті, тексту, рядків, діапазону)*. Наприклад, синонімний словник [7] подає *виділення/виокремлення* як синоніми. Тим часом *зачорнення*, на нашу думку, можна віднести до розряду

професіоналізмів, хоч зазначена лексема може претендувати й на офіційне місце в поняттєвій системі СКТ з огляду на прозорість семантики та зручність у використанні. Можна додати також й інші ознаки із традиційного переліку вимог до терміна: оптимальна довжина, власномовність, граматична пластичність.

У СКТ, як і в термінології загалом, на **морфологічному рівні** поширеною проблемою є вживання невмотивованого закінчення родового відмінка однини іменників чоловічого роду II відміни. Особливістю вживання родового відмінка однини цих іменників є варіантність закінчень *-а (-я)/-у(-ю)*. Наявна загальна тенденція: іменники, що є назвами конкретних одиничних предметів, мають флексію *-а (-я)*, іменники, що означають збірність або процесуальність, абстрактні поняття, мають флексію *-у (-ю)*. Дотримуючись цієї тенденції, комп'ютерні терміни поділяємо за групами:

- *терміни, що мають флексію -а(-я) в родовому відмінку однини II відміни:*

- 1) назви осіб, посад, персоніфіковані предмети та явища: *веб-дизайнер (-а), провайдер (-а), адміністратор (-а), кодер (-а), інженер (-а) системотехнік (-а), користувач (-а), оператор (-а);*

- 2) назви чітко окреслених предметів: *айфон (-а), айпад(-а), смартфон (-а), веб-вузол (-вузла), таджет (-а), дисплей (-я), екран (-а), ноутбук (-а);*

- 3) назви машин та їхніх деталей: *адаптер (-а), банер (-а), індикатор (-а), комутатор (-а), транслятор (-а);*

- 4) назви одиниць виміру: *біт (-а), бод (-а), гігабайт (-а), кілобайт (-а), кілобіт (-а), мегабайт(-а), мегабіт (-а), піксель (-я), терабайт (-а), флоп (-а);*

- 5) назви чужомовного походження на позначення елементів будови чого-небудь, конкретних предметів, символів, знаків, геометричних фігур і їхніх частин, програм: *андроїд (-а), акронім (-а), буфер (-а), асемблер (-а), Бейсик (-а), модуль (-я), кластер (-а), архіватор (-а), браузер (-а), програмний (-ого);*

- *терміни, що мають флексію -у(-ю) в родовому відмінку однини II відміни:*

- 1) назви на означення сукупних (збірних) та абстрактних

понять, літературознавчих термінів: *блог (-у), вигляд (-у), код (-у), вірус (-у), домен (-у), друк (-у), контент (-у), символ (-у), статус (-у), формат (-у), шрифт (-у)*;

2) терміни чужомовного походження, що означають технічні процеси, частину площі тощо: *алгоритм (-у), апгрейд (-у), апдейт (-у), копірайтинг (-у), монтаж (-у)*;

3) назви дій, властивостей, станів, ознак, явищ, абстрактних понять: *макрос (-у), діапазон (-у), зв'язок (-у)*;

4) більшість складних безсуфіксних слів та префіксальних (префіксоїдних) іменників (крім назв істот): *запуск (-у), вивід (-у), запит (-у), розрив (-у), трекбол (-у)*.

На **синтаксичному рівні** потребують стилістичної корекції наукові тексти, особливо дефініції термінів у словникових статтях, де частотними є такі порушення:

- предикативна роль пасивних дієприкметників: *проблема, помилка знайдена* (правильно: *знайдено проблему, помилку*); *ім'я панелі команд, що впорядковуються*, (правильно: *ім'я панелі команд, що її впорядковують або впорядковано*);

- уживання орудного відмінка особи в значенні орудного інструментального: *введений користувачем код* (правильно: *код, котрий увів користувач, або користувач, увівши (вводячи) код...*, або *введений код* (зрозуміло, що його ввів користувач);

- уживання пасивних конструкцій на базі зворотних перехідних дієслів з постфіксом *-ся*: *текстовий курсор застосовується в інтерфейсі командного рядка* (правильно: *текстовий курсор застосовують (застосовано) в інтерфейсі командного рядка*); *TF-IDF-метод, який використовується у більшості пошукових системах* (правильно: *TF-IDF-метод, який використовують (використано) у більшості пошукових системах*); *пристрої, що встановлюються до шини* (правильно: *пристрої, що встановлюють (установлено) до шини*); *ім'я панелі команд, що впорядковуються* (правильно: *ім'я панелі команд, що її впорядковують (впорядковано)*).

Отже, досить зручно помилкові конструкції наведеного типу замінювати передусім безособовими формами дієслів на *-но, -то* або, якщо це доречно, дієсловами у формі III особи множини

теперішнього часу. Зауважимо, що наукові тексти містять мало випадків доречного вжитку зворотних дієслів, як-от: *малюнок стосується таблиці*.

Різні значеннєві й стилістичні неточності в системі СКТ постають унаслідок порушення норм уживання **прийменникових терміносполук**:

з **по**: *доставка сайту по мережі* (правильно: *доставлення сайту мережею*); *виклик по імені* (правильно: *виклик на ім'я*, але *пошук за ім'ям*, *за іменем*); *вирівняти по ширині* (*по центру*) (правильно: *вирівняти до країв* (*до центру*)); *групування по пріоритетах* (правильно: *групування за пріоритетами*). Конструкції із прийменником **по** вживаємо з місцевим та знахідним відмінками, у СКТ нормативними вважаємо терміносполуки з *по*, що виражають кількість, міру і ступінь, просторові та об'єктні відношення (*обтікання по контуру*, *друкувати по дві сторінки на аркуші*, *по екрану монітора*) тощо;

із **при**: *при роботі в Word 2003 наявні відмінності* (правильно: *у роботі в Word 2003 наявні відмінності*); *помилка при невдалій спробі* (правильно: *помилка через невдачу спробу*); *при допомозі макросів* (правильно: *за допомогою макросів*); *пріоритети при пошуку за індексами* (правильно: *пріоритети під час пошуку за індексами*); *неузгодженість при оновленні даних* (правильно: *неузгодженість під час оновлення даних*); *при потребі можна пересувати панель інструментів екраном* (правильно: *у разі потреби можна пересувати панель інструментів екраном*); *запам'ятовування при зчитуванні даних* (правильно: *запам'ятовування, коли зчитують дані або запам'ятовування в разі зчитування даних*). Отже, граматичний інструментарій заміни зазначених конструкцій досить багатий.

Безперечно, тексти комп'ютерного дискурсу можуть містити певну кількість сполук із прийменником **при** за умови дотримання граматичних норм та вимог наукового стилю, як-от: з місцевим відмінком, що вказує на просторову близькість (*принтер при комп'ютері*), підпорядкування або належність комусь, чомусь (*системний блок при дисководі*), обставини, за яких щось відбувається (*працювати при освітленні монітора*).

Однак через те, що такі конструкції мають відтінок розмовності, в науковому стилі їх використовуємо обмежено.

Отже, аналізуючи українську комп'ютерну термінологію на сучасному етапі її побутування, зауважуємо певні відхилення від норми на різних мовних рівнях: у термінотворенні дотепер трапляються дериваційні моделі, не характерні для української літературної мови; на лексичному рівні побутує значна кількість калькованих терміноодиниць, невмотивоване вживання паронімів; частими є порушення граматичних норм (родовий відмінок однини іменників чоловічого роду, дієслівне керування тощо). Ґрунтовне дослідження СКТ й подальша систематизація та уніфікація її одиниць усуне неточності та хиби в лексико-графічному опрацюванні термінів та оформленні наукових текстів.

Бібліографічні посилання

1. **Англо-український** тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування / авт.-уклад. Е. М. Пройдаков, Л. А. Теплицький.— К. : ВД «СофтПрес», 2005. — Вид. 1. — 552 с.
2. **Булаховський К.** Стан і проблеми розвитку україномовної локалізації комп'ютерних програм / К. Булаховський // Українська мова. — 2010. — № 4. — С. 89–94.
3. **Городенська К. Г.** Нові явища та процеси в українському словотворенні : динаміка чи деструкція словотвірних норм / К. Г. Городенська // Українська мова. — 2013. — № 2. — С. 3–12.
4. **Кияк Т.** До питання про своє та «чуже» в українській термінології / Т. Кияк // Мовознавство. — 1994. — № 4. — С. 22–25.
5. **Мартиняк О.** Лексичні синоніми на національній основі в українській науково-технічній термінології / О. Мартиняк // Проблеми української термінології. — Львів : Словосвіт, 2010. — С. 32–36.
6. **Російсько-український** словник з математики, фізики та інформатики : 46000 термінів / авт.-уклад. В. І. Перехрест.—

- К. : Довіра, 2008. – 658 с.
7. **Синявський О.** Норми української літературної мови / О. Синявський. – Львів : Укр. вид-во, 1941. – 363 с.
 8. **Словник** української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1971. – Т. 2. – 550 с.
 9. **Словник** української мови / відп. ред. В.В. Жайворонок. – К. : ВЦ «Просвіта», 2012. – 1320 с.
 10. **Словники** України онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>.
 11. **Універсальний** словник української мови / авт.-укл. З. Й. Куньч. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 848 с.
 12. **Тлумачний** словник з інформатики / авт.-укл. Г. Півняк, Б. Бусигін, М. Дівізінюк, О. Азаренко, Г. Коротенко, Л. Коротенко. – Дніпропетровськ : Нац. гірничий ун-т, 2010. – 600 с.
 13. **Фаріон І. Д.** Мовна норма : знищення, пошук, віднова / І. Д. Фаріон. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 328 с.

| КУЛЬТУРА МОВИ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

У статті аналізовано питання культури мови викладачів вищих навчальних закладів. Підкреслено потребу вивчення та досконалого володіння державною мовою, оскільки це є важливим компонентом культури та невід'ємною частиною загальної системи етичної поведінки в суспільстві.

Ключові слова: культура мови, культура мовлення, мовна поведінка, американізовані слова.

В статье рассмотрен вопрос культуры речи преподавателей высших учебных заведений. Подчеркивается необходимость изучения и совершенного владения государственным языком, поскольку это является важным компонентом культуры и неотъемлемой частью общей системы этического поведения в обществе.

Ключевые слова: языковая культура, культура речи, языковое поведение, американизированные слова.

The article focuses on teacher's speech culture in the higher educational establishment. The author emphasizes the necessity of state language learning and its mastering, as one of the main components of the culture and an integral part of the general system of ethic behaviour in the society. The author analyses the most common mistakes and identifies their reasons, both linguistic and extra-linguistic ones. The author draws attention to excessive borrowings from English into modern Ukrainian, at least some of which can be avoided. Every educated person, especially a higher educational establishment instructor should speak correctly and master professional speech culture, because, he/she sets an example for students to follow. The volume of the article is insufficient to cover all the related issues, which will constitute the subject of further research.

Key words: linguistic culture, speech culture, linguistic behaviour, English words.

Мова супроводжує життя суспільства в усі періоди його існування. Виробнича, науково-пізнавальна, суспільно-політична, культурно-мистецька діяльність людини постійно здійснюється завдяки розмаїттю мовних засобів.

Наше суспільство живе в надзвичайно складний і водночас доленосний час – період розбудови незалежної української

© **Тимофіїва К. М., 2016**

держави та відродження національних звичаїв і традицій.

Олесь Гончар говорив: «Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання століть...» [11, с. 123]. А ще наша мова – це безмежний всесвіт народної творчості, якій людство дало найвищу оцінку. З розвитком самобутньої української культури, складником якої є рідна мова, важливим постає рівень мовленнєвого спілкування, зокрема культури усного й писемного мовлення.

Культуру мовлення справедливо вважають еталоном нації. Вона втілює найтипівіші риси мовної поведінки людини в найрізноманітніших життєвих ситуаціях [10, с. 63]. Увібравши давні традиції, звичаєві приписи, мовна культура українців впливає на життя як кожної особистості, так і народу загалом. Опанування високою мовною культурою є передумовою багатства внутрішнього світу людини, барометром духовної зрілості нації. Мова – наша своєрідна візитівка. Відповідно до того, як людина говорить, можна визначити її інтелектуальний рівень і творчий потенціал.

«Слово надається народному депутатові Яценюку», – оголошує на засіданні українського парламенту голова, авторитетна посада якого, за цивілізованими поняттями, передбачає бездоганну культуру, зокрема й мовну. «У мітингу приймали участь...», – констатує кореспондент радіо. «Тому питання про *несуміщення* цих двох посад піднімалися й депутатами міськради...», – інформує газета. На жаль, це зовсім не випадкові посилення. Згадайте, яким суцільним суржилом «озвучують» різні збори, пленуми, наради, диспути, мітинги. Як неблагозвучно ріже слух («урок був просто шикарний... я отримала повний фід бек») у коридорі навчального закладу. Яку велику кількість запозичених, калькованих англійських слів використовують наші освітяни та молодь. Тому питання культури мови в закладах освіти є актуальним з огляду на те, що кожна людина, зокрема викладач вищого навчального закладу, повинна бути не лише фахівцем з дисципліни, а й майстерно володіти словом.

Потребу формування ідеалу вчителя-ритора та його

підготовки сьогодні у вищих навчальних закладах пояснюємо багатьма причинами як державницького характеру, так і вузькопрофесійного.

По-перше, тим, що «в українському суспільстві нині поширюється сучасний американський риторичний ідеал, чужий слов'янській культурі, зокрема українській, яка завжди мала міцні традиції успадкування еллінської античної культури» [5, с. 86]. По-друге, українське суспільство ще досі не звільнилося від тоталітарного риторичного ідеалу. По-третє, наявний низький загальний рівень мовленнєвої культури в суспільстві. По-четверте, зразок мовлення й мовленнєвої поведінки педагога повинен забезпечити його вихованця не лише гарними знаннями, а й умінням поводитися в суспільстві

Не втратили актуальності сьогодні думки І. Огієнка щодо мовної освіти педагога: «Кожний учитель – якого б фаху він не був – мусить досконало знати свою соборну літературну мову й вимову та соборний правопис. Не вільно вчителєві виправдувати свого незнання рідної мови нефаховістю» [9, с. 30]. Схожа ситуація зараз надзвичайно актуальна у вищій школі нашої країни. Наразі єдиною державною мовою в Україні визнана українська, тому й викладання в навчальних закладах вищої освіти має бути державною мовою. Проте переважна більшість установ не дотримується цієї вимоги.

Викладачі вищої школи, які навчалися ще за радянських часів, з небажанням починають вивчати українську мову. Утім, є такі вельмишановні професори, які заохочують студентів до написання курсових, кваліфікаційних робіт, статей українською мовою, розширюючи її термінологічний апарат.

Цілком виправданою в сучасній освітній системі є вимога до викладачів усіх предметів «говорити тільки вірцевою рідною літературною мовою, мати досконалу вимову, щоб власним прикладом впливати на учнів і на оточення, і завжди звертати особливу увагу на те, щоб на їхніх заняттях панувала чиста літературна мова» [9, с. 47], адже це є важливою умовою для формування мовної культури студентів.

«Людина, байдужа до рідної мови, – дикун. Вона шкідлива

своїм єством уже тому, що байдужість до мови пояснюється цілковитою байдужістю до минулого, теперішнього і майбутнього народу», – писав російський письменник Костянтин Паустовський [12, с. 46]. Проблема широкого використання псевдосучасних американізмів є нагальною й сьогодні та потребує особливої уваги.

Лінгвісти приділяють увагу питанню мовної культури, серед них І. Вихованець [4], М. Косів [7], Ю. Жлуктенко [6], Б. Антоненко-Давидович [1] та ін.

Поняття «культури мови» насамперед полягає в бездоганному користуванні лексичними й граматичними нормами літературної мови, у правильній вимові слів і вживанні нормативних наголосів у словах. Проте висока культура мови – це не лише знання властивих мові закономірностей, певний ідеал мови, що наявний у нашій свідомості й виявляє себе у творах класичної літератури. Це вміння активно користуватися набутими знаннями [4, с. 62]. Тому основним завданням мовної освіти повинно стати виховання культури, формування інтелекту, а також розвитку мовленнєвих здібностей людини в процесі вирішення нею життєвих проблем.

Виховання культури мовлення – справа не лише викладача-словесника. Кожен освітянин повинен володіти здоровим, неупередженим відчуттям мови (без архаїзаторства, примітивізму, пуризму), постійно стежити за змінами, що відбуваються в мові, а також категорично не використовувати різних калькованих слів.

Зараз, у рік англійської мови в Україні, особливо поширеним стало використання англомовних запозичень та власних витворів не лише серед сучасної молоді, а й серед представників освіти, що порушує й спотворює літературну норму української мови.

Досить поширеним у своєму використанні є слово *«окей»*: *«Окей, тоді до завтра. Зустрінемося на роботі»*; *«Окей, вашим домашнім завданням буде...»*. Не менш уживані слова на зразок:

- *«кульний»*: *«Який кульний матеріал я сьогодні підготувала на пару»*; *«Все пройшло досить кульно, комісія була*

в захваті»;

- «сенкс»: «*Сенкс* за додаткові матеріали»; «*сенкс* за допомогу, зустрінемося після занять»;

- «брейк»: «Так, хлопці, *брейк*, а то ви зараз повбиваєте один одного»; «Так, ну все, *брейк*, нічого вам більше сперечатися із цього питання»;

- «гайз»: «Ей, *гайз*, так на останніх партах, я до вас звертаюся...»; «а зараз, *гайз*, слухайте мене уважно»;

- «мітинг»: «Я не встигаю вас сьогодні вислухати, у мене через 15 хвилин *мітинг* у декана»; «Перенесімо наш з вами *мітинг* на середу»;

- «тайм-аут»: «Мені потрібен *тайм-аут*, бо я вже взагалі нічого не сприймаю»; «Попрацюймо ще півгодини й зробімо *тайм-аут*»;

- «треш»: «Боже, вони такі всі розумні. Це була не пара, а повний *треш*»; «Коли вони почали відповідати, почався повний *треш*...»;

- «фід бек»: «Сьогодні я задоволена заняттям. У мене на парі був повний *фід бек*»; «Ви, як педагог, першою чергою повинні працювати так, щоб на заняттях був *фід бек*...».

Зазначені американізовані слова не вичерпують усіх помилок, що трапляються в усному мовленні працівників закладів освіти. Утім, вони є найтиповішими й уможливають виявлення ефективних шляхів їхнього запобігання. Аналіз природи й механізму виникнення помилок у мовленні працівників освіти вищих навчальних закладів дає підстави виокремити низку об'єктивних і суб'єктивних чинників, що зумовили ці порушення:

- недостатня внутрішня мотивація;
- політичне становище в державі;
- поширення сучасного американського риторичного ідеалу;
- наявність помилок у ЗМІ, інформаційних джерел в Інтернеті тощо;
- відсутність культурно-мовного середовища в умовах позааудиторного режиму;

▪ брак мовленнєвих авторитетів у неформальній сфері спілкування.

Говорити правильно, володіти культурою професійного мовлення є надзвичайно важливим моментом, адже викладач має бути, по-перше, взірцем для студентів. По-друге, від рівня його культури, зокрема мовної, залежатиме рівень його авторитетності для студентів не лише як грамотного й освіченого викладача, але й просто культурної людини. До того ж мовна культура педагога є своєрідним індикатором якості отриманої ним освіти, що свідчить заразом і про якість освіти вищого навчального закладу, у якому викладач отримав диплом.

Отже, викладачі вищого навчального закладу покликанні давати не лише знання, а й формувати особистість педагога, виховувати такого педагога, який був би апостолом правди і науки та уособленням совісті нації, що потребує культурного вчителя.

Культурний педагог – це не взірець формально-етикетної шляхетності, а інтелігентна людина за своєю найвищою духовною сутністю із творчим і гуманним способом світобачення та світосприймання. Саме культура є підґрунтям формування особистості вчителя. Ще у Великій Хартії університетів 1638 р. в Сорбонні з метою їхнього об'єднання було проголошено: вища школа є інститутом відтворення й передавання культури. Тому саме сьогодні особливої актуальності набуває теза «від людини освіченої – до людини культури», що означає відродження національної інтелігенції, створення внутрішніх передумов для розвитку творчої індивідуальності, адже лише в культурному середовищі можуть формуватися спеціалісти, здатні вільно й широко мислити, створювати інтелектуальні цінності, яких завжди потребує суспільство й заклади освіти зокрема.

Бібліографічні посилання

1. **Антоненко-Давидович Б.** Як ми говоримо / Б. Антоненко-Давидович. – К. : Укр. книга, 1997. – 336 с.
2. **Бортняк А. А.** Ну що б, здавалося, слова... : бесіди про культуру української мови / А. А. Бортняк. – К. : Укр.

- письменник, 1994. – 73 с.
3. **Виссон Л.** Русские проблемы в английской речи : слова и фразы в контексте двух культур / Л. Виссон. – М. : Р. Валент, 2005. – 192 с.
 4. **Вихованець І. Р.** Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / І. Р. Вихованець; післямова А. Загнітка. – К. : Вид-во Пульсари, 2012. – 160 с.
 5. **Жлуктенко Ю. О.** Українська мова на лінгвістичній карті Канади / Ю. О. Жлуктенко. – К. : Наук. думка, 1990. – 176 с.
 6. **Жлуктенко Ю. О.** Українсько-англійські міжмовні відносини. Українська мова у США і Канаді / Ю. О. Жлуктенко – К. : КДУ, 1964. – 168 с.
 7. **Косів М. В.** Двоязичіє чи без'язичіє? Публіцистичні статті та нариси / М. В. Косів. – Львів : Логос, 1998. – 240 с.
 8. **Маленко О. О.** Вербальна комунікація сьогодення: чи зможемо порозумітися? / О. О. Маленко // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2015. – № 5. – С. 69–71.
 9. **Огієнко І.** Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / І. Огієнко. – К. : Ярославів Вал, 2014. – 56 с.
 10. **Сучасне українське літературне мовлення : збірник наук. статей** / ред. Д. Х. Баранник. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1975. – 110 с.
 11. **Тернистим шляхом до храму : Олесь Гончар в суспільно-політичному житті України 60–80-х рр. ХХ ст. : збірник документів і матеріалів.** – К. : Рідний край, 1999. – 304 с.
 12. **Трефилова Г.** К. Паустовский – мастер прозы / Г. Трефилова. – М. : Художественная литература, 1983. – 128 с.

Рецензент: д. філол. н., проф. Поповський А. М.

КУЛЬТУРА МОВИ І СУЧАСНИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС

УДК 811.161.2: 81'373.422

Н. М. Бобух

ЛЕКСИЧНІ ОПОЗИЦІЇ В ПОЕТИЧНОМУ СЛОВНИКУ ГАННИ ЧУБАЧ

Стаття присвячена актуальній і цікавій проблемі сучасної лінгвостилістики – дослідженню семантично протиставлюваних лексем. У пропонованій розвідці проаналізовано антонімічні пари, антонімічно-синонімічні парадигми й оксиморонні синтагми, зафіксовані в поетичному словнику Г. Чубач. Схарактеризовано емотивні антонімічні пари й антонімічно-синонімічні парадигми. Розглянуто метафоричні перенесення із семантично протиставлюваними лексемами. Визначено стилістичні функції антитез у досліджуваних поетичних текстах.

Ключові слова: ампліфікація, антонімічно-синонімічна парадигма, емотивна опозиція, оксиморонна синтагма, персоніфікація, поетичний словник, позитивна і негативна конотація, стилістичні функції.

Статья посвящена актуальной и интересной проблеме современной лингвостилистики – исследованию семантически противопоставляемых лексем. В предложенной работе проанализированы антонимичные пары, антонимично-синонимические парадигмы и оксиморонные синтагмы, зафиксированные в поэтическом словаре А. Чубач. Охарактеризованы эмотивные антонимичные пары и антонимично-синонимические парадигмы. Рассмотрены метафорические переносы с семантически противопоставляемыми лексемами. Определены стилистические функции антитез в исследуемых поэтических текстах.

Ключевые слова: амплификация, антонимично-синонимическая парадигма, эмотивная оппозиция, оксиморонная синтагма, персонификация, поэтический словарь, положительная и отрицательная коннотация, стилистические функции.

The article deals with an actual and interesting problem of modern linguostilistics such as to research the semantically opposed lexemes. The aim of the proposed article is to analyze the antonymic pairs, antonymic and synonymic paradigms and oxymoron syntagms fixed in the poetic Chubach's vocabulary.

© Бобух Н. М., 2016

The achievement of setting objectives requires solving the following tasks: 1) to identify antonymic pairs, antonymic and synonymic paradigms in Chubach's poetics; 2) to characterize the most productive oppositions; 3) to determine the stylistic functions of antithesis in the researched poetic texts.

As a result it has been characterized the emotional antonymic pairs, antonymic and synonymic paradigms which nominated polar feelings, contradictory emotional states of lyrical hero, contrast physiological processes and emotions, which are the most productive in the researchers of poetic texts. The analysis of the fact materials proved that the poetic language is maximum actualized the potential polisemantic antonyms and antonymic and synonymic interaction of lexemes. The poetess used not only the contrast emotional lexemes, but also temporal oppositions for transforming pleasant and enjoyable feelings and expressing positive state of the lyrical hero and his painful experiences. It has been proved that antithesis in the researched poetic texts was used for creating contrast characteristics of heroes; for underlining the contrast described objects and phenomenon of the reality; for transforming polar emotions; for distinguishing ironical attitude towards expressed.

The analysis confirmed that the poetic Chubach's vocabulary contains the productive oppositions and oxymoron syntagms, semantically opposed lexemes which give an opportunity to characterize the object from polar point of view, to join the contrasts, to transform the contrasting people spirit and feeling. The wide-spread usage of contrast lexemes proves the tendency concerning to the unconnected notions and author's extraordinary reality perception.

The perspective researches deals with examining the oppositions on the material of the poetic texts of other authors.

Key words: amplification, antonymic and synonymic paradigm, emotional opposition, oxymoron syntagm, personification, poetic vocabulary, positive and negative connotation, stylistic function.

Однією з форм художнього відбиття навколишнього світу є мовні контрасти – складна система засобів з описово-оцінною функцією, що дають змогу схарактеризувати предмет з полярних сторін, об'єднати протилежності, передати суперечливу сутність людських почуттів і думок. Широке використання семантично протиставлюваних лексем у творах відомої поетеси, заслуженого діяча мистецтв України Ганни Чубач свідчить про антитетичність як принцип світобачення і світосприймання. Її поезії возвеличують злети людського духу серед буденності прагматичного життя, засвідчують громадянську причетність до суспільного життя країни.

Особливістю поетичного мислення Ганни Чубач є багатогранність переживань, глибока емоційність, роздуми про

долю свого покоління. У передмові до поетичної збірки «Небесна долина» І. Дзюба зазначає, що її поезія – «спроба виразити глибину і неминучість своєї належності поетичному слову, у якому знаходять вихід усі радощі й болі життя» [9, с. 12]. Мить і вічність, свято й будень, сучасне й минуле, радість і сум, щастя й горе – усе це відбито в мовотворчості поетеси.

Мета пропонованої статті – проаналізувати лексичні опозиції в поетичному словнику Г. Чубач.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) виокремити антонімічні пари й антонімічно-синонімічні парадигми в поезії Г. Чубач; 2) схарактеризувати найпродуктивніші опозиції; 3) визначити стилістичні функції антитез у досліджуваних поетичних текстах. Матеріалом дослідження є лексеми із семантично протиставлюваними компонентами, зафіксовані в поетичних збірках Г. Чубач «Журавка» [5], «Жниця» [6], «Срібна шибка» [7], «Листя в криниці» [8], «Небесна долина» [9], «Радість висоти» [10].

Для поетичного ідіолекту Г. Чубач характерні антонімічні пари й антонімічно-синонімічні парадигми, що номінують полярні почуття, суперечливі душевні стани ліричного героя, контрастні психічні процеси та емоції: *веселий – сумний, печальний; радість – горе, біда, біль, журба, зажура, печаль, сльоза, смуток, сум; сміх, усміх – плач, сльоза; сміятися – плакати, ридати; щастя – нещастя, біда, біль, горе, журба, мука, печаль, сум та ін.* Напр.: *Чорні хмари, швидше пролітайте – / Од землі до сонця долечу! / Як **сміюся** – **сміх** не дорікайте, / Коли **плачу** – не коріть **плачу*** [5, с. 7]; *Навіщо думати сумне, / Коли життя, як дощ, – мене? / І наші **радощі** й **жалі** / Стечуть краплинками по склі* [9, с. 358]; *Нехай мені доля вготувала **муки**: / Не камінь на плечі, а цілий обвал, / Я буду до **щастя** простягують руки, / Я буду молитись на свій ідеал* [10, с. 83].

Наведені контексти свідчать, що поетична мова максимально актуалізує потенції полісемічних слів-антонімів і синонімічно-антонімічної взаємодії лексем. Пор.: у «Словнику синонімів української мови» до субстантива *нещастя* наведено такі близькозначні іменники: *біда, горе, лихо, зло* (велике нещастя

– в узагальненому значенні) [4, т. 1, с. 1017]; у поезії Г. Чубач зафіксовано ще й такі синоніми до лексеми *нещастя* – *біль, журба, мука, печаль, сум*.

В емотивних антонімічно-синонімічних парадигмах простежуємо значно більшу варіативність мовно-змістових форм для вираження негативної оцінки, ніж позитивної, що зумовлене природною реакцією людини на явища негативного характеру.

Позитивну й негативну конотацію контрастних лексем підсилюють емоційно-оцінні епітети відповідного забарвлення: *На святі дня / Збувається усе: / І світла радість, / І журба полинна* [7, с. 65].

С. Єрмоленко зазначає, що в народнопісенній мові «дієслова *сіяти, посіяти* усталилися в сполученні зі словами-поняттями негативної оцінки (*горе, туга, сум*), а словосполучення *сіяти радість, щастя* не трапляються» [1, с. 220]. У поетичному словнику Г. Чубач фіксуємо поєднання абстрактної лексеми-поняття *радість* із зазначеними дієсловами: *Не дає спочити, / Не дає забути. / Сіє вічну радість / На одвічний смуток* [6, с. 43].

У досліджуваних віршованих текстах продуктивними є метафоричні сполучення, у яких емотивні опозиції, поєднані із традиційними для поетичної мови лексемами *душа й серце*, передають психічний стан ліричного героя, його настрій, переживання та почуття: *Про наше щастя голуби воркують. / Про нашу зустріч пахне далина. / Великий Світ – великий, не почує: / Моя душа весела чи сумна* [10, с. 137]; *Так не всім освітлено живеться: / Сніг і квіти / На погожі дні, / Сум і радість на вразливе серце* [7, с. 23].

Метафоричні сполучення з компонентом *душа*, до складу яких входить й опозиція *весна – осінь*, дають змогу поетесі відтворити найтонші відтінки людської психіки. У змістовій структурі образу *осені* наявні емотивні ознаки: ‘спокій’, ‘смуток’, ‘самотність’, а образ *весни* пов’язаний із почуттям радості, пробудження, оновлення: *Починається осінь красива / Для моєї ясної душі. / Починається осінь. / Даремно посилати слова до весни* [7, с. 45].

Образно-сміслові єдності художнього переносу

з використанням символічно позначених слів, «зокрема з ключовими компонентами *душа* і *серце*, – наголошує В. Калашник, – сприймаються переважно як фразеологічні символи або ж цілісні метафоричні образи і є чи не найбільш помітними засобами поетичної мовної картини світу, які виконують знакову естетичну функцію» [2, с. 7].

Для передавання приємних, радісних почуттів, позитивного емоційного стану ліричного героя і тяжких душевних переживань, скорботи, печалі, нещастя Г. Чубач використовує не лише контрастні емотивні лексеми. У досліджуваних текстах відзначаємо темпоральні антонімічні пари, ужиті на позначення полярних емоцій і почуттів. Зокрема фіксуємо символічне протиставлення дня і ночі, на яке звернув увагу О. Потебня, зазначивши, що ніч – це печаль і нещастя, а день – щастя і радість [3, с. 3]. Пор.: *Не повернусь! Радій собі радій. / Усе з тобою: / День і перемога. / Зі мною – ніч / І спогаданка вбога* [8, с. 98].

Виразно негативну конотацію образу зими простежуємо в контекстах, у яких опозиція *зима* – *літо* репрезентує почуття ліричного героя: *Мене ти [світе] можеш / Знати й не пізнати: / У мене в серці / Літо і зима* [6, с. 55]; *Тут – зима, / А там – було ще літо, / Тут – журба, / А там – була любов* [5, с. 71].

Поетична мова, крім прямого зазначення контрастних кольорів ад'єктивів *білий* – *чорний*, актуалізує їхні символічні протиставлення й здатність використовуватися в оцінній функції (розкривати внутрішній світ персонажа, викликати певні почуття, ставлення до зображуваного): *Батька вбила війна – / Вже його не побачим. / Як же так, Боже мій, / Він мене не пригорне!? / Світ зимових завій / Став із білого – чорним* [10, с. 116].

Продуктивними у творах Г. Чубач є атрибутивні метафори із семантично протиставлюваними лексемами *великий* – *малий*, *веселий* – *сумний*, *теплий* – *холодний*, *небесний* – *земний* (*великі і малі розлуки, веселі і сумні дні, веселі стрічі і сумні розлуки, теплі й холодні роки, життя небесне і земне, крила небесно-земні*). Напр.: *Я не навчилась друзів залишати: / Болять великі і малі розлуки. / Я думала, що маю написати / Пісні про ніжні і робочі руки* [6, с. 34]; *Мабуть, тому що бавили мене / Робочими*

і щирими руками, / Моє життя небесне і земне / – Як журавлина пісня над полями [7, с. 53].

Широко використовує поетеса персоніфікацію, у сферу якої потрапляють контексти, де дієслова сигналізують про поєднання конкретних дій людини з контрастними абстрактними назвами, назвами явищ природи тощо. Персоніфіковані образи виявляють зв'язки між індивідуумом, його внутрішнім станом і природою: *І хто й коли словами розповість, / Як важко падають першому солдату. / Йому ж ніколи навіть і не взнати, / Що мир війні салютом відповість* [9, с. 153]; *А тут на серці рани зарубцюй, / Коли народу не існує більше. / Сивіє небо, стариться земля* [8, с. 84]; *День відболів. / Ніч віджурилася. / Думка на думку, / Як дошка, лягла* [10, с. 88].

Типовим для ідіостилю Г. Чубач є перенесення почуттів, переживань, властивих людині, на навколишню природу, що радіє й сумує разом з ліричним героєм. У таких уривках підкреслено нерозривний зв'язок людського життя й природи: *Мої дерева, розумію / І вашу радість, і печаль. / Мої дерева, я не вмю, / Як ви, дивитися у даль* [7, с. 46].

Зазначені метафоричні конструкції, ґрунтовані на переосмисленні явищ, сприяють збагаченню поетичної мови образними засобами.

Крім емотивних контрастивів, продуктивними в мовотворчості поетеси є опозиції, складники яких виражають темпоральні (день – ніч, ранок – вечір, весна – осінь, зима – літо, колись – тепер, мить – вічність, сьогодні – завтра) й локативні характеристики (земля – небо, схід – захід, лівий – правий), а також опозиції, пов'язані з релігійними уявленнями людини (рай – пекло, душа – тіло, дух – тіло, праведний – грішний. Напр.: *Сьогодні сталося багато: / Зацвів бузок побіля хати. / А завтра станеться ще більше: / Він зацвіте в моєму вірші* [10, с. 197]; *А ракета дві лінії креслить. / Горблять спини високі мости. / Лівий берег – нагадує весни. / Правий берег – увесь золотий* [9, с. 147]; *Оце і все! А втім, не знаю, / Як потім... В пекло чи до раю, / Тавро чи зірка на крилі, / Чи знов страждання на землі* [10, с. 79].

У поетичних текстах відзначено стилістично марковані словосполучення з уживанням спільнокореневих лексем: *Якби не минула зима, / Не мала б надії на весни. / Була б Вам земною земля. / І небо високе – небесним* [9, с. 215].

Характерною ознакою використання контрастивів у поетичних творах є ампліфікація. Нагромадження антонімічних пар зумовлене ритмічною природою віршової мови, а також намаганням у часткових протиставленнях передати цілісний контрастний образ: *Ні за кого не менша, не більша, / Заломивши печальне крило, / Я минуле оплакую віршем, / Щоб в майбутньому сліз не було. / Я не вічність – минуїсть хвилинка* [10, с. 120]; *Є вічна радість – зустрічати дні, / Є смуток вічний – проводити ночі, / І ще є пісня голосна в мені, / Котрою щастя на землі пророчу* [6, с. 21]; *Правду єднають з неправдою, / Плутають ночі і дні. / Духом ослаблі – падають, / Зводяться – духом міцні* [10, с. 155].

Для поетичних творів Г. Чубач показові також оксиморонні синтагми. Одночасне поєднання протилежних ознак, що є несумісними з погляду формальної логіки, дає змогу відтворити діалектичну сутність предметів, явищ об'єктивної дійсності, передати суперечність душевного стану ліричного героя, психологізм його настроїв і вчинків: *Обережно! Обережно! / Незалежність теж залежна! / Ця гора правобережна / Вже до вічності належить* [9, с. 318]; *Була я грішна і свята. / Була я винна і провинна. / Тож запеклося на вустах: / – За все прости мене, єдина!* [10, с. 9]; *Мати усміхалась / Гірко і невинно, / Коли свій дарунок / Замикала в скрині* [9, с. 40].

Афористичного звучання набувають у поетичній мові предикативні одиниці, що актуалізують зв'язок між полярними компонентами опозицій: *є у щастя і свої нещастя; є смуток у радості стріч; не маючи зовсім провини, я завжди відчуваю вину; серед безчесних чесно жити та ін.*

Антитези, образність яких полягає в підкресленому протиставленні образів, понять, явищ, оцінок зображуваного, у досліджуваних поетичних творах ужито для: а) створення контрастних характеристик персонажів: *Сміється друг мій:*

«Жінка – не борець!» / *А недруг підло подумки гордує. / Який нікчемний в полі вітерець, / Але і він над жінкою кепкує* [10, с. 131]; б) підкреслення контрасту зображуваних предметів і явищ об'єктивної дійсності: *Для мене в світі – найдорожчий ти. / На всіх далеких і близьких вокзалах / Не відчувала в серці пустоти – / Твоє ім'я у простір не шептала* [8, с. 95]; в) передавання полярних емоцій: *Я маю вистраждане право / Одна ходить серед людей. / Сміятись, плакати, радіти, / Схиляти небо до пісень* [9, с. 222]; г) увиразнення іронічного ставлення до висловленого: *Хочеш зітхати – зітхай! / Влада і є, і немає... / Сам собі жить помагай* [10, с. 158].

Отже, у поетичному словнику Г. Чубач продуктивні опозиції й оксиморонні синтагми, семантично протиставлювані компоненти яких дають змогу схарактеризувати предмет з полярних сторін, об'єднати протилежності, передати суперечливу сутність людських думок і почуттів. Широке використання контрастних лексем свідчить про тенденцію до поєднання непокєднуваних понять, про загострене авторське сприймання дійсності.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні опозицій на матеріалі поетичних текстів інших авторів.

Бібліографічні посилання

1. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий погляд / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.
2. Калашник В. С. Образно-сміслова єдність як засіб і знак у поетичній мовній картині світу / В. С. Калашник // Сучасні філологічні студії : аналіз та інтерпретація. Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – Серія «Філологія». – Харків : ХНУ, 2001. – Вип. 32. – № 159. – С. 3–11.
3. Потебня А. А. О доле и сродных с нею существах / А. А. Потебня. – М. : Тип. Грачева, 1865. – 44 с.
4. Словник синонімів української мови : в 2 т. / уклад. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К. : Наук. думка, 1999–2000. – Т. 1. – 1047 с.

5. **Чубач Г.** Журавка : лірика / Г. Чубач. – К. : Рад. письменник, 1970. – 77 с.
6. **Чубач Г.** Жниця / Г. Чубач. – К. : Рад. письменник, 1974. – 79 с.
7. **Чубач Г.** Срібна шибка / Г. Чубач. – К. : Молодь, 1981. – 120 с.
8. **Чубач Г.** Листя в криниці : лірика / Г. Чубач. – К. : Молодь, 1984. – 132 с.
9. **Чубач Г.** Небесна долина : вибрані поезії / Г. Чубач. – К. : Укр. письменник, 1993. – 367 с.
10. **Чубач Г. Т.** Радість висоти : поезії / Г. Т. Чубач. – К. : Вид-во Пульсари, 2012. – 208 с.

ПОДЯКА ЯК ЕЛЕМЕНТ ЕТИКЕТУ ЕПІСТОЛЯРНОГО ТЕКСТУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Особливе місце в історії вивчення мовного етикету посідає епістолярна спадщина Лесі Українки. Її вирізняє орієнтація на народне мовлення українців, звернення до традицій мовного етикету інших слов'янських та неслов'янських народів. Глибинне знання культури мовлення рідного народу було для Лесі Українки основним і визначальним у формуванні власного мовленнєвого етикету.

Ключові слова: мовний етикет, культура мовлення, формули ввічливості, епістолярний текст.

Особое место в истории изучения речевого этикета занимает эпистолярное наследие Леси Украинки. Ее отличает ориентация на народную речь украинцев, обращение к традициям речевого этикета других славянских и неславянских народов. Глубокое знание культуры речи родного народа было для Леси Украинки основным и определяющим в формировании собственного речевого этикета.

Ключевые слова: речевой этикет, культура речи, формулы вежливости, текст эпистолярный.

Actuality of theme is predefined by that in present twenty-four hours, when Ukrainian got status of the state, special weight acquires knowledge of history of native culture, the important constituent of that is speech etiquette. A necessity to produce recommendations in relation to maintenance and stabilizing of traditional мовноетикетних elements appeared.

The problem of forms of politeness in a language next to practical actuality presents наковий interest is certain, her research helps to educe some features of the «language thinking», separate parties of intercommunications between a language and psychology of people, line of national and cultural specific of language behavior.

The special place in history of study of speech etiquette occupies epistolary heritage of Lesya Ukrainians. She is distinguished by an orientation on folk speech of Ukrainians, address to traditions of speech etiquette of other Slavic and UnSlavic people. And, that it is no less important, uniquely individual manner of correspondence. In fact, no doubt, thorough knowledge of culture of speech of native people were for Lesya Ukrainians basic and qualificatory in forming of own speech etiquette.

Key words: speech etiquette, culture of speech, formula of politeness,
© Ганжа С. А., 2016

epistolary text.

Актуальність теми зумовлена тим, що в нинішню добу, коли українська мова здобула статус державної, особливої ваги набуває знання історії рідної культури, важливим складником якої є мовленнєвий етикет. З'явилася потреба виробити рекомендації щодо збереження й стабілізації традиційних мовноетикетних елементів.

Проблема форм увічливості в сучасному мовознавстві поряд із практичною доцільністю становить певний науковий інтерес, дослідження якої допомагає виявити деякі особливості «мовного мислення», окремі аспекти зв'язків між мовою та психологією людей, риси національно-культурної специфіки мовної поведінки тощо.

Особливе місце в історії вивчення мовного етикету посідає епістолярна спадщина Лесі Українки. Її вирізняє орієнтація на народне мовлення українців, звернення до традицій мовного етикету інших слов'янських та неслов'янських народів і, що не менш важливо, неповторно індивідуальна манера листування. Безперечно, що глибинне знання культури мовлення рідного народу було для Лесі Українки основним і визначальним у формуванні власного мовленнєвого етикету.

Мовленнєвий етикет листовної спадщини Лесі Українки можна аналізувати як етикет, рівень культури всього українського народу, адже мовна поведінка людини пов'язана із загальною культурою народу, етнопсихологічними рисами, народними традиціями.

Загалом літературна та епістолярна спадщина Лесі Українки вже була об'єктом серйозних досліджень. Серед вагомих наукових розвідок епістолярію поетеси варто виділити праці таких науковців: В. Агеєвої [1], С. Богдан [2], Л. Вашків [3], С. Ганжі [4], Н. Журавльової [5], О. Миронюк [6], Л. Нечепоренко [7], В. Святюця [8] та ін.

Епістолярний доробок Лесі Українки посідає особливе місце в історії вивчення мовленнєвого етикету. Її листи переконують

нас у тому, що глибинне знання етикету рідного народу було для поетеси основним і визначальним у формуванні власного мовленнєвого етикету. І тому одразу зрозумілішою та виразнішою постає роль Лесі Українки в збереженні рідної мови та розширенні сфер її функціонування.

Важливе місце у функціонально-семантичній системі епістолярної ввічливості посідали етикетні слова, дієслівні форми та фразеологізми, за допомогою яких Леся Українка висловлює вдячність за добро, виявлену увагу.

Для вираження вдячності в листах Лесі Українка використовувала етикетну лексему **дяка**. Це слово вважають запозиченим з німецької мови *danke* (подяка), *danke* (дякувати) через польську, звідки воно й потрапило до української мови.

Етикетними лексемами **дяка, щира дяка, осібна дяка** Лесі Українка послуговувалася у своїх листах до М. і Б. Грінченків, М. Павлика, М. Старицького, Ф. Колесси, В. Гнатюка: «**Щира дяка** Вам від нас обох за надіслані книжки, се справді було нам великим дарунком!» (9, т. 12, с. 233); «Обоє ми дивуємось Вашій енергії, бо виносити на собі такі номериська та ще й так редагувати (і корегувати, за се Вам **осібна дяка** від мене!) – то таки робота неабияка!» (9, т. 10, с. 104); «Тож тепер... Ви приймаєте безліч красномовних вітаннів, прийміть не красномовну, але **щирю дяку** від Вашої молодшої товаришки по роботі, від щирої прихильниці Вашого талану і праці на користь України, прийміть її від Лесі Українки» (9, т. 10, с. 232–233); «Честь Вам і **дяка** за Ваші труди!» (9, т. 12, с. 351); «А за клопіт прошу вибачити і прийняти **щирю дяку**» (9, т. 11, с. 164). Такі лексеми постають у початковій, основній та завершальній частинах епістолярного тексту.

У листах Лесі Українки вдячність виражено також і за допомогою ввічливої лексеми **подяка**, що переважно трапляється в основній та кінцевій частинах листа: «Відсилаю Вам з **подякою** позичені книжки, бо вже скористала з них, – саме оце викінчила статтю про Конопніцьку до «Мира божьего...» (9, т. 12, с. 373); «Згори приношу **подяку** за поміч у сій важній для мене справі і зостаюся з правдивим і найглибшим поважанням» (9, т. 2,

с. 458).

Інтенсифікатором епістолярної ввічливості в стійкому словосполученні постає етикетний епітет **мій**. Таким виразом Леся Українка користується в ситуації згадування та передавання почуття вдячності кому-небудь відсутньому в завершальній частині епістолярного тексту: *«Прошу передати мою подяку проф. Грушевському за прислану книжку»* (9, т. 11, с. 372).

Уживаними та стилістично нейтральними формами подяки є **спасибі** і **дякую**. Лексема **спасибі** може функціонувати самостійно або ускладнюватися різноманітними поширювачами-додатками, серед яких виділяємо такі:

1. Поширювач, що передає зміст подяки (за що): *«Спасибі вам за листи, я ними дуже зрадувалась»* (9, т. 10, с. 256); *«Спасибі за поздоровлення»* (9, т. 11, с. 173); *«Спасибі за швидку відповідь»* (9, т. 11, с. 58); *«Спасибі, що Ви таки зібрались написати мені слівце»* (9, т. 10, с. 139); *«Спасибі за такий милий лист, ти таки, я бачу, статкуєш»* (9, т. 10, с. 68); *«Спасибі за ваші запитання в Софію»* (9, т. 11, с. 93); *«Спасибі тобі, Лідочко, за «Легенди»...»* (9, т. 11, с. 102); *«Спасибі за Вашу аж надто ласкаву відозву про мої вірші»* (9, т. 11, с. 73); *«Спасибі за пересилку коректури, я вже виправила її і бачу знову...»* (9, т. 11, с. 168); *«Спасибі за новини, хоч деякі з них мені вже відомі раніше»* (9, т. 10, с. 170).

Такою етикетною одиницею поетеса користувалася нерідко, а щодо структурної організації листа, то лексему **спасибі** в значенні подяки за щось простежуємо на початку, в основній частині, а також подекуди й у завершальній частинах листа.

2. Поширювачі зі значенням адресата подяки (кому) постають на початку, в основній та завершальній частинах епістолярного матеріалу: *«Посилку і гроші я, **спасибі Вам**, одержала, а не могла сповістити, бо зовсім була хвора...»* (9, т. 12, с. 471); *«Спасибі Вам, що обізвались до мене...»* (9, т. 11, с. 202); *«Спасибі тобі, мамочко, за всі справунки, що ти зробила для мене»* (9, т. 11, с. 38); *«Спасибі Вам і дядині, що показуєте недоліки у нашому Гейне»* (9, т. 10, с. 150); *«Спасибі Вам і всім за добрі бажання для мене»* (9, т. 11, с. 85); *«Спасибі Вам за*

«Громадський голос» і за клопін про «Вісник» (9, т. 11, с. 95); «**Спасибі і тобі, і пані**, що ради мене пустили з дому на свято моїх гусів» (9, т. 11, с. 40); «**Спасибі пані і панночці Койчу**, що мене не забувають...» (9, т. 11, с. 35); «**Спасибі, товаришу**, за Ваше добре слово...» (9, т. 11, с. 208).

3. Поширювачі атрибутивної семантики (**велике, щире**) простежуємо на початку та в основній частині листа.: «**Спасибі Вам, щире спасибі** за Вашу поміч та уважність до мене!» (9, т. 10, с. 135); «**Велике Вам спасибі** за надіслані рецензії та лист» (9, т. 10, с. 114).

Отже, почуття вдячності Леся Українка висловлювала за допомогою етикетної дієслівної форми **дякую**, що супроводжується прислівниками та прислівниковими сполуками і вказує на міру вдячності, що також значно сприяє посиленню ввічливості:

а) **Дуже**: «**Дуже дякую** Вам за «Народ»...» (9, т. 10, с. 77); «**Дуже дякуємо** Вам за надіслання початку видрукованих Ваших записів» (9, т. 12, с. 286); «**Дуже дякую** за книжки, що були-сьте ласкаві прислати мені» (9, т. 11, с. 105); «**Дуже Вам дякую**, що так хутко поспішилися прислати «Лорелеї» та «Народ»...» (9, т. 10, с. 80); «**Дуже дякую** Вам за цвіти, вони лежать на пошті...» (9, т. 10, с. 15); «**Дуже дякую** за бажання прислати мені Ваші твори» (9, т. 12, с. 214); «**Дуже дякую** Вам за дружній привіт» (9, т. 12, с. 249).

Лексема **дуже дякую** простежується в початковій та в завершальній частинах епістолярного тексту Лесі Українки.

б) **Дуже-дуже**: «**Дуже-дуже дякую** Вам за відповідь та ще з такою доброю звісткою, аж мені світ милиший став!» (9, т. 12, с. 445); «**Дуже-дуже дякую** за телеграму» (9, т. 12, с. 129). Така підсилювальна сполука з аксіологічним відтінком значної міри постає в початковій частині листа.

в) **Наперед**: «**Дякую наперед** за Вашу працю!» (9, т. 10, с. 133). Цей підсилювальний вираз перебуває в завершальній частині епістолярного матеріалу.

г) **Дуже красно** – використано на початку приватного листа до В. Гнатюка: «Посилку (вірші) отримала, **дуже красно**

дякую» (9, т. 11, с. 115).

д) **Сердечно**: «**Сердечно дякую** за Ваш лист і фотографію, хоч вона і не дуже вдатна, та все ж нагадує трошки Вас» (9, т. 11, с. 210); «**Сердечно дякую** за клопіт коло моєї книжки!» (9, т. 11, с. 135). Таку формулу ввічливості простежуємо на початку та в кінці епістолярного тексту.

У листах Лесі Українки є й фразеологізовані словосполучення вдячності (**дозвольте подякувати Вам**): «**Дозвольте** мені, хоч і пізенько, **подякувати Вам** за дарунок...» (9, т. 12, с. 92).

Етикетну одиницю **дозвольте подякувати Вам** Леся Українка використала в початковій частині листа до Б. Грінченка, і містить вона ледь помітний аксіологічний відтінок вибачення.

Рідше порівняно з іншими етикетними словами у формулі подяки використано лексему **вдячність**, що простежується в кінці тексту: «*Все ж і при сій нагоді мило мені висловити Вам свою **вдячність** за привіти...*» (9, т. 12, с. 228).

Засобом вираження подяки може поставати предикат **вдячна** (вдячні) в поєднанні із прислівниками **дуже, дуже-дуже**: «Одержала я твої листи вчора і свою бумагу; **дуже тобі вдячна** і за те, й за друге» (9, т. 10, с. 29); «**Дуже йому вдячна** за лист і за всі новини, що мені списав» (9, т. 10, с. 31) ; «**Дуже я Вам вдячна** за те, що-сьте завдали собі клопоту, розпитуючись по Відні про мої лікарні справи» (9, т. 10, с. 62); «**Дуже-дуже ми обоє вдячні** Вам за авторські дарунки, а ще більше за пам'ять про нас» (9, т. 12, с. 281). Такі засоби ввічливості функціонують переважно в початковій частині листа.

Посиленню епістолярної ввічливості в етикетній ситуації подяки може сприяти й інтенсифікатор, виражений прикметником у формі найвищого ступеня порівняння, що вказує на прихильне ставлення поетеси до співрозмовника: «Одержала я твій лист і **найсердечніше дякую** за нього» (9, т. 10, с. 35). Така формула подяки постає на початку епістоли.

Варто виокремити вислови аксіологічного характеру, у яких виражено неабияку міру подяки (**не знаю, як і дякувати Вам**): «Якщо не відмовите мені допомогти в сій справі, то я **не знатиму**,

як і дякувати Вам...» (9, т. 10, с. 188). Цей вислів переважає в інтимно-дружньому спілкуванні поетеси до О. Маковея в основній частині листа.

Отже, традиція висловлення подяки в письменницькому епістолярії Лесі Українки є усталеним виявом увічливості та важливим компонентом укладання листів. Етикетні формули подяки мають відносно сталу структуру, ступінь інтенсифікації та усталену позицію в епістолах Лесі Українки.

На початку листа вислови подяки виконують насамперед функцію мовленнєвого впливу на адресата, створюють сприятливий мікроклімат спілкування, визначають характер стосунків.

У завершальній частині листа етикетні формули подяки використано здебільшого для повторного вираження вдячності й фактично для того, щоб адресант оцінив послугу свого співрозмовника, його поваги й до зворотного доброго вчинку або для акцентуації уваги на значущості події, що викликає подяку.

Функція етикетних формул подяки здебільшого полягає у виявленні почуттів вдячності за послугу, допомогу, зроблене добро тощо.

Отже, підсумовуючи огляд епістолярію Лесі Українки, зауважимо, що листи мають здебільшого публічний характер, мотиви особистісні значно поступаються роздумам над суспільно значущими й творчими проблемами, що дає змогу відчувати епоху минулого, зрозуміти й побачити характер та творчу лабораторію письменниці. У цих листах відбувається просторово-віддалений діалог унаслідок використання традиційних та індивідуальних мовноетикетних формул, що є своєрідним мірилом характеру взаємин адресата й адресанта.

Бібліографічні посилання

1. **Агеєва В. П.** Епістолярна спадщина Лесі Українки : листи як фрагмент творчої біографії / В. П. Агеєва // Жіночий простір : феміністичний дискурс українського модернізму. – К. : Факт, 2003. – 320 с.
2. **Богдан С. К.** Традиційне та індивідуально-авторське

- (етикетні формули Лесі Українки) / С. К. Богдан // Урок української. – 2004. – № 5–6. – С. 14–18.
3. **Вашків Л. П.** Епістолярна літературна критика : становлення, функції в літературному процесі / Л. П. Вашків. – Тернопіль : Поліграфіст, 1998. – 134 с.
 4. **Ганжа С. А.** Фразеологія епістолярної спадщини (на матеріалах приватного листування письменників-класиків ХІХ – початку ХХ ст. / С. А. Ганжа. – Дніпропетровськ : Пороги, 2010. – 192 с.
 5. **Журавльова Н. М.** Індивідуально-авторські та okazіональні гоноративи в епістолярному стилі ХІХ – початку ХХ ст. / Н. М. Журавльова // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках. – Днепропетровск : Пороги, 2005. – С. 149–153.
 6. **Миронюк О. М.** Про найуживаніші формули мовного етикету / О. М. Миронюк // Культура слова. – 1987. – № 33. – С. 79–83.
 7. **Нечепоренко Л. С.** Епістолярій Лесі Українки як приватний документ та історико-літературне джерело / Л. С. Нечепоренко // Леся Українка і сучасність : збірник наук. праць. – Луцьк : Вид-во Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Т. 4. – Кн. 1. – С. 277–283.
 8. **Святовец В. Ф.** Епістолярна спадщина Лесі Українки / В. Ф. Святовец. – К. : Вища шк., 1981. – 184 с.
 9. **Українка Леся.** Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1978–1979. – Т. 10–12 : листи.
 10. **Фразеологічний** словник української мови : у 2 т. / уклад. В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1993.

МОВНА НОРМА І МОВОСТИЛЬ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

У статті досліджено мовностилістичні засоби, що в художньому дискурсі П. Загребельного репрезентують категорію okazionalnosti. Проаналізовано їх відповідність / невідповідність літературній нормі, визначено потенційні слова, парні сполучення слів, літературно-художні антропоніми, що відповідають дескриптивній нормі, і ті різноманітні okazionalizmi, які не вписуються в літературний стандарт.

Ключові слова: літературна норма, дескриптивна норма, okazionalizm, потенційне слово, парне сполучення слів, літературно-художній антропонім, okazionalnyi frazeologizm, художній дискурс.

В статье исследуются языковые стилистические средства, которые в художественном дискурсе П. Загребельного репрезентируют категорию okazionalnosti. Проведен анализ их соответствия / несоответствия литературной норме, определены потенциальные слова, парные сочетания слов, литературно-художественные антропонимы, соответствующие дескриптивной норме, и те разнообразные okazionalizmy, которые не вписываются в литературный стандарт.

Ключевые слова: литературная норма, дескриптивная норма, okazionalizm, потенциальное слово, парное сочетание слов, литературно-художественный антропоним, okazionalnyi frazeologizm, художественный дискурс.

The article describes the lingo-stylistic means that in artistic discourse of P. Zahrebelnyi represent okazional category. Relevance of the research is combined with the fact that the impact of linguistic creativity of writers on the state of modern literary standards is important for national linguostylistics that studies the art style in connection with the concept idiostyle. Despite the fruitful work in this area, the problem of «Language norm and writer's style of language» has not yet found a full and comprehensive reflection in the scientific exploration. The aim of the research is to analyze occasional units that are crucial for the style (of language) of P. Zahrebelnyi, according to their criteria of correspondence/non-correspondence to literary standard. The task of publishing is to classify numerous author's neologisms, to identify among diverse occasionalisms potential linguistic units and those idiostylistic systems that in any case lack the opportunity to acquire the linguistic and literary status. All occasionalisms selected from texts of historical and contemporary

© Голікова Н. С., 2016

novels of the writer, are divided into the following semantic and structural types: occasional words paired combination of words, fiction anthroponymy, occasional phraseologisms. Some of them are determined to correspond to the descriptive norm; others do not fit a literary standard, and should be studied within the sociolinguistic research field. It is concluded that the occasionalisms are one of the most expressive features of language style of P. Zahrebelnyi; further research demands specifying their typology in connection with the category of language norm.

Key words: literary norm, descriptive norm, occasionalism, potential word, paired combination of words, fiction anthroponym, occasional idiom, art discourse.

Поняття мовної норми як сукупності найстійкіших, традиційних елементів лінгвальної системи, історично відібраних і закріплених суспільною мовною практикою (М. Кочерган [11, с. 301]), що його мовознавці досліджують протягом майже століття, у сучасній науці є одним з найактуальніших. Останнім часом цю категорію активно студіюють у галузях лінгвоукраїністики, пов'язаних з вивченням української літературної національної мови як складної багаторівневої системи, а також у лінгвостилістиці, соціолінгвістиці, неології тощо. Теоретичне осмислення основних ознак мовної норми, зокрема її динамічної стабільності, потреба в чіткішій типології її різновидів спонукало дослідників (К. Городенська [2], С. Єрмоленко [3], Є. Карпіловська [6], Л. Кислюк [7], Ж. Колоїз [8], Т. Коць [9], О. Пономарів [12], О. Тараненко [13], Г. Яворська [16] та ін.) до виявлення інтралінгвістичних, стилістичних, соціальних причин, що впливають на зміни літературної норми, на її помітне розхитування в непростих умовах сьогодення, до пошуку аргументацій на користь розроблення та кодифікації нових правил функціонування зразкової літературної мови в усіх сферах суспільного життя.

Динамічна стабільність літературного стандарту в новітній історії української мови багато в чому залежить від самих мовлян, особливо письменників, які в усі часи продукували високохудожнє слово, що слугувало зразком, естетичним виміром для літературної мови та її нормативного кодексу. Питання впливу мовотворчості митців на стан сучасної літературної норми є одним із пріоритетних передусім для

вітчизняної лінгвостилістики, що найактивніше вивчає художній стиль і поняття ідіостилю. Попри плідні напрацювання в цій галузі, проблема «Мовна норма і мовостиль письменника» поки що не знайшла повного й усебічного відбиття в наукових публікаціях.

У цій статті ставимо за мету проаналізувати okazіональні мовностилістичні засоби, що є визначальними для мовостилю П. Загребельного, у зв'язку із критерієм їх відповідності / невідповідності літературному стандарту.

Мовотворчість П. Загребельного – одного з найвідоміших українських письменників, який завжди вражав і продовжує дивувати читачів своїм неординарним, глибоко філософським поглядом на події минулого й сьогодення, досі потребує системного лінгвістичного дослідження. На нашу думку, художній дискурс прозаїка науковці лише почали вивчати, певною мірою опрацювавши лише деякі його складники. На особливу увагу заслуговують, наприклад, дисертаційні роботи Т. Юрченко [15], І. Ходаревої [14], у яких частково висвітлено поняття okazіоналізму, лексико-семантичного й асоціативного поля, з'ясовано специфіку їхніх виразників у мові творів П. Загребельного, наукові розвідки Н. Карпенко [4; 5], присвячені проблемі концептуалізації жіночих власних імен у романах письменника, тощо. Натомість численний список різнотипних ідіостилістем, що в художньому дискурсі белетриста репрезентують категорію okazіональності та мають неабиякий вплив на літературну норму, упорядковано не розглянуто в жодній праці, хоч «слововживання відомих письменників, майстрів слова, – зауважує С. Єрмоленко, – становить основу формування літературної мови з її кодифікованою літературною нормою» [3, с. 25].

Розробники художнього стилю постійно наголошують на тому, що літературна мова, яка прагне до стандартизації, уодноманітнення, збереження традицій, і мова художньої літератури, що «виявляє виразну тенденцію до індивідуалізації висловлення, до пошуку таких засобів мовної виразності, які б асоціювалися з індивідуальною мовотворчістю, з мовним

новаторством, із характерними ознаками мовної особистості» (С. Єрмоленко [3, с. 42]) – це різні феномени національної мови. Не збігаються, зрозуміло, й поняття літературної норми та стильової художньої норми, хоч вони й мають обов'язкові точки перетину.

Аналіз інноваційних одиниць у художньому дискурсі П. Загребельного передбачає їх дослідження з опертям на дескриптивну норму. Ідея розподілу літературної норми на два різновиди – прескриптивну та дескриптивну, актуалізована в працях С. Єрмоленко [3], Т. Коць [10], Г. Яворської [16] та ін., уможливорює об'єктивний підхід до визначення ступеня відповідності або, навпаки, невідповідності okazіоналізмів мовно-рівневим нормам. Пояснюючи специфіку двох типів літературної норми, Т. Коць наголошує: якщо прескриптивна норма як сукупність тенденцій відбору та правил використання мовних засобів засвідчена в словниках, граматиках, то дескриптивна норма відбиває реально вживані в мові лексеми, словоформи, конструкції, які не завжди відповідають установленим зразкам [10, с. 48], на що впливає, зокрема, творчий потенціал письменників, які активно продукують нові одиниці – показники норми мови художньої літератури.

У мові прози П. Загребельного категорію okazіональності репрезентують такі семантико-структурні типи інновацій: потенційні та власне okazіональні слова, парні сполучення слів, okazіональні фразеологізми, літературно-художні антропоніми.

Як відомо, слова, що з'являються в мові для позначення нових реалій, називають неологізмами. Авторські новотвори зазвичай розподіляють на потенційні й okazіональні слова, хоч чітко встановлених критеріїв щодо їх розмежування досі немає, тому, на думку Н. Бабенко [1, с. 2], питання про їх співвідношення є дискусійним. Потенційні слова зазвичай кваліфікують як неолексеми, що вже створені (або можуть бути створені на зразок відомих слів), але ще не закріплені традицією слововживання. У художньому дискурсі П. Загребельного такі одиниці є стилістично маркованими й надзвичайно продуктивними. Наприклад, у мові прози письменника

потенційними є численні іменники, утворені за допомогою суфіксів *-ість*: *богозоставленість, звированість, звіролютість, згорбатілість, знетямливість, кишталтність, лихоманковість, многість, нещоденність, покинутість, пригорбленість, притемненість, розпроміненість, розсатанілість, самість, стовбільність, тьмавість, чоловічість*; *-ї-*: *батожся, важководдя, вировиння, громослів'я, дводубів'я, допильновування, забронзовіння, закорінення, знемістовлення, зненавидження, знікчемніння, зрозначення, личчя, мертвоводдя, многотруддя, мудрослів'я, пишнослів'я, позасвіття, розлунювання, староводдя, султанування, тихомир'я, хлюпостання, шкураття*; *-иськ-*: *баронисько, грузовисько, збировисько, зборовисько, клубовисько, нуртовисько, юрмовисько*; *-ств-*: *вмільство, ігнорантство, словолівство* тощо; а також способом редеривації: *безрух, безчас, лагідь, огром, помурк, пропад, розколис, розмисл, розсвист* тощо.

Потенціал літературного стандарту може підсилити й розгалужена система авторських дієслів, що переважно відповідають сучасним тенденціям розвитку української мови. Останнім часом у різних суспільних сферах викристалізувалися нові варіанти граматичних форм, що спричинилося до перегляду перспективної дієслівної норми в лінгвістиці. Зокрема, у межах категорії виду – це дієслова, що активізують перфективацію, тобто вираження значення доконаного виду за допомогою префіксів (О. Тараненко [13, с. 56]), які приєднують до дієслів, що їх зазвичай прийнято вживати як безпрефіксальні граматичні форми недоконаного виду, наприклад: *мобілізувати – змобілізувати, моралізувати – здеморалізувати, редагувати – зредагувати* тощо. Перфективовані форми на зразок *зоднаковіти, зучити* є константою ідіонорми П. Загребельного, починаючи ще з 60-х років минулого століття. За аналогією до них утворено й низку дієслів, у структурі яких наявні або okazіональні основи, або незвичні в поєднанні з основою префікси, наприклад: *відбоярити, відвзаємнити, відчитати* (у значенні ‘помітити’), *заджипіти, задомовитися, задомувати, прогубошльопствувати, проочити, розгромадянити* тощо, які можуть відповідати лише дескриптивній нормі.

Специфічною рисою мовостилю письменника так само є формотвірна модель творення дієслів доконаного виду приєднанням префікса *ви-*, що істотно змінює не лише граматичне, а й лексичне значення слів, розширюючи їхні семантичні структури. У низці контекстів маємо граматичні варіанти дієслів *видивитися* і *вичути*, що на зразок узуальних лексем *вичитати*, *вишукати* тощо набувають у своїх значеннях нової семи ‘старанно, цілеспрямовано виконати дію’, наприклад: *Вони (жінки) стояли коло дверей, [...] з безнадійною наполегливістю намагалися видивитися бодай одне вільне місце* (3, с. 14); *В запитанні валіде Ібрагім міг вичути будь-що...* (6, с.73); *Чи був (Сулейман) ще надто немічний, чи вже вичув її (Роксолани) зраду?* (6, с. 713).

На думку О. Тараненка, у сучасній українській мові наявна тенденція до ширшого застосування безособових дієслівних форм на *-но*, *-то* та певне розширення вживання конструкцій з пасивними дієприкметниками [13, с. 67], що їх і раніше постійно продукував у своїх творах П. Загребельний, наприклад: *заполонено, неvigубно, неспогадано, подивовано, пошлюблено, прихмурено, розвеселено, розкричувано, розсвавлено; впокоєний, зачучмарений, здипломачений, зжіночений, зістеризований, зрозначений, зучений, неповздержний, обезвладнений, осіромашений, позоставлений, роззухвалений, розкричаний, розпанікований, розсміяний, спровинений* тощо.

Потенційно близькими до преспективної норми літературної мови можна вважати й різноструктурні авторські новотвори на зразок *білоінійний, дивогляди, крутоспади, медоплинний, очодоли, перворозум, просончений, сумновусий* тощо, які в художньому дискурсі П. Загребельного виконують естетичну функцію. На нашу думку, власне okazіональні слова, що, навпаки, не відповідають критерію естетизації, здебільшого позбавлені перспективи набуття навіть дескриптивно-нормативного статусу. До таких okazіоналізмів уналежнюємо лексеми, у структурі яких конфігурація коренів і словотворчих суфіксів загалом відповідає нормам сполучуваності, але під час деривації слів порушено валентність як коренів, так і суфіксів. Наприклад, демінутивні

суфікси *-ик-, -к-, -ичк- / -ичок-, -очк- / -очок-* та ін. зазвичай не можуть поєднуватися з кореневими морфемами, які співвідносять слово з реалією, що має важливий соціальний статус, належать до вершини державної ієрархії, професії тощо, оскільки сема 'здрібнілість, пестливість' у внутрішній структурі таких слів є недоречною. Натомість okazіоналізми на кшталт *банкiрик, державка, директорик, дімочок, економістик, інженерик, королів'ята, менеджментик, патріотик, письменничок, ханик, царишко, юристик* тощо є помітним складником художнього дискурсу П. Загребельного, їх словотворення виправдане контекстом, у межах якого адресат може розкрити задум автора, наприклад: – *Оце ж, батьку, посадовив ти ханика голим задом на їжака нашого вкраїнського!* (9, с. 544); *Бідний, бідний царишко*, як скаже про нього вогнепальний протопоп згодом... (9, с. 516); ...спорудила (Стовпулія) в своєму питомому місті *дімочок* з білого мармуру, привезеного з Італії... (7, с. 98) тощо.

Не вписуються в літературний стандарт і деякі новотвори, що поза контекстом частково втрачають словотвірну мотивацію або постають як неприродні слова, як-от: *едукованість, жабомишодралівка, затараканений, мандяхуватися, мандячитися, мер-ихлюндія, переплигнигопченки, плям-блям-общочений, писюки, псюхотюхи, трав'янотанцювання, тюлюбачення, читибачення, штанодержці* та ін., а також численні okazіональні сленгізми, які автор продукує переважно в сучасній прозі, що, на нашу думку, потребують розгляду в межах соціолінгвістичного дослідницького поля: *гузнолизство, дурнократія, жоповтик, жопозиція, жополізувати, жопозиційний, мордаторій, мудація, обсракізм, підсракісти* тощо.

Крім потенційних і власне okazіональних слів, у мовистилі П. Загребельного контекстуально домінантними є парні сполучення слів (ПСС) – фразеологізми (або фразеологізовані сполуки), що складаються із двох повнозначних слів однієї частини мови з яскраво вираженою схожістю. Такі конструкції почасти демонструють семантичну надмірність (плеоназм), що не характерно для літературної норми. У мовотворчості белетриста

вони зазвичай слугують стилістичним засобом вираження комічного чи саркастичного: *неозора й безмежна, несподівано й неждано, нещасно й болісно, проголошував і просторікував, «Спідниці і сідниці»* (назва виставки), *українець і патріот, обіймації й цілувації* тощо. Частина авторських юкстапозитів, що так само кваліфікують як ПСС, виходять за межі будь-якої норми (навіть художньо-літературної), оскільки своїм цілісним змістом порушують морально-етичний кодекс, наприклад: *комісії-засранисії, перестройка-перестирка, перестройка-пересирка, помічники-немічники, розвинений-перерозвинений, спорчений-перепорчений, федерація-педерація* тощо.

Специфічною рисою мовостилю П. Загребельного є функціонування в його творах оригінальних зворотів, що не відповідають фразеологічній нормі, однак по-особливому маркують художній дискурс белетриста. Наприклад, у романі «Стовпо-творіння», крім узвичаєних і трансформованих фразеологізмів, спостерігаємо й низку оказіональних сполучень слів на кшталт: *мені до шмиги; бовть лобом об стовп; як не вкрадеш, то й стовпа не поставиш; присидент – це народ; двоє сонць на небі не буває* тощо. На нашу думку, такі авторські новотвори, стилізовані під узуальні стійкі звороти, потрібно кваліфікувати як оказіональні фразеологізми. Письменник не лише семантично фразеологізує сполучення слів, а й загалом наділяє їх певними ознаками, що характерні для поліномів, зокрема відтворюваністю. Крім того, оказіональні сполучення *мені до шмиги і бовть лобом об стовп*, що неодноразово фігурують у макроконтексті твору, можна вважати текстотвірними скріпами всього роману, як і семантичний оказіоналізм *стовп*.

Художній дискурс П. Загребельного увиразнює й розгалужена система реальних та спеціально створених (оказіональних) літературно-художніх антропонімів (ЛХА). В історичних творах переважають етимологічно прозорі оказіональні імена на кшталт *Сивоок, Родим, Лучук* («Диво»); *Бабка, Баран, Губа, Жур, Журило, Журина, Кобилка, Копит, Крамола, Мишка, Чорнота* («Євпраксія»); *Бажан, Жадан* («Я,

Богдан») та багато ін. Про походження давніх імен розмислює Богдан Хмельницький у романі «Я, Богдан»: *Які ж імена, які прізвища стоять у тім першій списку мого народу? Від занять батьківських, від походження, від норову й заслуг, майже немає прізвищ, що вказують на володіння місцевістю чи бодай таке-сяке закорінення, на тимчасову сталість...* (8, с. 569). Тож автор, продукуючи антропоніми, нерідко спирався на власне світобачення минулого, прагнучи дотримуватися стилістичної норми під час творення імен, що їх присвоював зазвичай художнім образам, а не відомим особистостям, які залишили помітний слід у нашій історії. У сучасній прозі okazіональні ЛХА письменник пристосовує як для називання вигаданих героїв, наприклад: *містер Забув'язвати, містер Нерозберипрізвище, містер Залежновідобставин* тощо («Безслідний Лукас»), так і для номінації реальних людей. Функцію ідентифікації, натяку виконують антропоніми в романі «Стовпо-творіння», у тексті якого всі ЛХА є okazіональними, наприклад: *Стовполазенко, Держистовп, Стовпулія, Стовпокамінь, Бабостовп, Стовбух, Давистовп, Стовпоклей, Стовпоноушинський, Бензостовп, Головстовп, Стовпомель, Стовпокузьма, Стовпопідштаник* тощо, не всі з них утратили зв'язок з реальними людьми, у чому криється особлива «мовна гра» – розгадати за допомогою контексту ім'я прихованої особи: *Бо школи то укрупнювалися, [...] то закривалися, як неперспективні, то пропадали невідомо куди, як такі, що не відповідали вимогам переосвіченого міністра Стовпокаменя* (7, с. 112); *Стовполазенко ще й кар'ябачився, не хотів іти в столицю...* (7, с. 64) тощо.

Отже, стилістично-okазіоналізми в художньому дискурсі П. Загребельного частіше відповідають дескриптивній нормі, їх дослідження у зв'язку з категорією мовної норми є загалом перспективним, оскільки уможливить докладнішу класифікацію повного списку різнотипних авторських новотворів за аналогією до одиниць, кодифікованих у сучасній українській літературній мові.

Бібліографічні посилання

1. **Бабенко Н.** Оказиональное в художественном тексте.

- Структурно-семантичний аналіз [Електронний ресурс] / Н. Бабенко. – Режим доступу: http://www.qumer.info/bibliotek_Buks/Linquist/Artikle/baben_okk/php.
2. **Городенська К.** Українське слово у вимірах сьогодення / К. Городенська. – К. : КММ, 2014. – 124 с.
 3. **Єрмоленко С. Я.** Літературна норма і мовна практика / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, Т. А. Коць та ін.; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Ніжин : ТОВ «Вид-во «Аспект-Поліграф», 2013. – 320 с.
 4. **Карпенко Н. А.** Концептуалізація жіночих власних назв у романах П. Загребельного / Н. А. Карпенко // Лінгвістичні дослідження. – Харків : Вид-во Харківського нац. пед. ун-ту, 2011. – Вип. 32. – С. 69–74.
 5. **Карпенко Н. А.** Функціонування оніма *Євпраксія* у художньому дискурсі П. Загребельного / Н. А. Карпенко // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 6. – С. 107–111.
 6. **Карпіловська Є.** Зміни в структурі сучасної української мови та можливості їх моделювання / Є. Карпіловська // Українська мова. – 2011. – № 2. – С. 3–18.
 7. **Кислюк Л.** Сучасна словотвірна норма української мови : мовна практика та кодифікація / Л. Кислюк. – Українська мова. – 2012. – № 1. – С. 52–66.
 8. **Колоїз Ж. В.** Українська okazіональна деривація / Ж. В. Колоїз. – К. : Акцент, 2007. – 311 с.
 9. **Коць Т. А.** Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі / Т. А. Коць. – К. : Логос, 2010. – 303 с.
 10. **Коць Т.** Про прескриптивну і дескриптивну норму в граматиці / Т. Коць // Культура слова. – К., 2010. – Вип. 72. – С. 47–55.
 11. **Кочерган М. П.** Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : ВЦ «Академія». – 464 с.
 12. **Пономарів О.** Культура слова. Мовностилістичні поради / О. Пономарів. – К. : Либідь, 2008. – 240 с.

13. **Тараненко О. О.** Дієслово в контексті сучасних тенденцій до перегляду нормативних засад української літературної мови / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2006. – № 2–3. – С. 55–77.
14. **Ходарєва І. М.** Лексико-семантичне й асоціативне поле *любов* у мові творів Павла Загребельного : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / І. М. Ходарєва. – Харків, 2009. – 20 с.
15. **Юрченко Т. Г.** Оказіоналізми у творчості Павла Загребельного: структурно-семантичний і стилістичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Т. Г. Юрченко. – К., 2003. – 22 с.
16. **Яворська Г. М.** Прескриптивна лінгвістика як дискурс : мова, культура, влада / Г. М. Яворська. – К. : Нац. акад. наук України ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 2000. – 288 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Загребельний П.** Безслідний Лукас / П. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2003. – 398 с.
2. **Загребельний П.** Брухт / П. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2003. – 253 с.
3. **Загребельний П.** Диво / П. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2006. – 638 с.
4. **Загребельний П.** Євпраксія / П. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2002. – 382 с.
5. **Загребельний П.** Зло / П. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2008. – 380 с.
6. **Загребельний П.** Роксолана : історичний роман / П. Загребельний. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. – 800 с.
7. **Загребельний П.** Стово-творіння ; Кавтаклізма / П. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2005. – 286 с.
8. **Загребельний П.** Твори в шести томах. / П. Загребельний. – К. : Дніпро, 1981. – Т. 6. – 560 с.
9. **Загребельний П.** Я, Богдан / П. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2008. – 672.

ЗНАЧЕННЯ СТВЕРДЖЕННЯ В ПИТАЛЬНИХ РЕЧЕННЯХ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ)

У статті проаналізовано стверджувальну функцію питально-уточнювальних речень та виокремлено їх структурно-семантичні різновиди. З'ясовано, що важливу роль у формуванні стверджувального значення в питально-уточнювальних реченнях відіграє інтонація, а також семантика контексту і специфіка ситуації. Встановлено, що модальні слова та частки в аналізованих реченнях указують на ступінь упевненості мовця в змісті висловленого та слугують для передавання підсиленого чи послабленого ствердження.

Ключові слова: значення, ствердження, структурно-семантичний різновид, питально-уточнювальні речення, вираження.

В статье проанализировано утвердительную функцию вопросительно-уточняющих предложений и выделено их структурно-семантические разновидности. Установлено, что важную роль в формировании утвердительного значения в вопросительно-уточняющих предложениях играет интонация, а также семантика контекста и специфика ситуации. Установлено, что модальные слова и частицы в рассматриваемых предложениях указывают на степень уверенности говорящего в смысле сказанного и служат для передачи усиленного или ослабленного утверждения.

Ключевые слова: значение, утверждение, структурно-семантическая разновидность, вопросительно-уточняющие предложения, выражение.

The article analyzes the affirmative function of the specifying question-sentences. Despite the wide range of research interrogative sentences, some linguistic studies devoted to the implementation of affirmative function of the specifying question-sentences in modern linguistics have not been investigated yet, that determines the relevance of this work. Therefore, the object of our study is the specifying question-statement of the Ukrainian language and the subject – the interrogative sentences. This article analyzes the specifying question-sentence, realizing various shades of affirmation. Found that an important role in formation the affirmative meaning in the specifying question-sentences play an intonation and semantics of the context and specific situation. Identified that modal words and particles in the analyzed sentences indicate the level of confidence expressed by the

© Гурко О. В., 2016

speaker in the content and serve to transmit amplified or weakened statement. Determined three types of structural and semantic question-the specifying of sentences that convey affirmative content, including: 1) the specifying question-sentences that contain lexical and grammatical performance specification and utter in speech with narrative intonation; 2) the specifying question-sentence, the structure of which is modal words and modal particles; 3) the specifying question-sentence, the structure of which is a combination of two particles or and not. Consequently, the modal nature of statements in the specifying question-sentences, and especially interrogative semantics need to enable various shades of gradation statements, particularly from intensive to weakened. The specifying question-sentences is one of the indirect means of implementing affirmative content. We consider the analysis of statements in the scientific style to be topical for further investigation.

Key words: meaning, statement, structural and semantic variation, the specifying question-sentence, expression.

Питання про наявність у питальних реченнях стверджувального змісту є на сьогодні досить суперечливим. Зокрема, Є. Войшвілло, М. Дегтярев вважають, що значення ствердження має стосунок лише до розповідних речень [3, с. 77]. О. Гетьманова зазначає, що питальні речення не містять судження, оскільки мовець нічого не стверджує й не заперечує [4, с. 61]. Утім, на думку О. Москальської, відповідно до формально-граматичного підходу ствердження в розповідному і ствердження в питальному реченнях є тотожними [8, с. 23]. Дж. Лайонз указує на співвіднесення питального та розповідного речення за пропозиційним змістом [7, с. 198]. В. Богородицький відзначає, що в питальному реченні інтенція ствердження має певний зміст [2, с. 115]. П. Чесноков довів, що спільною ознакою судження, питання та спонування є відносно закінчення думки, яка здатна поставати «осередком» спілкування [12, с. 34]. У цьому разі питальні речення здебільшого не містять ствердження, проте експлікують форму та зміст граматично стверджувального речення.

Попри широкий спектр дослідження питальних речень, окремих лінгвістичних розвідок, присвячених реалізації стверджувальної функції реченнями прямої уточнювальної питальності, у сучасному мовознавстві немає, що й зумовлює актуальність цієї роботи. Саме тому об'єктом нашого

дослідження є питально-уточнювальні речення української мови, а предметом – питальні. У пропонованій статті маємо на меті проаналізувати питально-уточнювальні речення, що реалізують різноманітні відтінки ствердження. Матеріалом для аналізу стали твори українських письменників XIX, XX та початку XXI ст., серед яких В. Сердюк, Б. Жолдак, О. Гончаров, І. Нечуй-Левицький, О. Гончар, І. Карпенко-Карий, О. Довженко, І. Франко, О. Погребінська, Панас Мирний, М. Старицький, Т. Осьмачка, П. Загребельний.

У нашій роботі погоджуємося з думкою С. Шабат-Савки та кваліфікуємо питальне речення як *висловлення*, що містить апелюване до адресата запитання, яке функційно *спрямоване на одержання потрібної інформації* щодо предмета думки, на встановлення реальності чи ірреальності основного змісту речення, а також *на повідомлення мовцем емоційно-експресивного ствердження* чи заперечення, спонукання співрозмовника до певної дії, вираження здивування, сумніву, оцінки тощо [13, с. 183].

Отже, запитання слугує засобом підтримування контакту зі співрозмовником, активізації його уваги, містить значення спонукальності до дії, експресивності, висловлює внутрішні переживання, роздуми, констатує інформацію, підтверджує який-небудь факт дійсності тощо.

Відомо, що питальні речення поділяють на загальнопитальні (речення прямої уточнювальної питальності) та частковопитальні (власне питальні) [11, с. 479–480]. У загальнопитальних висловленнях мовець уже володіє певною інформацією. Іntenція запиту тут має стосунок або до змісту всього речення, або лише до якого-небудь окремого реченнєвого компонента. У власне питальних реченнях мовець спонукає до відповіді на поставлене питання.

На нашу думку, щоб довести, що питально-уточнювальні речення констатують який-небудь факт, спонукають до дії, виражають упевненість мовця в повідомлюваному, потрібно вдатися до аналізу та охарактеризувати їх. Отже, питально-уточнювальні речення є одним з різновидів питальних.

Експлікація ствердження в питально-уточнювальних реченнях відбувається через взаємодію категорій питальності, модальності та ствердження. Особливості функціонування категорії ствердження в цьому типі речень залежить від кількох чинників: від ствердження, експлікованого в умовах питальної семантики, та від ствердження, зреалізованого в межах гіпотетичної реальності.

У нашій роботі виокремлюємо три структурно-семантичних різновиди питально-уточнювальних речень, що передають стверджувальний зміст, зокрема:

1) питально-уточнювальні речення, що не містять лексико-граматичних показників уточнення та мають в усному мовленні розповідну інтонацію: *Висмоктати мою кров?* (7, с. 284); *А ти забув сцьо брав у мене повнісіньку?* (7, с. 44); *Ти схвалюєш подібні намагання?* (7, с. 64); *Заслабла дорогою?* (6, с. 185); *Достатньо навчилися?* (7, с. 288); *В тебе ж доповідь написана?* (8, с. 223). На нашу думку, в аналізованих реченнях уточнювальна інтенція-запит спрямована на те, щоб перевірити чи підтвердити вірогідність того, що вже здебільшого відомо мовцеві, тобто відбити взаємозв'язок між набутими знаннями (попереднім судженням) і спонуканням до їх розширення (питанням);

2) питально-уточнювальні речення, у структурі яких є модальні слова й модальні частки, що експлікують «епістемічний стосунок мовця до висловленого» [6, с. 228]. Наприклад: *Що, вони теж, мабуть, вступають у бій?* – звертається Блаженко до Черниша, що, влаштувавшись неподалік під яблунею, старанно чистить свій пістолет. – *Уже вступили, – неквапом відгукується Черниш* (1, с. 34); *Краще б ви поїхали нашими кіньми, правда, тату?* (4, с. 7); *Здається, і ви тепер стаєте альпіністом?* – сказав Воронцов Хаєцькому, посміхаючись весь час, доки Хома голосно виливав свою душу. – *Стаю, товаришу замполіт, стаю!..* (1, с. 42); *Ти справді знаєш по-турецьки?* – подивувався він. *Хуррем відповіла йому по-арабськи: Клянусь небом, яке проливає дощі, клянусь землею, яка вирощує трави?* (3, с. 80). Проаналізований фактичний матеріал

показує, що питальні речення із зазначеними модальними словами та частками передають імовірні значення, констатують інформацію та є схожими до структури розповідних речень. Наприклад: *Вона, звичайно, прочитала текст. – Вона, звичайно, прочитала текст?*;

3) питально-уточнювальні речення, у структурі яких є поєднання двох часток **чи** та **не**: *А чи не попрацювати мені? – подумав Василь, відчуваючи в тілі незвичайну легкість і радість духу* (2, с. 23); *А чи не почитати книжку?* (9, с. 24); *Чи не виконати нам домашнє завдання?* (8, с. 123); *Він закоханий в тебе, чи не так?* (8, с. 323). Уважаємо, що частка **чи** у поєднанні із часткою **не** формує низку комунікативних смислів, які є протилежними до того, про що зауважують у пропозитивній частині мовленнєвого акту, зокрема, мовець увічливо спонукає до читання, праці, виконання домашнього завдання.

Аналізуючи суб'єктивно-модальні значення речень, що експлікують питання-уточнення, зокрема уточнення-висновки та уточнення-здогадку, констатуємо про їхнє співвіднесення з розповідними реченнями-констатаціями. Автори «Російської граматики-80» також указують на спорідненість аналізованих конструкцій з розповідними реченнями, кваліфікують їх як «напівпитання-напівствердження» та зазначають: «Подекуди межа між питанням і ствердженням є нечіткою, речення в цьому разі представлене як напівпитання-напівствердження: *Так ви любите читати книги? Щось знайоме прізвище?* [10, с. 386].

Отже, важливу роль у формуванні стверджувального значення в питально-уточнювальних реченнях відіграє інтонація, а також семантика контексту й специфіка ситуації. Модальні слова та частки в аналізованих реченнях указують на ступінь впевненості мовця в змісті висловленого та слугують для передавання підсиленого чи послабленого ствердження.

Услід за О. Пєшковським [9, с. 389], який серед питань-уточнень вирізняє сильне і слабе ствердження, та враховуючи думку В. Бабайцевої [1, с. 222–223] щодо взаємозв'язку значень ствердження й заперечення з різними відтінками уточнення на шкалі перехідності на матеріалі розповідних речень,

спробуємо вибудувати схожу шкалу для речень, що експлікують питання-уточнення зі стверджувальним значенням: **А** *Він, звичайно, приїде?*; *Він, мабуть, приїде?*; *Він, мабуть, не приїде?*; **Б** *Він, звичайно, не приїде?* Ця схема дає змогу диференціювати семантичне навантаження слабого ствердження та вказати на взаємозв'язок значень ствердження й заперечення через ступінь «слабого ствердження» чи «слабого заперечення». Отже, аналізовані речення *Він, звичайно, приїде?* (**А** – імовірніше, так, приїде) – *Він, звичайно, не приїде?* (**Б** – імовірніше, ні, не приїде) експлікують «сильне» припущення та є крайніми елементами семантичної шкали ствердження і заперечення, зреалізованими засобами питань-уточнень. У цьому разі вважаємо за доцільне описати різноманітні відтінки ствердження в питально-уточнювальних реченнях. Саме тому в науковій розвідці пропонуємо виокремити три різновиди ствердження, зокрема, послаблене, підсилене та сильне.

Послаблене ствердження в питальних реченнях у сучасній українській мові представлене модальними словами зі значенням вірогідності: *Це переходний ступінь; ви ж, певно, казали татові й мамі про наше власне діло?* (4, с. 18); *Ви, мабуть, нещодавно приїхали до нас?* (5, с. 231); *Можливо, саме по цих картах каральні експедиції ганялися за чернігівськими партизанами?* (1, с. 121); *Можже, це Чалий зібравсь обчистить панські комори?* (4, с. 43); *Та, здається, куме і ти сам котився з тієї гори з своєю Ганною, вертаючись з хрестин?* (6, с. 273). З аналізованого матеріалу видно, що речення, на початку яких є модальні слова, експлікують впевненіше припущення, наближене до ймовірного.

Підсилене ствердження реалізують, по-перше, модальні слова зі значенням суб'єктивної впевненості мовця щодо повідомлюваного: *Звичайно, хіба міг бути комусь приємний наїзд такої буйної ватаги? Дружина злякається... Такі думки сповнювали серце пана Левандовського тривогою, і воно щеміло від болю й туги...* (8, с. 44); *Ви тут, безумовно, в справах?* (8, с. 488), по-друге, речення з постпозитивними частками **так, правда, еге ж, авжеж**: *Але ви подумайте, наскільки ми всі*

жальогідно залежні від цих бюрократів? Еге ж? (7, с. 181); *Я дивлюся, ви вже здатні пересуватися самотійно, так?* (7, с. 206); *А ніч скоро буде, правда?* (7, с. 264); *Ми – усі комедіанти, авжеж?* (7, с. 286). Аналізовані приклади експлікують вимогу мовця погодитися з висловленим у реченні, оскільки в істинності повідомлюваного мовець не має сумніву.

Зауважимо, що ступінь інтенсивності об'єктивного значення ствердження в питаннях-уточненнях залежить від конкретизації, реальності, вірогідності фактів. На нашу думку, *сильне ствердження* може бути зреалізованим тоді, коли в реченні наявні слова на зразок *значить, тобто, так*, що експлікують високий ступінь імовірності висловленого щодо зазначеної ситуації, тобто питання цього типу не містять нової інформації для мовця [15, с. 280]. Наприклад: *Значить, озоновий шар прикриває нас і всі живі істоти від ультрафіолетового проміння?* (7, с. 288); *Тобто я можу розраховувати на твоє слово?* (7, с. 84); *Так ви мені племінниця?* (7, с. 170). А. Калініна стверджує, що такі питання є близькими до розповідних речень, реалізують значення висновковості та потребують від співбесідника підтвердження достовірності фактів [6, с. 230].

Отже, в сучасній українській мові наявні три структурно-семантичних різновиди питально-уточнювальних речень, що передають стверджувальний зміст. Модальна сутність ствердження в питально-уточнювальних реченнях, а також особливості питальної семантики уможлиблюють потребу градації трьох відтінків ствердження, зокрема, послабленого, посиленого та сильного. Перспективу подальших розвідок вбачаємо в дослідженні категорії ствердження в науковому стилі.

Бібліографічні посилання

1. **Бабайцева В. В.** Явления переходности в грамматике русского языка / В. В. Бабайцева. – М. : Дрофа, 2000. – 640 с.
2. **Богородицкий В. А.** Общий курс русской грамматики / В. А. Богородицкий. – М. ; Л. : Соцэкгиз, 1935. – 354 с.
3. **Войшвилло Е. К.** Логика / Е. К. Войшвилло, М. Г. Дегтярев.

- М. : Изд-во Сибирского филиала Междунар. ин-та экономики и права, 1994. – 208 с.
4. **Гетманова А. Д.** Логика : для педагогических учебных заведений / А. Д. Гетманова. – М. : Новая школа, 1995. – 415 с.
 5. **Дудик П. С.** Синтаксис української мови / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 384 с.
 6. **Калинина А. А.** Категория утверждения/отрицания в функциональных типах предложений в современном русском языке : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / А. А. Калинина. – М., 2011. – 539 с.
 7. **Лайонз Дж.** Лингвистическая семантика : введение / Дж. Лайонз. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 400 с.
 8. **Москальская О. И.** Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка) / О. И. Москальская. – М. : Высшая шк., 1981. – 175 с.
 9. **Пешковский А. М.** Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Гос. уч.-пед. изд-во, 1956. – 511 с.
 10. **Русская** грамматика : в 2 т. – М. : Наука, 1980. – Т. 2: Синтаксис. – 710 с.
 11. **Українська** мова. Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
 12. **Чесноков П. В.** Понятие о суждении, вопросе, побуждении и логической фразе / П. В. Чесноков // Ученые записки Ростовского пед. ин-та. – Ростов-на-Дону, 1955. – Вып. 4. – С. 3–21.
 13. **Шабат-Савка С. Т.** Категорія комунікативної інтенції в українській мові / С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : Букрек, 2014. – 412 с.
 14. **Шульжук К. Ф.** Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К. : ВЦ «Академія». – 2004. – 408 с.
 15. **Яковлева Е. С.** Согласование модусных характеристик в высказывании / Е. С. Яковлева // Прагматика и проблемы

інтенсiональностi. – М. : Наука, 1988. – С. 278–302.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Гончар О.** Твори в двох томах / О. Гончар. – К. : Вид-во художньої літератури «Дніпро», 1966. – Т. 2. – 750 с.
2. **Довженко О. П.** Твори [Електронний ресурс] / О. П. Довженко. – Режим доступу: http://parta.at.ua/publ/z_ukrajinskoji_literaturi_za_avtorom/dovzhenko_o_p/26.
3. **Загребельний П.** Роксолана / П. Загребельний. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. – 800 с.
4. **Карпенко-Карий І.** Вибрані твори / І. Карпенко-Карий. – К. : Мистецтво, 1989. – 256 с.
5. **Мирний Панас.** Твори : в 2 т. / Панас Мирний. – К. : Вид-во художньої літератури «Дніпро», 1985. – Т. 2. – 563 с.
6. **Нечуй-Левицький І. С.** Твори : в 3 т. / І. С. Нечуй-Левицький. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 3. – 645 с.
7. **Страйк ілюзій :** антологія сучасної української драматургії / упорядн. Н. Мірошніченко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 370 с.
8. **Українська література :** хрестоматія нововведених творів : у 3 ч. / упорядн. Р. В. Мовчан. – К. : Генеза, 2003. – Ч. 3. – 576 с.
9. **Франко І.** Поезія та драматичні твори / І. Франко. – Львів : Вид-во «Каменярь», 1977. – 199 с.

ЕКСПРЕСИВНІ МОЖЛИВОСТІ ФОРМАЛЬНО ІДЕНТИЧНИХ ВЛАСНИХ НАЗВ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ

У статті розглянуто питання експресивного потенціалу формально тотожних поетонімів. Матеріалом для теоретичних узагальнень послугував жіночий онімикон роману Тараса Прохаська «НепрОсті». Виявлено, що семантико-стилістична роль дублювання імені Анна для кількох поколінь жінок полягає в ускладненні структури й ритму твору. Доведено, що на основі формально ідентичних поетонімів реалізуються такі параметри постмодернізму, як екзистенційний страх, самотність, загравання і схильність до епатування.

Ключові слова: жіночий онімикон, літературний антропонім, поетонім, постмодернізм, формально ідентичні власні назви

В данной статье рассмотрено вопросы экспрессивного потенциала формально тождественных поэтонимов. Материалом для теоретических обобщений послужил женский онимикон романа Тараса Прохасько «Непростые». Выведено, что семантико-стилистическая роль дублирование имени Анна для нескольких поколений женщин заключается в усложнении структуры и ритма произведения. Доказано, что на базе формально идентичных поэтонимив реализуются такие параметры постмодернизма, как экзистенциальный страх, одиночество, заигрывание и склонность к эпатированию.

Ключевые слова: женский онимикон, литературный антропоним, поэтоним, постмодернизм, формально идентичные имена

The article examines the question of expressive potential of formally identical poetonyms in artistic speech. The material for theoretical generalizations served as the female onimikon of Taras Prokhasko's postmodern novel «NeprOsti». In onomastic study of the works of contemporary authors still many blind spots, which determines the relevance of our work. The aim of this article is to study the role of formally identical poetonyms as components of artistic space. Defined aim involves the following tasks: a) identify semantic-stylistic features of functioning formally identical anthroponyms; b) detect the parameters of postmodernism based on investigated sector of onym writing.

Revealed that semantic and stylistic role of naming the same name Anna several generations of women consist in more complicated structure and rhythm of work. By using joint poetonym the author has the option according to requirements combine or

© Доценко М. В., 2016

differentiate images of women. Is proved that on the basis of poetonyms implemented postmodernism parameters such as an existential fear of loneliness and a tendency to shocking. Introduction to the text formally identical names can be characterized as a gaming method, reference to which is fundamental for the studied style. These results of research confirm the need for a detailed review of other segments onym space novel «НепрОсті» and the analysis of proper names of all postmodern works.

Key words: literary anthroponym, poetonym, postmodernism, female onymikon, formally-identical proper names.

Поширеним і важливим об'єктом лінгвістичних досліджень сьогодні є онімний простір художнього твору. Зазвичай його ядро становлять літературні антропоніми. Відзначаючись точністю та образністю, цей елемент онімікону є засобом втілення авторського задуму. Увагу дослідженню цього шару лексики у своїх наукових розвідках приділяли В. Калинкін [4], Е. Кравченко [5; 6], Г. Лукаш [8; 9] та ін. Дослідники відзначають, що літературні антропоніми є ідіостилічною ознакою творчості письменників. Набираючи в тексті конотаційних смислів, реалізуючи потенційні нашарування, антропоніми сприяють увиразненню образу персонажів і роблять рельєфним полотно тексту.

Художній доробок письменника постмодерніста Тараса Прохаська неодмінно залишається в полі зору дослідників-літературознавців (В. Агєєва [1], Є. Баран [2], О. Грищенко [3]), проте дослідження в галузі літературної ономастики досі залишаються білою плямою, що й зумовлює актуальність статті.

Об'єктом дослідження є жіночий онімікон роману Т. Прохаська «НепрОсті», предметом – контекстна семантика й стилістичні можливості жіночих поетонімів як частини цілісного мікросвіту художнього твору.

Метою нашої статті є дослідження ролі й завдань формально тотожних поетонімів як компонентів художньо-образної системи твору. Визначена мета передбачає виконання таких завдань: а) визначити семантико-стилістичні особливості функціонування формально ідентичних антропонімів; б) виявити параметри постмодернізму на базі досліджуваного сектору онімного письма. Матеріалом для теоретичних узагальнень обрано текст роману Тараса Прохаська «НепрОсті».

У переказі твір схожий на марення: молоде подружжя Анна і Франциск влаштовують смертельну дуель у карпатських горах, оскільки не можуть разом виховувати свою доньку Стефанію. Унаслідок цього Анна гине, а вдівець дає доньці ім'я дружини. Франциск й Анна стають нерозлучними. Вони живуть в Ялівці. Це містифіковане місто-курорт на Галичині, що заснував Франциск. Потім Анна стає дружиною Себастьяна, військового авантюриста, який повертається з Африки. Вона народжує йому доньку Анну, а сама гине на фронті. Себастьян бере свою доньку за дружину. Та народжує йому внучку Анну й помирає під час пологів. Отже, рід Франциска продовжується таким дивним чином. Кожною наступною Анною цікавляться Непрості – мандрівне плем'я мудреців, які «за допомогою вроджених або набутих знань можуть приносити користь або шкодити комусь» (1, с. 146). За слухами, вони вирішують долю всієї центральної Європи. Їхня сила – у володінні сюжетами й безкінечними історіями, які вони збирають усюди.

Після виходу цього роману письменника почали називати «українським Маркесом». Ялівець справді нагадує Макондо зі «Ста років самотності» – зітканий з міфів і культурних традицій простір. Крім епітажного задуму, не менше дивує нелінійний (швидше спіральний) хід зображення подій і складний ритм. М. Кіяновська схарактеризувала незвичний часопростір твору, вдаючись до переліку спостережених нею прийомів, стильових новацій, способів організації тексту: «Густа, насичена гама думок, почуттів, рухів, пауз, відчуття присутності речей (подекуди неявних) і людей (звичайних і не від цього світу). Простір, що часом стає музикою... Зміна настрою, різкі переходи... Ці переходи нібито нескладні, потрібні лише дециця дійових осіб, можливо оркестр, контрапункт паралельних сюжетів...» [1, с. 388].

Схожа структура тексту частково стає можливою завдяки організації онімного простору. Умовно традиційними можна вважати такі стилістичні засоби, як обігрування доонімного значення, експресивні форманти, алюзії тощо. У період постмодернізму автори вдаються до ігрових прийомів.

Прикладам цього вважаємо чотири покоління жінок з ім'ям *Анна*.

Роблячи жінок-героїнь спадкоємицями одного імені, Тарас Прохасько враховував набір значень, у якому ім'я *Анна* має бути прочитаним. Походить ім'я із грецької мови й перекладається як *благодать*. Звертаючись до тлумачення цього поняття, маємо кілька варіантів його сприйняття. По-перше, *благодать* – це щось хороше, що наявне в достатку. Зважаючи на те, що *Анна* не одна (їх кілька, тобто «багато», «достатньо»), можна вважати цю сему реалізованою – перенесеною антропонімом у художній простір. Інше значення фіксуємо здебільшого у зв'язку з релігійними уявленнями: сила, послана людині зверху. Уже згадувалося, що кожна наступна Анна з'являється після смерті попередньої. У житті чоловіків, зокрема Себастьяна, це години розпачу й поневірянь («*Себастьян хотів кудись йти, щось розпитувати, лише б робити щось, що здається необхідним (через півроку він буде вдячний мертвій Анні, яка передала немовля якраз тоді, коли не стало Франциска і треба було щось робити, щоб не втратити глузду від самотності)*»; «*Втретє Себастьянові могло полегшати, коли принесли дитину, але він собі такого не дозволив і жив з цією важкою до кінця життя, хіба що ділячись її крихтами, перекладаючи їх з Анни на Анну*»). З наведених прикладів розуміємо, що всі Анни – це спасіння, божественне втручання, милість господня. Це пояснює, чому Тарас Прохасько не добирає нових імен: автор керується «функцією» жінки в сюжеті, що для кожної героїні є однаковою. Обидва тлумачення імені *Анна* вписуються в концепцію твору й відповідають авторським вимогам. Ураховуючи стильову належність роману, здається можливим пов'язати створену форму жіночого сегменту онімного простору з такою рисою постмодернізму, як розгубленість індивіда перед власною екзистенцією [7, с. 11]. У цьому разі пояснюємо мотив появи жінок у романі: кожна з них – «реакція» на чоловічий екзистенційний страх і самотність; «послання зверху» (*благодать*). Поетонім у цьому випадку виконує смислоутворювальну функцію, підкреслюючи основні особливості жіночих образів: Анна – це порятунок від

екзистенціальних страхів самотнього буття.

«Збірність», «спільність» образу зумовлена авторськими вимогами до сюжету й композиції тексту. Частково торкаючись розроблення доонімного значення («стандартного» прийому), постмодерніст Прохасько грає з іменем на рівні онімного письма, уводячи поетонім у такий потік зв'язків з онімною й апелятивною лексикою, завдяки якому реалізується «густий», «закручений» і «сплутаний» часопростір.

Коментуючи прецедент інцесту, під причиною цього факту художньої дійсності треба розуміти вже згадуваний екзистенціальний мотив самотності й страху. У романі цей випадок не викликає засудження, а називається просто *«скороченою генетикою»* (*«Коли ще не існувало ніяких гір, назви були вже приготовлені. Так само, як і з його жінками – їх ще не було на світі, коли його кров почала мішатися з тою, яка мала стати їхньою. Відтоді йому йшлося лише про те, щоб триматися цієї обмеженої топоніміки і цієї скороченої генетики»*). І головний герой, і читач сприймають жіночі образи як один наскрізний: *«<...> один час Себастьян відчуває, що в нього розвивається певний психоз – між **Аннами** він не має і не хоче мати, дійсно не хоче, ніяких інших жінок – але в якийсь з таких часів розуміє, що сенсом еротики є не об'єкт, а шлях – спілкування тілесних ландшафтів – входження, проходження, перебування, повернення – диво кожного проходу - шлях, який сам провадить – всеохопність **одноманітності** – місце, в якому можна зустрітися з всесвітом <...>»*; *«Якби можна було знати, що ці нерозшифровані послання означали – що вони означають (**мої Анни не були, не будуть, а є, завжди є, так добре знати, що вони завжди десь тільки є**)»*. Очевидно, що такий ефект досягнуто завдяки використанню спільного імені. Досить частотним прийомом об'єднання образів є використання імені в нетиповому для власної назви числі множини: *«Себастьян розказував, що навіть на допиті не розкаже всього про свою любов, свої любові з **Аннами**»*; *«А **Анни** зовсім не хворіли»*.

Хоч головний герой занурений у перманентне перебування поряд з Аннами, письменник подекуди розріджує цей простір,

частково розрізняючи образи, наприклад, активізуючи часову семантику («*Як і з **попередніми Аннами**, з цією завжди було так, як перший раз у світі*»), або кілька разів повторює одне ім'я, щоразу маючи на увазі окрему жінку («*І молився за душі померлих, за які більше ніхто не міг помолитися – за Франца, Лукача, старого Беду, <...> циганських трубачів, **Анну**, **Анну й Анну***»).

Істотне розрізнення образів за рахунок поетонімів також вкладається в концепцію авторського задуму. Хоч усі героїні роману носять ім'я *Анна*, уважному читачеві вдається уникнути сплутування. Автор використовує досить простий спосіб: уживає порядкові числівники. Поряд з поетонімом – іменем жінки Франциска активізується сема **найперша** («*Найперша Анна з'явилася у Ялівці вже тоді, коли місто ставало модним курортом*»; «*Часом ходили до місця, де загинула **найперша Анна**, і Франц малював на снігу схеми щораз інших версій родинної історії*»). Паралельно найперша Анна іменується **першою** («*Я знаю, що **перша Анна** з'явилася вже тоді, коли Ялівець став модним*»).

Ця сама сема наявна у структурі поетоніма – імені наступної Анни: «*І не знав, чи побачить – Анна скоро виростала, в ній вже вгадувався натяк на **його першу Анну***». Характер цього сплутування пояснюється обранням «об'єкта відліку»: це перша Анна Себастьяна, і друга для Франциска. Такий вимір сприйняття посилює присвійний займенник **його** (тобто Себастьяна). Використання такого уточнення можна пояснити більшою авторською увагою до сюжетної лінії, що стосується історії Себастьяна.

Загалом контексти, у яких ідеться одразу про кількох жінок, схожі на складне мереживо, підігнане під вимоги авторського бачення («*Друга Анна щораз більше ставала подібною на **першу**. Чи то насправді вони обоє були подібними на **найпершу** – це міг знати лише старий Беда*»). Цікаво, що використання порядкових числівників впливає на сприйняття жінки як речі, знижуючи її цінність. Зважаючи на реалізацію доонімного значення, жінки *Анни* відіграють важливу роль у житті персонажів-чоловіків

(стають «спасінням»). І водночас засоби розрізнення формально тотожних поетонімів опредмечують жінок, роблять їх атрибутами в чоловічих долях.

Відповідно доньку Себастьяна й першої Анни позначено як *другу* («Назвав її *Анною*, точніше *другою Анною* (то вже після її смерті він часто говорив про неї просто – *друга*)»); «*Друга Анна* якось навіть жартувала, що всі ці казання вигадав сам *Себастьян*»; «*Другою Анною* Непрості зацікавилися власне тому, що вона так уміла розуміти тварин ... »; «Ще давно, зимою, щойно почали кохатися з *другою Анною*, ще у Ялівці»). Факт поєднання в особі цієї Анни дитини й коханки активізує сему *найрідніша* («Бо на початку наступної його *найрідніша друга Анна* померла хвилину перед тим, як *третя* опинилася в нього на руках»). Для художнього простору роману загалом і для онімного письма зокрема характерне «приглушене» епатування, утілене в спокійних інтонаціях і напрочуд ємних означеннях.

Уже для виокремлення імені й образу онучки Себастьяна автор використовує не лише перелік під час лічби (*третя Анна*), у семантико-синтаксичній структурі цього поетоніма активізуються елементи, що гармоніюють з композиційною завершеністю твору. Це сема *остання*: «<...> *останній Анні* кілька років – це найважчі дні 1938 <...>», «Один раз, вже у Мокрій, *остання Анна* мала вітряну хворобу, хоча невідомо, чи можна вважати хворобою вітряну хворобу»; «<...> *останній Анні* шість років – Себастьян купав її». Використано цю сему для найменування кінцевого «об'єкта» в певному ряді (підпорядковано авторському прийому розрізнення, оскільки має конотацію переліку).

Порядкові числівники поєднано не лише з поетонімами, а й з контекстними компонентами («<...> бачу те вже на *другій дитині і третій жінці*»). Цей прийом дає змогу по-новому обігрувати жіночі образи, підкреслюючи їхню химерність.

Ще одним засобом розрізнення персонажів у творі Тараса Прохаська є зазначення родинних зв'язків («Вони мчать горбами, Не чекає відповіді надто швидко – стає подібною на *Анну, свою маму*»; «Він нічого не писав лише один період – у 1934 році, коли

народилася третя Анна – його дочка і внучка – і померла Анна, дочка і жінка»). Наслідком цього (як і в попередніх випадках) є епатування читачів спокійною зухвалістю (*«Бо вже Себастьян мав нагоду безліч разів переконатися, як можна входити в одну і ту ж ріку, живучи і з дружиною, і дочкою, і внучкою»*).

Отже, важливе місце в творі посідає проблема порушення моральних норм. Із цією метою автор формує структуру поетонімів. Протиставлено в тексті семи **мама і донька** (*«Анна ще маленька, і він придумує їй ніжні назви – зауважує, що дівчинка стає неприязною, коли він звертається до неї тими словами, якими називав колись її маму – навіть дуже вдало – у оповідях, які розповідав колись своїй Анні, мусить міняти хоча б кілька слів, щоб вони сподобалися доньці – навіть якщо йдеться про прості історійки від Брема – а найголовніше, що не можна говорити того самого про кохання – не лише однакових слів чи фраз, а й повторюватися у описах відчуттів»*).

Підсумовуючи, можна зазначити, що дослідження формально тотожних поетонімів свідчить про унікальність такого прийому. Семантико-стилістична роль називання одним іменем Анна кількох поколінь жінок полягає в ускладненні структури й ритму твору. Завдяки використанню спільного поетоніма автор має змогу відповідно до своїх вимог об'єднувати або розмежовувати образи жінок (засоби втілення цих прийомів є нетиповими для попередніх періодів розвитку літератури). На основі формально ідентичних поетонімів зреалізовано такі параметри постмодернізму, як екзистенційний страх, самотність і схильність до епатування. Загалом момент уведення імен у такому взаємозв'язку можна характеризувати як ігровий прийом, звернення до якого є засадничим для досліджуваного стилю. Такі результати дослідження підтверджують потребу докладного аналізу інших сегментів онімопростору роману «НепрОсті», а також пропріальної лексики всього постмодерністського доробку.

Бібліографічні посилання

1. Агєєва В. Апологія поверхневої людини / В. Агєєва //

- Апологія модерну : обрис XX віку : статті та есеї. – К. : Грані-Т, 2011. – С. 380–405.
2. **Баран Є.** «НепрОсті йдуть» [Електронний ресурс] / Є. Баран. – Режим доступу: <http://thule.primordial.org.ua/mesogaia/baran094.htm>.
 3. **Грищенко О. В.** Місто, якого немає (за романом «НепрОсті» Т. Прохаська) / О. В. Грищенко // Науковий вісник Миколаївського держ. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Серія «Філологічні науки». – 2013. – Вип. 4.11. – С. 41–43.
 4. **Калинкін В. М.** Поэтика онима / В. М. Калинкін // Донецк : Юго-Восток, 1999. – 408 с.
 5. **Кравченко Э. А.** Контекстная семантика и поэтика онима Лолита в роману В. Набокова «Лолита» / Э. А. Кравченко // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецк : Юго-Восток, 2008. – Вып. 12. – С. 42 – 58.
 6. **Кравченко Э. А.** Поэтика умолчания ‘говорящих имен’ «Трагедии Господина Морна» В. Набокова : опыт комментария / Э. А. Кравченко. – Донецк : Изд-во ДонНУ, 2013. – 161 с.
 7. **Лавринович Л. Б.** Постмодернізм в українській, польській та російській прозі: типологія образу-персонажа : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05 «Загальне мовознавство» / Л. Б. Лавринович. – Луцьк, 2002. – 175 с.
 8. **Лукаш Г. П.** Структурно-семантична організація ономастичного простору / Г. П. Лукаш // Питання сучасної ономастики. – Дніпропетровськ : Изд-во ДДУ, 1997. – С. 138–151.
 9. **Лукаш Г. П.** Травестія І. Котляревського та карнавальність Ю. Андруховича / Г. П. Лукаш // Записки з ономастики. – 1999. – № 2. – С. 31–40.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Прохасько Т.** НепрОсті // БотакЄ / Т. Прохасько. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – С. 65–196.

Рецензент: д. філол. н., проф. Лукаш Г. П.

ГРАМАТИЧНА МЕТАФОРА У ПРОЗІ ЛІНИ КОСТЕНКО

Проаналізовано метафоричні конструкції в романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого», визначено їхнє семантичне наповнення, простежено процес граматичної метафоризації окремих структур.

Ключові слова: метафора, граматична метафора, лексико-граматична метафора, метафоризація.

Проанализированы метафорические конструкции в романе Лины Костенко «Записки украинского самашедшого», выявлено их семантическое наполнение, рассмотрен процесс грамматической метафоризации отдельных структур.

Ключевые слова: метафора, грамматическая метафора, лексико-грамматическая метафора, метафоризация.

A metaphor is a productive representative of the verbal worldview rendering from the perspective of each author's consciousness. The metaphor absorbs the characteristics of the author's individual style and shows a way of expression of thoughts and associative formation of ideas. The literary novelty of Lina Kostenko's work named «The notes of the Ukrainian madman», originality and a bright author's position which is artistically expressed in the novel by means of appropriate metaphors, make the research work topical. The purpose of this research work determines the following tasks: examine the meaningful relations between the metaphors of various theme-based group of words and expressions; create an entire worldview perception of the author in terms of the social awareness of the narrator; reveal the expressive function of metaphors as a way of rendering the reaction of the main character towards the events described in the novel. According to the researchers, metaphors appear almost everywhere as a means of characterization for some objects or phenomena in order to reveal or emphasize their static or dynamic qualities, that is why the semantic structure of a metaphor is always complicated because it associates at least two units – the main one (referent) and the auxiliary one (correlate). A metaphor, therefore, can be complicated by means of several associations between the language units.

The metaphors in Lina Kostenko's novel create an image-semantic complex the elements of which express their own meaningful potential according to the individual conceptualization. The lexico-semantic structure of the metaphors evidences the high level of artistic and imaginative thinking of the author as well as it reflects the

© Ковальчук М. С., 2016

connection of her individual style with the popular poetic traditions. There are a lot of individualized author's metaphors which show an artistic transformation of Lina Kostenko's poetic images, that is why the mentioned above associative relations can be studied more thoroughly to carry out further researches.

Key words: metaphor, grammatical metaphor, lexico-grammatical metaphor, metaphorization.

Метафора є яскравим виразником можливостей лексем утворювати нові образні конструкції. Метафоричні значення зазвичай постають на основі асоціативного перенесення якогось поняття і є джерелом збагачення лексико-семантичної системи мови. На сучасному етапі розвитку мовознавства поряд із традиційним вивченням метафор: дослідження семантичної та граматичної структури метафор (О. Балабан [2], Н. Басілая [3], В. Корольков [13], Л. Довбня [8] та ін.), аналіз лексико-семантичних особливостей метафор, їх морфологічної структури (Л. Кравець [15], Л. Пустовіт [16] та ін.), синтаксичної будови метафор у поетичних текстах (Н. Слобода [18], Т. Єщенко [9] та ін.) – сформувалися нові: лексикографічний, експресіологічний, прагматичний, когнітивний та ін. Утім, сучасні дослідження передбачають комплексний підхід до вивчення цих образних засобів.

Метафора – це насамперед взаємодія значень. У цьому разі особливості метафоричного образу, його семантичне наповнення безпосередньо пов'язані з формально-граматичною структурою метафори. Кожна метафора постає на основі асоціативності лексичних значень, несподіваної лексичної сполучуваності. «У тропізованих висловах актуалізуються вторинні смислові значення, внутрішня форма, посилюються та увиразнюються емоційні та оцінні забарвлення», – зазначає Р. Зорівчак [10, с. 106].

Вивчення метафори у функційній ролі показника ідіостилу письменника, поетичного угруповання, мистецького стилю чи літературного покоління належить до актуальних питань сучасної лінгвістики. Метафорична лексика як компонент мовної системи підпорядковується закономірностям мови, а за своїми специфічними ознаками має низку особливостей. Особливості

цього шару лексики аналізують у своїх працях Т. Єщенко [9], Л. Пустовіт [16], Л. Кравець [15], Ю. Тимошенко [20] та ін. Специфіку художнього мовлення пов'язують з актуалізацією естетичної функції мовних одиниць, що трактуємо як «таке використання мови (чи її одиниць) у художньо-образному мовленнєвому акті, яке приводить у рух відповідні потенційні її властивості не лише у комунікативно-пізнавальному напрямі, але й оцінно-чуттєвому, інакомовному, умовно-асоціативному, зображально-виражальному, щоб виявити настроєве, потаємно-суб'єктивне, уподобане» [1, с. 153]. О. Тараненко зазначає: «Передумовою метафоризації певного слова є те, що суб'єкт помічає щось спільне між референтом цього слова і якимсь об'єктом» [19, с. 29].

Творчість Ліни Костенко завжди привертала увагу багатьох дослідників, які відзначають надзвичайну образність її творів, тонке відчуття слова, особливість мовної системи й наголошують на потребі ґрунтовних досліджень її творчості. Проза Ліни Костенко глибоко метафорична. Письменниця створює світ гармонійних взаємин, налагоджує емоційний контакт з навколишнім світом, між автором і читачем.

Мета нашої статті – розглянути особливості функціонування метафор у романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого».

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: виокремити й описати основні метафоричні моделі, розкрити роль граматичної метафори у відтворенні дійсності, з'ясувати експресивну функцію метафор.

У художньому прозовому мовленні роль метафори залишається чи не найвагомішою. Тут вона посідає чільне місце серед образно-виражальних засобів завдяки здатності стисло, кондесовано й водночас надзвичайно рельєфно відтворювати світобачення автора.

Метафору можна аналізувати як найкоротший і нетривіальний шлях до істини, бо вона, вихоплюючи й синтезуючи за асоціаціями певні ознаки, переводить світ предметів з усталеної таксономії на вищий щабель пізнання –

у світ смислів [5, с. 27].

Б. Іванюк указує на те, що метафора постає майже завжди як засіб характеристики якогось предмета – виділення й підкреслення його статичної чи динамічної ознаки [11, с. 59].

Н. Слобода зазначає: «Слово може реалізувати своє метафоричне значення лише на тлі інших слів, тобто в контексті» [18, с. 14]. Отже, у сучасному мовознавстві метафору кваліфікують як особливий мисленнєвий механізм, що дає змогу витлумачити певний об'єкт у світлі іншого, розширивши цим наші уявлення про обидва об'єкти. Вивчення когнітивних механізмів творення метафор уможливорює встановлення найпродуктивніших моделей метафоричних перенесень. Метафору нерідко називають прихованим або скороченим (згорнутим) порівнянням, тобто порівнянням, у якому не виокремлюється ознака, за якою відбувається зіставлення двох предметів.

Лексико-граматична метафора постає внаслідок перенесення граматичної форми з одного виду відношень на інший. Її можливості значно бідніші, ніж метафори лексичної, тому що словоформи обмежені у своїй рухливості й сполучуваності, граматична образність менш яскрава, ніж образність слів, оскільки граматичні значення відрізняються своїм узагальненням, абстрактним характером [7, с. 56].

Аналізуючи приклади граматичної метафоризації, використовуємо дослідження Є. Шендельс, яка виділяє три шляхи появи метафори в граматиці з огляду на різні види граматичних відношень з їхньою різною здатністю до метафоризації:

1) транспозиція граматичної форми в нове синтаксичне оточення, у сферу вживання іншої форми тієї самої системи опозицій: *Пензель був у руках імперії* [14, с. 284]; *В дискусії домінує аргумент кулака* [14, с. 339];

2) подолання несумісності граматичного значення, форми й лексичного значення слова: *Танці серед вовків* [14, с. 354]; *Пританцьовують пральні машини. Співає арію бутерброд* [14, с. 210]; *Слухали тишу, а по мохах нечутно ходили гномики*

і ховали мед події у лісах [14, с. 364];

3) подолання ситуативної непокєднуваності форм [22, с. 53]: *Народ дивиться, народ фіксує, карамельно падає на терези Історії* [14, с. 382]; *У своєму житті треба залишити місце й для свого життя* [14, с. 200]; *Україна скучила за собою. Майдан – це простір, де вона зустріла себе* [14, с. 399].

Прикладом транспозиції граматичної форми в нове синтаксичне оточення є використання числової форми в контекстах, типових для опозиційної форми цієї самої граматичної категорії. Граматичні форми набувають метафоричних значень, функціонуючи в різних контекстах, протиставлених їм за значенням, що приводить до граматичної образності мовленнєвих висловлювань і семантичного ускладнення граматичної форми. Наприклад, зображення одиничних предметів чи явищ як множинності за рахунок використання форми множини замість однини може бути основою для вираження різних відтінків осуду певного явища: *Намети обледені. Протестувальники задубіли. Пікетники б'ють ногу об ногу* [14, с. 34]; *«Золотий гусь» по телевізору править свої анекдоти* [14, с. 35].

Метафоризуватися можуть і форми однини, що вживаються замість множини і слугують для вираження фігуральної збірності, що також є прикладом транспозиції в нетипове оточення. Така фігуральна однина передає в художньому мовленні відтінок зневаги, сарказму: *Мова солов'їна, а тьохкають чортзна-що* [14, с. 26]; *Нова форма свободи слова – що хто хоче, те й лопоче* [14, с. 29]; *Я тільки не розумію, чому канадський прем'єр-міністр може проїхати до парламенту на ковзанах по замерзлій річці через всю Оттаву, а у нас людей розкидають мало не в кювети, коли їде якесь цабе* [14, с. 29].

Прийом використання форм однини щодо множини називають «одниною експресивною», яку створюють завдяки контрасту між формою й означуваною дійсністю: *Націю запрограмували на безвихідь. А вона добра, вона терпляча. Вона, як я – Терези і Кінь* [14, с. 27]; *В людині одночасно дзвенять п'ятсот будильників* [14, с. 211]; *Сподіваюсь, що хоч іграшки не*

вбивають одне одного [14, с. 37].

Відбувається заміщення форм числа для створення прагматичного ефекту. Отже, контекстуальне оточення, у якому вживають метафору, активує його приховані властивості, і саме контекст виявляє прагматичний потенціал мовних одиниць.

Як зазначено, серед шляхів появи метафори в граматиці науковці виділяють такий, що постає як наслідок подолання несумісності між граматичним значенням і лексичним значенням слова, що трансформується у цій формі [7, с. 65]. Хоч здатність до одночасної реалізації лексичного і граматичного значень є потрібною передумовою функціонування слова, нерідко постають ситуації, коли лексична та граматична семантика «конфліктують» і граматики змушена долати лексичні перешкоди. Унаслідок постають форми, неприйнятні за чинними нормами мови. Функціонування лексеми в невластивій для неї словоформі породжує ефект граматичної образності. Суперечність між лексичними й граматичними семами яскраво демонструється в утворенні словоформ, наприклад, форм множини іменників, лексичному значенню яких не властиве поняття множинності (сингулятиви, власні назви). Тут простежуємо контраст не зовнішній між контекстом і формою, а швидше внутрішній – між формою та її наповненням [17, с. 198]: *Була епоха Відродження, епоха Просвітництва, а у нас тепер «Время Шустова», «Время Мягкова», «Час український, напої теж»* [14, с. 211]; *Стрімко наближаються вибори. Це як цунамі, ураган,самум. Мабуть, час їм давати вже імена і визначати ступінь руйнації. Минулого разу це був Леонід, тепер насувається Рада* [14, с. 197].

Граматична метафора може злитися з лексичною чи поєднатися з іншими тропами на лексичному рівні, наприклад, в описаному функціонуванні власних назв маємо явище лексичної метонімізації: перенесення форми мовної одиниці або оформлення мовної категорії з одного об'єкта позначення на інший на основі певної їх суміжності, схожості (просторової, часової, атрибутивної, каузальної тощо) [6, с. 183]. Наприклад, ознака та її носій ніколи не можуть бути виразно відокремлені

одне від одного, що й спричинює метонімічне вживання. Імена у формі множини можуть називати сукупність осіб, які ідентифікують якусь ознаку або набір ознак, що належать власникові імені (персонажеві чи історичному героєві). Зміна числової ознаки, як наголошують дослідники, зокрема О. Безпояско, зумовлює перехід власних імен до класу загальних [4, с. 242]. Такі метафори знаходимо в романі Ліни Костенко:

а) імена політиків, громадських, релігійних, військових діячів: *Президент Америки грає в гольф. А політична Феміда все щось зважує на своїх терезах* [14, с. 274]; *По-моєму, гуманітарна катастрофа тепер всесвітня. Мертві тіла валяються не повсюдно, але скрізь повно мертвих душ. І якийсь глобальний Чічков торгується з глобальним Собакевичем за «золотий мільярд»* [14, с. 363 – 364].

б) назви міст та провідних державних установ: *По Багдаду випущено сорок крилатих ракет. Багдад навіть не встиг заплющити очі* [14, с. 274]; *Коаліція штурмує Багдад* [14, с. 274]; *В Іраку розгулялись піщані бурі. Клубок прадавніх конфліктів завихрюється у вогненний стовп* [14, с. 274]; *Наша держава ніби ж позаблокова і нейтральна, але вже муштрує хлопців на полігонах, лаштує свій протихімічний батальйон у Кувейт* [14, с. 274].

в) імена та прізвища митців – співаків, літераторів: *«Океан Ельзи» зі своїм космічним стогоном любові* [14, с. 400]; *Тріо «Гринджоли», що стрімко в'їхали саме у цей сніг* [14, с. 400].

Подолання несумісності граматичного й лексичного значень зазвичай спричинює перемогу граматики над лексикою, що й зумовлює появу граматичної чи граматико-лексичної метафори [17, с. 114].

Істотна відмінність, на думку Є. Шендельс, між лексикою й граматиною в метафоризації полягає в тому, що перенесення значення в лексиці відбувається між різними парадигмами, а в граматиці перенесення може бути обмежене межами однієї парадигми [21, с. 50]. У лексичній метафорі наявна проблема «образної дистанції»: що далі одне від одного поля, які метафорично зіставлено, то метафора яскравіша.

Отже, незважаючи на те, що граматичній структурі властива стійкість і сталість системи зв'язків і вона менше піддається дії екстралінгвальних чинників, елементам граматичних категорій властива метафоризація. У процесі модифікацій лексичного чи граматичного значення постає вторинне значення. Такі процеси характеризують мову не лише як статичну систему, а й сприяють виявленню її потенційної спроможності, вивчення якої зумовлює потребу подальших досліджень.

Перспективним у руслі цієї теми вважаємо з'ясування синтаксичної структури метафор у прозі Ліни Костенко, а також значеннєвого зв'язку між метафорами різних лексико-семантичних груп.

Бібліографічні посилання

1. **Авеличев А. К.** Заметки о метафоре / А. К. Авеличев // Вестник МГУ. – Серия 10 «Филология». – 1973. – № 1. – С. 18–29.
2. **Балабан О. О.** Метафора як семантична універсалія : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О. О. Балабан. – Донецьк, 2006. – 20 с.
3. **Басилая Н. А.** Семасиологический анализ бинарных метафорических словосочетаний / Н. А. Басилая. – Тбилиси : Изд-во Тбил. ун-та, 1971. – 80 с.
4. **Безпояско О. К.** Граматика української мови. Морфологія / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
5. **Будагов Р. А.** Метафора и сравнение в контексте художественного целого / Р. А. Будагов // Русская речь. – 1973. – № 1. – С. 26–31.
6. **Вербицька О. А.** Метафора і контекст / О. А. Вербицька // Актуальні питання сучасної філології. Вісник ХНУ. – Серія філологічна. – Харків : Вид-во ХНУ, 2002. – Вип. 34. – № 538. – С. 180–186.
7. **Вовк В. Н.** Языковая метафора в художественной речи (Природа вторичной номинации) / В. Н. Вовк. – К. : Наук. думка, 1986. – 142 с.

8. **Довбня Л.** Метафоризація : семантичний процес і спосіб світосприймання / Л. Довбня // Українська мова і література в школі. – 2003. – № 8. – С. 64–67.
9. **Єщенко Т. А.** Метафора в українській поезії 90-х років ХХ ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Т. А. Єщенко. – Донецьк, 2001. – 337 с.
10. **Зорівчак Р. П.** «Боліти болем слова нашого...» : поради мовознавця / Р. П. Зорівчак. – Тернопіль : Мандрівець, 2008. – 176 с.
11. **Иванюк Б. И.** Метафора и литературное произведение (структурно-типологический, историко-типологический и прагматический аспекты исследования) / Б. И. Иванюк. – Черновцы : Рута, 1998. – 252 с.
12. **Кіс Т. Є.** Еволюція художньої метафори : лінгвокультурний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Т. Є. Кіс. – К., 2001. – 19 с.
13. **Корольков В. И.** Семасиологическая структура метафоры / В. И. Корольков // Ученые записки 1-го МГПИИЯ им. Мориса Тореза. – М. : МГУ, 1968. – Т. 41. Труды кафедры русского языка. – С. 49–72.
14. **Костенко Ліна.** Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.
15. **Кравець Л. В.** Семантико-граматична структура метафори (на матеріалі поетичних творів М. Зерова) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. «Українська мова» / Л. В. Кравець. – К., 1997. – 18 с.
16. **Пустовіт Л. О.** Засоби вираження метафори / Л. О. Пустовіт // Культура слова. – 1976. – Вип. 11. – С. 34–42.
17. **Русанівський В. М.** Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1988. – 235 с.
18. **Слобода Н. В.** Синтаксис поетичної метафори / Н. В. Слобода. – Дніпропетровськ : Нац. гірничий ун-т, 2011. – 136 с.
19. **Тараненко О. О.** Метафоричні моделі у світлі прагматики / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 1976. – № 5. – С. 24–29.

20. **Тимошенко Ю. В.** Метафора в структурі художньої свідомості : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.06 «Теорія літератури» / Ю. В. Тимошенко. – К., 2001. – 17 с.
21. **Шендельс Е. И.** Грамматическая метафора / Е. И. Шендельс // Филологические науки. – 1972. – № 3. – С. 48–57.

ОКАЗІОНАЛЬНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ У ТВОРАХ ПИСЬМЕННИКІВ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ

Стаття присвячена дослідженню okazіональних дієприкметників у творчості дніпропетровських письменників, зокрема аналізу їхніх семантико-дериваційних особливостей, а також експресивних функцій.

Ключові слова: новація, дієприкметник, індивідуально-авторська лексема, okazіоналізм, неолексема, експресивність.

Статья посвящена исследованию okazіональных причастий в творчестве днепропетровских писателей, в частности, анализу их семантико-деривационных особенностей, а также экспрессивных функций.

Ключевые слова: новация, причастие, индивидуально-авторская лексема, неолексема, экспрессивность.

The problem of author-individual lexemes in the Dniepropetrovsk region poetry is actual today.

Semantics, derivation and expressive functions of the occasionalisms are studies by such linguists as G. Vocal'chuk, N. Holikova, O. Zhyzhoma, E. Karpilovs'ka, Z. Koloyiz etc. In the Ukrainian linguistics there are not scientific works devoted to the occasionalisms in the poetry of Dniepropetrovsk's writers.

The article considers to the problem of author-individual participles in the countrymen's poetry of the end of XX – beginning of XXI centuries. Our investigation foresees the decision of such tasks as: 1) to reveal the lexico-semantic classification of the innovation; 2) to analyse the productive and non-productive word forming models of participles; 3) to characterize the stylistic phenomena connected with these innovations.

The occasionalisms execute not only nominative but also evaluation functions. The perspective question is investigation of pragmatical potential of these innovations.

Key words: innovation, author-individual word, participle, neolexeme, occasionalism, expressive functional.

Однією з актуальних проблем сучасної лінгвістики є дослідження нових слів, або неологізмів. Термін «неологізм» об'єднує як запозичення, так і різні типи новотворів, серед яких виділяють загальномовні неологізми, створені для позначення

© Лощинова І. С., 2016

нових фактів дійсності, та індивідуально-авторські, або okazіональні, неологізми. На думку О. Жижоми, поява авторських новотворів зумовлена прагненням митців по-новому, свіжо й оригінально позначити певний елемент об'єктивної дійсності, намаганням подолати мовний стандарт, потребою посилити загальний емоційний вплив поетичного контексту на читача, збагатити образну палітру твору [5, с. 59]. Сьогодні помітно активізувалася увага дослідників до okazіональної лексики. Аналіз індивідуально-авторських лексем був предметом дослідження в працях Г. Вокальчук [1], Н. Голікової [3], О. Жижоми [5], Є. Карпіловської [6], Ж. Колоїз [7] та ін. З об'єктивних причин малодослідженими досі залишаються okazіональні лексеми у творчості письменників Дніпропетровщини другої половини ХХ – початку ХХІ ст., що зумовлює актуальність нашої наукової розвідки.

Метою запропонованої статті є вивчення okazіональних дієприкметників, зокрема їхніх семантико-дериваційних особливостей і художньо-виражальних функцій у конкретних текстових умовах. Матеріалом для виявлення новацій стали поетичні та прозові тексти В. Грипаса, І. Данилюка, М. Дружко, Ю. Кириченка, В. Коржа, Н. Нікуліної, В. Савченка, В. Сіренка, І. Сокульського, Лесі Степовички, М. Чхана.

Дієприкметники поєднують в собі ознаки дієслів і прикметників, завдяки чому мають широку семантичну палітру і значні естетичні можливості в художньому мовленні. У мовотворчості дніпропетровських авторів здебільшого представлені пасивні дієприкметники, що, як зазначає Г. Вокальчук, здатні умістити в своєму значенні несподівані додаткові смисли, а цим самим – збудити читацьку уяву, примусити читача хай якщо не сприйняти авторське бачення об'єкта зображення, то в усякому разі не залишитися байдужим до результатів словопошуків [1, с. 71].

Дніпропетровські письменники утворюють численні дієприкметникові новації, послуговуючись унікальною моделлю черезступеневого словотворення. За словами Р. Намітокової, черезступеневе словотворення – це неuzuальний спосіб,

внаслідок якого продукуються похідні одиниці від потенційної твірної основи, тобто безпосередній мотиватор, що «регулює» відношення твірного й похідного слова, відсутній, а твірною основою стає частина мови, що словотвірною (через ступінь) передуює тій, від якої зазвичай утворюється нова назва [9, с. 58]. Утім, як зауважує Ж. Колоїз, якщо відповідна лакуна буде заповнена, то зміниться й класифікація способу словотвору [7, с. 96]. У зв'язку із цим такі мовознавці, як Д. Гугунава, О. Кубрякова зараховують черезступеневе словотворення до узуальних способів [4, с. 13; 8, с. 25]. Інший погляд висловлено в лінгвістичних розвідках Г. Вокальчук [1, с. 106], О. Жижомі [5, с. 12], Ж. Колоїз [7, с. 96], Р. Намітокової [9, с. 58], автори яких аналізують черезступеневе словотворення як неuzuальний спосіб. Твірними основами пасивних дієприкметників є корені іменників і прикметників, від яких мали б бути спочатку утворені оказіональні дієслова, а від останніх – дієприкметники. Г. Гнатюк зазначає: «Дієприкметники, мотивовані іменниковими основами, передають їхню дієслівну ознаку за допомогою префікса, а сам зміст ознаки – іменниковим коренем» [2, с. 223]. Під час творення пасивних дієприкметникових новацій із суфіксом *-ен-* дніпропетровські майстри слова активно послуговуються такими префіксами, як *з-(с-)*, *за-*, *о-*, рідше *ви-*, *не-*, *пере-*, *роз-*, *при-*. За основу номінації письменники використовують лексеми на позначення природних явищ, тваринного світу, назви абстрактних понять і конкретних предметів, а також власні назви.

Префікс *з-* надає неoдeриватам значення 'набуття ознак об'єкта, що названий мотивувальним словом', наприклад: *Міг спинити рукою турецьку згадючену кулю*, / *Міг султану зсувати козачу закурену дулю* (18, с. 44); *Найперші бранці бунту – літаки*, / *мільярдних згуб звідчаяні візниці* (9, с. 133). Усі новотвори-дієприкметники із префіксом *з-* служать для тонкого передавання внутрішніх станів: *Послухай, вона промовля:* / *«Не спіши.../ Пакет засургучений в полі лиши – / Хай вітер розірве його, розмета, / Бо суть його – жінки збасанена мста...»* (6, с. 11); *Ми – із чорнозему, з ясних глибин ріллі, / звulkanені в своїх трудних безсоннях* (8, с. 83); *Жив скадебешений поет / і був у нього*

творчий лет / не до незвіданих планет, / а до харчів і в туалет (13, с. 27). Неодериват збасанений утворено від назви міфічного птаха *басан*, який, за повір'ям, є вогнедишним, однак його полум'я холодне й безпечне для інших. За допомогою неолексеми звулканений В. Корж відбиває розпач, що людям уже несила тримати в собі і який ось-ось вирветься назовні. Новотвір *скадебешений* характеризує не лише стан зацькованого митця, але й негативно оцінює діяльності цієї радянської установи.

Окремі дієприкметники мають у своїй структурі суфікс *-ова*: *Ось факт із вашого життя: Як у вогонь ступить боїться зурбанізоване дитя* (1, с. 14); *Стогони й стогони / сжимлілі вітри.../ Зціловані вустами бахурки-війни* (7, с. 137).

Шістьома новаціями в аналізованих творах представлені дієприкметники із префіксом *за-*, завдяки якому в лексичних значеннях слів постає сема 'перебування у певних фізичних або психологічних межах', наприклад: *Сприймав усе за чисту воду вкрай засересерений народ* (13, с. 50); *Снігом мовчу. Тайгою. / За Сибіром затюрмлене слово* (15, с. 263). Такі найменування служать для тонкого передавання думок, почуттів, переживань ліричного героя, розкриття його внутрішнього світу, а також сприяють лаконічному та експресивному зображенню пейзажів: *Від відчуття гармонії і злагоди, / В слъозині світ узріти новостворений – / Зарайдужений, щастям запрозорений* (18, с. 20); *Вишневість / Не вітром забджолена порість – Примлоснена спечною повинню червня* (18, с. 32).

Г. Вокальчук зауважує, що префікс *о-* є нехарактерним для узуального словотвору дієприкметників [1, с. 123]. Однак у творах наших співвітчизників спостерігаємо неолексеми із цією морфемою. Префікс *о-* вказує на:

- надання об'єктові внутрішньої характеристики: *Нітрохи не розніжений, стою очорнокнижжений – грубезні фоліанти взяли мене в полон...* (8, с. 59);
- ознаку за станом зовнішнього середовища: *Земле омолоджена, долею одніпрена* (19, с. 24);
- спосіб зображення об'єкта: *Одкровенням кобзи острунене це буття, і терпке, і болюче* (11, с. 8).

За допомогою префікса *о-* М. Чхан утворює неогериват *овітрений*, семантика якого є дещо затемненою: *Я знаю, чому плачеш ти **овітреними** росами: / Тобі хотілось бачити хлопчину п'ятобосого* (19, с. 50). Можливо, автор хотів передати глибокі внутрішні переживання свого героя, сльози якого побачити так само складно, як і росу у вітряний ранок.

За моделлю черезступеневого творення від іменникових основ сконструйовано такі okazіональні дієприкметники: *Так би йшла, **розкісана**, у зорі, босоніж по заплаканій стерні...* (3, с. 36); *Сльоза поривалася в рай, / Сміявсь яничар-недоріка.../ Під ним – **розкайданений** Час, / Свята Україна: / Аби не ковтнула всіх нас / Пекельна руїна* (5, с. 86). Якщо новації *розкісаний* і *розкайданений* набувають значення 'звільнення від того, що названо мотивувальним словом', то наступна, навпаки, – 'набуття ознак мотивувального іменника': *І зазимків, і гроз – всього було, / топтали орди нескориму вроду. / Та зводилось **розвеснене** чоло – чоло високе гідності народу* (11, с. 20). Метафора *розвеснене чоло* допомагає Н. Нікуліній зобразити тяжку, але наповнену надією долю українців, тобто скільки б страждань не випало на долю українського народу, він не хилився перед негараздами, падав, але знов підводився та йшов уперед, торуючи шлях до світлого майбутнього.

За допомогою префікса *пере-* утворені наступні неогеривати: *Пиріжки, з любов'ю зроблені, З ніжністю **переутроблені**: На посаді виконроба / Творчо трудиться утроба...* (4, с. 49); *Міцно обіймалися воїни і ратаї, / небо **переголюблене** згукувалось в сизарях...* (8, с. 12). Перший новотвір є синонімом до узуального дієприкметника *перетравлений*, використання як мотивувального слова застарілого іменника *утроба* привносить до його змісту іронічне значення 'підкреслено важливої справи'. Новацією *переголюблений* В. Корж описує небо, сповнене голубами, а оскільки ці птахи є символом миру, то, можливо, письменник створює метафоричний образ саме мирного неба над головою. Для характеристики неба автори використовують ще кілька метафор, в основі яких лежать okazіональні дієприкметники: *Небо конспекту **несхмарене** і просторе...* (7, с. 153); ***Виголублена***

передобіднім сонцем голубінь (2, с. 23). Інновація *виголублений* також містить у своїй структурі корінь *голуб-*, але він на відміну від новації *переголублений* мотивований прикметниковою основою. Префікс *ви-* тут набуває нехарактерного для нього значення ‘інтенсивної дії’, що спостерігаємо й на прикладі неолексеми *вицілований*: *Лице – літами виціловане, світиться, мов яблуко печене* (10, с. 23).

Оригінальними неодериватами є дієприкметники з подвійними префіксами, яким на відміну від однопрефіксних утворень притаманна більша структурно-семантична ускладненість: *В струпах гострореберні клячі блукали в лещатах пільми. / Як схожі на коней незрячих нерозкомунячені ми* (13, с. 39); *Скільки радості в очах неодлюблених, стільки й зір було в ночах нерозгублених* (7, с. 221). Отже, приєднані до іменникових та прикметникових твірних основ префікси відіграють у них важливу словотвірну й семантичну функцію.

У мовотворчості Лесі Степовички зафіксовано безпрефіксний новотвір *англійщений*, сконструйований на основі okazіонального дієслова *англійщити*, що передає значення ставати манірним, педантичним, тобто уподібнюватися за рисами характеру до мешканців Туманного Альбіону: *Мамо моя, інститутська, англійщена, філологічним навчана істинам...* (17, с. 15).

Незважаючи на те, що дієприкметники формують порівняно нечисленний клас okazіональних одиниць, у контексті поетичних творів дніпропетровських письменників вони виконують важливі експресивні функції, допомагають хоч би частково пізнати специфіку авторського світовідчуття. Перспективним у руслі цієї теми вважаємо аналіз прагматичного потенціалу okazіональних дієприкметників у творах письменників Дніпропетровщини.

Бібліографічні посилання

1. **Вокальчук Г. М.** Я – безразковості поет (словотворчість М. Семенка) / Г. М. Вокальчук. – Рівне : Перспектива, 2006. – 201 с.
2. **Гнатюк Г. М.** Словотвір дієприкметників / Г. М. Гнатюк //

Словотвір сучасної української літературної мови / відп. ред. М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 211–227.

3. **Голикова Н. С.** Прагматический компонент в структуре окказиональных значений неолексем (на материале современной прозы П. Загребельного) [Электронный ресурс] / Н. С. Голикова // В мире науки и искусства : вопросы филологии, искусствоведения и культурологи. – Новосибирск, 2015. – Режим доступа: <http://sibac.info/17417>.
4. **Гугунава Д. В.** Специфика словопроизводства в литературной критике произведений постмодернизма : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. «Русский язык» / Д. В. Гугунава. – Нижний Новгород, 2003. – 23 с.
5. **Жижома О. О.** Індивідуально-авторські новотвори у поетичному дискурсі 80-90-х років ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова. – О. О. Жижома. – Донецьк, 2003. – 20 с.
6. **Карпіловська Є. А.** Неузувальний словотвір : правила «гри без правил» / Є. А. Карпіловська // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. – Серія «Філологія». – 2005. – Т. 8. – № 1. – С. 106–117.
7. **Колоїз Ж. В.** Українська окказіональна деривація / Ж. В. Колоїз. – К. : Акцент, 2007. – 311 с.
8. **Кубрякова Е. С.** Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
9. **Намитокова Р. Ю.** Авторский неологизм : словообразовательный аспект / Р. Ю. Намитокова. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского ун-та, 1986. – 154 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Грипас В. В.** Травневі голубі : поезії / В. В. Грипас. – Дніпропетровськ : Промінь, 1989. – 95 с.
2. **Данилюк І. В.** Aeternum vale – прощайай навіки : проза, вірші / І. В. Данилюк. – Дніпропетровськ : Пороги, 2005. – 290 с.
3. **Дружко М. О.** Сонячна соната : поезії / М. О. Дружко. – Дніпропетровськ : Поліграфіст, 2001. – 48 с.
4. **Кириченко Ю. І.** Мотокрос по сталактитовій стіні : поезії /

- Ю. І. Кириченко. – К. : Книжкова палата України, 2009. – 222 с.
5. **Кириченко Ю. І.** Борг шаблям і кобзам : книга вибраних поезій / Ю. І. Кириченко. – Дніпропетровськ : Поліграфіст, 2003. – 158 с.
 6. **Кириченко Ю. І.** Суд над Мазепою : входження в поемний часопростір / Ю. І. Кириченко. – Дніпропетровськ : Поліграфіст, 2000. – 46 с.
 7. **Корж В. Ф.** Осіннє чекання весни : поезії / В. Ф. Корж. – Дніпропетровськ : Промінь, 1987. – 231 с.
 8. **Корж В. Ф.** Світ звичайних фантазій : поезії / В. Ф. Корж. – Дніпропетровськ : Промінь, 1984. – 110 с.
 9. **Корж В. Ф.** Твердия : поезії / В. Ф. Корж. – Дніпропетровськ : Промінь, 1981. – 160 с.
 10. **Корж В. Ф.** Корінь добра : поезії / В. Ф. Корж. – Дніпропетровськ : Промінь, 1981. – 110 с.
 11. **Нікуліна Н. П.** Знамення калини : вибране / Н. П. Нікуліна. – Дніпропетровськ : Січ, 2000. – 231 с.
 12. **Савченко В. В.** Під знаком цвіркуна / В. В. Савченко. – Дніпропетровськ : «Дніпрокнига», 2004. – 343 с.
 13. **Сіренко В. І.** Клятва : поезії / В. І. Сіренко. – Дніпропетровськ : Пороги, 2009. – 109 с.
 14. **Сіренко В. І.** Все було : поезії / В. І. Сіренко. – Дніпропетровськ : Поліграфіст, 1999. – 90 с.
 15. **Сокульський І. Г.** Означення волі : вибрані поезії / І. Г. Сокульський. – Дніпропетровськ : «Січ», 1997. – 351 с.
 16. **Степовичка Леся.** Шлюб із кухлем пільзенського пива : роман / Леся Степовичка. – Дніпропетровськ : ПП «Ліра ЛТД», 2007. – 336 с.
 17. **Степовичка Леся.** Медитації пташиного крила : поезії / Леся Степовичка. – Дніпропетровськ : Моноліт, 2003. – 96 с.
 18. **Чхан М. А.** Вибране / М. А. Чхан. – Дніпропетровськ : «Дніпрокнига», 2007. – 407 с.
 19. **Чхан М. А.** Куранти : поезії / М. А. Чхан. – Дніпропетровськ : Промінь, 1973. – 75 с.

Рецензент: к. філол. н., доц. Голікова Н. С.

**ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ МОВНОЇ
ЕКСПРЕСІЇ В РОМАНІ
АНДРІЯ КОКОТЮХИ
«ТАЄМНЕ ДЖЕРЕЛО»**

У статті проаналізовано лексичні засоби мовної експресії в романі Андрія Кокотюхи «Таємне джерело». Визначено характерні особливості цих засобів та їхню роль у розкритті авторського задуму.

Ключові слова: засоби мовної експресії, категорія експресивності, емоційно забарвлена лексика, прагматичний аспект.

В статье рассматриваются лексические средства языковой экспрессии в романе Андрея Кокотюхи «Таинственный источник». Определяются характерные особенности этих средств и их роль в раскрытии авторского замысла.

Ключевые слова: средства языковой экспрессии, категория экспрессивности, экспрессивно окрашенная лексика, прагматический аспект.

Anthropocentric approach to the language study is one of the reasons of scholars' attention to the problems of the research of linguistic means expression. The expressive fund of the Ukrainian language is extremely rich and diverse, its elements function on different levels of the language system and become means of subjective expression of the speaker's attitude to the contents of speaking. The current relevance of the given topic is conditioned by the need of further research of the Ukrainian language expressive fund on the material of contemporary writers' novels and by the absence of linguistic researches of Andriy Cockotiukha's works. The theoretical basis of the given paper is the researches by I. Arnold, N. Boiko, V. Maslova, E. Petrishcheva, V. Chabanenko.

Lexical means of linguistic expression in the novel «Secret Well» by Andriy Cockotiukha are being analysed in the given article. The aim of the research is to find out and to describe lexical means of expressiveness creation in the light of communicative-and-pragmatic aspect.

In the result of the research we can draw a conclusion that on the lexical level the most widely spread are the words that call definite emotions and experience and in the meanings of which there is an assessment component. Among them are the words that denote nature and character (including those expressed by apposition), denoting parts of the body, denoting actions, processes, the words that are emotional synonyms of the stylistically neutral words. Such language units often have negative colouring.

© Майборода Н. Г., 2016

The less spread are pronouns and solemn words expressing emotional assessment.

So, the use of expressive vocabulary in the novel «Secret Well» by Andriy Cockotiukha is reasonable, weighed and conditioned by the idea and topic of the novel and helps implement the pragmatic scheme of the novel.

Key words: linguistic means of expression, expressive category, emotive vocabulary, pragmatic aspect.

Однією з визначальних рис художнього тексту є експресивність. У сучасному мовознавстві наявні різні підходи до визначення цього поняття. Науковці тлумачать категорію експресивності як виразність, силу виявлення почуттів і переживань, пов'язують її переважно з різними видами оцінок, емоціями суб'єкта мовлення та засобами увиразнення тексту (І. Арнольд [1], В. Маслова [4], Є. Петрищева [5]). У такому значенні термін «експресивність» трактують як властивість мовлення, як функціонально-стилістичну категорію. Експресивність – це підсилена (інтенсифікована, збільшена) виразність; така властивість мовного знака, яка підтримує загострену увагу, активізує мислення, викликає почуттєву напругу (Н. Бойко [2; 3], В. Чабаненко [6; 7]). Експресивність тексту визначають також як систему використаних у ньому мовних засобів, що дає змогу найвиразніше представити зміст тексту й ставлення автора до нього, унаслідок чого підсилюється вплив на емоційну, інтелектуальну та волюву сфери реципієнта (А. Маслова [4]).

Експресивний фонд української мови, на думку дослідниці Н. Бойко, дуже багатий і різноманітний, його елементи функціонують на різних рівнях мовної системи. До найпродуктивніших належить лексична експресивність, оскільки основне навантаження вербального вираження почуттєвих інтенцій мовця, пов'язане із суб'єктивним баченням й оцінюванням фрагментів картини світу, виконують лексичні одиниці та їхні лексико-семантичні варіанти [2, с. 15].

Антропоцентричний підхід до вивчення мови є однією із причин посиленої уваги мовознавців до проблем дослідження експресивності мовних засобів, зокрема в комунікативно-прагматичному аспекті. Актуальність обраної теми зумовлена

потребою подальшого дослідження експресивного фонду української мови на матеріалі творів сучасних письменників, а також відсутністю мовознавчих досліджень творчого доробку Андрія Кокотюхи.

Метою дослідження є виявлення й цілісний опис лексичних засобів створення експресивності в романі сучасного українського письменника Андрія Кокотюхи «Таємне джерело».

В активному фонді словника Андрія Кокотюхи значне місце посідає емоційно-експресивна лексика, яку автор використовує для реалізації своєї прагматичної стратегії: вплинути на емоційну сферу читача, викликати в нього симпатію й співчуття до позиції автора. Широке застосування в мові роману «Таємне джерело» знайшли слова, що називають певні емоції й переживання та несуть емотивність лише своїм значенням. Це лексеми, що представлені іменниками, рідше прикметниками, прислівниками та дієсловами: *усмішка, біль, сором, переляк, смерть, загибель, жертва, грішник, сльози, страх, жах, лют, гнів, острах, істерика, неприязнь, роздратований, стурбований, розгублений, знервований, страшний, грізний, жорстокий, смертельний, затишний, прекрасно, боятися, лякати, ненавидіти, усміхатися, розізлитися, напружитися, боляче, люб'язно, спокійно* тощо. Як бачимо із прикладів, переважну більшість становлять слова на позначення негативних емоцій та почуттів. Це пов'язано з тематичним спрямуванням роману «Таємне джерело». Головний герой твору, слідчий Главку МВС Української РСР, за дорученням керівництва розслідує серію загадкових убивств у селі Гайворон Тернопільської області. Сліди привели його до прадавнього Чорного лісу, де струмить таємне джерело. Добру людину, якщо вірити народним оповідкам, вода з нього може оживити, а лиху, із чорним серцем, – убити.

Часто вживаним в аналізованому тексті є слово *біль* і похідні від нього *боляче, боліти*: «**Біль** поволі розтискав голову, самого ніби хилитало на лагідних морських хвилях» (1, с. 152); «**Тупий біль** пронизав голову» (1, с. 140). У такий спосіб автор зображує складний процес переродження головного персонажа, зміну його світогляду, зокрема ідеологічних поглядів.

Для вербалізації емоційного стану страху автор використовує дієслово *боятися*, що пронизує всю мовну тканину твору. Це страх перед радянською системою, який відчувають усі: і працівники МВС, і пересічні громадяни – страх перед чимось надприродним, страх перед чужими людьми: «Скажіть, а чому ви не **боїтеся** ось так зі мною говорити?» (1, с. 113); «Вона, знаючи це урочище й цей ліс уздовж і впоперек, **боялася** – ось зараз хтось недобрый вийде з-за дерев і вона не встигне навіть слова сказати» (1, с. 20); «Ви шістдесят чотири роки **боїтеся**, тому відгородилися від людей, тому шукаєте весь час ворогів замість шукати друзів» (1, с. 50); «Але потім знову брав простягнутий кухоль і пив із нього, вже нічого не **боячись**» (1, с. 156). Семантичне поле на позначення страху представлене також словами *острах*, *жах*, *страх*, *переляк*, *лякати*: «Раптом немолоду жінку охопив **страх**» (1, с. 20) «Та **жах** тримав їх недовго» (1, с. 20); «Видовище почало **лякати** Князевича» (1, с. 50). У такий спосіб автор уникає повтору, урізноманітнює виклад, надає зображуваному емоційності. Андрій Кокотюха майстерно зображує широку амплітуду емоцій, яку відчуває його персонаж: «Голос Григоріва звучав голосніше, ще трохи – і він зірветься на **істерику**» (1, с. 50).

Подекуди назви почуттів автор наводить описово: «**Шосте чуття** підказало Князевичу, що саме там відбувається» (1, с. 135). Андрій Кокотюха нерідко вживає вислів *мурахи пробігли по тілу*, який стосується Ігоря Князевича й передає специфічний емоційний стан передчуття чогось важливого: «Боячись загубити тоненьку нитку логіки, Князевич навіть примружив очі, фізично відчувши власне зосередження. **Пробігли звичні мурахи**, отже, мислив правильно» (1, с. 157); «...він же не пояснить усе **мурахами по тілу**, котрі в більшості випадків свідчили про інтуїтивне та підказували напрямок думки, нехай навіть цьому відразу не було пояснення» (1, с. 117).

Експресивної виразності А. Кокотюха досягає й у використанні слів, у значенні яких є оцінний компонент. Залежно від контексту такі лексеми набувають позитивного або негативного значення. Найчисленнішу групу становлять слова на

позначення осіб за рисами вдачі, вчинками.

Тематика роману зумовила часте використання лексем *жертва, грішник, кат*. У творі протиставлено два угруповання – ті, хто дозволив собі погані вчинки щодо інших людей, і ті, що зазнали приниження, насильства. Перші – грішники, інші – жертви: *«Вона назвала себе жертвою, себе й Антона Мазура. Її згвалтував комсомольський секретар, його – переконана комуністка. Жертви та грішники»* (1, с. 129). Ставлення жителів села Гайворон до Ігоря Князевича спочатку було насторожене, адже він приїхав з Києва розслідувати обставини смерті трьох партійних працівників. Це усвідомлює сам Ігор: *«Судячи з усього, мою персону жваво обговорюють у селі. Виходить, у людей саме такі настрої, що я кат і прийшов усіх арештовувати й судити?»* (1, с. 185). Контекст указує на протистояння двох сторін – місцевих жителів й офіційної влади.

У деяких випадках засобом експресії постає прикладка, що характеризує вдачу зображуваного об'єкта, указує на його певні ознаки: *«Андрій Іванович – то взагалі людина-легенда, а його тут особливо ненавиділи»* (1, с. 161); *«Не легінь, не людина-гора, не курдупель. Стандартний зріст, середній розмір»* (1, с. 145); *«Ми не граємося тут у шпигунів. Тим більше – сищиків-розбійників»* (1, с. 152). У першому прикладі означення легенда до людини, яку ненавидять у селі, має ідейно-тематичне навантаження: так автор зображує протистояння, несприйняття радянської ідеології жителями Західної України.

Іменник *легінь* автор уживає або в мовленні персонажів – жителів села Гайворон, або в мовленні самого Ігоря Князевича, який за короткий час освоївся на місцевості й вивчив звичаї та особливості говірки: *«Новицька накинула на нього оком, здоровий такий сільський легінь, наче кров із молоком»* (1, с. 83); *«Богатиря, чи як тут кажуть – легеня, не применишував навіть невеликий прямокутник фотокартки»* (1, с. 218).

Позитивне значення автор передає подекуди досить своєрідно, за допомогою заперечення: *«Ти якраз не поганий, не лихий, просто слуга. Тебе я відчуваю, за тобою зла немає»* (1, с. 154).

Певну групу складають лексеми на позначення негативних учинків, деструктивної діяльності: «Спочатку Лизгунов, рідкісна **падлюка**. Тоді – малий Боровчук, **падлюка** не менша» (1, с. 153); «Знав, **скурвий син**, що може зробити з ним вода. **Безбожник, убивця**, а знав і боявся» (1, с. 156). Лексему «убивця» в іншому контексті автор замінює описовим зворотом, це дає змогу підсилити емоційність, тримати інтригу: «Потім **вбивця** – **той, хто дав воду**, – десть утримував жертву потрібну кількість часу» (1, с. 200). Особливої емоційності набуває в тексті роману діалектизм **батьяр** (хуліган): «Знаєш, про що там одна книжечка? Як двоє **батьярів** на таксистів напали» (1, с. 63). Андрій Кокотюха наводить також інший синонім із цим самим значенням, що вживають на Галичині:

- Між собою [б'ються] нечасто. Так, хіба який місцевий **махабунда** сильно вп'ється.

- – Хто-хто? – не второпав Ігор. – Це прізвисько таке?

- Як? А? – зрозумів Козуб, реготнув. – То в нас так **батьярів** кличуть. Усім **батьяр**ам **батьяр**, гірший за **батьяра** навіть, – то є **махабунда**. ... По-вашому, по-київському, то називається «хуліган» (1, с. 128).

Емоційного забарвлення в тексті твору набуває слово **бандерівець**, **бандерівці**. Вимовлене вустами партійного працівника, відданого радянським ідеям, воно означає **ворог**, **бандит**, **злочинець**: «Судячи з вашого приїзду, центральна влада теж стурбована. А їм, **бандерівцям** тутешнім, тільки цього й треба!» (1, с. 164); «... чоловік у неї після війни воював проти радянської влади. **Бандерівець**, натуральний» (1, с. 166).

Лексема **бідака** виражає співчуття мовця: «Вилетів з інституту **бідака** за короткий час» (1, с. 84).

Емоційності набуває в тексті аналізованого роману жіноче ім'я Маша, виражаючи суб'єктивне ставлення однієї з героїнь твору: «– Маріє... чи можна Маша? – Краще Марія. У нас **машами** називають свиней чи корів» (1, с. 122). У такий спосіб у романі протиставлено національні й чужі образи-символи.

Андрій Кокотюха вживає слова, що у своєму первинному лексичному значенні не містять емоційної оцінки, емоційного

забарвлення набувають у переносному значенні: *«Ще один такий самий кадр, ви його знаєте, – Рогоза, шкільний сторож»* (1, с. 165). Лексема *кадр* у наведеному контексті означає «людина дивна, не така, як усі».

Емоційного забарвлення в романі набувають назви приміщень і споруд, ужиті переважно в переносному значенні: *«... вікна такої самої «хрущовки» виходили на зелений сквер»* (1, с. 22); *«Цей працював двірником у їхньому ЖЕКу, влаштувався через можливість жити в окремій малесенькій «готельці»* (1, с. 28]; *«Відчинивши двері та засвітивши світло, переконався: в по-спартанськи обставленому тимчасовому барлозі нічого не змінилося»* (1, с. 181).

Досить поширеною на сторінках роману «Таємне джерело» є група слів, що постають емоційними синонімами до стилістично нейтральних слів. Серед них можна виділити такі:

1) слова на позначення особи жіночої статі: *«Колишня хотіла бачити з вікон дерева, тож обрала собі Дарницю»* (1, с. 22); *«Нікого, звісно, там не було, але, за неперевіреною інформацією, баба зовсім втратила розум і хлопця, вважай, згвалтувала»* (1, с. 84);

2) слова на позначення частин людського організму: *«Бачив усміхнене лице незнайомого єфрейтора Колі Уманця, хитру пику парторга Цибуха»* (1, с. 260); *«Я тобі, як треба, ще й табло натовчу»* (1, с. 30);

3) лексема-синонім до слова *запах*: *«Вдихнув запах – ні, аромат, справжній аромат!...»* (1, с. 208);

4) слова на позначення різноманітних дій:

- процесу говоріння: *«Не бувши в змозі поворушити зв'язаним гіркотою язиком, Князевич лиш помукав, даючи зрозуміти – хоче води* (1, с. 150); *«Якого хріна ти там молов про Кремль, бомбу, Рейгана, хай би він здох?»* (1, с. 36); *«Не поінформували, – бовкнув парторг, далі не опускаючи рук»* (1, с. 176); *«...рудоволосий начальник дістав телефоном чергові вказівки від Пилипіва, пробубонів щось байдуже-розбірливе, поклав трубку»* (1, с. 92);

- переслідування, цькування, морального гноблення,

дошкуляння: «...вона, аби не **клювали**, записалася до якогось Клубу Войовничих Атеїстів» (1, с. 17); «До того його постійно **довбали** – працівник міліційного Главку, якщо хоче зростати над собою і претендувати на керівні посади, мусить мати партквиток» (1, с. 22-23); «жінка **пиляла** його за брак здорових амбіцій» (1, с. 23);

- процесу переміщення в просторі, ходіння: «Клуб розміщувався далі, треба було пройти трошки за школу, повернути праворуч і **тупати** не зовсім прямою вулицею десь із кілометр» (1, с. 130); «Ви не думали, як і для чого **занесло** сюди цю жінку?» (1, с. 111);

- дивитися: «Ігор мимоволі **зиркнув** на голову» (1, с. 101);

- сміятися: «Знадвору знову грубо та голосно **зареготали**» (1, с. 134);

- ударити: «Хай би хоч Америка, хоч би хто по них **влупив!**... **Увалити** по Кремлеві чи де там Політбюро сидить...» (1, с. 33);

- хотіти: «Хоча Ігореві стало зовсім легко і ранкові тортури організму здавалися зараз поганим сном, їсти ще не хотілося. Зате **кортіло** чогось іншого» (1, с. 159).

У романі «Таємне джерело» експресивно забарвленими є деякі займенники, переважно присвійні, що зображують ідейне протистояння, різні погляди, різний світогляд: «Чому те, що сталося з цими трьома людьми, почали називати не інакше як Божою карою, що впала на комуністів...? Бо цього в доповідній, підготованій **вашими** для **наших**, немає» (1, с. 72); «Один час там навіть стояла капличка, аби всякий вірний міг помолитися. Те місце знали ще до **вашої** революції» (1, с. 79); «Просто собі на умі люди, тихо сидять собі, мають на **вашу**, – тут підполковник збагнув, що бовкнув зайвого, миттю виправився: – на **нашу** владу давній гострий зуб» (1, с. 93). Займенники *наш*, *свій* уживається також у значенні «той, що належить до близького кола спілкування, товариш»: «Вася, так простіше, він узагалі хлопець простий, **свій, наш**» (1, с. 92). Займенник *мій* у нижченаведеному контексті означає «коханець»: «Тебе назвали **моїм**. Людина... яка прийшла... Так і сказала: передай **своєму** слідчому» (1, с. 221).

Зневажливе ставлення передає займенник *всякий*: «*Начитаються всяких Вайнерів*» (1, с. 62).

Засобами вираження емоційної оцінки в тексті постають також урочисті слова, книжна лексика, що походить із церковнослов'янської мови: «*Кожного з вас, хто не покається, спостигне кара Божя*» (1, с. 49); «*Він єством відчував – на нього зирить щось живе*» (1, с. 189). Експресію досягнуто також завдяки вживанню книжної лексики в стилістично нетиповому контексті: «*Народні цигарки набагато нижчого класу, ніж вироблені в братській Болгарії, мусили нагадувати йому про тлінність усього суцього*» (1, с. 24). Таку лексику Андрій Кокотюха використовує як засіб характеристики персонажа: «*До речі, товаришу Князевич, ви самі звідки про Кафку знаєте? Юристи його точно не вивчають. Хоча роман «Процес» напевне людям вашої професії, особливо в нашій країні, не завадило б студіювати бодай конспективно. – Ось іще одне слово. – Прошу? – «Студіювати». Ні, Вікторе Григоровичу, сторожі так не говорять*» (1, с. 180).

У романі «Таємне джерело» Андрій Кокотюха досить часто використовує так звані розмовно-просторічні слова й вирази, фразеологізми з негативним експресивним забарвленням, а також лайливі слова. Вони надають висловленню дещо іронічного або жартівливого характеру: «*Самому дали по рогах, коли виявив не бажану там, кивок угору, – інформацію та дав їй рух*» (1, с. 82); «*Чергова по поверху зробила круглі очі, сказала: є хіба в «люксі», чим ввела Князевича в ступор*» (1, с. 91); «*Та не смішіть гусей, товаришу капітане!*» (1, с. 99); «*А Ярчук не розгубився – зі шпиталю ноги зробив!*» (1, с. 63). Автор уживає й жаргонну лексику, що вказує на специфіку роботи співробітника МВС: «*При собі він мав наркотичні препарати, з опійного маку вироблені в кустарних умовах, та кілька упаковок «катюхи» – так наркомани називали проміж себе кодеїн*» (1, с. 40); «*Тут у нас уже місяць, вважай, шухер до неба стоїть*» (1, с. 63); «*Тут сусіди здійняли хай*» (1, с. 69).

У мові місцевих жителів села Гайворон часто вживаними є просторічні лексеми: «*Довго з тобою баблятися часу в мене*

нема, – пояснила баба Галя» (1, с. 149); «У нашому випадку саме цей... ну, ти **пойняв**, став причиною всіх трьох смертей» (1, с. 55–56); «– **Дембель**. – Стрижений тицьнув себе пальцем у груди. – **Проставуха**» (1, с. 136).

Отже, використання експресивної лексики в романі Андрія Кокотюхи «Таємне джерело» є вмотивованим, виваженим, зумовлене ідейно-тематичним змістом твору й допомагає реалізувати прагматичний задум автора. Перспективою для подальших досліджень є вивчення експресивних засобів на інших мовних рівнях, адже це сприятиме не лише збагаченню словникового складу, а й підвищенню рівня культури мовлення й художньої мови.

Бібліографічні посилання

1. **Арнольд И. В.** Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования.) / И. В. Арнольд. – М. : Флинта-Наука, 2009. – 384 с.
2. **Бойко Н. І.** Типи лексичної експресивності в українській літературній мові / Н. І. Бойко // Мовознавство. – 2002. – № 2–3. – С. 10–21.
3. **Бойко Н. І.** Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти / Н. І. Бойко. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. – 550 с.
4. **Маслова В. А.** Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста / В. А. Маслова. – Минск : Вышэйшая шк., 1997. – 180 с.
5. **Петрищева Е. Ф.** Стилистически окрашенная лексика русского языка / Е. Ф. Петрищева. – М. : Наука, 1984. – 222 с.
6. **Чабаненко В.** Норми словотворення і мовна експресія / В. Чабаненко // Мовознавство. – 1980. – № 2. – С. 13–20.
7. **Чабаненко В.** Основи мовної експресії / В. Чабаненко. – К. : Вища шк., 1984. – 167 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Кокотюха А.** Таємне джерело : роман / А. Кокотюха. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 288 с.

**ПРАВОПИСНА НОРМА
ЯК ВІДТВОРЕННЯ ЗВУКОВИХ ТА
МОРФОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

**(на прикладі твору «Дух нашої
давнини» Дмитра Донцова)**

На основі твору «Дух нашої давнини» показано, як правописна система відтворює ідеологію автора; виокремлено ознаки недотримання кодифікованої того часу норми 1933 р., простежено принципівість автора в обстоюванні української мовної самобутності, розглянуто формування нових правописних стандартів, проаналізовано відтворення правописного кодексу Дмитра Донцова у «Проекті» 1999 р.

Ключові слова: правописна система, мовна норма, Дмитро Донцов, фонетичні риси, морфологічні риси.

На основании произведения «Дух нашей древности» показано, как правописания система воспроизводит идеологию автора; выделены признаки несоблюдения кодифицированной в то время нормы 1933 г., прослеживается принципиальность автора в отстаивании украинской языковой особенностей, рассмотрено формирование новых правописных стандартов, проанализировано воспроизведение орфографического кодекса Дмитрия Донцова в проекте 1999 г.

Ключевые слова: правописная система, языковая норма, Дмитрий Донцов, фонетические черты, морфологические черты.

In our days many different publishers use different spelling rules, so the work on spelling code is always relevant in Ukraine. Works published outside of Ukraine (for example, «The spirit of our past» of Dmytro Dontsov, published in Prague, 1944) reproduce the orthographic system, which is not distorted by the Soviet practice of language use.

Object of the article: to investigate the orthographic code of the writers of the period of «Visnyk» on the example of the work «The spirit of our past».

Objectives of the article: to show how orthographic system of the work «The spirit of our past» reflects the ideology of Dmytro Dontsov, to distinguish the failure signs of the codified at that time norm, to follow the persistence of the author in defending of Ukrainian linguistic identity, to show the formation of new spelling standards, to analyze the reproduction of the Dmytro Dontsov's spelling system in the Project of 1999.

© Микитюк І. Р., 2016

Conclusions: a) spelling practice of Dmytro Dontsov contributed to the reproduction of national traditions despite of artificially created spelling system of the Soviet time; b) revised and updated Spelling of 1999 is a sign of indestructibility of Ukrainian phonetic and morphological laws; c) spelling problems actualize the question of decommunisation of the past in terms of the language; d) spelling norm requires the continuous improvement (despite of the war, problems in the country, lack of language and political convictions); e) spelling system of the language tends to reproduce the sound harmony and grammatical features of the language.

The prospects of the future work: to research the phonetic-spelling means based on philosophical, cultural, artistic and journalistic works of writers of the period of «Visnyk».

Key words: spelling system, language norm, Dmytro Dontsov, phonetic features, morphological features.

Сучасний етап розвитку української літературної мови – це постійне вдосконалення кодифікованої норми, що неможливе без вирішення правописних проблем. Попри декомунізацію минулого (зміна назв вулиць, повалення пам'ятників Леніну, Петровському тощо) маємо на 25-у році Незалежності правопис, що в низці випадків узаконює неукраїнську фонетику, чужі словотвірні моделі та невластиві форми слів.

Робота над правописним кодексом в Україні завжди актуальна, бо тепер чимало різних видавництв послуговуються різними орфографічними правилами. «Проект» нової редакції «Українського правопису» (1999 р.) не було ухвалено, щодо чого В. Німчук зазначив: «Навряд чи є в світі ще один народ, якому чужі правителі або політичні партії наказували, як писати його мовою» [3, с. 5]. Відтак і зараз працює правописна комісія, бо сучасний правопис відтворює колоніальне минуле, закон Ківалова-Колісніченка унеможлиблює захистити 10-у статтю Конституції України, а правописне різноманіття сьогодні, як і впродовж усього розвитку мови, розхитує стабільність мовної системи.

В українознавстві на сьогодні є чимало праць, що вмотивовують систему письма. Наприклад, історію українського правопису (з поданням текстів різних періодів) дослідив та проаналізував В. Німчук [3], лінгвістично-політичний аспект українського правопису охарактеризувала І. Фаріон [8], історію

появи різних правописних концепцій та апробацію правописів у сучасному медіапросторі дослідив Д. Данильчук [2], нищення правописної системи в соціолінгвістичному вимірі охарактеризувала Л. Масенко [5; 7].

Мета роботи: дослідити правописний кодекс письменників Вісниківського періоду на прикладі тексту «Дух нашої давнини». Завдання роботи: показати, як правописна система твору «Дух нашої давнини» відтворює ідеологію Дмитра Донцова, з'ясувати ознаки недотримання кодифікованої того часу норми, простежити принципівість автора в обстоюванні української мовної самобутності, виокремити формування нових правописних стандартів, проаналізувати відтворення правописної системи Дмитра Донцова в «Проекті» 1999 р. Джерелами фактичного матеріалу є прижиттєве видання твору «Дух нашої давнини», опубліковане 1951 р. у Мюнхені–Монтреалі «заходами прихильників автора» (1), та видання цього самого твору 2011 р. (накладом Юрія Криворучка) (2). Обидва тексти повністю зберігають правопис автора, що переважно закріпив «Правописний словник» Г. Голоскевича [1].

Дмитро Донцов гостро не сприймав дійсності, відтак його праця, написана в Празі 1944 р., відтворює нацистський світогляд та категоричність суджень. Автор вважає за потрібне духове відокремлення України від азійської Росії, обстоює виховання українців як сильних морально та мілітарно, критикує демократію. Погляди ідеолога українського націоналізму увиразнено дотриманням (попри чинну того часу правописну систему 1933 р.) правильних норм харківського правопису 1928 р., що «став певним символом опозиційності, спротиву більшовицькому режимові» [2, с. 67–68].

Фонетичні норми соборного (скрипниківського) правопису відтворює низка фактів.

1. Уживання звуків [z] та [r]. Нашу українськість засвідчує саме [z], поширений у мовленні. Автор у творі подає: *географічний, Господь, гріх, грішний, змаг, перестерігати* тощо, бо їхня вимова відповідає нормі. Мовознавець О. Сербенська у статті «Із бесід про усне мовлення» згадує російського

дисидента І. Померанцева, який каже, що [ɟ] дуже давній звук і на «терезах вічності переважає всі носові французької мови» [6, с. 24]. Щодо літери [ɟ], то цей графічний знак (до знищення правописом 1933 р.) упродовж 300 років відтворював мовлення українців. 1619 р. для відтворення грецького [g] М. Смотрицький запровадив в українське письмо [ɟ], позаяк на ту пору вживали звукосполуку [kɟ] (наприклад, П. Беринда). [ɟ] присутнє у творах Л. Боровиковського, «Граматиці» П. Куліша, журналі «Основа», збірнику «Українські приказки» М. Номиса, «Словарі української мови» Б. Грінченка (1907–1909 рр.) та інших виданнях. Правопис 1990 р. повернув звук [g] у низці українських слів (*атрус, газда, гандж, танок, гедзь, готель-мотель, ґрунт, ґуля, джигун, дзига* та ін. – приблизно 30 лексем), проте вживання цієї літери й далі було невмотивовано в написанні запозик, що наслідувало російські традиції. «Проект» правопису 1999 р. подає цей звук у низці іншомовних слів на зразок: *Густав, Гете, Гвінея, Гюґо, Гавтман, Чікаґо, Копенгаген, Гренада*; зазначає, що терміни, похідні від прізвищ з буквою [ɟ], також треба писати із цією літерою (*анґстрем, гальваніка, гібс, рентген, фольксваген*).

Дмитро Донцов послідовно відтворює цей звук у своїй праці. Наприклад, загальноновживані слова (*архипеляг, вульгарний, гангрена, ґатунок, ґрунт, егоїст, енергійний, енергія, жаргон, інтелігенція, легенда, магнат, організація, пропаганда, фрагмент*) та терміни (*гідальґо, егоцентризм, еміґрація, іґнорація, ідеолоґія, морфогенічний, неґація, резигнація, ренегат, ретроґрадство, сугестія*) у книжці подано відповідно до норм Всеукраїнської академії наук, що зафіксував словник Г. Голоσκεвича. Прикметно, що частину з поданих слів (*ґатунок, ґрунт*) відновив правопис 1990 р.

Усі власні назви праці «Дух нашої давнини» відповідають мові-джерелі: *Агамемнон, Аргентина, Бугле, Вашингтон, Гарібальді, Геркен-Русова, Гінтер, Готфрід, Грос, Ольґерд, Ортеґа-і-Гасет, Тургенєв, Шпенґлер*. Відтворюючи російське мовлення, Дмитро Донцов також використовує [ɟ]: Наприклад, ідеолог націоналізму цитує Лермонтова (*в гордом покоє* (1, с. 37)), відтворює вислів Сковороди про Московщину (*Всегдашнее*

отверщеніє к краю сему (1, с. 37)), характеризує Петра та Катерину (*птенци гнезда Петрова* (1, с. 316)), дає назву (очевидно, латинською) колишнім «мандрованим дякам» (*вагі сколярес* (1, с. 320)), наслідує Апокрифи (*гдиж в тілі чоловічим бивши* (1, с. 216)).

2. Правильне відтворення грецької літери *тета* (θ). В Україні (під впливом російської мови) невмотивовано закріпилася літера [ϕ] замість [t], відтак маємо *ортодоксальні* (*правила*), *ортодокс*, *ортопед* (усі похідні від грецького *orthos* – правильний), але *орфографія*, *орфоенія* (хоч також від грецького *ортос*). «Безцінним свідченням чужости звука ϕ є і перелік зукраїнізованих імен як відповідників до російських», – відзначає І. Фаріон і наводить приклади: *Агатангел* (*Агафангел*), *Атена* (*Афіна*), *Тадей* (*Фадей*), *Тодос*, *Тодосій* (*Феодосій*), *Пилип* (*Филипп*), *Хома*, *Тома* (*Фома*) та ін. [8, с. 47]. Отже, фонетика засвідчує, що за всю тисячолітню історію ми запозичили єдину літеру ϕ , яка й досі є чужою. Відтак по-українському нормативно вживати: *ортографія*, *ортоенія*, *катедра*, *етер*, *міт*, *логаритм*, *анатема*, *патос*, *Голгота* (бо ж маємо на місці θ літеру t у словах *театр*, *теорія*, *ортопед*, *Марта*, *Гетсиманія*, *Скити* та ін). Мовлення Дмитра Донцова засвідчує неперервність у вживанні літери *тета* (θ) в українській мові, позаяк маємо: *анатема*, *апотеоза*, *Демостен*, *катедра*, *мітичний*, *Пітагорійці*, *Тома*.

3. Написання початкового [u] в певних випадках. Б. Грінченко у «Словарі української мови» (1907–1909 рр.) подає 99 слів з початковою літерою [u], проте вже правопис 1928 р. спростив орфографію, викинувши початкове *u* з українського мовлення. Оскільки І. Огієнко (ініціатор правописних змін та фундатор правописної системи ВУАН) подав цей звук як факультативний, то однозначно системність [u] в початковій позиції було розхитано. Відтак цього початкового звука немає в «Правописному словникові» Г. Голоскевича, відповідно у Дмитра Донцова бачимо лише слово *иноплеменик*. Отже, простежити, чи це випадковість, чи ні, можна лише на прикладі

інших творів автора. «Проект» правопису 1999 р. пропонує відновити цей звук у словах: *икавка, икати, инакодумець, инакше, индик, иній, инколи, иноді, инопланетянин, инородець, иншомовний, иржа, иржавіти, иржати, ирій, ирод, переинакшити*, бо таку вимову донині засвідчує діалектне мовлення.

4. Відсутність ненормативного поєднання голосних літер. Наприклад, 1933 р. вилучено зі словників та мовленнєвої практики дифтонг *ія* в словах іншомовного походження. Ще І. Огієнко відзначав, що українська мова «не терпить ззіву», тобто збігу двох голосних, а саме звукосполука *ія* дає змогу уникнути цієї ненормативної вимови, забезпечує мелодійність мови. Зрештою, за законами словотвору правильно буде: *матерія+льн=матеріальний, артерія+льн=артеріальний*. Цю українську модель підтверджує слово *парафіальний*, яке збережено в мові, позаяк «совєтська» система не могла втручатися в написання лексеми, якої начебто не мало бути. Сталінський правопис не змінив написання слів *васіліяни, макіяж*, імен *Юліян, Купріян, Маркіян* та деяких інших. Від 1999 р. запропоновано відновити мовну консонантність та вживати форми *геніальний, матеріальний, діалект, тріумф, марсіянин*. Не властива українській мові не лише звукосполука [ia], а й поєднання [io], [iu], що побутують у російській мові. «Проект» 1999 р. пропонує повернути в українську мову слова *йон* (не *іон*), *йол* (вітрильне судно) (не *іол*), бо ж маємо *Йосип* (не *Іосип*), *Йордан* (не *Іордан*), *Юда* (не *Іуда*), а також *йод, йогурт*. Правопис 1946 р. змусив нас донині писати *проект* (знову зі збігом голосних), а не доречне *проєкт*, хоч відтворюємо правильно слова *об'єкт, суб'єкт*. У Дмитра Донцова маємо численні приклади щодо вживання звукосполуки *ія*: *діагноза, Іліяда, ініціативний, інтузіязм, матеріяліст, преторіянець, принципіальний, соціалізм, соціальний, фіяско* та ін. Послідовно вживає ідеолог націоналізму притаманні українській мові звукосполуки *іє* (*пієтизм, проєкт*) та *ію* (*тріумф*), бо «неприродні для нашої мови *іа-, іе-, іо-, іу-* живуть тепер лише у російській мові» [8, с. 64].

5. Уживання початкового *іє-*. Правопис 1928 р. не вмотивовує написання слів *ієраргія*, *єрархія* чи *гієрархія* [8, с. 99]. Словник Г. Голоскевича подає *ієрархія* [1, с. 154] (відсутнє слово *гієрархія*), хоч є *гієрогліф* [1, с. 75], *Геллада* [1, с. 73]. Дмитро Донцов систематично вживає приставний звук [ɟ]: *Геллада*, *гієрархізований*, оскільки приєднання на початку слова приголосного звука (з метою усунення збігу голосних між словами) нормативно відтворює фонетичні закономірності мови. Наприклад, у сучасній мові нормою є *Ганна* (хоч правильно й *Анна*), *горіх* (у діалектах – *оріх*).

6. Послідовне використання м'якого [л'], знищеного правописом 1933 р. та наступною мовно-політичною практикою «совєтської» держави. До заборонених слів потрапили: *бльокада*, *галянтерея*, *лябораторія*, *лява*, *ляндшафт*, *парлямент*, *плян* [7, с. 356–399], які замінено на *блокада*, *галантерея*, *лабораторія*, *лава*, *ландшафт*, *парламент*, *план*, *пломба*. Дмитро Донцов пише: *архипеляг*, *ідеольогія*, *клясичний*, *парлямент*, *плян*, *постулят*, *регляментація*, *схолястика*, *Філядельфія*, *фразеольогія*, *шабльоновий*. «Проект» правопису 1999 р. не відновлює цієї особливості української мови.

7. Уживання м'якого [н'], що відтворює тогочасне мовлення: *народній*, *західноєвропейський* (у творі написано через дефіс – О. М.). Цей звук закріплено в словнику Г. Голоскевича, який видано 1930 р., але не відновлено в сучасному правописному кодексі.

8. Традиційне правило дев'ятки публіцист використовує відповідно до норм тогочасної правописної системи, що закріплює сьогодні «Проект» 1999 р.: *Аристотель*, *архипеляг*.

9. Присутність початкового *є* у творі «Дух нашої давнини»: *Європа*, *європейський*, *єспанець*, *Еспанія*. Правопис 1928 р. подав це правило так: «На початку слова *є* в чужих словах передаємо через *е* (а не *є*): *Європа*, *Евпаторія*, *Еспанія*, *ефект*, *естетика*» [8, с. 98], проте ця норма чітко не вмотивована ні в «Проекті» 1999-го року, ні в чинному правописі.

Щодо морфологічної норми. Закінчення *-і:* в родовому відмінку – це наслідок політичного втручання (1933 р.)

у структуру української мови, аби максимально наблизити її до російської мови. Проте фольклорні матеріали, давні пам'ятки, Гетьманські акти, літературні твори та сучасні тексти переконливо засвідчують панування форми на *-и* в родовому відмінку: *Не вчися розуму до старости, а до смерти* (Нар. тв.), *Пошли тобі Матір Божя Тії благодати* (Т. Шевченко), *Навколо радості так мало* (В. Сосюра). «Проект» правопису 1999 р. пропонує відновити цю історично вмотивовану форму в словах *крови, любови, осени, соли, Руси, Білоруси* та в тих іменниках, у яких є збіг приголосних (*злости, напасти, незалежності, кисти, користи, круговерти, повісти, радості, совісти*). У Дмитра Донцова всі іменники 3-ї відміни подано із закінченням *-и* в родовому відмінку однини: *байдужості, витривалості, гуманності, діяльності, зручності, іншості, любови, людності, мудрості, окремішності, рішучості, свідомості, твердості, честі* та ін.

Нормою для української мови є вживання дублетних форм: *абрикос – абрикоса, барліг – барлога, бідак – бідака, верховод – верховода, зал – зала, змій – змія, клавіш – клавіша, птах – птаха, сусід – сусіда*. Тексти художньої літератури та словники potwierджують, що такі іменники можна вживати як іменники чоловічого (зі закінченням *-а*) та як іменники жіночого роду. І. Огієнко в часописі «Рідна мова» зазначає, що українській мові притаманні іменники жіночого роду, наприклад, *бензина, візита, девіза, етикета, желатина, папіроса, прогноза, синтакса*. Проте «словник Огієнка подає паралельне вживання тих самих іменників у формі чоловічого та жіночого роду, фіксуючи відмінності в мовній практиці Галичини і Наддніпрянщини; у Словнику Голоскевича подвійні форми заступлено переважно формами жіночого роду, напр., із загальновживаної лексики це: *анекдота, гардероба, лімонада, маргарина*; з термінології грецького походження: *аналіза, генеза, гіпноза, діагноза, етикета, екстаза, аліпса, психоза, прогноза, симбіоза, фасада* та ін.; зі слів французького походження: *променада, парада, патруля, резерва*» [4, с. 30]. Форми жіночого роду – *адреса, вуаля, візита, оаза* – засвідчено творами Лесі Українки,

М. Коцюбинського, В. Самійленка та ін. В. Сімович уважав, що ненормативний для української мови чоловічий рід – це вплив граматик московської мови (на них вплинула французька), а українська мова здавна, під безпосереднім впливом Заходу, приймала ці слова в жіночому роді [4, с. 30]. На догоду сталінському правопису 1933 р. (який з незначними змінами панує в Україні донині), ці іменники набули чоловічого роду (це зрештою засвідчив СУМ). Відтак лише добре усне мовлення та деякі посібники з культури мовлення зазначають правильність форм *оркестра, вазеліна, бензина, тене́за* (звичайно, подаючи нормативність і чоловічого роду) [8, с. 84–86]. Дмитро Донцов уживає зазначені іменники лише з нормативним жіночим родом, приміром, *апотеоза, діагноза, маскарада, роля*.

Результат роботи: уперше висвітлено правописну систему письменників Вісниківського періоду (на прикладі твору «Дух нашої давнини» Дмитра Донцова), з'ясовано, що автор не сприймав сталінсько-кагановичівсько-постишівського правопису, а спирався на норми Всеукраїнської академії наук, правопис 1928-го року, що відтворював самотність та системність української мови. Проаналізований фактичний матеріал дає змогу зробити такі висновки:

- правописна практика Дмитра Донцова сприяла відтворенню національної традиції, тобто норм соборного (харківського, скрипниківського) правопису всупереч штучно створеній правописній системі «совєтського» часу, яку репрезентував антиукраїнський, антинаціональний правопис 1933 р.;

- доопрацьована та оновлена правописна норма 1999 р. є ознакою незнищенності українських фонетико-морфологічних законів;

- правописні проблеми актуалізують питання декомунізації минулого в мовному плані;

- правописна норма потребує постійного вдосконалення (попри війну, проблеми в країні, відсутність мовно-політичного світогляду);

- правописна система мови прямує до відтворення звукової

гармонії та граматичних особливостей мови.

Перспективою роботи є: дослідження фонетико-правописних засобів на основі філософських, культурологічних, художніх та публіцистичних творів письменників Вісниківського періоду.

Бібліографічні посилання

1. **Голоскевич Г.** Правописний словник / Г. Голоскевич. – Нью-Йорк ; Париж ; Сидней ; Торонто ; Львів : Наукове товариство ім. Шевченка, 1994 – 462 с.
2. **Данильчук Д. В.** Український правопис : роздоріжжя і дороговкази / Д. В. Данильчук. – К. : Либідь, 2013. – 224 с.
3. **Історія українського правопису : XVI – XX століття.** Хрестоматія / упорядн. В. В. Німчук та ін. – К. : Наук. думка, 2004. – 584 с.
4. **Кацімон О.** Дискусійні питання українського правопису в ділянці морфології української літературної мови (з окремими увагами на погляди Василя Сімовича) / О. Кацімон // Дивослово. – 2009. – № 3. – С. 27–33.
5. **Масенко Л. Т.** Мова і суспільство : постколоніальний вимір / Л. Т. Масенко. – К. : ВД «Академія», 2004. – 163 с.
6. **Сербенська О.** Із бесід про усне мовлення / О. Сербенська // Урок української. – 2001. – № 10. – С. 24–27.
7. **Українська мова у XX сторіччі : історія лінгвоциду** / упорядн. Л. Масенко та ін. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2005. – 399 с.
8. **Фаріон І.** Правопис – корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір / І. Фаріон. – Львів : Свічадо, 2006. – 120 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов. – Мюнхен ; Монреаль : Видано заходами прихильників автора, 1951. – 342 с.
2. Дмитро Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов. – Львів ; К. : Накладом Юрія Криворучка, 2011. – 160 с.

ХУДОЖНЄ ПОРІВНЯННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ЕКСПРЕСІЇ В СУЧАСНІЙ ДИТЯЧІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Статтю присвячено аналізу художнього порівняння як джерела мовної експресії в сучасній дитячій літературі, особливостям функціонування, класифікації порівнянь за структурою, походженням і призначенням, обґрунтовано потребу вивчення мовних особливостей сучасних літературних казок для дітей, що надзвичайно багаті на тропи, серед яких переважають порівняння.

Ключові слова: дитяча література, лексична експресія, тропи, метафорична група, прості та розгорнуті порівняння, загальновживані та індивідуально-авторські порівняння.

Статья посвящена анализу художественного сравнения как источника речевой экспрессии в современной детской литературе, особенностям функционирования, классификации сравнений по структуре, происхождению и роли, обуславливается необходимость изучения языковых особенностей современных литературных сказок для детей, которые чрезвычайно богаты тропами, наиболее употребляемыми среди которых являются сравнения.

Ключевые слова: детская литература, лексическая экспрессия, тропы, метафорическая группа, простые и развернутые сравнения, общеупотребительные и индивидуально-авторские сравнения.

A crucial role in shaping the linguistic world of the child plays a direct communication with parents, mentors, teachers. They form the first communication model, lay the first cultural stereotypes. The second important path is the written word. It is therefore important to analyse what you listen to, and later read Ukrainian children. While working with the works to teach the children to watch the language works, especially for comparisons, comparisons, metaphors. The teacher on the basis of texts has the opportunity to work on enriching vocabulary of children learning to find the right words and figurative expressions. The most popular genre of children's books – fairy tale. The text of the tales is an excellent material for the formation of skills of coherent speech. Given the above definitely, the actual problem we consider the study of language features of modern literary fairy tales for children, which for the first time are objects of linguistic analysis. Children's literature is extremely rich on the trail. In the genre of tales of the trail contribute to greater accessibility of the text, highlight and streamline the presentation, reinforce its credibility. Following folk tradition, modern writers among all the tropes rather than comparison. Therefore the

© Рибалка Я. І., 2016

article is devoted to the analysis of literary comparison as a source of verbal expression in contemporary children's literature, peculiarities of functioning, classification comparisons on the structure, origin and purpose. Comparison as one of the expressive means of artistic creativity modern storytellers are divided into simple and detailed. The prospect of work due to the need for further expansion of the aspects of the study of children's literature in Ukraine over the last 15 years.

Key words: children's literature, lexical expression, trails, metaphorical group, comparison of simple and detailed, common and individual-author.

XXI ст. набуло означення 'космічне': космічні швидкості, космічні технології, космічні проблеми, космічні діти... Діти XXI ст. – це справді такі собі 'вундеркінди', які майже з немовлят уже володіють комп'ютером. А в ранньому шкільному віці вже мають мобільні телефони, упорядковано користуються технічними пристроями. І це вже не розкіш, а потреба урбанізовано-технічного світу. Тож улюбленими іграми дітей нового покоління є не народні ігри «Піжмурки-схованки», «Панас», «Зелений шум», «Місточок» тощо, а електронні, сюжети яких будують переважно на жорстокості, бездушності, агресивних, егоїстичних вчинках. Саме тому розумні та досвідчені батьки одним з найкращих джерел розвитку дитини й досі обирають дитячу літературу, адже її слово для дітей стоїть з відкритим забором перед непростим часом нинішнього століття. І це слово лагідне й красиве, де майже кожен твір закінчується перемогою добра.

Попри важливість питання, на жаль, маємо констатувати, що на сьогодні в Україні видано замало добірної, якісної, високохудожньої українськомовної літератури для дітей, звідси – у науці недостатньо досліджень дитячої літератури. Водночас ця тема потребує докладного розроблення. З огляду на викладене беззаперечно актуальною проблемою вважаємо вивчення мовних особливостей сучасних літературних казок для дітей, що вперше є об'єктами лінгвістичного аналізу.

Дитяча література надзвичайно багата на тропи. У жанрі казки вони сприяють більшій дохідливості тексту, увиразнюють і впорядковують виклад, посилюють його переконливість, забезпечують упливовість матеріалу, даючи оцінку. Утім, основна функція тропів у мові художніх творів – зображальна, естетична. М. Коцюбинська з цього приводу зауважує: «Буває

образність, так би мовити, більш внутрішня (в тропях) і зовнішня, створена безобразними словами» [2, с. 21]. Письменник за допомогою безобразних слів може малювати точні, пластичні, виразні та відчутні образи. Це залежить від індивідуальних творчих уподобань автора, від його стилю. Тропи, наголошує М. Коцюбинська, особливо сконцентровано виявляють характер образного мислення. І справа не в кількості тропів – а в їх якості. Відомо, що у тропях знаходить своє відбиття не лише індивідуальність письменника, а й дух епохи, характер народу. Троп – це не та форма, у яку виливається готова поетична думка, а та, у якій вона народжується. Письменник не придумує словесних образів, а мислить ними [2, с. 21].

Наслідуючи народну традицію, сучасні літератори серед усіх тропів, за нашими спостереженнями, надають перевагу порівнянням. І це, на нашу думку, не дивно, адже порівняння – це троп, побудований на зіставленні двох явищ, предметів, фактів для пояснення одного з них за допомогою іншого. Такий спосіб пізнання дійсності як зіставлення цілком доступний для дітей будь-якого віку. Стилистична роль порівнянь, що полягає у виділенні якоїсь особливості предмета чи явища, що постає дуже яскраво в того предмета, з яким порівнюється це явище, цілком відповідає меті письменника подати матеріал ‘гарно’ й естетично. Отже, статтю присвячено аналізу художнього порівняння як джерела мовної експресії в сучасній дитячій літературі, особливостям функціонування, класифікації порівнянь за структурою, походженням і призначенням.

Поняття ‘порівняння’ в загальному плані надзвичайно розлоге. «У широкому розумінні якийсь порівняння лежить в основі майже всіх тропів, особливо метафоричної групи», – стверджує М. Коцюбинська [2, с. 38]. Уживають цей термін також і в локальному значенні для позначення одного з видів тропів.

У казках порівнюватися може все – живе й неживе, фізичне й психічне, конкретне й абстрактне. Порівняння як один з експресивно-виражальних засобів художньої творчості сучасних казкарів можна поділити на прості та розгорнуті.

Прості, утворені за допомогою сполучників, диференціюють на загальновживані та індивідуально-авторські. Використовуючи загальновживані (чи постійні) порівняльні звороти зі сполучниками, сучасні казкарі продовжують традицію цього тропу в українській літературі, оскільки порівняння широко застосовували ще в усній народній творчості. З-посеред сполучників, які письменники вживають у цій категорії порівнянь, постають *як, ніби, мов, немов, наче, неначе*. Вони репрезентують неметафоричні порівняння, асоціації в яких є прямими та простими; вони не відходять далеко від явища й ґрунтуються на буквальних, прямих ознаках. Такі художні порівняння загальномовного (нерідко фольклорного) характеру конструюють на основі традиційних, колективних (об'єктивних) естетичних уподобань. У загальновживаних простих сполучникових порівняннях сучасних літературних казок здебільшого немає метафоричних переносних зв'язків, асоціації тут мають пряме, неметафоричне значення. Завдяки своїй переважно двочленній структурі ці тропи реалізують формально-смысловий характер. У дитячій літературі такі конструкції переважають над іншими. Напр.:

«Знову, знову дні гарячі. / Спека – як біля плити. / Загоріли ми добряче / До такої чорноти – / Ніби негри я і мама» (6, с. 88); *«Кораблі такі рухливі, / Мов птахи із казки. / День і ніч прасують хвилі / Здоровенні праски»* (12, с. 9); *«Наче віник, хвіст лисиці. / Коли сніг, лисиця має / З пантелику збить мисливця: / Миттю слід свій замітає»* (12, с. 11); *«Десть у небі шлях Чумацький / Осріблив ялинок ряд. / І на них враз заяскріло, / Мов намисто, сто гірлянд»* (11, с. 18); *«Кіт підскочив, мов ужалений»* (7, с. 46); *«Пензлики бігали по паперу, немов живі»* (7, с. 6); *«– Сиджу я, наче у полоні, а я тут серед дітлахів!»* (5, с. 18); *«Легкі, наче лебедячий пух, хмари поважно пливли в густій синяві неба»* (8, с. 12); *«...повільно просувався вперед і раптом підскочив, як пружина»* (8, с. 18); *«Злегка піднявши над водою крила, ніби вітрила, красень Пелікан поплив»* (8, с. 34); *«В ранковому тумані губляться обриси дерев, наче марево, зависають над землею їхні верхівки»* (8, с. 38); *«Немов*

божевільний, він став літати навколо бандитів, надійно і щільно обмотуючи їх» (3, с. 64); «...з кумедним вороненятком на плечі, яка, немов цирковий канатоходець, йшла по зірковому промінчику» (3, с. 76); «... коли за нами гнався уламок Чорного Карлика й наша ракета ввійшла в атмосферу Землі, він спалахнув, наче смолоскип, став горіти» (4, с. 31); «Через бокові ілюмінатори апарата вони бачили Міль, яка, немов очманіла, пурхала навколо акваріума» (4, с. 37); «Відважних дослідників кидало всередині батискафа, наче горошини в дитячій брязкітці» (4, с. 43); «Дужий удар його широкого, як лопата, хвоста» (4, с. 45); «Усі принишли і, мов зачаровані, витріщилися на замутно-чорний кристал» (4, с. 84); «Величезні хвилі кидали й вертіли батискаф, мовби піщинку» (4, с. 86); «А чого ти до мене причепився, наче реп'ях?!» (8, с. 31); «І відразу ж наші герої, мовби за велінням чарівної палички, набули свого первозданного вигляду» (4, с. 89).

Такі художні порівняння мають прозору логіко-семантичну основу, сприймаються без особливого інтелектуального напруження і є помірно експресивними.

До простих уналежнюємо й безсполучникові порівняння, що творяться за допомогою предиката: *подібний, нагадує, схожий, скидається*. Наприклад: «Оце так шия у жирафа! Довша від вежі телеграфу» (12, с. 7); «Чіп ворухнув вухами, схожими на блакитні лопухи» (7, с. 7); «А ще – з двома маленькими ріжками, схожими на рогачики» (7, с. 30). Таких порівнянь у сучасній дитячій літературі фіксуємо відносно мало.

Характерною ознакою естетизації мови літературної казки постають індивідуально-авторські сполучникові прості порівняння, що мають складну логіко-семантичну основу, а тому потребують асоціативної розумової активізації суб'єкта. Це, з одного боку, ускладнює сприймання дитиною контексту, стилістична роль якого «як естетично впорядкованого мовлення визначається тим, що в ньому слово, будучи виразником інформації про роботу естетичної свідомості автора, здобуває нові емоційно-оцінні відтінки, з чисто лінгвістичної (первісно-понятійної) сутності перетворюється на художньо-образну

сутність» [3, с. 220], а з іншого боку, допомагає «нормативно організуватися в особливу естетичну структуру» [3, с. 220], водночас виховуючи й розширюючи межі пізнання дитини.

Компаративною зв'язкою в порівняннях такої категорії постають сполучники *мов, як, наче, неначе* тощо, пор.: «*Розігрів Кирило змія, **наче в горні коваля***» (1, с. 8); «*В зоопарку навич – **ніби справжній панич***» (1, с. 16); «*Ходить Петрик по подвір'ю, **наче в зоопарку***» (10, с. 3); «*Він сьогодні їде в поле, **ніби справжній комбайнер***» (10, с. 11); «*...почувся зовсім поруч ніжний-ніжний, **мов тонке срібло, голос рожевої Квітки***» (7, с. 4); «*– Шикуйсь! – **наче полководець, скомандував Дід Мороз***» (4, с. 6); «*Чого це ти стоїш, **наче стовп серед степу***» (8, с. 25); «*Зошит є і в Поросятка, / Та немає там порядку: / Плями масляні і клякси – / Розтеклись, **як сльози в плакси**. / Цифри й букви всі криві / І танцюють, **як живі***» (5, с. 39); «*На люстрі, **мовби на канаті, / Вдалось качатись вовчєняті***» (5, с. 16); «*І вареники малі / Застрибали, **мов кролі!***» (5, с. 25).

Схожі індивідуально-авторські сполучникові прості порівняння набувають у казках гіперсемантизації, оскільки їхня експресивність є високою через власне метафоричне значення та потужну образність, забарвлену й генетично первинним значенням, і новим контекстуальним виявом: «*Та **жирафи ходять, мов балерини!***» (7, с. 17); «*...Вирушили, **немов ангели, гуляти хмарами?***» (4, с. 63).

Серед простих порівнянь фіксуємо як прямі (позитивні), так і заперечувальні (заперечні, зворотні). Прямі: «*Як дрібненько вони розсіюють воду своїм хоботом! **Наче з найменшої поливалки***» (7, с. 2); «*А на біленькій, **як пух, хмарині пливе лялька Катя і сміється***» (7, с. 34); «*Упіймався, **як миша в мишоловку***» (7, с. 36); «*Спить, **як байбак***» (7, с. 20). Таких у сучасній дитячій літературі переважна більшість.

Заперечувальні порівняння побудовані не на зіставленні, а на протиставленні предметів або явищ: «*Ще на нім новий жупан – **ну не кіт, а справжній пан!***» (6, с. 11); «*– **Це не батискаф, а ліфт якийсь. То вниз, то вгору***» (4, с. 46).

Не менш значущими й функціонально навантаженими

постають у дитячій літературі розгорнуті порівняння, за допомогою яких автор зіставляє певні явища чи поняття, розкриває низку ознак одного або навіть групи предметів, дає цілу картину, всебічно змальовує предмет: *«Прилетіли дві синиці, / Щоб подзьобати суниці. / А вони – як вата, білі: / Поки ще не спілі»* (12, с. 12); *«– Мамо! Де ж подівся одяг, наче виніс його протяг?»* (5, с. 8); *«Після закінчення розмови Фломастер помовчав десь хвилину, немовби перетравлюючи одержану інформацію»* (3, с. 18); *«Юлька, Олівець і Чарівні Фарби так постаралися, що здавалося, немов зірковий промінець переливається всіма кольорами райдуги»* (3, с. 76); *«Слоник спав так міцно, начебто випив напередодні відро снадібного»* (4, с. 38); *«...Бульконіра немов ударило електрострумом»* (4, с. 65); *«Вампір, учепившись лапами в клубок, летів із такою швидкістю, наче його вжалила оса»* (4, с. 72); *«Невдовзі він опинився мовби всередині кокона й уже не міг поворушити ні крилами, ні лапами»* (4, с. 73); *«Байбаки не птахи, літати не вміють. І не перекотиполе, котрі, як легкі прозорі кульки, гнані вітром, стрибають степом»* (8, с. 26); *«Та Гагагав тут і сам почав смикатися, вовтузитися, підстрибувати, немовби його лоскотали, і втратив управління ракетою»* (4, с. 12); *«Гагагав з'явився з такою самовдоволеною посмішкою, наче він щойно встановив світовий рекорд із розігрувань»* (4, с. 70); *«Він сидів на Бульконировому троні, зачаровано дивлячись на те, як розмотується клубок, немовби це був телевізор, по якому транслювався фільм про його життя»* (4, с. 71).

Такі порівняння будують зазвичай на єдиному, проте ключовому зіставленні, завдяки деталізації якого утворюють поширене уподібнення, створюють цілу картину, сцену. Ознайомлення дітей з такими прикладами вчить мислити асоціативно, відшуковувати для донесення своєї думки свіжі, незатерті образи та порівняння.

Особливою стилістичною виразністю й естетичною вартістю відзначаються речення з ампліфікацією: *«Його пухкі щоки роздувалися, як вітрила, ніс морщився, губи сіпалися»* (4, с. 23); *«Курчатко було просто чарівне: гарненьке, чорненьке,*

пухнасте, м'якеньке, немов оксамитове» (2, с. 10); *«Очі у них горіли, мов жаринки, а білі зуби були гострі, як вістря ножа»* (9, с. 4); *«Такий зчинили галас на весь ліс, мовби всіх запрошували на суд і розправу»* (8, с. 10). Ампліфікують звичайно, нагромаджуючи в обмеженому контексті, однотипні мовні одиниці, або ж слова, що виражають синонімічні поняття, або ж слова однієї частини мови. Кожна із цих одиниць має самостійне значення, а всі разом, функціонуючи у взаємодії, вони підкреслюють, експресивно посилюють висловлену думку, забезпечуючи належний художній ефект.

На нашу думку, художнє мовлення сучасних письменників ненав'язливо показує у своїх творах дітям загальнолюдські цінності й високу мораль не у вигляді нудних і сухих повчань та наказів, які надто часто викликають у дітей природне прагнення чинити навпаки, а в такій словесно-емоційній формі, яка невимушено підводить дітей до самостійного висновку: чому саме потрібно поводитись гарно, чому лише позитивні вчинки приводять до справжньої радості й задоволення.

Саме твори дитячої художньої літератури вчать дитину мислити, розширювати кругозір. Дитину цікавить результат дії героїв твору і зазвичай хвилює власна причетність до подій.

У процесі дослідження з'ясовано, що сучасним дитячим творам властива виразна тропіка, інші не менш експресивні художні засоби. Тож у перспективі є потреба подальшого розширення аспектів дослідження дитячої літератури в Україні за останні 15 років. Адже ще грецький філософ Платон писав: *«Ніхто не стає гарною людиною випадково»* [1, с. 185]. Гарну людину потрібно виховувати. Основою ж доброго виховання є гарне художнє слово.

Бібліографічні посилання

1. **Афоризми** : велика книга мудрості / упорядн. О. О. Мінько. – К. : KM Publishing, 2012. – 768 с.
2. **Коцюбинська М.** Образне слово в літературному творі / М. Коцюбинська. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 188 с.
3. **Чабаненко В.** Основи мовної експресії / В. Чабаненко. – К. :

Вища шк., 1984. – 167 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Андрусяк І.** М'яке і пухнасте : поезія / І. Андрусяк. – К. : Грані-Т, 2010. – 72 с.
2. **Андрусяк І.** Три дні казки / І. Андрусяк, В. Запорожець, М. Гриценко. – К. : Грані-Т, 2008. – 96 с.
3. **Герланець В. І.** Дивовижні пригоди Каркуші та Олівця / В. І. Герланець. – Харків : Ранок, 2004. – 79 с.
4. **Герланець В. І.** Неймовірні пригоди Ведмедика, Гагагава й Молі / В. І. Герланець. – Харків : Ранок, 2001. – 95 с.
5. **Гордієнко С. А.** Секрети поведінки в школі : для вихованих маляток та вихованих звірят. Вірші / С. А. Гордієнко. – Харків : Торнадо, 2008. – 48 с.
6. **Дитяча** література. Твори українських письменників II половини ХХ – початку ХХІ століть / упорядн. Н. І. Богданець-Білоускаленко. – К. : ВД «Слово», 2011. – 480 с.
7. **Пономаренко М.** Пригоди Чіпа та його друзів : казки для малят / М. Пономаренко. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 48 с.
8. **Прокопенко І. М.** Колискова для Лилика : правдиві історії про рідкісних тварин / І. М. Прокопенко. – Дніпропетровськ : Овсянніков, 2003. – 44 с.
9. **Савченко О. І.** Пригоди мурашки-еміграшки / О. І. Савченко. – Львів : Аверс, 2000. – 13 с.
10. **Сокол А. В.** Петрикові канікули / А. В. Сокол. – Чернігів : Деснянська правда, 2006. – 16 с.
11. **Цельняк І.** Дарунок Святого Миколая. Вірші для дітей / І. Цельняк. – Львів : Край, 2006. – 24 с.
12. **Юречко В. І.** Чомучка : цікаві запитання і веселі відповіді. Вірші для малят 4–7 років / В. І. Юречко. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2005. – 16 с.

КОНОТАТИВНИЙ КОМПОНЕНТ У СТРУКТУРІ ЗНАЧЕНЬ КОНТЕКСТНИХ СИНОНІМІВ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ ЖІНОЧОЇ ПРОЗИ)

У статті досліджено конотації в структурі значень контекстних синонімів, дібраних з текстів сучасної жіночої прози, визначено емотивні, оцінні, експресивні відтінки конотативного компонента ситуативно близьких за значенням слів, описано гендерні й національно-культурні конотативи, наявні в сучасній жіночій прозі.

Ключові слова: контекстний синонім, конотація, конотативний компонент, емотивність, оцінність, експресивність, конотатема.

В статье исследуются коннотации в структуре значений контекстуальных синонимов, выбранных из текстов современной женской прозы, определяются эмотивные, оценочные, экспрессивные оттенки коннотативного компонента ситуативно близких по значению слов, описаны гендерные и национально-культурные коннотативы, имеющиеся в современной женской прозе.

Ключевые слова: контекстуальный синоним, коннотация, коннотативный компонент, эмотивность, оценочность, экспрессивность, коннотатема.

In the article the connotation component of the contextual synonyms in the modern feminism prose is investigated, the emotional, the evaluation and the expressive senses of their structure are determined, the functional features of the contextual synonyms in the artistic literary text are described.

Synonym is the special linguistic phenomenon that constantly is in sign of linguists. Present linguistic science interests on what reason of the words became synonyms, that preceded it and as a certain subject of broad casting will behave to such rapprochement.

In the article put an aim to describe the connotation component of of their structure of context synonyms, extraordinarily originally used in modern women prose.

The choice of the problem is predefined, firstly, that context synonyms is not described fully in the terms of the communicative linguistic, secondly, synonyms come forward as mighty means of the reflection women's manner of the letter, when semantically, stylistically, emotionally treat in broad casting, in artistically-literary work, they are the transmitters of mine-out and envisaged functional values.

© Семак Л. А., 2016

Thus, the establishment of the closeness of the values of the words in the context of the artistically-literary text of the modern women prose from the point of view of the linguistic pragmatic is interesting and effective, because fully removes both individual experience of author and handwriting of whole literary flow, accordingly, manner of perception of the world and mastery of the image of the artistic realities of sender. Research of modern woman prose in terms of the communicative linguistic remains actual and open, in fact needs the detailed comments of considerably anymore amount context the synonyms units originally used by the authors of the modern prose.

Key words: the contextual synonym, the connotation, the connotation component, the emotional, the evaluation, the expressive, the connotatyme.

Синонімія як мовний і мовленнєвий феномен відбиває виражальні потенції лінгвальної системи. Універсальність явища близькозначності, що відбиває діалектичну взаємодію семантичної тотожності й відмінності засвідчує, з одного боку, системні зв'язки лексичних одиниць, а з іншого, дає змогу повніше усвідомити семантичний обсяг мовних знаків. Схожість значень контекстних синонімів традиційно описують у межах семантики. Якраз семантика утвердила надійне підґрунтя й серйозну протекцію для сучасних і майбутніх лінгвістичних досліджень явища мовленнєвої синонімії. У руслі лінгвістичної семантики контекстну синонімію вивчали й досліджують нині Ю. Апресян [1], В. Басок [2], Г. Горох [7], Л. Лисиченко [10], О. Новікова [12], В. Павлов [14], О. Тараненко [16], В. Черняк [18] та ін.

Як відомо, синонімія – це лексико-семантичне явище, що ґрунтується на близькості значень слів [16, с. 71]. Звернення до критерію близькості значень сьогодні спирається на сприйняття лексичного значення як складної багатокомпонентної структури семантики слова, що описують за допомогою компонентного аналізу. Така структура лексичного значення представляє ієрархічно впорядковану конфігурацію сем, що співвідносяться з аспектами її денотативного, сигніфікативного, конотативного і прагматичного значень. Сучасне антропоцентричне мовознавство, отже, визначає нові аспекти дослідження семантики слова, висуває модерні комунікативно-прагматичні претензії до вивчення близьких за значенням слів: зокрема, синоніми аналізують як активно вживаний засіб вербалізації

концептів, як важливий інструмент комунікації, репрезентант етнокультурних й емоційно-оцінно-експресивних характеристик мовця. Інакше кажучи, сучасну лінгвістику вже не задовольняє встановлення тотожності / близькості предметно-поняттєвого співвіднесення синонімів, модерну науку про мову цікавить індивідуальний характер семантики синонімів, їхня комунікативна інтенційність, контекстно-ситуативна зумовлюваність, що постали як здатність індивіда оцінювати й переживати схожість у процесі пізнавальної діяльності.

Саме цим пояснено вибір проблеми для нашого дослідження. У статті ставимо за мету описати конотативний аспект значення контекстних синонімів, надзвичайно своєрідно й оригінально використаних у сучасній жіночій прозі.

Синоніми реалізують найбільший конотативний потенціал у текстах художнього стилю. Художній текст надає широкий простір для функціонування синонімів, удосконалює їхні семантико-стилістичні, конотативні можливості, розширює потенції вживання в мовленні. Якісні й оригінальні контекстні синоніми наявні й у сучасній жіночій прозі.

Сьогодні українська жіноча проза – це передусім творчість Люко Дашвар (1), Оксани Забужко (2), Ірени Карпи (3), Євгенії Кононенко (4), Марії Матіос (5), Ірени Роздобудько (6) та ін. Мистецькі дітища письменниць поєднують у собі жіночу суб'єктивність і світогляд особистості. Специфіка моделювання картин буття, що нерідко визначають за гендерною ознакою, зумовлює появу «інших», відмінних від використовуваних письменниками-чоловіками, засобів створення художньої реальності в жіночій прозі. Інакше використано й мовні засоби, зокрема, вони по-особливому зближуються значеннями слова.

Контекстні синоніми як мовні знаки і як результат вторинної номінації в художньо-літературному дискурсі сучасної жіночої прози є репрезентантами конотативної інформації. Комунікативно зорієнтована лінгвістика засвідчує трактування конотації як елементів смислу повідомлення (висловлення), що постають із взаємодії вихідних значень речень і слів з фоновими знаннями учасників спілкування під впливом контексту і ситуації

або додаткові до основного значення семантичні, стилістичні, емоційно-експресивні, національно-культурні тощо відтінки основного значення слова, фразеологізму, словосполучення, висловлення, тексту (дискурсу), які надають їм особливого, неповторного забарвлення в спілкуванні. Одиницею конотативної інформації як засобу вияву оцінності є конотатема [3, с. 214], що є одиницею суб'єктивного змісту слова, яке відбиває його експресивне значення, оцінне сприйняття мовцем довкружжя й ситуації мовлення. Така тристороння взаємодія продукує три групи конотатем: емоційну (емотивну), експресивну та оцінну.

Оцінка, емоція та експресія – це ті людські міркування й переживання, що спроможні передавати контекстні синоніми під час комунікації. На думку А. Вставського, у структурі конотації контекстних синонімів потрібно виділяти три елементи:

- 1) емотивність як спосіб вираження емоційного ставлення мовця до предмета повідомлення;
- 2) оцінність як спосіб вираження позитивного або негативного ставлення мовця до повідомлення;
- 3) експресивність як зазначення міри вияву тієї чи тієї ознаки [5].

Емотивні конотатами утворюють емотивний (емоційний) мікрокомпонент конотативного значення контекстних синонімів, оцінні – оцінний, експресивні формують експресивний.

Емотивний мікрокомпонент уналежнюємо до найпродуктивніших типів вираження конотативного компонента контекстних синонімів у художньо-літературному дискурсі сучасної жіночої прози, оскільки емоції є однією з форм відбиття й пізнання об'єктивної реальності, виражають почуття, ставлення людини до подій і явищ навколишнього світу.

В. Телія зазначає: «Емоційність – це компонент, що співвідноситься з висловленням почуттів, настрою, суб'єктивного ставлення» [17, с. 142]. Емотивний елемент, через який зближуються значення слів у контексті, наявний, наприклад, у ситуативно синонімічній парі *брудний – тяжкий*. У реченні *Що вдієш, ну не вміють вони (чоловіки) ні родить, ні хоронить, ці найтяжчі й найбрудніші життєві роботи призначено жінкам*

(2, с. 301) виділені слова синонімізуються через емоційний мікрокомпонент 'моральний осуд', адже те, що несе в собі страждання, труднощі, знегоди, є неприємним і неприйнятним для людини, тому викликає огиду й мерзенність.

Сучасні лінгвісти визначають різні класи емоцій. А. Кунін поділяє їх на два види: позитивні (відтворюються через меліоративні конотативи) та негативні (репродукуються через пейоративні мікрокомпоненти) [9, с. 205]. Зокрема, через позитивні емоційні елементи, що ситуативно з'являються в значенні слів, синонімізуються в контексті слова *цікавий* – *креативний*, *побожно* – *благоговійно*, а через негативні – *покинутість* – *непотрібність*, *сумно* – *самотньо*: *Кожен раз, коли Редька чула слово «роботка», навряд чи мала на увазі цікава, креативна, добре оплачувана посада з перспективою закордонних поїздок і подальшого розвитку* (3, с. 32); *Так сплять упевнені в собі люди. Дивлюся на нього майже побожно і благоговійно, чуючи, як хвиля ніжності вихлюпується з мене* (5, с. 206); *Редьці стало сумно й пронизливо-самотньо, як у дитинстві, коли вже всіх забрали з дитсадка, а ти сидиш під хижим поглядом нічної няньки* (3, с. 48); *Звідкілясь з-за рогу заскочило її дитяче відчуття покинутості, нікому-непотрібності, хоча, напевно, геть не так би мало бути в травматологічному відділенні* (3, с. 79).

Модерне мовознавство фіксує класифікації більшої кількості емоцій та їхніх відтінків. Н. Лук'янова виділяє десять типів емоцій, що можуть бути представлені в мовному знакові [11, с. 134]. Така класифікація ґрунтується на уточненні мікрокомпонентів, що передають емоції, – емосем – мінімальних одиниць вираження емотивного значення.

Спираючись на думку Н. Лук'янової, визначаємо десять емоцій, що можуть передавати слова, ситуативно синонімізуючись через такий емотивний елемент у художньо-літературному дискурсі сучасної жіночої прози [11, с. 136]:

1) пестливість (приємне відчуття, ніжність, любов до кого, чого-небудь): *Даремно вона не уявляла їхнього пригортання і пестоців* (5, с. 37), *Притомлене сонце встає з його очей – і ми*

цілуємося ніжно, без пристрасті, лише з безберегою **ласкавістю і теплом** (5, с. 13);

2) жартівливе ставлення (жартівливе ставлення мовця до кого-, чого-небудь, тобто те, що кажуть або роблять заради розваги, веселощів). Наприклад: *Я завжди ставилася з іронічним жалем до тих, хто живе у просторі перезрілої мелодрами, безпорадно хапаючи **вичахле, зужите** кохання за хвіст, істерично тягнути його туди, куди воно не хоче* (4, с. 28);

3) іронія (прихована насмішка, вибухова сила якої замаскована серйозною мовною формою): *Непроглядна передбачуваність того, що має бути завтра і післязавтра, через рік і завжди давала відчуття **затхлості і всеоднаковості*** (5, с. 61);

4) несхвалення (осуд, негативна оцінка). Наприклад: *Ці руки могли хіба що відбирати останню краплю життя і запечатувати собою **нудне й одноманітне** земне тривання* (5, с. 98);

5) негожість, ганебність (найвища міра несхвалення з огляду на соціальні норми): *Терпіти не можу арт-хаусне кіно. Воно **нудне, затягнуте і випендрюжане*** (3, с. 72);

6) нехтування (зарозуміле, позбавлене уваги й поваги ставлення до кого-, чого-небудь). Наприклад: *Отже, ви весь час ловите на собі **неприховані голодні** погляди жінок-кар'єристок? — камера фіксує її іронічну посмішку і піт на лисині товстуна* (4, с. 80);

7) презирство (почуття повної зневаги, крайньої неповаги до кого-, чого-небудь): *Мабуть, тому що Німеччина асоціювалася у неї з ковбасою і булочками, а похресник тата — це ж таки її хресний брат, а брати завжди якісь трохи **недолугі й пригальмовані**, народжені для того, щоби за них було соромно перед подругами* (3, с. 208);

8) зневага (навмисне приниження чийсь-небудь гідності): *Редька із сумішшю завороження й огиди ковзала поглядом по відрізаних капловухих головах, аж тут раптом, просто з-під ятки з розкладеними на ній тельбухами випірнула **стара, чорна, зморщена** бабця з целофановим пакетом у руках* (3, с. 211);

9) грубість (образа, грубе ставлення мовця до позначуваного суб'єкта): *Зрештою, в напівсутінках (повне світло тут вмикали, лише коли прибирали вдосвіта, та й то було так страшно, що прибирання скорочували до явно не стереотипних німецьких стандартів) всіх цих **подертих, попалених, погризених** диванів, надщерблених попільниць і побитих кулаками й головами столів особливо ніхто не роздивлявся* (3, с. 102);

10) лайливість (осуд і загуда, невдоволення через вживання лайливого слова, щоможе бути представлене одним або обома синонімами-лайками із ситуативного ряду. Наприклад: *... в гори ходила хіба що в Карпати чи в Крим – протоптаними стежками і з друзями – та й то вмудрялася десь **завтикати, заблукати** й дертися з переляку через чагарі, поки ніч не зовсім впала – це явно завдання стрьомнувате* (3, с. 211).

Емотивність як компонент конотації, що закріплює в семантиці інформацію про емоційне ставлення до предмета чи явища, є рушієм міркування людини про якість, характер, значення кого-, чого-небудь і через це тісно пов'язана з оцінюванням навколишньої дійсності, тобто оцінкою як складником конотативного компонента значення контекстних синонімів.

Специфіку вираження оцінного елемента значення досліджували вітчизняні й зарубіжні мовознавці, зокрема такі, як О. Вольф [4], Т. Космеда [8], І. Оніщенко [13], М. Ретунська [15] та ін. На думку І. Оніщенко, оцінка – це функційно-семантична категорія, що спирається у своїй семантиці на аксіологічну константу, являє собою сукупність різнорівневих мовних одиниць з оцінним значенням, які виражають позитивне чи негативне ставлення мовця до змісту мовлення, реалізуючи силу впливу, спрямовану на досягнення комунікативно-прагматичного завдання [13, с. 98]. Т. Космеда визначає оцінку як наслідок мовного вираження логіко-філософських оцінних суджень, що не може існувати у відриві від будь-якої іншої філософської категорії, оскільки є однією з найважливіших та універсальних філософських категорій, без яких людині неможливо виробити правильну орієнтацію у світі, в суспільстві [8, с. 18].

Так чи інакше всі науковці сходяться на тому, що оцінне ставлення до реальної дійсності є унікальним і суб'єктивним способом світосприйняття. Оцінний елемент конотативного компонента значення контекстних синонімів формується у структурі семантики залежно від комунікативних умов та являє собою схвальну або несхвальну вербальну оцінку. Оцінка є наслідком ситуативної актуалізації оцінних конотатів у структурі значення контекстних синонімів, тому тут співвіднесення за шкалою 'добре – погано' ґрунтується не на загальнологічних критеріях, а на тих емоціях, що називає позначуваний предмет, процес або явище. Зокрема, у реченні *Тепер мені навіть здалося, що упізнала цю **огидну, тлусту, невиразну** пику* (6, с. 185) слово *огидний*, що має в закріпленому словнику значенні постійний мікрокомпонент 'поганий', синонімізується з лексемою *тлустий* 'гладкий, огрядний, опасистий (про людей)' [6, с. 1502] – *невиразний* 'який не відбиває внутрішніх якостей, переживань людини' [6, с. 974], у такий спосіб надаючи їм контекстно негативної суб'єктивної оцінки.

Оцінний компонент у структурі ситуативних синонімів містить конкретну оцінку за такими ознаками:

1) зовнішністю: *А в Редьки справи йшли десь так, як у сальцисона, що полежав на кухні без холодильника: на коні її розтрушувало навсібіч, на карате з неї сміялися інші діти через її **огрядність і повільність**, стріляла вона сяк-так, і тільки одного разу влучила в десятку, коли уявила замість мішені розмальовану зелено-голубими тіннями вчительку математики* (3, с. 38), *Ти ж лікарка. І добре знаєш, який **страшний і неестетичний** вигляд мають ті, хто накладає на себе руки* (5, с. 206);

2) особливостями мовлення (мовними здібностями): *Таїна... глибока, як ніч, таїна веде опівнічними стежками двох заблудлих з радості і похмілля, і регоче з подиву і цікавості, бо вона не знала, що мова закоханої жінки може бути такою **бідною і скупю*** (5, с. 16), *Лежу непорушно, ущерть переповнена жаром, сита тобою, сонна, утішена – мало не зомліла, та радісна, радісна, як земля, яку пошкородили борони, і муркочу*

щось безтямне і нерозумне, і не соромлюся глупоти і безсилля (5, с. 13);

3) розумової діяльності: *Була би Редька нормальною, свідомою, таздівською дитиною з Івано-Франківської області, то так би її тут і бачили з її шенгеном* (3, с. 64);

4) характером: *Ти його любиш, розуміючи всю абсурдність і ненормальність своєї любові до нього, приймаючи такого, яким він є; жорстокого, безвідповідального...* (5, с. 18);

5) вмінням та навичками: *То був би акт справедливості у театральній галактиці, де стільки чоловіків грало жіночі ролі! Грало невиразно, односторонньо, безлико...* (1, с. 129).

На думку Н. Лук'янової, наявні два типи оцінності в семантичній структурі значення контекстних синонімів: раціональна (інтелектуальна) – оцінка навколишнього середовища (суб'єктів, предметів, явищ) та емоційна – оцінка, що постанала через людську психологію [11, с. 40].

Інтелектуальна заперечна оцінка наявна, наприклад, у ситуативно близьких словах *убогий* – *захаращений* – *неохайний*, а інтелектуальна схвальна в значеннях лексем *чистий* – *світлий* – *стерильний*, у яких зазначення характеру позначуваного предмета чи дії супроводжено співвіднесенням позначуваного об'єкта зі шкалою 'добре – погано': *Я вийшла, кинувши останній погляд на кухню, яка тепер здавалася досить вбогою, захаращеною і не дуже охайною* (6, с. 117); *Моя кухня була чиста, світла, стерильна, з гарними вбудованими меблями, з ламінованою підлогою і величезними вікнами, над якими тихо працював кондиціонер* (6, с. 117). Зумисно протиставляючи контекстні означальні синонімічні ряди, авторка оцінно протиставляє не лише кухні жінок, а й їхнє життя, світобачення і світосприйняття.

Естетична (психологічна) оцінка зазвичай стає засобом актуалізації в семантичному змісті контекстних синонімів національної та гендерної конотативності. Ситуативні синоніми мають високий ступінь абстракції, зосереджують саме той суб'єктивний обсяг, що дає змогу суб'єктові варіювати референтне віднесення знака залежно від поглядів мовця, його

смаку, його звичаїв, світогляду, інтересів і тощо. На референтне віднесення оцінного знака впливають професійні, національні, соціальні, гендерні та інші чинники. Що добре для однієї епохи, за одних умов, є поганим за інших; що добре для національної свідомості одного народу, те погане для іншого; що за певних обставин схвалює жінка, може заперечувати чоловік. Через це контекстна синонімізація слів у жіночому художньо-літературному дискурсі промовисто відбиває фемінну оцінку. Наприклад, оцінку чоловіка / жінки у фемінній свідомості можна простежити в промовистій і разючій ситуативній синонімізації та одночасному протиставленні маскулінного фемінному *великий – могутній / маленька – зіщулена: Безконечне мовчання тисне тишу – і раптом уривається беззвучним зітханням великого, могутнього чоловіка, що цілує коліна маленької зіщуленої жінки* (5, с. 132).

Дослідження гендерної конотативи у складі оцінного елемента контекстних синонімів засвідчує й збіги в маскулінно / фемінних стандартах, що радше пов'язується з особливостями етнічно-ментальної свідомості, а тому з актуалізацією національно-культурних конотатив.

Національно-культурні конотативи 'мужність', 'чесність', 'талановитість' засвідчують спільну позитивну оцінку якостей і характеристик особистостей: *Сам тільки Бог знає, про яких жінок таємно мріють чоловіки – чи вони також мріють про мужніх, непродажних, нестандартно обдарованих?* (5, с. 73). У схваленні такої особистості через позитивно-оцінну синонімізацію *мужній – непродажний – обдарований* відбита орієнтація українського народу на певні соціальні цінності, що служить не лише підґрунтям національно-культурної конотативи, а й сприяє образному та емоційно-оцінно-експресивному характеру подання інформації.

Контекстні синоніми, що несуть у собі національно-культурну конотативу, зберігають інтертекстуальний зв'язок з кодом етнокультури, тому сприяють у свідомості реципієнта поступу й відтворенню образної картини, зрозумілої лише визнавцю окремого соціуму, оскільки зазвичай спираються на

реалії, відомі певному народові. Історико-етнографічні відомості, матеріально-духовні цінності сучасного українського соціуму відбито в ситуативній синонімізації слів *ім'я* – *статус*, що зближуються значеннями в контексті через оцінний мікрокомпонент 'привілейований стан': – *Ти просто заздриш, – відрубувала Соня. І додавала трохи м'якше: – В цьому місті по-іншому й не можна. Ти маєш роботу, маєш ім'я, маєш статус. Його треба підтримувати* (3, с. 56).

Національно-культурні конотативи зазвичай постають як результат контекстної синонімізації слів, що означають:

1) характеристику людини та її стану: *Ми сплетені і зцементовані, пророслі одне крізь одного, мов квітка крізь камінь... охоплені вогнем і оточені льодом; приголублені Божою ласкою і Божим перстом у розтерзаному брехнею і кров'ю світі...* (5, с. 67);

2) поведінку людини: *Любові, коли приймаєш і виправдовуєш усе* (5, с. 18);

3) соціальний стан: *Ось і виправдовуй цього жеребця, цього огира!* (5, с. 22);

4) побут і його предмети: *Їх наплічники, ров'язані й розмотлошені, лежали на стелажі вздовж стіни. Що з них поцупили, а що лишили – справа лотереї* (3, с. 301);

5) звичаї, обряди: *Коли б ти була розумною і поводи́ла себе відповідно до свого статусу і віку, ти давно вийшла би в місто, посиділа в якомусь придорожньому кафе чи полежала на пляжі, чи купила б якоїсь смакоти і святкувала б сама з собою безсоромне, егоїстичне свято свободи* (5, с. 22);

6) повір'я, забобони, народну медицину: *Я картала себе, переконувала, видобувала з пам'яті застороги, мораль* (5, с. 20);

7) образи живої природи: *Довкіл Жінки у білому було тихо й безвітряно, але її волосся чомусь мінилося, як у манекенниці з обкладинки «Pari Match»* (5, с. 271).

Отже, гендерні й національно-культурні конотативи ситуативних синонімів у жіночому художньо-літературному дискурсі відбивають приховану оцінку, усвідомлювану адресантом і, як результат, адресатом мовлення відповідно до їх

культурно-ментальної компетенції, соціального статусу та статевої належності.

Поряд з емотивністю та оцінністю тісно переплітається експресивність. А. Вставський зауважує: «Якщо емотивність пов'язують з висловленням почуттів, настрою мовця, а оцінка відбиває етнокультурний розвиток суспільства, тобто є соціально зумовленою, то експресивність, поєднуючи оцінність й емотивність, сприяє створенню додаткового аспекту інформації якраз про міру і ступінь вияву ознаки» [5].

Контекстно синонімічний ряд *кружляти – линути – ширяти* можна представити як *кружляти* (рухатися навколо кого-, чого-небудь, описуючи кола [6, с. 492]) + 'експресивність' = (синонімізується) *линути* (пориватися, рватися до кого-, чого-небудь, кудись [6, с. 521]) + 'експресивність' = *ширяти* (стрімко пролітати, проноситися [6, с. 1609]): *Задержла голову в ясні небеса, спостерігала за чорними круками: кружляли-линули-ширляли у вишині, ганяли одне одного, співали-крукали* (1, с. 205). Значення кожного наступного синоніма в ситуативно синонімічному ряді, отже, доповнює мікрокомпонент 'експресивність', що передає більшу міру вияву ознаки, за рахунок якої слова й зблизилися семантикою в контексті.

Отже, контексні синоніми в сучасній жіночій прозі є фіксаторами й репрезентантами емотивної, оцінної та експресивної інформації, зосередженої в однойменно відповідних конотатах, що містяться в конотативному компоненті лексичного значення ситуативно синонімічних одиниць. Поступу та актуалізації такі конотативи зазнають за інтенційно-зумисних умов спілкування, заздалегідь вибудованих адресантами з особливою національно-культурною й гендерною належністю. Дослідження конотативного аспекту значення контекстних синонімів сучасної жіночої прози залишається актуальним і відкритим, адже потребує докладних коментарів значно більшої кількості ситуативно синонімічних одиниць, які оригінально використовують авторки сучасної прози.

Бібліографічні посилання

1. **Апресян Ю. Д.** Лексическая семантика (синонимические средства языка) / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 367 с.
2. **Басок В. А.** Контекстуальна синонімія : семантико-стилістичний та прагматичний аспекти (на матеріалі іменників сучасної німецької мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / В. А. Басок. – К., 2006. – 20 с.
3. **Бацевич Ф. С.** Вступ до лінгвістичної прагматики / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 304 с.
4. **Вольф Е. М.** Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Наука, 1985. – С. 37–38.
5. **Вставский А. Н.** Коннотативный компонент : проблемы интерпретации [Электронный ресурс] / А. Н. Вставский // Вестник Омского гос. пед. ун-та : электронный научный журнал. – Вып. 2006. – Режим доступа : <http://www.omsk.edu/article/vestnik-omgpu-29.pdf>.
6. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
7. **Горох Г. В.** Лексична синоніміка у творах Уласа Самчука (спроба семантико-функціонального аналізу) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / Г. В. Горох. – К., 1995. – 259 с.
8. **Космеда Т. А.** «Грамматика оцінки» як актуальна проблема сучасного мовознавства / Т. Космеда, О. Халіман // Лінгвістичні студії. – 2011. – Вип. 22. – С. 17–23.
9. **Кунин А. В.** Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. – Дубна : Феникс+, 2005. – 488 с.
10. **Лисиченко Л. А.** Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова / Л. А. Лисиченко. – Харків : Вища шк., 1977. – 113 с.
11. **Лукиянова Н. А.** Экспрессивная лексика разговорного употребления / Н. А. Лукьянова. – Новосибирск : Наука, 1986. – 230 с.
12. **Новікова О. О.** Функціонування та переклад деяких

- синонімічних форм дієслів часу / О. О. Новікова // Мовознавство. – 1974. – № 4. – С. 75–80.
13. **Онiщенко Н. А.** Лексична сполучуванiсть в синонімічному ряді / Н. А. Онiщенко, А. М. Суддя // Актуальні проблеми сучасної лінгвістики та методики навчання іноземних мов в дослідженнях студентів. – Харків : НТМТ, 2007. – Вип. 3. – С. 97–102.
 14. **Павлов В. В.** Контекстуальна синонімія як вид семантичної еквівалентності / В. В. Павлов // Мовознавство. – 1982. – № 4. – С. 62–65.
 15. **Ретунская М. С.** Английская аксиологическая лексика / М. С. Ретунская. – Н. Новгород : Изд-во ННГУ, 1996. – 272 с.
 16. **Тараненко О. О.** Полісемічний паралелізм і явище семантичної аналогії / О. О. Тараненко. – К. : Наук. думка, 1980. – 116 с.
 17. **Телия В. О.** Вторичная номинация и ее виды / В. О. Телия // Языковая номинация (виды наименований). – М. : Наука, 1977. – С. 129–221.
 18. **Черняк В. Д.** Синонимия в русском языке / В. Д. Черняк. – М. : ИЦ «Академия», 2010. – 128 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Дашвар Люко.** На запах м'яса / Люко Дашвар. – К. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. – 347 с.
2. **Забужко О.** Музей покинутих секретів : роман / О. Забужко. – К. : Факт, 2009. – 832 с.
3. **Карпа І.** Піца «Гімалаї» / І. Карпа. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2011. – 400 с.
4. **Кононенко Є.** Книгарня «ШОК» / Є. Кононенко. – Львів : Кальварія, 2009. – 128 с.
5. **Матіос М.** Чотири пори життя / М. Матіос. – Львів : «Піраміда». – 2009. – 293 с.
6. **Роздобудько І.** Якби / І. Роздобудько. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 256 с.

Рецензент: к. філол. н., доц. Голікова Н. С.

КУЛЬТУРА МОВИ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

УДК 811.161.2'373.612.2

В. В. Зайцева

ДЕЩО ПРО ВТОРИННУ НОМІНАЦІЮ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОМОВНОЇ ГАЗЕТИ)

Статтю присвячено актуальним проблемам вторинної номінації. На матеріалі сучасної українськомовної газети окреслено основні класи мовної номінації. Визначено місце метафори та метонімії у структурі вторинної номінації.

Ключові слова: вторинна номінація, класи номінацій, метафора, метонімія, мова газети.

Стаття посвящена актуальным проблемам вторичной номинации. На материале современной украинскоязычной газеты обозначены основные классы языковой номинации. Определено место метафоры и метонимии в структуре вторичной номинации.

Ключевые слова: вторичная номинация, классы номинаций, метафора, метонимия, язык газеты.

Linguistic theory of nomination has grown rapidly since the 30-40-ies of the 20th century. The phenomenon of nomination is complex and multidimensional, associated with a whole range of problems, in particular with the character of the very process of new names emergence, with the correlation of sign and referent, the choice of language for the particular concept expression, with various ways of naming existence etc. This concerns certain set units, words first of all.

The language nomination mechanism study requires a comprehensive investigation of this phenomenon content in all its linguistic forms, in particular as secondary nomination. These issues have always interested researchers and have not lost their relevance in contemporary linguistics.

The demand to study secondary nomination as a constructive element of newspaper journalism language style organization was understood by researchers in the late 60-ies of the 20th century, referring to this productive source in connection with lexical and stylistic semantics issues study. Media language study was clearly intensified in the 90-ies of the 20th century.

The relevance of the study is due to the fact that the secondary nomination communicative-stylistic parameters issue in the newspaper text has not been the

© **Зайцева В. В., 2016**

subject of monographic descriptions in Ukrainian linguistics till present. The given article aims to analyze the main classes of language nomination; to define the place of metaphor and metonymy in the structure of secondary nomination on the material of Ukrainian-language newspapers. The term nomination is considered by researchers as the semantic aspect of the word that is used in a particular language situation. In this interpretation, the term nomination is taken as the basis of the secondary nomination definition. Among various types of semantic derivation, i. e. the meaning expansion, meaning narrowing etc, metaphor and metonymy are the most productive ones being universal in their conceptual basis as ways of renaming, the difference between them is that metaphor is the realization of a new property as the result of analogy, and the name choice by analogy, and metonymy is removing a property from the reality already reflected in the language because of its adjacency to a property of a new referent and the choice of its name. The metonymy investigation as a discursive phenomenon, i.e. the metonymy nomination analysis as one of the text forming factors is promising. Therefore, an important direction in the metonymy study is the identification of textual metonymy nomination, which is directly related to the metaphorical one. Serving various syntactic functions, metaphor and metonymy nominations are in contrast to each other. Therefore, if the primary nomination, based on subject-sensual perception, is the generalization first of all of social experience and the creation of conceptual level of knowledge, the secondary one is the generalization of language experience as well.

Key words: secondary nomination, classes of nomination, metaphor, metonymy, newspaper language.

Огляд літератури з питань вивчення явищ номінації (праці Н. Арутюнової [1], О. Потебні [5], Д. Шмельова [13], О. Тараненка [8], В. Телії [9,10] та ін.) свідчить про те, що лінгвістична теорія номінації почала активно розвиватися з 30–40-х рр. ХХ століття.

Явище номінації – складне й багатопланове, пов’язане із цілим комплексом проблем, зокрема з характеристикою самого процесу виникнення нових найменувань, з визначенням співвідношення знака й позначуваного, вибором мовних засобів для вираження того чи того поняття, з наявністю різних способів називання тощо. Це стосується певних стійких одиниць, передусім слів.

Мовні процеси поповнення номінативних ресурсів, що постійно відбуваються з розвитком лексичної системи, пов’язані переважно з переосмисленням значень уже наявних у мові найменувань і з появою в них нових значень, формування яких

відбувається за рахунок вторинної номінації. Вивчення механізму мовної номінації потребує комплексного дослідження змісту цього явища в усіх його мовних впливах, зокрема як вторинної номінації. Ці питання завжди цікавили дослідників і не втратили своєї актуальності й у сучасному мовознавстві.

Потребу аналізу вторинної номінації як конструктивного елемента мовностилістичної організації газетної публіцистики дослідники усвідомили з кінця 60-х рр. XX ст., звертаючись до цього продуктивного джерела у зв'язку з вивченням проблем лексичної та стилістичної семантики. Помітно активізувалися дослідження мови засобів масової інформації в 90-х рр. XX ст.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що проблема комунікативно-стилістичних параметрів вторинної номінації в газетному тексті не була до сьогодні предметом докладного опису в українському мовознавстві. У пропонованій статті маємо на меті проаналізувати основні класи мовної номінації; на матеріалі українськомовної газети визначити місце метафори та метонімії у структурі вторинної номінації.

«Номінацію» (від лат. *nominatio* – найменування) потрактовують як «1) творення і надання назв (та інших мовних позначень) пізнаним і вицленуваним фрагментам дійсності, тобто встановлення позначувального й позначуваного між певною мовною одиницею і відповідно предметом (явищем, ознакою і т. ін.); 2) результат цього процесу, тобто сама назва; 3) називання як використання вже готових найменувань у процесі мовленнєвих актів» [11, с. 385] і, отже, як процес утворення мовних одиниць, що характеризуються номінативною функцією, тобто служать для називання й розподілу фрагментів дійсності та формування відповідних понять про них у формі слів, поєднань слів, фразеологізмів та речень [11 с. 336]. Мовна номінація – це одночасно процес найменування і його результат, у цьому разі елементи системи мови відбивають факти позалінгвальної дійсності.

Зазначене дає право тлумачити акт номінації як процес фіксації мовним знаком поняття – сигніфіката, що відтворює окреслені денотативні ознаки (властивості, якості, відношення)

предметів і процесів матеріальної й духовної сфери, завдяки чому мовні одиниці утворюють змістовні елементи вербальної комунікації.

Особливістю номінації є те, що матеріальне втілення наших знань про світ виражається не лише в словах і не просто в словах, а в словах, багато з яких (а потенційно всі) мають здатність передавати не одне, а кілька значень, тобто поперемінно поставати у властивості різних одиниць номінації [13, с. 5]. У мові виділяють чотири класи номінації:

1. Номінації, що відповідають нормам та усвідомлені в момент появи в мовленні як нові. Цей клас називають *нормальними номінаціями*. Як певна мовна норма, він охоплює найбільшу кількість нових номінативних одиниць і не потребує особливих уточнень та пояснень.

2. *Мутації*, тобто номінації, що характеризуються регулярністю, стандартністю, але з'являються в мові непомітно для носіїв. До них належать, наприклад, здебільшого регулярні метонімічні перенесення (прокуратура як «орган влади, установа» – «будинок цієї установи»), деякі види конверсії, усне запозичення в умовах білінгвізму в зонах контактування різних мов. Наприклад: *Вертинський у Києві* – прізвище автора називає його твори (ГУ, 2014); *Чого хоче опозиція* – політичне поняття вжито на позначення групи людей, які до нього входять (ГУ, 2016); *Найшла коса на Феміду* – ім'я міфологічного персонажа називає органи правосуддя (УМ, 2015); *Закон бумеранга* – назву предмета вжито на позначення дії, пов'язуваної із цим предметом («бумеранг» → «повернення») (УМ, 2015); *Чорний шоколад у Білому домі* – усталена назва, що позначає керівництво, уряд Сполучених Штатів Америки (УМ, 2015).

Серед схожих номінацій можна виділити й такі, які ще не стали загальнозрозумілими, загальноприйнятими в мові, однак перебувають на шляху переходу від новостворених до звичних. Наприклад: *На Банковій це заперечують* – назва вулиці постає замість назви установи, що знаходиться на цій вулиці (УМ, 2015).

Деякі номінації є загалом новоствореними й несуть на собі

великий заряд експресії, образності, своєрідної okazіональності. Наприклад: *Чорний шоколад у Білому домі* – назва продукту асоціюється з темношкірим американським Президентом Б. Обамою, кольороназва «чорний» обрана для контрасту з означенням «білий» в усталеному перифразі «Білий дім» (УМ, 2016). Саме цей клас номінацій і буде об'єктом нашої подальшої уваги, оскільки пов'язаний із притаманною інформаційному стилю експресією, усталеністю, штампованістю мовних засобів.

3. Номінації, що творять свідомо, але одночасно зі свідомим порушенням стандартів. Одиниці цього класу визначають як *штучні номінації*. До цієї групи належать поєднання усічених частин окремих слів, значна кількість випадків підміни однослівних найменувань фонетично близькими словами в арготичних підсистемах (*шпаргалка* – *шпора*, *фізкультура* – *фіз-ра* тощо). Умовно до таких номінацій, на нашу думку, можна віднести також розмовно-знижені, жаргонні найменування реалій, що не стали надбанням літературної мови, залишившись позанормативними. Наприклад: *Тільки такого «зеленого» нам сьогодні не вистачало!* – за кольором «зелений» визначено валютну одиницю – долар (УМ, 2016); *Московський стукач* – жаргонне слово називає людину, яка повідомляє інформацію про інших, перенесення відбувається за складною аналогією «стукати, повідомляючи про щось» → «повідомляти, давати інформацію» (ГУ, 2016).

4. *Патологічна номінація*. Цей клас об'єднує номінативні одиниці, що постали через «помилку», як наслідок різних перешкод поза- та внутрішньолінгвістичного характеру [4, с. 47–48]. Отже, номінація залежить від упорядкованої системи мови і є важливою частиною її системної організації.

Для опису системи номінативних засобів мови досить важливим є розрізнення первинної, вторинної та повторної номінації.

Первинна номінація – це акт надання імені предмету, що ще не має свого мовного вираження.

Вторинна номінація – це надання об'єкту ще однієї назви:

з іншою мотивованістю і з певною спеціальною метою (метонімічна або метафорична номінація, перифрази, евфемізми та ін.) або як трансформація попередньої назви об'єкта, напр.: *мінеральна вода* (назва у формі словосполучення) – *мінеральна* (субстантиват), *мінералка*, *мінвода*, *вода* [11, с. 386]. Вторинна номінація, тобто, є називанням новим іменем предмета, що вже має ім'я. Виникнення у предмета імені може бути викликане різними причинами, найбільш важливими з яких є, по-перше, момент експресії, та, по-друге, орієнтація на економію мовленнєвих засобів [4, с. 50].

Повторна номінація протилежна вторинній в аспекті референції. Якщо під час вторинної номінації об'єкт, який позначено новим мовним елементом, змінюється, то під час повторної номінації постійний денотат може мати кілька номінантів, що вже називалися раніше. Оскільки номінат уже названо, то повторна номінація в певних випадках не має ідентифікаційної функції, що й створює умови для варіювання повторних номінацій та вираження за їхньою допомогою різних експресивних відтінків. Тому під час повторної номінації беруть до уваги друге найменування того самого об'єкта в контексті [12, с. 228–229].

Тенденції природних властивостей мови щодо обмеження розширення її лексичного складу виявляються в застосуванні різних тропів, що базуються на логіко-психологічних закономірностях, які дають змогу узагальнювати, порівнювати й відтворювати в мовній формі властивості реальних об'єктів. В українській мові, наприклад, використовують алегорію, гіперболу, епітет, іронію, літоту, метафору, метонімічне перенесення, перифразу, синекдоху та деякі інші засоби.

Термін *номінація* дослідники трактують як семантичний аспект слова, що вживають у певній мовній ситуації. У такій інтерпретації термін *номінація* збігається з визначенням вторинної номінації, що беремо за основу.

Процес розвитку нових значень слів відбувається за стандартними, чітко розробленими в мові семантичними моделями. Серед різноманітних видів семантичної деривації,

тобто розширення значення, звуження значення тощо, найбільшою продуктивністю характеризуються метафора та метонімія. З погляду номінативної функції мови, її семантичного аспекту кожен з видів становить стійкий механізм утворення нових лексичних одиниць.

Метафоричні та метонімічні перенесення в контексті семасіологічного аналізу становлять основні типи полісемії. Це – базові компоненти у формуванні змісту вторинних найменувань, у процесі переусвідомлення попереднього значення слова.

Метонімічні зміни значень слів як універсальні, закономірні в різних мовах аналізував Л. Булаховський: «На асоціації за суміжністю (типи її дуже різноманітні) ґрунтуються різного роду перенесення значень, які підводяться під загальне поняття метонімії (грецьк. *metonymia* «перейменування»). Зазвичай метонімія являє собою заміну («згущення») певного найменування ознак, що співіснують у предметі й т. ін., окремими ознаками, які уявляються істотними чи показовими (яскравими): *читати Франка* (замість «твори Франка»); *зберегти вірність до гроба* (замість прямого виразу «...до смерті»); *призвичаїтись до чогось зі шкільної лави* («...з часу перебування у школі»); *втратити голову* («здатність міркувати»); *подати руку допомоги* і т. ін.» [3, с. 55].

Метафора й метонімія – це універсальні у своїй поняттєвій основі способи перейменування, відмінність між якими полягає в тому, що *метафора* – це усвідомлення нової властивості, яку одержано внаслідок аналогії, і вибір імені за аналогією, а *метонімія* – це вилучення будь-якої властивості з уже відбитої в мові дійсності на підставі її суміжності із властивістю нового позначуваного та вибір йому імені, що позначає у своїй семантиці цю суміжність [6, с.7]. Повного відмежування метафори й метонімії досягнути не вдається: вони контрадикторні.

Показово, що асоціації за схожістю (метафоричні) є порівняно міцними, а асоціації за суміжністю (метонімічні) відносно слабкими. Перспективним видається вивчення метонімії як дискурсивного феномена, тобто аналіз метонімічної номінації

як одного із чинників текстотворення. Дискурсивна метонімія на відміну від лексичної або лексикалізованої (тобто такої, що фіксують словники) реалізується лише в межах тексту й поза ним не існує [7, с. 9]. Метонімічна номінація як текстотвірний чинник репрезентована одиницями будь-якої складності. Наприклад: *Відшумлять свята, швидкоплинно проминуть канікули, і школа знову наповниться дитячими **голосами*** (Зоря, 2016); *Однак **область** ще й вельми спортивна і про це яскраво свідчать минулорічні здобутки наших земляків, які на найпрестижніших світових форумах вибороли **сімдесят чотири нагороди*** (Зоря, 2015); *«**Голос України**» виступив інформаційним партнером молодіжного фестивалю мистецтв «ЕКО – АРТ»* (ГУ, 2015).

Метонімічна номінація газетного тексту, що реалізується на рівні слова, пов'язана з еліпсисом. Еліптична за механізмом, метонімічна номінація має різну текстову природу. Еліптична метафорична номінація може бути чинником структурної організації тексту, що спрямований на зсув акцентів у певному семантичному просторі дискурсу. У таких випадках за окремим словом стоїть більш-менш розгорнутий фрагмент тексту, до якого це слово метонімічно відсилає.

Отже, важливим напрямом у дослідженні метонімії є виявлення текстової метонімічної номінації, яка безпосередньо пов'язана з метафоричною. Для метафоричної номінації природним є функціонування у сфері предиката. Із двох можливих для метафори функцій первинною є функція характеристики, а роль ідентифікації об'єктів – вторинною. Надаючи мовленню певної техніки номінації, метафора згасає, втрачаючи семантичну двоплановість. Обслуговуючи різні синтаксичні функції, метафорична та метонімічна номінації перебувають між собою у стосунку контрасту.

Вторинна номінація відбиває погляд на дійсність крізь уже вичленувані й зафіксовані в дискретних мовних формах «омовлені» поняття. Метафоричне й метонімічне переосмислення значення слова становить внутрішнє семантичне перетворення, нерідко ускладнене певними супровідними явищами. Висока продуктивність цих видів вторинної номінації багато в чому

зумовлена особливістю людського мислення, зокрема здатністю бачити схожість чи суміжність між елементами фізично сприйнятої дійсності, а також різними абстрактними поняттями в процесі пізнавальної діяльності.

Отже, якщо первинна номінація, ґрунтуючись на предметно-чуттєвому сприйманні, є узагальненням передусім суспільного досвіду та витворенням поняттєвого рівня пізнання, то вторинна постає узагальненням мовного досвіду.

Бібліографічні посилання

1. **Арутюнова Н. Д.** Номинация и текст / Н. Д. Арутюнова // Языковая номинация : виды наименований : сборник науч. трудов / отв. ред. Б. А. Серебренников, А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1977. – С. 304–357.
2. **Базарская Н. И.** Вторичная номинация в системе языковых знаков: (на материале перифраз англ. и рус. языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.15 «Общее языкознание» / Н. И. Базарская. – Саратов, 1988. – 16 с.
3. **Булаховський Л. А.** Нариси з загального мовознавства / Л. А. Булаховський. – К. : Рад. шк., 1955. – 307 с.
4. **Журавлёв А. Ф.** Технические возможности русского языка в области предметной номинации / А. Ф. Журавлёв // Способы номинации в современном русском языке: сборник науч. трудов. – М. : Наука, 1982. – С. 45–109.
5. **Потебня А. А.** Из записок по русской грамматике / Потебня А. А. – М. : Просвещение, 1968. – Т. 3. Об изменении значения и заменах существительного. – 551 с.
6. **Раевская О. В.** Метонимия в слове и тексте / О. В. Раевская // Филологические науки. – 2000. – № 4. – С. 49–55.
7. **Раевская О. В.** О некоторых типах дискурсивной метонимии / О. В. Раевская // Известия АН СССР. Серия литературы и языка – 1999. – Т. 58. – № 2. – С. 3–12.
8. **Тараненко А. А.** Языковая семантика в её динамических аспектах (Основные семантические процессы). – К. : Наук.

- думка, 1989. – 254 с.
9. **Телия В. Н.** Вторичная номинация и её виды // Языковая номинация: Виды наименований : сборник науч. трудов / ред. кол. Б. А. Серебренников (отв. ред.) и др. – М. : Наука, 1977. – С. 129–222.
 10. **Телия В. Н.** Номинация / В. Н. Телия // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 336–337.
 11. **Українська мова.** Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
 12. **Уфимцева А. А.** Лексическое значение. (Принцип семиологического описания лексики) / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1986. – 240 с.
 13. **Шмелев Д. Н.** Способы номинации в современном русском языке / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1982. – 286 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **«Голос України»** – газета Верховної Ради України, виходить з 1991 р. (ГУ).
2. **«Зоря»** – народна газета Дніпропетровщини, заснована 1917 р.
3. **«Україна молода»** – щоденна інформаційно-політична газета, заснована в 1991 р. (УМ).

**КУЛЬТУРА МОВИ:
КОРУПЦІЯ СЛОВА
В РЕКЛАМНОМУ БІЗНЕСІ**

У статті проаналізовано причини виникнення невдалих копірайтингових назв та переорієнтації їхніх функцій у процесі реальної рекламної практики.

Ключові слова: рекламний бізнес, копірайтингова назва, функція, рекламна практика, корупція слова.

В статье проанализированы причины возникновения неудачных копирайтинговых названий и переориентации их функций в процессе реальной рекламной практики.

Ключевые слова: рекламный бизнес, копирайтинговое название, функция, рекламная практика, коррупция слова.

In an article some reasons of beginning of unsuccessful advertising titles and reorientation of their functions in a process of real advertising practise are analized. The following reasons for similar negative refocusing of advertising names can be identified: 1. Selecting vivid lexical units, focusing on direct meaning of the word, being unaware of its semantics, ignoring background knowledge and connotations which are influential emotional components of its meaning. 2. Uncertainty of copywriter's intentions, unacceptance of his/her choice, unjustified modelling of real advertising situation. 3. Inappropriateness of business name which is advertised, as a consequence, a sounding name looks comic or turns into nonsense, misleads a client regarding the quality of goods. 4. Using words with negative connotations, slang lexical units: Some advertising agents distinguish so called «tough» names which, to their mind, attract the attention of consumers and do not shock him/her or, on the contrary, shock state leads to concentration of attention of a client on particular item. 5. Not taking into account language differences of the countries where a brand is sold which results in advertising not only a certain item, but also spelling mistakes which extrapolate on other spheres of customer service. 6. Unjustified usage of various proper names of particular institutions the work profile of which contrasts or gains features of oxymoron (through a name) in relation to selected lexical unit or induces allusions of well-educated readers. 7. Using a whelm of artistic and fiction works for creating advertising effect

Key words: advertising business, advertising title, function, advertising practise, word corruption.

© **Колеснікова І. А., 2016**

Сучасна реклама нерідко стає джерелом тиражування помилок різних рангів: інтелектуальних, мовних, етнокультурних тощо, хоч вибір одиниці найменування зазвичай не є спорадичним. Наявний відповідний алгоритм, за яким обирають ту чи ту лексему для номінації фірм, установ, закладів тощо. Серед домінантних ознак рекламної назви можна виділити такі:

- простота, зрозумілість;
- відсутність мовних клонів;
- нівелювання негативних асоціацій, алюзій негативного змісту;
- влучність, лаконічність;
- відсутність штучної зовнішньої привабливості, яскравості;
- відповідність продукту, векторові бізнесу, товар чи послугу якого рекламують;
- орієнтація на визначену цільову аудиторію та носіїв певної мови та культури [2, с. 2].

У реальній рекламній практиці слово як інструмент неймінгу нерідко використовують як формант, позбавлений будь-яких дискурсних ознак. Це призводить до порушення як канонів копірайтингу, так і норм літературної мови, оскільки неправомірний вибір найменування означає недотримання рекламістами Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 10 січня 2002 р., зокрема 6-ї статті «Підстави для відмови в наданні правової охорони» [1]. Відповідно до пункту другого цієї статті не реєструються назви, що є «оманливими або такими, що можуть ввести в оману щодо товару, послуги або особи, яка виробляє товар або надає послугу» [1], а також до пункту 5, за яким «не реєструються як знаки позначення такі, які відтворюють назви відомих в Україні творів науки, літератури і мистецтва та цитати і персонажі з них, твори мистецтва та їх фрагменти без згоди власників авторського права або їх правонаступників; прізвища, імена, псевдоніми та похідні від них, портрети і факсиміле відомих в Україні осіб без їх згоди» [1]. Схожі правопорушення віддзеркалюються в семантиці обраних лінгвальних знаків, викликають небажані асоціації, нерідко перетворюючи їх на каламбур. Унаслідок маємо зміну

вектора функції самого продукту копірайтингу з позитивного на негативний, оскільки замість заохочення споживачів до виконання певних дій некоректна рекламна назва виконує протилежне завдання.

Вибрати адекватну назву – велике мистецтво. За умови невдалого неймінгу або хибної тактики в доборі мовних знаків постає конфлікт між інтенціями рекламіста або рекламного агентства та рекламним продуктом, а подекуди – і втрата конкурентоспроможності фірми. Така ситуація демонструє низький загальнокультурний та лінгвальний рівні копірайтерів. Порушення канонів професійного етикету сприяє появі мовних помилок, що нівелює результати їхньої діяльності. У рекламі немає обмеженого інформаційного простору, ось чому зі словом потрібно поводитися обережно, враховуючи в цьому разі інтелект споживача й звертаючи особливу увагу на слова-пастки, до яких належать міфоніми, бібліїзми та інші оніми, що репрезентують людину.

Проаналізуємо причини появи схожої негативної переорієнтації рекламних назв:

1. Обрання яскравих лексем, орієнтація на пряме значення слова, незнання його семантики, ігнорування фонових знань та конотацій, що є впливовими емоційними складниками його значення. Рекламна назва передусім має впливати на емоції споживача, робити його лояльним до пропозицій бізнесу:

- *Діоніс* (перукарня), порівн. Діоніс, Вакх, Бахус – ‘бог родючості, покровитель виноробства та виноградарства’, який не має жодного стосунку до перукарської справи;

- *Даліла* (перукарня), порівн. у біблійній міфології – ‘кохана старовірського героя Самсона, сила якого була прихована в його волоссі’. Даліла відрізала героєві, який спав, волосся і зрадила його, що, безумовно, не є вдалим вибором для назви перукарні;

- *Ахілл* (тренувальний зал), порівн. у міфології – герой, що мав уразливе місце – п’яту;

- *Антей* (літак), міфологічний велетень, наймогутніший поміж гігантами, який втрачав свою силу, якщо його відривали

від землі. Саме в такий спосіб його й переміг Геракл, задушивши Антея. Конотація «небезпека, що постає за умови відриву від землі», робить рекламну назву літака неефективною. Схожі випадки маємо в назвах *Орфей* (перукарня), *Везувій* (піцерія), *Одіссея* (турагенція) та ін. [4].

Подекуди графічна форма назви викликає недоброзичливі асоціації, наприклад: *ТерА* (кондитерська компанія), омонім до іменника *тера* (від лат. *terra* – земля). Можливо, це акронім від колишньої назви ВАТ «Тернопільська кондитерська фабрика», що випадково збігся з відповідним іменником. Утім, рекламна історія підприємства, як і його кредитна історія, мають бути бездоганними. Копірайтер зобов'язаний перевіряти інформацію, прогнозувати дискурсну «поведінку» слова в реальному спілкуванні, пам'ятаючи, що далеко не всі лакуни в значенні лексеми заповнені в словниковій статті.

2. Невизначеність інтенцій копірайтера, несприйняття його вибору, невиправдане моделювання реальної рекламної ситуації:

- *Ліана* (перукарня), *Odogo Cafe* (американський ресторан), *Sorry, бабу!ю* (ресторан), *Укушука.юа* (ресторан), *BeerBerry* (пивний бар), *Райська насолода* (гігієнічний заклад / туалет), *Yak на крилах* (м'ясний ресторан), *Капуцин* (ресторан), *Віслюк* (ресторан-чайхана), *Айзберг* (ресторан), *Акула-джаз* (ресторан), *Мустанг* (гриль-бар).

Подекуди до назви не зовсім вдало додають слово-класифікатор, що спрямовує увагу споживача на профіль фірми чи установи, наприклад: *Дома* (кондитерський бутик), порівн.: *бутик* (фр. *Boutique*) – 'невелика спеціалізована крамниця з обмеженим колом клієнтів'; 'гастрономічний *бутик* – невеликий магазин вишуканих делікатесів, розташований разом з однойменним рестораном'; порівн. вдалий варіант слова-класифікатора – *кейтеринг* (від англ. *catering*, від *cater* – забезпечувати їжею та послугами) – 'виїзне ресторанне обслуговування; галузь громадського харчування, пов'язана з наданням послуг на віддалених об'єктах'.

3. Невідповідність назви бізнесу, який рекламують, внаслідок чого звучне найменування постає комічним або

перетворюється на нісенітницю, дезорієнтує клієнта щодо якості товару:

- *La Scala* (ресторан), порівн.: *Ла Скала* (італ. Teatro alla Scala, скорочення італ. *La (Scalla)* – ‘назва оперного театру в Мілані’, одного з найвідоміших у світі;

- *Омела* (весільний салон), порівн.: *омела* (*Viscum alluni*) – ‘вічнозелений чагарник, що паразитує на деревах та інших рослинах, своїми присосками висмоктує з них поживні речовини’. Не виправдовує схожий рекламний крок і те, що *омелу* згадують у північних міфах, а в Англії вона є символічною прикрасою на Різдво;

- *Болеро* (ресторан), порівн.: *болеро* (від ісп. bolero – ‘народний танок або частина національного костюма’);

- ресторани, у назвах яких використано хімічні символи, речовини чи їхні сполуки: *Aurum*, *Срібло*, *Мельхіор*, порівн. вдалу назву: ресторан *Срібні ложки*; ресторани із проблемними назвами: *Promzona*, *Lisopylka* (бар-пивоварня), *Beerлога*, *Dark Side*, *Кафель*, *Pravda Bar* (ресторан, що танцює), *Зевс*, *Хамелеон@Rich-club*, *Egoist*.

4. Використання слів з негативними конотаціями, сленгових лексем:

- *Kipish Bar* (кафе), *Атлантидатур* (турбюро), *maLLina* (кафе), *Crazy BBG* (банкетний зал), *Супер-Інтелект* (магазин унітазів), *Продані коні* (кінноспортивний клуб), *Ульотне пиво* (кафе). Вибір окремих назв свідчить про невисокий рівень неймінгових стратегій і тактик та недостатню роботу копірайтера з лінгвістичними словниками, наприклад: *Ромашка* (жіноче таксі). Крім загальновідомого тлумачення іменника *ромашка*, варто було б дізнатися і про інші лексико-семантичні варіанти, зокрема, схожі негативні: ‘1) ботанічна ворожка (квітка для ворожінь); 2) сленг: групові розпусні дії (злочинський жаргон)’, що не додає заявленим у рекламі послугам конотації «безпечно для жінок».

Окремі рекламисти виділяють так звані «хуліганські» назви, що, на їхню думку, приваблюють увагу споживача й не шокують його або, навпаки, стан шоку сприяє концентрації уваги клієнта

на конкретному товарі, наприклад, сорти морозива, що виробляє Черкаська компанія «Гревіті»: *Горілка в кристалах, Горілка в таблетках, Тверда горілка*. На їхню думку, споживач запам'ятовує те, що вразило, незалежно від якості емоцій. Однак із цим важко погодитися, оскільки порушення елементарних етичних норм не лише не зацікавлює покупців, а й відштовхує їх від схожих послуг і товарів.

5. Неврахування мовних відмінностей країн поширення бренду, що приводить до рекламування не лише певного продукту, а й орфографічних помилок, що екстраполюються й на інші сфери обслуговування населення, наприклад, *Мягков* (горілка). У рекламі подано однаковий графічний варіант російською та українською мовами, хоч за нормами українського правопису правильним є варіант з апострофом. Схожі приклади сприяють поширенню ненормативних орфографічних варіантів (порівн.: найпоширеніший зразок написання імені *Вячеслав* без апострофа в паспортах та інших документах громадян України). Відсутність етнолінгвістичної адаптації, псевдоорієнтація на визначену цільову аудиторію сприяє появі дискурсного конфлікту. Під час вибору назви варто враховувати й такий аспект, як невідповідність креолізованих лексем значенню слова для українськомовних споживачів. Крім того, кальковані іншомовні назви, якщо вони не є відомими брендами, по-різному «прочитують» і сприймають англофони, франкофони та українофони.

6. Невиправдане використання онімів різних типів для назви певних установ, профіль роботи яких контрастує або набуває ознак оксиморона (через назву) щодо обраної лексеми, або сприяє появі алюзій в освіченого споживача:

- соціальний маркер, що може зупинити клієнта щодо відвідування схожих закладів, наприклад: *Аристократ* (ресторан), *Хата магната* (ресторан), *Barin* (ресторан), *Буржуй* (ресторан), *Харчі* (магазин);

- алюзії, що постають під час усвідомлення рекламної назви: *Сіті-кафе 7 п'ятниць*, порівн.: прислів'я *Сім п'ятниць на тиждень* – необов'язковість, невпевненість у виконанні того, що

презентовано рекламою; *Дакар, Дакота* (ресторани) – такі, що у якийсь спосіб пов’язані з авторалі; *Plive* (ресторан) – вагання щодо якості продуктів, з яких готують їжу; *Трактир 3* (ресторан) – відповідна публіка, якість меню; *Єва* (ресторан) – лише для жінок чи навпаки?

7. Використання арсеналу художніх та мистецьких творів для створення рекламного ефекту:

а) літературні герої та персонажі інших мистецьких творів у складі назви, використання яких потребує досконалого знання їхнього змісту, щоб не зробити антирекламу, наприклад:

- *Русалка Дністрова* (салон сантехніки). Уведення до складу назви салону іменників *русалка* та *Дністер* не забезпечує відповідної реакції клієнта (такий, що має стосунок до води), оскільки для культурного споживача це назва літературного альманаху (1837 рік), першого українськомовного видання на Галичині; *Сядьмо всі!* (дивани) – цитата з фільму Л. Гайдая «Діамантова рука», що має зовсім інший підтекст; *Страдіварі* (магазин підлог) – прізвище відомого скрипкового майстра (спільним умовно можна вважати лише матеріал – деревину, з якої можна виготовити і скрипку, і підлогу); *Лель* (перукарня) – герой опери М. Римського-Корсакова «Снігуронька»; *Гудвін* – персонаж твору О. Волкова «Чарівник Смарагдового міста».

Схожі назви зазвичай вживають у наймінгу ресторанів, піцерій, кафе, пивоварень, а саме: *Шатобріан, Андерсен, Клеопатра, Челентано, Vagrations, Nobel*. Деякі з них умовно можна вважати вдалими, якщо враховувати їхнє переносне значення або сприймати як гру слів, наприклад: *Newton* – прізвище відомого фізика або інформація про «новий тон», запропонований у цьому закладі; таксі *Фігаро* – активізовано конотацію «швидкий», порівн.: «*Фігаро тут, Фігаро там*» (герой твору П. О. Бомарше). Поодинокі назви є відвертим плагіатом, наприклад: ресторан *Три пічкурі* (порівн.: харчевня *Три пєскаря* – фактаж твору О. Толстого «Золотий ключик»).

Конотації окремих рекламних назв є зрозумілими для обмеженого кола споживачів, хоч такі найменування можна вважати вдалими, наприклад: *Yellow* (перукарня, тому що для

англійців жовтий колір символізує розум, хороший настрій, енергію).

Отже, вибір рекламної назви – це копіткий процес, що потребує від його учасників певних знань у галузі літератури, мови, мистецтва, історії, тонкого вишуканого смаку, щоб не перетворити її на банальний знак, який не виконує основної рекламної функції: бути двигуном торгівлі. Для цього потрібно покладатися не на власні емоції, а працювати зі словниками та іншими інформаційними джерелами, не перетворювати слово на інструмент прихованої корупції.

Бібліографічні посилання

1. **Закон** України № 317-VIII (317-19) від 09.04.2015 «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3689-12>.
2. **Лебедев-Любимов А. Н.** Психология рекламы / А. Н. Лебедев-Любимов. – СПб. : Питер, 2008. – 384 с.
3. **Лояльний** клиент : как превратить разгневанного покупателя в счастливого за 60 секунд / пер. с англ. Дж. Шоул. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2008. – 113 с.
4. **Словник** античної міфології / уклад. І. Я. Козовик, О. Д. Пономарів. – К. : Наук. думка, 1985. – 235 с.

МОВНА КОМПРЕСІЯ ЯК ЧИННИК ФУНКЦІОНУВАННЯ СТИСЛОГО ТЕКСТУ

Статтю присвячено аналізу мовної компресії як чинника функціонування стислих текстів, а саме: дослідженню рівнів та засобів компресії повідомлення та їхнього впливу на видовий тип стислого тексту. У стислих текстах використовують компресію на всіх рівнях: графемному, морфологічному, синтаксичному, лексичному, синтактико-лексичному, семантичному, стилістичному. Багатство використаних рівнів і засобів конденсації змісту і форми та дотримання мовних норм або відхилення від них визначають тип стислого тексту за ступенем мовної компресії: нормовано стислий текст або форсовано стислий текст.

Ключові слова: мовна компресія, рівні мовної компресії, засоби мовної компресії, стислий текст, види стислих текстів.

Статья посвящена анализу языковой компрессии как фактора функционирования сжатых текстов, а именно: исследованию уровней и способов компрессии сообщения. В сжатых текстах используют компрессию на всех уровнях: графемном, морфологическом, синтаксическом, лексическом, синтактико-лексическом, семантическом, стилистическом. Богатство используемых уровней и способов конденсации содержания и формы, а также соблюдение языковых норм или отклонение от них определяют тип сжатого текста по степени языковой компрессии: нормированно сжатый или форсированно сжатый текст.

Ключевые слова: языковая компрессия, уровни языковой компрессии, средства языковой компрессии, сжатый текст, виды сжатых текстов.

The problems of compressed texts are very important for modern society due to their pragmatism. The issues of the rational representation and pragmatic approach to the information are relevant today because of the information space overload. The linguistic compression plays one of the key roles in the text compression process. The problems of the compressed texts haven't been investigated completely in Ukrainian linguistics. This paper deals with linguistic compression as a factor of the compressed text functioning. Compressed texts function in the different fields of the human life. The aim of this article is to enlighten the role of the linguistic compression in creating and functioning of the compressed texts. Different levels of information condensation are used for shorting the size and condensing the text content: grapheme, morphologic, syntactic, lexical, semantic, stylistic levels. Every level has the wide spectrum of its

© Мірошніченко І. Г., 2016

means for the text condensation. The quantity of the levels and the means of the text condensation as well as following the linguistic norms or breaking them determine the type of the compressed texts: standardized compressed text or forced compressed text. They have the wider information content and semantic meaning under their formal structure. The means of information condensation assist in reducing efforts, time, space for making up a text. Further investigations should deal with analyses of the contemporary approach to the compressed texts creating and their specific characteristics.

Key words: linguistic compression, linguistic compression levels, linguistic compression means, compressed text, compressed texts types.

До теорії стислого тексту як напряму лінгвістичних досліджень вітчизняні й зарубіжні дослідники звернулися не так давно – з II-ї половини XX ст. Утім, докладних наукових розвідок про цей феномен, який став таким запитаним у XXI ст., відтоді в українській лінгвістиці так і не з'явилося. Найширший аналіз інтегровальних і диференційних (жанрових, класифікаційних, структурних, синтаксичних, морфологічних, лексичних) особливостей стислого тексту був представлений у науковому дослідженні вітчизняного лінгвіста О. Панченко [16]. Поширення стислих текстів у різних видах людської діяльності спричинило розгортання їхньої жанрової палітри: у сфері науки – реферати, анотації, тези, конспекти, слайди презентацій; у засобах мас-медіа – замітка, звіт, заголовок, хроніка, коментар, дайджест, підпис до фото, заголовок, програми; у сфері медицини – довідки, рецепти, звіти; в офіційно-діловому спілкуванні – телеграми, телефакси, протоколи, резюме, постанови, звіти; у літературі – притчі, афоризми, епіграми, анекдоти; у побуті – смс-повідомлення, меми-нагадування; в освіті – словники, інструкції, довідкові видання, підручники. Звідси й новітній підхід до вивчення стислого тексту: лінгвісти диференціюють дослідження цих творів за узусом та жанровою специфікою.

Мета нашого дослідження – визначити вплив чинника мовної компресії на функціонування стислого тексту. До поставлених завдань віднесли такі: 1) визначити рівні мовної компресії, що трапляються в стислих текстах; 2) проаналізувати, як чинник мовної компресії впливає на ступінь конденсації інформації в стислих текстах; 3) охарактеризувати класифікацію

стислих текстів за засобами мовної компресії.

Проблематику мовної економії та компресії, вперше окреслену одним із зачинателів функціональної лінгвістики чеським мовознавцем В. Матезіусом [13], широко й активно досліджують сучасні мовознавці. Актуальними в цій царині стали студії таких лінгвістів, як І. Арнольд [1], В. Багдасаряна [2], Ю. Бернадської [3], Д. Блюменау [4], Р. Будагова [5], Н. Валгіної [6], Т. Винокур [8], В. Гак [9], Б. Дюндика [10], О. Есперсена [11], А. Мартіне [12], Л. Мурзіна [14], С. Ординської [15], О. Панченко [16] та ін. Незважаючи на численні праці із цієї тематики, багато питань залишаються не дослідженими: дослідники не можуть дійти одностайності в тематичній термінології, немає чіткості сприйняття власне механізму мовної компресії тощо.

Сучасна лінгвістична практика (Н. Валгіна [6], А. Мартіне [12], Г. Пауль [17], Є. Поліванов [18]) визначає мовну компресію як один із чинників у теорії розвитку мови: природні закони економії зумовлюють появу лінгвістичної компресії, що, своєю чергою, впливає на еволюцію та функціонування мовної системи.

Мовну компресію лінгвісти визначають як явище, у якому для передавання певного обсягу інформації використовують стислі мовні одиниці, що несуть те саме інформаційне навантаження порівняно зі схожими повними, розгорнутими формами, внаслідок чого постає текст, за своєю формальною структурою коротший, ніж він міг би бути без застосування прийомів мовної компресії. Текст, що утворено внаслідок такого підходу, визначають терміном «стислий текст» (далі – СТ). СТ сприймають як вторинний, похідний текст, що виникає завдяки цілеспрямованій діяльності його продуцента: використання різноманітних прийомів і засобів спрощення структури тексту та конденсації інформації [16]. За величезного вибору мовних одиниць різного рівня для СТ із синонімічного ряду обирають найкоротші, найлаконічніші, структурно згорнуті. Найяскравіше закони мовної економії виявляють себе в розмовній мові. Французький лінгвіст П. Пассі стверджував, що кожний мовець неусвідомлено застосовує закон економії в усному мовленні [20, с. 229]. Беручи до уваги цю думку,

можемо констатувати, що творець СТ поряд з неусвідомленим бажанням до мовної економії застосовує ще й широкий спектр спеціально дібраних засобів мовної компресії в процесі текстотворення. У цьому разі можемо аналізувати мовну компресію як основний чинник появи та функціонування стислих текстів.

Мовна компресія – явище багатогранне й виявляє себе на всіх рівнях мови. У стислому тексті, як вторинному творі, використовують ті рівні та види компресії, що притаманні писемній формі мовлення. У кінці 60-х рр. минулого століття О. Василевський та Ю. Емдіна у своєму дослідженні констатували наявність мовної компресії на шести мовних рівнях: фонологічному, або графемному, морфологічному, синтаксичному, лексичному, синтактико-лексичному, семантичному [7]. Пізніше лінгвісти виокремили стилістичний рівень компресії. Проаналізуємо рівні мовної компресії, що притаманні різним стильовим видам стислих текстів. Компресія на морфологічному рівні в СТ виявляється в широкому використанні іменників, що, вочевидь, несуть найбільше інформаційне навантаження і водночас найлегше сприймаються реципієнтами. На другому за поширенням місці – дієслова та прикметники. Віднесення стислого тексту до певного функціонального стилю зумовлює використання певних дієслівних форм: у науковому стилі переважають безособові форми та форми пасивного стану, у публіцистичному та художньому – особові. У СТ наукового та офіційно-ділового стилів важливим засобом мовної компресії постають числівники, умовні символи та графічні скорочення.

Синтаксичному рівневі мовної компресії у функціонуванні СТ належить одна із провідних ролей. Саме від структурно-формальної довжини речення залежить ступінь конденсації повідомлення: рівень зменшення розміру стислого тексту відповідно до можливого чи наявного первинного розгорнутого. Для цього рівня характерним є використання коротких синтаксичних структур – односкладних речень (односкладних номінативних, односкладних особових, неозначено-особових,

узагальнено-особових, безособових, інфінітивних речень). Під час текстотворення продуцент прагне вилучити з тексту ті елементи, словосполучення і частини речення, що здаються йому другорядними, малозначущими в смисловому, структурному та комунікативному планах. Тому в СТ поширені такі засоби синтаксичної компресії, як еліпсис, граматична неповнота, безсполучниковість, членування (парцеляція і приєднання), контамінація. Часто вживаними є безсполучникові речення, речення з непрямою та прямою мовою набувають також певних особливостей – у них нерідко опускають дієслово в словах автора, пропускають сполучники: *Академік Віталій Цимбалюк: «До медичної науки слід ставитись за принципом «не нашкодь» («Голос України» № 16 від 29.01.2016, с. 10); На Запоріжжі стали стверджують: платять податки мільярдами («Голос України» № 15 від 28.01.2016, с. 17).* Залежно від стилю та жанрової специфіки СТ може складатися здебільшого з непоширених речень, а кількість поширених є щонайменшою.

Широкий спектр засобів для конденсації повідомлення пропонує компресія на лексичному рівні. У її арсеналі – різні види універбації (складання основ, складноскорочені слова, аббревіатури, усічення, телескопія), запозичення, кальки, фразеологізми, просторічні слова, слова-терміни, професіоналізми, історизми, архаїзми, діалектизми, жаргонізми. Кожен із цих засобів має значний компресувальний потенціал. Під час різних видів універбації семантика словосполучення конденсується в одному слові, у такий спосіб скорочують формальну структуру закладеної інформації: *речдокази* < речові докази, *криміналка* < кримінальна справа, *ОСББ* < Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, *прога* < програма, *газня* < газова гризня < газова війна. Уживання ініціальних аббревіатур допомагає конденсувати повідомлення, сприяючи уникненню довгих за структурою словосполучень: *МАГАТЕ перевірить безпеку японських АЕС* (заголовок, «Голос України» № 6 від 15.01.2016, с. 5) – у цій мовній одиниці 35 графем. Розгорнутий варіант цього речення на 240% збільшує формальний план вираження повідомлення: *Міжнародне*

агентство з атомної енергії перевірить безпеку японських атомних електричних станцій (84 графеми).

Запозичення, кальки, просторічні слова, слова-терміни, професіоналізми, історизми, архаїзми, діалектизми, жаргонізми відіграють важливу роль у компресії інформації СТ: за кожним з таких слів стоїть певна дефініція, значно розлогіша у своєму структурно-формальному вираженні. Тому використання зазначених слів, що можна назвати «семантичними згустками», згортає виражальний план повідомлення (для порівняння: *експерт/фахівець, що володіє спеціальними знаннями, якому доручено провести дослідження матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини справи, і дати висновок з питань, які виникають під час розгляду справи і стосуються сфери його спеціальних знань*).

Синтактико-лексичний рівень компресії полягає в пропуску службових частин мови й трапляється в таких різновидах СТ, як телеграма, оголошення, реклама, деяких ділових документах (лист-замовлення товарів, накладна квитанція тощо), у смс-повідомленнях та ін. Пропуск службових слів не впливає на зміст повідомлення, але скорочує довжину тексту, у такий спосіб сприяючи основним прагматичним завданням СТ: економії місця для тексту, зменшенні часу для передавання інформації.

Компресію СТ на семантичному рівні виражено, першою чергою, скороченням низки елементів структури (що охоплює шість компонентів повідомлення: «хто», «що», «де», «коли», «як», «чому») під час вербалізації інформаційного ланцюжка. Пропуск компонентів інформаційної структури або їхні об'єднання значно впливають на зменшення обсягу СТ. Зазвичай пропускають елементи «як», «чому», «хто». Інформація, що виражена цими компонентами, нерідко є другорядною для сприйняття повідомлення. Майже не вилучають компонент «що», який виражає сутність повідомлюваного й постає рематичною частиною тексту. Наведемо приклад з газетної рубрики **«Нам повідомляють, що...»**:

... вогнеборці навчали та розважали

У парку «Ковалівський» та «Дендропарку» Кіровограда

учасниками навчально-розважальних заходів пожежно-рятувальної служби управління ДСНС стали діти-переселенці, для яких організували відпочинок на атракціонах та вчили надягати бойовий одяг і протигази («Голос України» № 97, 4.06.15, с.11). У повідомлення внесено структурно-композиційні елементи «де», «що», «хто», «як», а інформація щодо «чому», «коли» пропущена із прагматичних причин. Що більше композиційно-структурних елементів долучають до повідомлення, то більшою стає його вербально-формальна частина і відповідно знижується компресивна напруга тексту.

До семантичного рівня компресії дослідники уналежнюють і наявність імпліцитної інформації в тексті, що виводить адресата зі значень представлених одиниць з урахуванням конкретної ситуації, регістру та контексту спілкування. За І. Арнольд, «імплікація в широкому сенсі – це наявність у тексті вербально не виражених, вгадуваних адресатом смислів» [1, с. 148]. Адресат домислює й розширює сприйняте, спираючись на експліцитну інформацію, мовну компетенцію, асоціації, пов'язані із життєвим досвідом та набутими знаннями, загальнонаціональний й особистий спільний для учасників мовленнєвого акту культурний фон, на власний психо-емоційний стан та врешті-решт на ерудицію, індивідуальну систему логіки й мислення. Підвищення інформативності висловлювання та скорочення формальної структури досягають за допомогою мінімуму вербально виражених комунікативних ресурсів, що містять приховані смисли: що більше прихованих смислів сприймає реципієнт за певною кількістю вербальних одиниць, тим конденсованішим є повідомлення. Імпліцитна інформація, скриті смисли, пресупозиції, імплікатури дискурсу, початкові передбачання питання – дієві засоби семантичної компресії в СТ.

До стилістичного рівня компресії уналежнюють такі засоби, як тропи (метафора, метонімія, образні порівняння), стилістичні фігури (повтор, антитеза, паралелізм), поширення вживання яких залежить від жанрово-стильових особливостей СТ.

Мовна компресія постає не лише основним чинником творення стислих текстів, але й чинником їхньої класифікації.

Кількість рівнів і багатство використаних засобів конденсації визначають ступінь стиснення та різновид СТ: *нормовано стислий текст* містить значну кількість засобів ущільнення змісту і форми на різних рівнях мови, але без будь-яких порушень усталених мовних норм. Водночас *форсовано стислий текст* використовує нетипові для сучасної літературної мови засоби вираження, що порушують лінгвістичні норми. До нормовано стислих текстів уналежнюють замітки, реферати, анотації, інструкції, анекдоти та ін. Прикладами форсовано стислих текстів вважаємо телеграми, оголошення, таблиці, словникові статті, рекламні тексти тощо. Мовні відхилення в СТ продуцент цілеспрямовано використовує для реалізації різноманітних прагматичних цілей: економії зусиль для створення тексту (як, наприклад, під час обміну смс-повідомленнями); заощадження площі, що займає текст на сторінці газети, на екрані комп'ютера, на рекламному банері; економії часу на сприймання тексту реципієнтом; пришвидшення процесу запам'ятовування інформації; привернення уваги читача та емоційного впливу; передавання найістотнішої інформації.

Отже, мовна компресія постає одним з основних текстотвірних і функційних чинників стислих текстів. Як особливі мовні твори, що з'явилися внаслідок реалізації природних законів економії мови та зусилля людини спростити процес поширення інформації, СТ використовують компресію на всіх рівнях – графемному, морфологічному, синтаксичному, лексичному, синтактико-лексичному, семантичному, стилістичному. Наявність величезного різноманіття засобів компресії дає змогу продукувати лаконічні, семантично ємні, інформаційно насичені СТ зі згорнутою формальною структурою в усіх сферах людської діяльності. Багатство використаних рівнів і засобів конденсації змісту й форми та дотримання мовних норм або відхилення від них визначає тип СТ за ступенем мовної компресії: нормовано стислий текст або форсовано стислий текст. Подальші дослідження проблематики стислого тексту вбачаємо в дослідженнях сучасних підходів до їхнього творення та функціонування, аналізові їхніх видових характеристик, вивченні

різноманітних засобів мовної компресії.

Бібліографічні посилання

1. **Арнольд И. В.** Стилистика. Современный английский язык / И. В. Арнольд. – М. : Флинта ; Наука, 2002. – 384 с.
2. **Багдасарян В. Х.** К вопросу об имплицитном в языке / В. Х. Багдасарян // Философия и методологические вопросы науки. – Ереван : Изд-во АН АрмССР, 1977. – С. 96–103.
3. **Бернадская Ю. С.** Основы рекламы / Ю. С. Бернадская, С. С. Марочкина, Л. Ф. Смотрова. – М. : Наука, 2008. – 281 с.
4. **Блюменау Д. И.** Проблемы свертывания научной информации / Д. И. Блюменау. – Л. : Наука, 1982. – 166 с.
5. **Будагов Р. А.** Определяет ли принцип экономии развитие и функционирование языка? / Р. А. Будагов // Вопросы языкознания. – 1972. – №1. – С. 17–37.
6. **Валгина Н. С.** Теория текста. / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 280 с.
7. **Василевский А. П.** О компрессии речи на разных уровнях / А. П. Василевский, Ю. М. Эмдина // Уровни языка и их взаимодействие. – М. : ИМГПИИЯ, 1967. – С. 37–38.
8. **Винокур Г. О.** Заметки по русскому словообразованию / Г. О. Винокур. – М. : Просвещение, 1996. – 112 с.
9. **Гак В. Г.** Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 736 с.
10. **Дюндик Б. П.** Компрессия и некоторые вопросы перевода. / Б. П. Дюндик // Бизнес-образование и эффективное развитие экономики. – Иркутск : ИГУ, 2007. – С. 282–288.
11. **Есперсен О.** Философия грамматики / О. Есперсен. – М. : Изд-во иностр. лит., 1958. – 404 с.
12. **Мартине А.** Основы общей лингвистики / А. Мартине // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1963. – Вып. 3. – С. 366–566.
13. **Матезиус В.** Избранные труды по языкознанию // Избранные труды по языкознанию / В. Матезиус. – М. : УРСС, 2003. – 232 с.
14. **Мурзин Л. Н.** Компрессия и семантика языка / Л. Н. Мурзин

- // Семантика и производство лексических единиц (проблема деривации). – Пермь : Пермский ун-т, 1979. – С. 36–46.
15. **Ордынская С. Н.** Языковая компрессия: ее онтология, сущность и функции / С. Н. Ордынская // III Международные Бодуэновские чтения : материалы конференции в 2 т. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2006. – Т. 2. – С. 12–13.
16. **Панченко Е. И.** Лингвистика сжатого текста (на материале современного русского языка) : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.02 «Русский язык» / Е. И. Панченко. – Днепропетровск, 1998. – 380 с.
17. **Пауль Г.** Принципы истории языка / Г. Пауль. – М. : Изд-во иностр. лит., 1960. – 499 с.
18. **Поливанов Е. Д.** Где лежат причины языковой экономии? / Е. Д. Поливанов // История советского языкознания. Некоторые аспекты общей теории языка. – М. : Высшая шк., 1981. – С. 51–56.
19. **Толстолуцкая Е. В.** Компрессия информации в текстах малого формата (на материале французской прессы) / Е. В. Толстолуцкая // Межкультурная коммуникация и современные лингвистические теории / отв. ред. О. Ф. Родин. – Нижний Тагил, 2008. – Ч. 2. – С. 127–131.
20. **Passy P.** Etude sur les changements phonetiques et leurs caracteres / P. Passy. – Paris : Firmin-Didot, 1890. – 270 p.

Рецензент: д. филол. н., проф. Панченко О. І.

НЕВЕРБАЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ

У статті розглянуто невербальні складники рекламного тексту: шрифт, колір, візуально-графічні засоби, окреслено функції їх побутування, простежено їхній вплив на безпосереднього споживача рекламованої продукції. Дослідження може зацікавити не лише лінгвістів, а й психологів та маркетологів.

Ключові слова: лінгвістика тексту, рекламний текст, невербальні елементи, візуальна інформація, візуальний ряд, графічні засоби.

В статье рассмотрены невербальные составляющие рекламного текста: шрифт, цвет, визуально-графические средства, очерчены основные их функции, прослеживается их влияние на непосредственного потребителя рекламируемой продукции. Исследование может заинтересовать не только лингвистов, но и психологов и маркетологов.

Ключевые слова: лингвистика текста, рекламный текст, невербальные элементы, визуальная информация, визуальный ряд, графические средства.

A study of language of the advertisement texts is one of the most actual directions of linguistics research of the text of the 20th century. The aim of any advertisement is the formation of the psychological discipling for a consumer, and thus, advertisement text performs the important duty of the psychological influence. Therefore the adopted problem of advertisement text is at the joint of linguistics and psychology, presents scientific interest for such division of linguistics, as psycholinguistics. A topic of our scientific article is actual, as a study of advertisement text as special variety of text, is not possible without an address to the un verbal elements, that form the advertisement text. The study of the advertisement text became the aim of our research, specifically the selection of its un verbal elements and tracing of influence of visual information on the consumer of the advertised products.

The advertisement texts fixed on the transmitters of information of external advertisement in Dnipropetrovsk became the research material, selected during 2014-2015. It is found out during the research, that the un verbal components of advertisement texts are elements of a color-text visual expression of information. In particular, clip arts: pointers, logotypes, with a plot pictures, images of the advertised products or people that must embody its positive features, graphical stylization according to the corresponding letters, the use of the special types. As visual images have the opportunity to be interpreted wrong, there almost always is a necessity of their clarification and language embodiment.

Statistical calculations and excretions of the most influential un verbal elements

© **Хрушкова О. А., 2016**

of the advertisement texts can become the prospect of further researches of un verbal elements through the anonymous questionnaire of the recipients of different age categories in relation to the most widespread goods advertised by mediation of municipal external advertisement.

Key words: linguistics of text, advertisement text, un verbal elements, visual information, visual row, graphical means.

Студіювання мови рекламних текстів є одним з найактуальніших напрямів досліджень лінгвістики тексту ХХІ ст. Мета будь-якої реклами – формування психологічної настанови для споживача, а отже, рекламний текст виконує важливу функцію психологічного впливу. Тому названа проблема рекламного тексту перебуває на стику мовознавства й психології, а отже, становить науковий інтерес для такого розділу мовознавства, як психолінгвістика. Тема нашої наукової розвідки є актуальною, оскільки вивчення рекламного тексту як особливого різновиду тексту, неможливе без звернення до невербальних елементів, що його утворюють. Невербальні елементи рекламного тексту є ілюстративними, додатковими, вони тісно пов'язані з вербальними (текстовим вираженням), проте мають свою специфіку та потребують окремої уваги лінгвістів.

Метою нашого дослідження стало вивчення рекламного тексту, а саме виокремлення його невербальних елементів та простеження впливу візуальної інформації на споживача рекламованої продукції.

Матеріалом дослідження послужили рекламні тексти, зафіксовані на носіях інформації зовнішньої реклами в місті Дніпропетровську, дібрані протягом 2014–2015 рр.

Щоб рекламний текст був сприйнятий, потрібно забезпечити такий ланцюжок створення цього продукту: привернути увагу читача до тексту – викликати інтерес до змісту – підвести читача до рішення або сформулювати його погляди – закликати читача до дії, порадити те, до чого читач уже підготовлений [1, с. 481]. Через це, разом з вербальними, у рекламних текстах активно використовують різноманітні графічні (невербальні) засоби. Описати їх вербально без візуального сприйняття дуже складно,

а переважно й неможливо. Особливо в тих випадках, де велике значення має не лише сам текст, а й кольорове його вираження, шрифт або додаткові тематичні зображення. Лінійна фіксація тексту не дасть нам змоги дослідити власне невербальні його елементи цілком, тому пропонуємо звернутися до фотографічних карток, які містять описувані об'єкти.

А. Прилуцька, досліджуючи візуальний компонент у структурі рекламно-інформаційного повідомлення, наголошує на тому, що рекламне повідомлення складається із двох елементів: вербального та візуального [3, с. 34]. Емоційний стан споживача відіграє важливу роль у забезпеченні виконання основної рекламної функції, а візуальна інформація має безпосередній вплив на емоційний стан людини. Важливо, у яких саме відношеннях перебувають об'єкт (реклама) і суб'єкт (споживач). Численні дослідження підтверджують, що емоційна пам'ять є не менш стійкою, ніж зорова, вона працює за принципом «приємно – неприємно», «сподобалося – не сподобалося», оскільки рекламні образи впливають підсвідомо як реакція на певну торгову марку, логотип чи зображення на рекламному щиті тощо. Багато рекламістів вважають, що симпатія до товару пропорційна до симпатії рекламної інформації. Говорячи про візуальний ряд, А. Прилуцька стверджує, що він складається з ілюстрацій, графічних зображень, шрифту рекламного тексту та кольорового рішення рекламного повідомлення [3, с. 34]. Усі складники візуального ряду реклами мають комплексний вплив на реципієнта, тому рекламісти ризикують викликати негативні емоції через недотримання вимог утілення будь-якого з названих елементів.

Є. Тарасов та Л. Школьник наголошують на важливості шрифту повідомлення й указують на його прямопропорційну залежність щодо сприйняття тексту загалом [4, с. 17]. Зокрема, подовжені літери краще читати, але не занадто довгі й тонкі. Такі шрифти використовують під час реклами ліків, алкогольних та тютюнових виробів, зазначаючи, що самолікування, непомірне вживання алкоголю чи тютюнопаління шкідливе для здоров'я відповідно. Це використано, щоб не порушувати закон, але якість

сприйняття реципієнтами інформації, графічно вираженої таким шрифтом, істотно знижена, хоч маркетинговий хід виправдано вповні. Загалом психологи вважають, що оптимальним співвідношенням товщини та довжини шрифту є 1 : 5 відповідно. Науковці відзначають, що в умовах вулиці шрифт повинен виконувати три основних функції: 1) привертати увагу; 2) відповідати змісту інформації; 3) забезпечувати швидке й безпомилкове читання [4, с. 17].

Безперечно, щоб уможливити названі функції, важливо також акцентувати увагу на кольоровому втіленні рекламного тексту. Колір може створити певний настрій, вплинути на почуття, підкреслити певну особливість рекламованої послуги чи товару. Це стосується не лише кольорової палітри тла оголошення, а передусім і кольору літер, яким передано текст. Як відомо, жовто-червоні кольори створюють почуття занепокоєння, натомість синьо-зелені кольори заспокоюють. Найінтенсивнішими вважають тексти, які виконують двома кольорами. Перевагу надають темному тлу, у такому разі шрифт або зображення мають бути світлими.

Німецький дослідник Г. Цойгер [5], вивчаючи кольорову палітру, стверджує, що кольори втрачають інтенсивність сприйняття людським оком за такою шкалою (за зменшенням інтенсивності): жовтий на чорному, білий на синьому, чорний на помаранчевому, помаранчевий на чорному, чорний на білому, білий на червоному, червоний на жовтому, зелений на білому, помаранчевий на білому, червоний на зеленому. Пропонуємо впевнитися в цьому, переглянувши схему

Зменшення інтенсивності кольору ↓	ЖОВТИЙ НА ЧОРНОМУ
	БІЛИЙ НА СИНЬОМУ
	ЧОРНИЙ НА ПОМАРАНЧЕВОМУ
	ПОМАРАНЧЕВИЙ НА ЧОРНОМУ
	ЧОРНИЙ НА БІЛОМУ
	БІЛИЙ НА ЧЕРВОНОМУ
	ЧЕРВОНИЙ НА ЖОВТОМУ
	ЗЕЛЕНИЙ НА БІЛОМУ
	ПОМАРАНЧЕВИЙ НА БІЛОМУ
	ЧЕРВОНИЙ НА ЗЕЛЕНОМУ

Американські психологи повоєнного часу вигадали термін «атмосфера шрифту», яка створювалася власне шрифтом, різними кольоровими поєднаннями, розміром літер, а також відстанню між ними. Застосовували «атмосферу шрифту» для реклами продуктів харчування [4, с. 18].

Окрім кольоро-текстового вираження рекламного повідомлення, наявне ще й ілюстративне. Ілюстрації повинні передавати сутність рекламного тексту щонайповніше, створювати позитивний образ рекламованого товару. Побутує думка, що рекламу можна сприймати, керуючись лише візуальним компонентом, якщо цю інформацію можливо сприйняти однозначно. Зокрема, дослідниця реклами Л. М'яснянкіна стверджує: «Візуальну рекламну інформацію треба дублювати вербальною тоді, коли автори рекламних роликів створюють продукцію, яка сприймається неоднозначно» [2, с. 255].

Ілюстрації не лише в рекламі, а й у житті людини загалом мають велике значення. Вони постають візуалізацією певних стереотипів, адже для людини важливим чинником є не лише естетична привабливість, але й асоціація із приємними моментами життя. У зв'язку із цим у рекламі нерідко використовують образи щастя, покою, відпочинку, достатку, розкошів. Часто послуговуються зображенням людей, щасливих пар, сімей, усміхнених дітей у позитивних обставинах задля формування сприятливого емоційного стану реципієнтів (див. фото 1):

Фото 1

У рекламних текстах, розміщених на досліджуваних носіях інформації, були виявлені такі графічні елементи:

1) стрілки, що вказують напрямок до рекламованого об'єкта, зокрема, це може бути оформлено в такий спосіб:

а) лише стрілкою (див. фото 2):

Фото 2

б) стрілкою та зазначенням відстані до об'єкта (див. фото 3):

Фото 3

в) стрілкою з докладним описом розташування об'єкта чи навіть його адресною фіксацією (див. фото 4):

Фото 4

2) логотипи відповідних суб'єктів господарської діяльності, як-от: логотип *Black Energy Drink* (див. фото 5), *Ford* (див. фото 6); *Life :)* (див. фото 7) тощо:

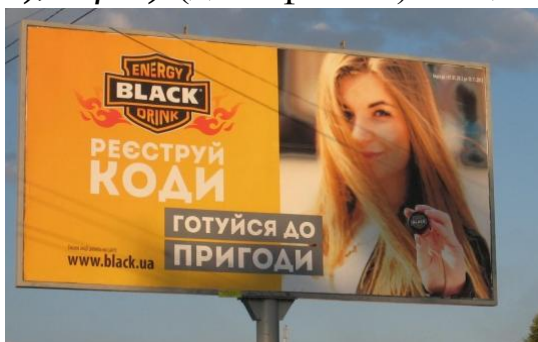

Фото 5

Фото 6

Фото 7

3) сюжетні малюнки на зразок «паперових монстрів» *Platinum Bank* (див. фото 8); різнобарвного метелика «*Люксоптика*» (див. фото 9); легенів, зображених у формі дерева, де одна половина зелена, а інша – всохла, у рекламі проти туберкульозу (див. фото 10) тощо:

Фото 8

Фото 9

Фото 10

4) зображення рекламованої продукції чи людей, які мають втілювати її позитивні риси: наприклад, ювелірний завод «Золотий ВіК» рекламує відомий український шоумен, гуморист, актор і сценарист *Володимир Зеленський*, який зараз дуже популярний (див. фото 11); реклама музичного альбому «Земля», що належить гуртові «Океан Ельзи» від магазину «Jat», де зображені учасники названого гурту (див. фото 12); особливо це стосується політичної реклами, де, власне, політики рекламують самих себе (див. фото 13):

Фото 11

Фото 12

Фото 13

5) графічна стилізація під відповідні літери, як-от: реклама чіпсів «Pirate» з томатом, де замість літер «о» використано графічне зображення томату (див. фото 14); у рекламі «Pepsi» замість літери «о» використано логотип компанії (див. фото 15); використання літери «Ъ» у кінці назви магазину «ЧоботарЪ» з певною стилістичною метою (див. фото 16):

Фото 14

Фото 15

Фото 16

6) використання спеціальних шрифтів, як, наприклад, у рекламі дитячого магазину «МІККІ», де застосовано шрифт Disney Park, що супроводжує титри мультиплікаційних фільмів студії Уолта Діснея, а сукупно з логотипом – силуетом Міккі Мауса – викликає як у дитячої, так і в дорослої аудиторії позитивний настрій (див. фото 3).

Отже, рекламне повідомлення – це нерідко не лише текст, інформація, завдання якої – просувати на ринку потрібну продукцію та послуги, а також відповідні символи, що «передаються від рекламодавця до споживача і сприяють адекватному розумінню та запам'ятовуванню рекламної інформації» [6, с. 377].

Невербальними компонентами рекламних текстів є елементи кольоро-текстового візуального вираження інформації, а також графічні елементи: стрілки, логотипи, сюжетні малюнки, зображення рекламованої продукції чи людей, які мають втілювати її позитивні риси, графічна стилізація під відповідні літери, використання спеціальних шрифтів. Оскільки візуальні образи можуть бути витлумаченими неправильно, майже завжди постає потреба їхнього уточнення й мовного втілення.

Перспективою подальших досліджень невербальних елементів можуть стати статистичні розрахунки й виділення найвпливовіших невербальних елементів рекламних текстів через анонімне анкетне опитування реципієнтів різних вікових категорій щодо найпоширеніших товарів, рекламованих у міській зовнішній рекламі.

Бібліографічні посилання

1. **Гриценко Т. Б.** Українська мова та культура мовлення / Т. Б. Гриценко. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 536 с.
2. **М'яснянкін Л.** Вербальна інформація в телевізійній рекламі / Л. М'яснянкін // Теле- та радіожурналістика. TV AND RADIO JOURNALISM. – 2011. – Вип. 10. – С. 253–259.
3. **Прилуцька А. Є.** Візуальний компонент в структурі рекламно-інформаційного повідомлення / А. Є. Прилуцька. – Харків : ХАІ, 2014. – 39 с.
4. **Тарасов Е. Ф.** Язык улицы / Е. Ф. Тарасов, Л. С. Школьник. – М. : Наука ; ГРВЛ, 1977. – 62 с.
5. **Цойгер Г.** Учение о цвете : популярный очерк / Г. Цойгер. – М. : Госстройиздат, 1971. – 160 с.

6. **Чернюх Л. Д.** Функції графічного символу в мові реклами (на матеріалі словацької та української мов) / Л. Д. Чернюх // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2011. – Вип. XXIV. – Ч. 1. – С. 376–385.

Рецензент: д. філол. н., проф. Попова І. С.

СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ В МОВЛЕННІ РЕКЛАМИ

У статті проаналізовано синтаксичні засоби в рекламних текстах, звернено увагу на особливості використання різних типів простих та складних речень, за допомогою яких автори реклами можуть акцентувати увагу на важливій інформації. Описано також стилістичні фігури як засоби організації тексту в синтаксичному плані, що своєю влучністю та дотепністю викликають естетичне задоволення в читача.

Ключові слова: рекламний текст, синтаксичні засоби, просте односкладне речення, однорідні члени речення, складне речення, стилістичні фігури.

В статье проанализированы синтаксические средства в рекламных текстах, обращено внимание на особенности использования различных типов простых и сложных предложений, с помощью которых авторы рекламы могут акцентировать внимание на важной информации. Описано также стилистические фигуры как средства организации текста в синтаксическом плане, которые своей меткостью и остроумием вызывают эстетическое удовольствие у читателя.

Ключевые слова: рекламный текст, синтаксические средства, простое односоставное предложение, однородные члены предложения, сложное предложение, стилистические фигуры.

The purpose of this article was to describe the syntactical means of the language of advertising, to trace speech and stylistic special features of such advertisement texts and to show how these means effect the consumer and how they enrich and diversify the advertising. The theme is relevant because the skillful use of various syntactical structures in advertising is a step to creating an effective and powerful advertisement text that will interest the consumer, assure excellent quality of product and make the consumer buy something or use the offered service.

The article covers the different types of simple sentences that convey the content of the advertising briefly and concisely. These are interrogative sentences whose primary purpose is to motivate the reader to action related to the content of the raised matters; imperative sentences that often represent a call to action. Advertisement texts are diversified with the help of simple unextended sentences.

The introduction of personal and indefinite-personal sentences into the text allows the author to avoid repetition of personal pronouns. Indefinite-personal sentences focus the reader's attention on action, whereas nominative sentences are used to emphasize the advertised object (product or service).

© Шмілик І. Д., 2016

Homogeneous parts of the sentence and address forms intensify the linguistic means of advertising within simple sentences. Complex sentences are used with the aim to comprehensively and convincingly describe the object of advertising and thus, to influence the consumer.

To stylistic means of text organization in syntactic terms belong such stylistic figures as: antithesis, repetition, hushing up, partition.

So, with a good selection of syntactic means the authors of advertisement texts can focus attention on important information. All the analyzed syntactic structures not only explain the basic idea of discourse, but also give a speech expressiveness of advertising. Its accuracy and wit evoke aesthetic pleasure in the reader.

Key words: advertisement text, syntactic means, simple unextended sentences, homogeneous parts of the sentence, complex sentence, stylistic figures.

На сьогодні реклама має надзвичайно велике значення в житті суспільства, оскільки від її ефективності залежить виконання цілої низки важливих економічних та суспільних завдань.

Проблемі культури мови і стилістичної вправності в засобах масової інформації та реклами присвячено чимало досліджень відомих мовознавців. Це, зокрема, студії О. Сербенської [12; 13; 14], О. Пономарева [9; 10], А. Токарської [18], А. Капелюшного [2], І. Соколової [15; 16], Л. М'яснянкіної [6; 7; 8], Л. Конюхової [4] та ін.

Зазвичай для реклами важливе значення має естетична функція. Виконання рекламних текстів на високому професійному й художньому рівні сприяють формуванню в аудиторії почуття прекрасного. Професійно виконана зовнішня реклама (щити, вивіски, плакати) вносить різноманіття, яскравість, експресію в міські пейзажі. Утім, нерідко зовнішньої краси в рекламі недостатньо для того, щоб привернути увагу споживача. Дуже важливою є мовленнєва краса в текстах реклами, а особливо тієї реклами, що сприймаємо на слух. Цілком погоджуємося з думкою Л. М'яснянкіної, що найважливішим елементом рекламної композиції є інформативний блок. Основна функція інформативного блоку – привернути увагу споживачів, викликати цікавість, примусити придбати товар, що є об'єктом реклами. Для цього в тексті треба

подати інформацію про товар чи послугу; цю інформацію потрібно викласти просто, логічно, лаконічно. Текст, що не містить жодної інформації, не може зацікавити споживача [7, с. 334].

Мовний рівень переконання споживача полягає не лише у відповідному використанні слів, а й у вдалому доборі синтаксичних структур, що допомагають організувати словесний потік так, щоб акцентувати увагу саме на тих словах, які містять потрібну для рекламіста інформацію чи спонукають споживача до дії [4, с. 231]. Отож, мета статті – описати синтаксичні засоби в мовленні реклами, простежити мовностилістичні особливості таких рекламних текстів і показати, як саме ці засоби впливають на споживача та збагачують, урізноманітнюють рекламу.

Тема є актуальною, оскільки вміле застосування різних синтаксичних конструкцій у рекламі – це крок до створення ефективного, впливового рекламного тексту, що викличе зацікавлення споживача, переконає у відмінній якості рекламованого товару й змусить придбати річ чи скористатися запропонованою послугою.

Джерелом збагачення, урізноманітнення, увиразнення мовлення реклами є низка синтаксичних засобів, що допомагають авторам реклами реалізувати своє завдання:

1. Прості речення в рекламних текстах. Прості речення переважають у рекламних текстах, зокрема в тих випадках, коли вони є слоганом, бо передають зміст реклами коротко й чітко. Абсолютна перевага цих речень пов'язана з їхньою динамічністю, експресивністю, невеликою довжиною, а також з використанням елементів розмовного мовлення. Такі речення швидко й результативно сприймають споживачі [3, с. 282].

У рекламі трапляються різні типи простих речень, що допомагають чітко сконструювати текст реклами, зробити його динамічним. У багатьох рекламних текстах значне місце посідають **питальні речення**, основна мета яких – спонукати читача до дії, пов'язаної зі змістом порушеного питання. Здебільшого питальні конструкції використовують у заголовку реклами. Автор реклами передбачає запитання читача,

використовує його в заголовку й тим привертає увагу до об'єкта реклами. Як зазначає Л. М'яснянкіна, уживання питальних речень допомагає досягти ефекту безпосереднього спілкування із читачем. Рекламист розмовляє з потенційним споживачем, його слова переконують читача й передають деяку інформацію [7, с. 338]. Наприклад: *Ти купив інструменти? «Альцест»; Скажеш, нас об'єднує лише кава?; Купуєш метал?; Ти готовий до спокуси? (реклама тютюнових виробів).* Дуже ефективні в рекламі конструкції, у яких подають питання й одразу відповідь, а також нанизування питальних речень, напр.: *Хворе горло? Зверніться до лікаря за телефоном...; У Вас щойно закінчився картридж? Зателефонуйте...; Готуєтесь до свят? Підкріпіть свій бізнес! Мікрофінансовий банк; Хочете знати свою долю? Мрієте, щоб у Вашому домі настали мир та спокій? Прагнете добробуту? Приходьте до п. Світлани.* Такі конструкції у формі запитань і відповідей подають найповнішу інформацію про товар чи послугу. Нагромадження питальних речень збільшує експресію викладу, допомагає встановити контакт із читачем, зосередити його увагу.

Трапляються також **спонукальні речення**, що зазвичай закликають до дії, напр.: *Звільнись від багажу стресу. Гліцисет!; Купуй українське! Проголосуй за життя!.* Спонукальні речення можуть містити, наприклад, пораду: *Подаруй дитині книжку; Смакуйте корисний сир від «Веселої корівки»; Одягніть свої вікна!;* запрошення: *Відпочивайте разом з нами!;* побажання: *Живи на 100% (реклама шампуню); Притримай час. Відчуй життя; Одужуй швидше!* За допомогою **заперечних речень** автори реклами наголошують на основній думці повідомлюваного. Уживати заперечну частку в тексті реклами подекуди небезпечно. За швидкого читання вона може випадати з поля зору, унаслідок чого набувати протилежного значення [1, с. 275]. У зв'язку із цим заперечні речення вживають у рекламі зрідка, напр.: *Для прибалтійської плитки клей купувати не потрібно!; Я не продаю сигарети неповнолітнім!; Не гайте часу! Телефонуйте! Поки не пізно. Щотижневі акції від «АРГ».*

Урізноманітнюють рекламні тексти за допомогою

односкладних речень. Найпоширенішими є **означено-особові речення**, напр.: *Люблю купувати в «Чатарі» канцтовари; Запрошуємо на закупи!*. Уведення в текст означено-особових речень дає змогу авторові уникнути повтору особових займенників. Найпоширенішими є односкладні означено-особові речення, присудок у яких виражений дієсловом наказового способу, напр.: *Відкрий вікно у справжнє життя; Купуй дешевше в Алло; Називін. Скажіть нежитю на добраніч!* тощо. Такі конструкції надають мовленню динамізму, експресивності, сприяють досягненню основної мети реклами – швидко вплинути на того, хто її сприймає.

Неозначено-особові речення в рекламі зосереджують увагу читача на дії, напр.: *Не хвилюйтесь, про це вже потурбувались в банку «Аваль»; У «Вітатексі» не тільки виявляють, але й лікують такі хвороби, як неврит, виразка шлунку, коліт, радикуліт.*

У мовленні реклами вживають **безособові речення**, у яких головний член виражений прислівником, поєднанням прислівника з інфінітивом, напр.: *Розетка. В інтернеті дешевше; Передплату можна оформити у поштових відділеннях або безпосередньо у редакції; Треба робити подарунки!* тощо.

Уводячи в текст **номінативні (називні) речення**, автор реклами прагне виділити деталі, що, на його думку, є важливими. Зазвичай цей тип односкладних речень використовують, щоб підкреслити об'єкт реклами (товар чи послугу), напр.: *Вікна, двері, склопакети, ролокасети; Взуття. Одяг. Аксесуари. Магазин «Олімп»; Столи та стільці.* Нерідко номінативні речення вживають, щоб підкреслити якість об'єкта реклами, тому такі речення поширюють означеннями й додатками, напр.: *Металопластикові вікна, двері, вітрини; Керамічна плитка; Меблі для торгівлі; Весняні канікули для дітей і дорослих.* Отже, односкладні речення зазвичай короткі, тому легко запам'ятовуються. Відповідне інтонування й доброзичливий тон надають їм особливого емоційного забарвлення. Усе це: невимушена, ненав'язлива наказовість, відсутність назви конкретної особи, заохочувальне інтонування – спонукає

споживача, імовірно, на підсвідомому рівні зробити свій вибір так, як підказує реклама [4, с. 235].

У мовленні реклами поширені **неповні двоскладні речення** із пропущеним присудком, напр.: *Тільки приватним підприємцям – кредити за добу!; Медичне забезпечення – концерн «Богдан».* В аналізованих реченнях відсутній дієслівний присудок *надавати*, зрозумілий з контексту. Активне використання неповних речень у рекламі зумовлене їхнім розмовним забарвленням.

Ускладнення – це дуже важливий чинник семантики й синтаксичної будови речення, що уможлиблює його використання як стилістичного засобу [9, с. 188]. Увиразнюють мовлення реклами в межах простого речення **однорідні члени речення**. Спосіб однорідності у вираженні різноманітних ознак, дій, станів, вказівок на предмети надає мовленню виразності, підкреслює ці дії, ознаки, стани й означувані предмети. Зазвичай у рекламних текстах трапляються речення, ускладнені однорідними присудками, що виражені дієсловами у формі наказового способу, напр.: *Проведи День святого Валентина в Олеському замку в ресторані «Гридниця» з коханою людиною, опиши історію свого знайомства, додай спільне фото, виріж цей купон, вкажи свої координати, все разом надішли на адресу «Львівської газети». Збирай у Watsons поцілунки та обирай подарунки!; Заовте металопластикові вікна для Вашої оселі та отримайте подарунок.* Трапляються однорідні складені іменні присудки, напр.: *Олейна – якісна, корисна, економна.* Поширюють речення однорідними означеннями, що поєднанні безсполучниковим зв'язком чи комбіновано (безсполучниковим та сполучниковим зв'язком), напр.: *Курси менеджерів, косметологів, візажистів, перукарів; Дешевий, зручний, високоякісний телефонний зв'язок з посекундною тарифікацією!; Ви отримаєте кваліфіковану, найдоступнішу, найповнішу консультацію; Технологічне, торговельне та холодильне обладнання.* Наведені приклади підтверджують, що за допомогою однорідних членів речення автори реклами можуть всебічно охарактеризувати рекламований товар чи послугу.

Прості речення нерідко ускладнюють також **звертаннями**, основна функція яких – привернути увагу читача до змісту повідомлення. У мовленні реклами вживають здебільшого власні звертання, що називають конкретного адресата, до якого спрямоване мовлення. Це: 1) офіційні назви осіб, напр.: *Шановне панство! Індустріально-експортний банк приймає внески фізичних осіб на особливо вигідних умовах*; 2) назви людей за спорідненістю, напр.: *Тату! Мамо! Поїхали легально в США!*; назви осіб за віком, за місцем проживання, напр.: *Шановні пенсіонери! Акція на честь ювілею Правекс-Банку!*; *Львів'яни! Купуйте надійну безпечну електрику у торговому домі «Капро»*; *Шановні мешканці міста Львова! Державна служба охорони при Управлінні МВС України у Львівській області має честь запропонувати Вам свої послуги ...* тощо. У звертанні досить часто вживають у ролі означення прикметник *шановний*, що належить до етикетного мовлення.

2. Складні речення в рекламних текстах. У мовленні реклами можна помітити різні складні синтаксичні конструкції. Звичайно, якщо ж мета простих речень – коротко, швидко та ефективно передати інформацію, то складні речення вживають з метою всебічно, переконливо охарактеризувати об'єкт реклами і, отже, вплинути на споживача. Характерною рисою **складносурядних речень** є те, що вони значно більше порівняно зі структурами простими розширюють описи. У мовленні реклами поширені складносурядні речення із зіставно-протиставними відношеннями, напр.: *Природа дарує, а ми зберігаємо; Реклама може бути кращою, але чи є кращий товар?*

У **складнопідрядних реченнях** закладені невичерпні виражальні можливості. Багатство їх форм урізноманітнює мовлення, відвертає двозначності й неточності, забезпечує високу культуру вислову. У рекламних текстах трапляються різні типи складнопідрядних речень:

А. Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними. У таких конструкціях пояснювальний член головної частини лише окреслює зміст загального, а з'ясовує його конкретно вся підрядна частина, напр.: *Банк «Дністер». Запрошуємо до*

взаємовигідної співпраці, хто зацікавлений надійно зберігати та примножувати свої заощадження.

Б. Складнопідрядні речення з підрядними означальними (займенниково-означальними). У таких конструкціях підрядна частина виражає ознаку предмета, що названий у головній частині, і доповнює її змістову й структурну неповноту, напр.: *Для тих, хто вибирає якість!; «Високий замок»; Газета, якій довіряють!; Paradontax. Зубна паста з лікарськими травами, яка захистить від кровоточивості ясен; Диво-чаї, що позбавляють від страждань.*

В. Складнопідрядні речення з підрядними обставинними, напр.: обставинні місця: *Фанта – там, де весело. Там, де душевна компанія;* обставинні умови: *Хто подбає про тебе, якщо мама далеко?; Якщо у Вас кашель, прийміть «Лазолван»;* обставинні мети: *Придбай влітку, аби не замерзнути взимку!; Щоб виграти, варто зіграти.* З наведених прикладів видно, що в рекламних текстах підрядна частина є дуже важливою, адже доповнює головну частину потрібною інформацією.

Трапляються **безсполучникові складні речення**, напр.: *Свята прийшли – заходьте в гості!; Еспумізан. Мама спокійна – спокійне дитя; Пізніше приєднаєтеся – більше втратите!*

3. Стилiстичнi фiгури в рекламних текстах. Стилiстичними засобами органiзацiї тексту в синтаксичному аспекті є стилістичні фігури. Це особливі синтаксичні конструкції, що відзначаються оригінальністю форми. Їх уживають у рекламі як засіб логічного виділення й впорядкування тексту [9, с. 205]. До стилістичних фігур, що трапляються в мовленні реклами, належать антитеза, повтор, замовчування, парцеляція.

Досить ефективна в мовленні реклами **антитеза**, побудована на антонімах, що підкреслює переваги рекламованого товару чи послуги, напр.: *Готуй «Булер'ян» влітку – буде тепло взимку; Говори більше – плати менше!.* Але не кожна антитеза побудована на антонімах. У рекламних текстах можуть зіставляти певні явища за допомогою слів, що не вступають в антонімічні відношення, напр.: *Трамвай поїхав, хіт FM залишилось з тобою;*

Gala. Нещадний до жиру, ніжний до рук; Салон «Попелюшка». Це неповторна шлюбна сукня, що живе один день, а залишається в пам'яті на все життя.

Аби звернути увагу читачів на об'єкт реклами, а також для ефективного запам'ятовування тексту, автори реклами свідомо вдаються до **повторення** одного слова чи групи слів, напр.: *Лото «Бінго-Бум». Квартири, машини та гроші, гроші, гроші...* У мовленні реклами трапляється такий тип повтору, як **анафора**, щоб зацікавити читача об'єктом реклами, напр.: *Нова адреса. Новий асортимент. Нові ціни. Гуртівня «Леді»; Shandy. Новий вигляд. Нова ти; Нові вікна ПВХ + нові меблі + нове взуття.* Повторювати можуть не лише одне слово, а й кілька слів, напр.: *Якщо Ви любите подорожувати. Якщо Ви часто кудись їздите. Якщо Вам потрібно їхати... – ми надамо Вам таку послугу швидко та дешево; Якщо Ви хочете бути красивою. Якщо Ви хочете навчитись доглядати за своїм обличчям. Якщо Ви хочете створити свій стиль. Звертайтеся! Фірма «Mary Kay».* Рідше трапляється поєднання двох типів повтору: анафори та епіфори, напр.: *Національна марка України «Прилуки Особливі» щиро вітає Вас з Новим роком! Нехай Новий рік відкриває Вам особливі перспективи. Нові починання увінчаються особливими здобутками. Нові зустрічі з «Прилуками Особливими» принесуть особливі враження!* Такі засоби надають мовленню реклами оригінальності, милозвучності, дають змогу виділити основне слово, збільшити його значення в контексті, посилити емоційний вплив.

Нерідко трапляється **замовчування**. На письмі таке явище передають трьома крапками, що означає незакінченість висловлювання. У рекламі замовчування інтригує, змушує прочитати далі рекламний текст, де й пояснено незакінчену думку, напр.: *Комп'ютери для тих... Хто хоче красиво... Доставка, встановлення, підключення. Хто хоче недорого... додаткова знижка – 3-5%. У кого гроші будуть завтра... Кредит до 2-х років, перший внесок – 10%; Якщо біль і спазми Вас доводять до... Мазь «Спазмалгон».*

Для створення невеликих речень послугуються методом

парцеляції. За допомогою парцеляції думку передають не закінченим цілим, а поступово, що дуже важливо для сприйняття реклами, напр.: *Туристична фірма «Леотур». Новий рік. Різдво. Зима; «Хлібний дар». Тобі. Справжньому; Близько! Недорого! Останній рік без візи! Польща; Меблі в широкому асортименті. Імпортні та вітчизняні.* У наведених прикладах відокремлені відрізки підвищують експресивність висловлювання, передають додаткову інформацію щодо змісту базової частини, дають змогу зосередити увагу на найхарактерніших ознаках об'єкта реклами.

Отже, за допомогою вдалого добору синтаксичних засобів автори реклами можуть акцентувати увагу на важливій інформації. Різні типи речень (розповідні, питальні, спонукальні, односкладні, ускладнені однорідними членами, звертаннями, а також складні конструкції) уможливають всебічну характеристику об'єкта реклами і спонукають споживача скористатися послугою чи придбати товар. А отже, така реклама зможе виконати свою основну функцію. Усі аналізовані синтаксичні засоби мови не лише пояснюють основну думку висловлювання, а й надають мовленню реклами експресивності, а своєю влучністю й дотепністю викликають естетичне задоволення в читача.

Бібліографічні посилання

1. **Владимирська Г. О.** Реклама / Г. О. Владимирська, П. О. Владимирський. – К. : Кондор, 2009. – 334 с.
2. **Капелюшний А. О.** Стилїстика. Редагування журналістських текстів / А. О. Капелюшний. – Львів : ПАІС, 2003. – 543 с.
3. **Коваленко Є.** Типологія простого речення в українських рекламних текстах / Є. Коваленко // Лінгвістичні студії : збірник наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – Вип. 16. – С. 281–286.
4. **Конюхова Л. І.** Синтаксичні засоби сугесії в мові телереклами / Л. І. Конюхова // Вісник Львівського університету. Сер. «Журналістика». – Львів : Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка, 2011. – Вип. 34. – Ч. 1. – С. 231–236.
5. **Кохтев Н. Н.** Реклама : искусство слова / Н. Н. Кохтев. – М. :

Изд-во МГУ, 1997. – 96 с.

6. **М'яснянкін Л. І.** Синтаксичні особливості газетної реклами / Л. І. М'яснянкін // Актуальні проблеми журналістики : збірник наук. праць. – Ужгород : Ліра, 2001. – С. 454–459.
7. **М'яснянкін Л. І.** Типи рекламного тексту / Л. І. М'яснянкін // Теле- та радіожурналістика : збірник наук. праць. – Л. : ЛНУ, 2010. – Вип. 9. – Ч. 1. – С. 334–339.
8. **М'яснянкін Л. І.** Функції складних речень у тексті реклами / Л. І. М'яснянкін // Мас-медіа та демократизація світу : збірник статей Міжнародної наук.-практ. конференції. – К. : Б. в., 2008. – С. 241–246.
9. **Пономарів О. Д.** Культура слова: мовностилістичні поради / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 2001. – 240 с.
10. **Пономарів О. Д.** Стилїстика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. – Тернопіль : Богдан, 2000. – 248с.
11. **Радевич-Винницький Я.** Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. – К. : Знання, 2008. – 291 с.
12. **Сербенська О. А.** Про культуру мови в аспекті соціально-культурного розвитку суспільства / О. А. Сербенська // Мовознавство. – 1988. – № 4. – С. 21–26.
13. **Сербенська О. А.** Про культуру мови місцевої преси / О. А. Сербенська // Культура слова. – 1988. – Вип. 35. – С. 33–38.
14. **Сербенська О. А.** Уваги до стильових особливостей та правописної практики в сучасних українських періодичних виданнях / О. А. Сербенська // Український правопис і наукова термінологія: проблеми норми та сучасність. – Львів : ЛДУ, 1997. – С. 76–83.
15. **Соколова І. О.** Мова друкованої реклами / О. І. Соколова // Мовознавство. – 1979. – № 1. – С. 63–70.
16. **Соколова І. О.** Реклама на сторінках газети // О. І. Соколова / Мова сучасної масово-політичної інформації. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 231–250.
17. **Сучасна українська літературна мова. Стилїстика** / за ред. І. К. Білодіда – К. : Наук. думка, 1973. – 588 с.
18. **Токарська А. С.** Реклама і мовна норма / А. С. Токарська //

Українська періодика : історія і сучасність. – Львів ;
Житомир : Б. в., 1994. – С. 144–146.

Рецензент: к. філол. н., доц. Куньч З. Й.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

УДК 811.161

А. В. Вовк

ЕКСПРЕСИВНИЙ СИНТАКСИС: З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ

У статті досліджено походження терміну «експресивний синтаксис»; систематизовано й вивчено підходи до розгляду експресивного в синтаксисі; розглянуто поняття експресивності та мовної експресії, а також прийоми передавання експресії.

Ключові слова: експресивний синтаксис, експресивність, експресія, синтаксична конструкція, парцеляція, ампліфікація, лексичний повтор.

В статье исследовано происхождение термина «экспрессивный синтаксис»; систематизированы и выучены подходы к рассмотрению экспрессивного в синтаксисе; рассмотрено понятие экспрессивности и языковой экспрессии, а также приемы передачи экспрессии.

Ключевые слова: экспрессивный синтаксис, экспрессивность, экспрессия, синтаксическая конструкция, парцелляция, амплификация, лексический повтор.

Relevance of the research is due to the need to study expressive syntax and expressive syntax means that, transforming syntactic units, significantly alter the semantics of artistic expression.

The study aims to: clarify the interpretation of the term «expressive syntax»; isolating and understanding of approaches for dealing with expressive syntax; a clear distinction between expressive speech and expression; understanding of the methods of transmission expression.

Achieving involves the following tasks: studying scientific literature on expressive syntax; a clear understanding of the terms «expressive», «expression», «syntactic structure», «parceling», «amplification», «lexical repetition»; acquaintance with the works of well-known researchers who have studied the expressive syntax.

The resulting conclusions and their novelty: the work is an attempt to systematically and comprehensively describe syntax as expressive language and speech category; examine the functioning of individual tools syntactic expression syntax and overall organization of a literary text; point out two approaches for dealing with expressive syntax; determine the status of expressive syntactic

© **Вовк А. В., 2016**

constructions; the difference between emotion and expression; give a list of events that are often referred to as expressive designs; establish a link between emotional and expressive in language.

Further research may be relevant as expressive category is still the subject of scientific debate, it actively explore the Ukrainian and foreign linguists.

Key words: expressive syntax, expressiveness, expression, syntactic structure, parceling, amplification, lexical repetition.

Починаючи з 60-х рр. XX ст., у східнослов'янських синтаксичних студіях з'явився термін «експресивний синтаксис» [1, с. 149, 654], який застосовують для опису окремих синтаксичних явищ писемного мовлення, хоч у багатьох синтаксичних працях засади виокремлення експресивного синтаксису відрізняються [2, с. 52, 65].

Питання про експресивний синтаксис уперше сформулював Ш. Баллі, який уважав афективний чинник (експресивний) обов'язковим компонентом будь-якого висловлення [3, с. 20]. Особливість співвідношення інтелектуального та афективного рівнів висловлення Ш. Баллі і його послідовники вбачали в тому, що афективний рівень є обов'язковим компонентом висловлення, поза яким останнє не існує. Р. Якобсон стверджував: «Так звана емотивна, або експресивна, функція...має своєю метою пряме вираження ставлення мовця до того, про що він говорить» [26, с. 198]. Досить популярною є думка про те, що експресія за своїм виявом є значно ширшим поняттям, оскільки емоція в мові завжди експресивна, але експресивне не завжди емоційне [4, с. 121]. Переважно експресію тлумачать як семантичну категорію (визначальною для неї є функція впливу). У зв'язку із цим, на думку Ш. Баллі, в афективному чиннику потрібно розрізняти два завдання: вираження суб'єктивного світу мовця й використання мовних засобів для впливу на адресата [3]. В. Шаховський вважає, що на мовному рівні емоційність як психологічна категорія трансформується в емотивність (лінгвістичну категорію) [23, с. 9].

Експресивний синтаксис на сьогодні аналізують як мовну й мовленнєву категорії (М. Глазкова [5], С. Єрмоленко [9],

О. Матвійчук [15] та ін). Синтаксис художнього тексту, який передбачає вивчення мовно-виражальних прийомів, конкретно-чуттєвих образів в окремих творах та ідіостилі автора, посідає провідне місце в лінгвістичних працях уже багато десятиліть. Мовознавці сьогодні досліджують як функціонування окремих засобів синтаксичної виразності (Н. Конопленко [13], Л. Томусяк [19], С. Харченко [21]), так і загальну синтаксичну організацію художнього тексту (Н. Ладиняк [14], З. Омаєва [16], І. Шипова [25]).

Вирізняють два підходи до розгляду експресивного в синтаксисі: у першому підході експресія має тісний зв'язок з модальністю, у другому – з концепцією суб'єктних форм синтаксису [9, с. 222]. Синтаксичні засоби містять величезний експресивний потенціал, що виявляється передусім у їхній здатності стилістично варіюватися, передавати найтонші відтінки думки [12, с. 150].

Експресію синтаксичних одиниць пов'язують з «так званим аранжуванням смислів чи видозміною функціональної перспективи висловлення» [8, с. 274], мовні механізми експресивності – з людським чинником, а її техніку – зі стилістичними фігурами, прийомами, до яких належать явища неповноти речень, приєднування, парцеляції тощо.

Визначаючи статус експресивної синтаксичної конструкції, традиційно спираються на два критерії: прагматико-стилістичний, вектор якого спрямований на виразність і певний ефект впливу, та формальний, зорієнтований на наявність синтаксичного розчленування. Структурного вираження експресії досягають переміщенням змістового центру конструкції на неочікувану позицію. Саме тому засоби експресивного синтаксису є універсальними складниками конструювання будь-якого художнього тексту.

Н. Івкова наголошує на тому, що проникнення засобів експресивного синтаксису до українського писемного мовлення спричинене граматичним ладом української мови, основу якого становить розмовне мовлення, що характеризується внутрішньою членованістю цілісних змістових єдностей [11, с. 4]. Набір засобів

експресивного синтаксису в художньому стилі залежить передусім від творчої особистості письменника, його ідейно-естетичної концепції, світобачення. Як слушно зауважує Г. Акімова, повторення словоформи, словосполучення чи речення є порушенням синтагматичного ланцюга й уже за цією однією структурною особливістю має змогу перетворитися в експресивний синтаксичний прийом [1, с. 127]. Конструкції з повтореннями, особливо поширеними, не вміщуються у відомі традиційні схеми синтаксичних зв'язків. Слова, що повторюються, ніяк не підпорядковані, а в явищі самого повторення й у відсутності традиційного зв'язку між словами закладені елементи експресії, яка додатково виражається паузою перед словоформою, що повторюється, а також особливою інтонацією її вимови [17, с. 127].

Категорія експресивності й досі залишається предметом наукової дискусії, її активно досліджують українські та зарубіжні мовознавці. Поняття мовної експресії є дотичним до термінів «емоційне», «оцінне». Є багато версій співвідношення понять «експресія» – «емоція». Одні лінгвісти схиляються до думки, що експресія та емоційність – позначають одне й те саме поняття, інші їх розмежовують. Основною відмінністю між емоцією та експресією є те, що емоція – ненавмисна, спонтанна, це «порив душі», а експресія має чітко вмотивований, умисний характер, вплив на людину через уведення до тексту спеціальних мовних засобів [1, с. 82].

Схоже визначення знаходимо в Енциклопедії української мови за редакцією В. Русанівського: «Експресивність – властивість мовних одиниць підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, поставати засобом інтенсифікації виразності мовного знака, засобом суб'єктивного увиразнення мови. Емоційне в мові завжди є експресивним, але не кожне експресивне явище належить до емоційних» [20, с. 170].

Дослідники пропонують два підходи до витлумачення експресивного в синтаксисі: перший пов'язує експресію з модальністю, другий – з концепцією суб'єктних форм синтаксису.

Експресивність як спеціальний прийом писемного мовлення супроводжують значні конструктивні зміни. Загалом експресивний синтаксис реалізує експресивні функції парцеляції, сегментації, вставних конструкцій, побудови складних речень, еліпсиса, антиеліпсиса, усічення тощо.

У наш час експресивний синтаксис досліджують С. Єрмоленко [10], В. Ткачук [18], І. Дегтярьова [7]. Дисертаційні дослідження Н. Ладиняк «Естетична функція синтаксису прози Івана Багряного» (2007) [14], Н. Івкової «Фігури експресивного синтаксису в сучасній публіцистичній літературі» (2007) [11], Т. Шевченко «Парцеляція в українському поетичному мовленні другої половини ХХ ст.» (2007) [24] засвідчують дослідницький інтерес до синтаксичних засобів вираження експресивності.

За синтаксисом визнаний великий стилістичний потенціал, пов'язаний із традиційними засобами синтаксичної стилістики: використанням різних типів простих і складних речень, порядку слів, паралельних і синонімічних синтаксичних конструкцій, звертань, вставних і вставлених одиниць, різних способів передавання чужого мовлення, парцельованих, приєднувальних конструкцій, еліпсів. Отже, як підкреслює С. Єрмоленко, експресивність синтаксису пов'язана зі структурами, що несуть у своїй семантиці відтінок розмовного, невимушеного стилю, а також з особливим актуальним членуванням фрази, виділенням теми й реми. Виконувати експресивну функцію в конкретному тексті здатні будь-які мовно-виразові засоби, проте в мові наявні усталені прийоми досягнення експресивності висловлюваного – тропи і фігури, і тому синтаксичні засоби експресії також пов'язані з поняттям про стилістичні фігури [10, с. 327].

Експресивні конструкції утворюють відкритий ряд. Г. Акімова наводить перелік явищ, які зазвичай уналежнюють до експресивних конструкцій: парцеляція, сегментація, лексичний повтор із синтаксичним поширенням, питально-відповідні конструкції в монологічній мові, номінативні речення (переважно ланцюжки номінативних речень), вставні конструкції, особливі випадки словорозташування та ін. [1, с. 87]. Перелік експресивних конструкцій у різних авторів може розширюватися.

Зокрема, Н. Гуйванюк, окреслюючи досягнення й проблеми експресивного синтаксису, зараховує до конструкцій експресивного синтаксису естетично насажені висловлення, зокрема конструкції з антиципацією (особлива стилістична фігура, яка полягає у певному відхиленні від звичайної лінійної послідовності елементів речення чи тексту, за якого антиципований (випереджувальний) елемент (переважно займенник) уживається перед прямим позначенням об'єкта, з яким він семантично і синтаксично співвідноситься); синтаксичний паралелізм; актуалізацію мовних засобів, тісно пов'язану з авторськими інтенціями; структурування синтаксичних одиниць (неповні реалізації речення, парцельовані, обірвані чи сегментовані конструкції, еліпсація чи незавершеність висловлення); варіювання синтаксичних конструкцій, варіантні й художні способи структурування висловлень, що відбивають той самий фрагмент дійсності (порядок слів, членування тексту на більші чи менші одиниці); часте використання авторських порівняльних конструкцій, складні речення, між предикативними частинами яких встановлюються відношення антитези чи мовного парадоксу [6, с. 415–418]. Конструкції стають експресивними лише за наявності відповідного стилістичного ефекту.

Поняття «експресивність» подекуди ототожнюють з поняттям «експресія». Утім, це не одне і те ж саме. Якщо експресія – це інтенсифікація (збільшення, підсилення) виразності, то експресивність – це вже сама інтенсифікована (збільшена, підсилена) виразність, така психологічно й соціально мотивована властивість мовного знака, що деавтоматизує його сприйняття, підтримує загострену увагу, активізує мислення людини, викликає напругу почуттів у слухача (читача). На нашу думку, «експресивний» треба тлумачити як «інтенсифіковано (збільшено, підсилено) виразний» [22, с. 7].

Якщо експресія виявляється лише на мовленнєвому рівні, то експресивність буває як мовленнєвою, так і мовною. Мовленнєву інтенсифіковану виразність пов'язують із планом цілеспрямованого вживання, актуалізацією лінгвальних одиниць,

із планом їх постійного функційного «освіження», оновлення, а мовну – з їх константою, узуально закріпленою конотативною ознакою [22, с. 8].

Оскільки в колі наших наукових інтересів перебувають синтаксичні особливості ідіостилю О. Гончара, зокрема його щоденникових записів, то розглянемо функціонування синтаксичних структур, що створюють експресію в його «Щоденниках».

Функційну лінгвостилістичну активність виявляють прості дієслівні присудки уснорозмовної форми, що ускладнюються й емоційно підсилюються частками (сполученнями часток) [22, с. 169]: *«Дивна ситуація: довкола ціла ватага письменників-депутатів, вельми впливових людей вчорашніх друзів, а ніхто не поцікавився як там здоров'я проголошеного Кембріджем “всесвітнього інтелектуала”, чи має він бодай найпростіші ліки, – ні, не поцікавилися!»* (3, с. 451).

Одним з найефективніших стилістичних прийомів видобування й передавання емотивної експресії є парцеляція, тобто таке актуальне розчленування (сегментування) єдиної синтаксичної структури простого або складного речення, за якої вона втілюється не в одній, а в кількох інтонаційно-сміслових мовленнєвих одиницях. Сенс цього прийому полягає в тому, щоб надати мовленню динаміки, щоб спеціально порушити звичні синтагматичні моделі з метою емоційного підкреслення, емфатичного виділення тих чи тих слів і словосполучень: *«Дівчина, схиляючись до подруги, щось **шепоче** їй, а очима в той час гуляє по інших, ловлячи, як їм подобається вона в цю мить, коли **шепоче** подрузі. **Дивиться** на себе мовби очима інших. **Не може забути** про себе ніколи»* (2, с. 132).

Формально та функційно на парцеляцію дуже схожий прийом приєднання. Його застосовують у тому разі, коли логічно зв'язані частини висловлювання ніби не вміщаються в одну структурно-сміслову площину, коли на додаток до сказаного треба повідомити ще щось, – дуже важливе, істотне, коли треба щось емоційно уточнити. За таких умов з'являються розриви й невідповідності між стилістичними застосуваннями

синтаксичних форм та їх нормальними значеннями [22, с. 174–175]: *«Хоча у них злодіїв, кажуть, мало. Рідкість»* (1, с. 273); *«Концерт із творів Людкевича. Симфонічний оркестр і «Думка» виконують «Кавказ». Диригує Степан Турчак. Дуже добре»* (1, с. 323).

Іншою стилістичною фігурою, що створює емотивну експресію, є ампліфікація – нагромодження однорідних елементів мови для підсилення виразності та емоційності останньої: *«Чи буде це справжня еліта пушкінського, герценівського типу, чи буде це грубий невіглас-чиновник, без найменшого поняття про шляхетність, без освіти, без смаку...»* (1, с. 351); *«Подалі від цього бруду, інтриг, доносів, від дрібних, жалюгідних, дволиких і двоєдушних...»* (2, с. 91).

Експресивно-видільну функцію виконує і психологічно мотивований лексичний повтор. У спонтанному мовленні він відбиває властивості думки, її драматизм й емоційну імпульсивність, стихійну спробу мовця перебороти неадекватність одиничного слова суб'єктивному почуттю. У неспонтанному ж (продуманому, творчо організованому) мовленні – це наслідок стилістичного осмислення слова [22, с. 176]: *«Все буйне, зрошється все. Ніде землі й клатик не гуляє»* (1, с. 272); *«Йшлося ж бо не просто про те, щоб вижити, а ще й хотілося для України щось добре зробити, щось захистити і весь час когось рятувати, рятувати...»* (3, с. 384).

Отже, між емоційним (психологічно мотивованим) та експресивним (лінгвостилістичним) у мові наявний нерозривний зв'язок, але цей зв'язок характеризує не взаємозамінність, а чітке співвіднесення. Появу мовленнєвої експресії на емотивній основі щоразу пояснюють тим, що людське слово – це сильний стимулятор психологічної мобілізації й інтелектуальної активізації суб'єкта [22, с. 178].

Отже, мові властива експресивність. У її межах мова виконує дві важливі функції: експресивну й емотивно-конотативну. Експресивність синтаксичної структури як стилістичної категорії формується за допомогою відносного відхилення від сталого порядку організації синтаксичної

структури. Таке відхилення має семантичний, функційний і структурний характер.

Бібліографічні посилання

1. **Акімова Г. Н.** Новое в синтаксисе современного русского языка / Г. Н. Акімова. – М. : Высшая шк., 1990. – 168 с.
2. **Акімова Г. Н.** Развитие вставных конструкций / Г. Н. Акімова // Новое в синтаксисе современного русского языка. – М. : Высшая шк., 1990. – С. 52–65.
3. **Балли Ш.** Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
4. **Галкина-Федорук Е. М.** Современный русский язык. Синтаксис / Е. М. Галкина-Федорук. – М. : Учпедгиз, 1958. – 199 с.
5. **Глазкова М. Ю.** Экспрессивный синтаксис в современной публицистике (на материале русскоязычных и англоязычных аналитических общественно-политических статей) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка» / М. Ю. Глазкова. – Ростов-на-Дону, 2010. – 22 с.
6. **Гуйванюк Н. В.** Експресивний синтаксис // Слово – Речення – Текст / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С. 409–478.
7. **Дегтярьова І. О.** Стилiстичний синтаксис української постмодерністської прози / І. О. Дегтярьова // Українська мова. – 2009. – № 3. – С. 27–38.
8. **Демченко Л. И.** Семантические типы предикатов в эллиптических конструкциях / Л. И. Демченко // Проблемы теории членов предложения / отв. ред. В. Н. Мигирин. – Кишинев : Изд-во «Штиинца», 1973. – С. 23–36.
9. **Ермоленко С. Я.** Стилистический компонент в семантике синтаксических единиц : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / С. Я. Ермоленко. – К., 1989. – 400 с.
10. **Єрмоленко С. Я.** Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.

11. **Івкова Н. М.** Фігури експресивного синтаксису в сучасній публіцистичній літературі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Івкова. – Горлівка, 2007. – 218 с.
12. **Кожина М. Н.** Стилистика русского языка / М. Н. Кожина. – М. : Просвещение, 1983. – 223 с.
13. **Конопленко Н. А.** Текстотвірний потенціал парцельованих конструкцій : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Н. А. Конопленко. – Запоріжжя, 2007. – 20 с.
14. **Ладиняк Н. Б.** Естетична функція синтаксису прози Івана Багряного : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Н. Б. Ладиняк. – К., 2007. – 20 с.
15. **Матвійчук О. М.** Експресивний синтаксис [Електронний ресурс] / О. М. Матвійчук. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/5802/1/221-223.pdf>.
16. **Омаева З. Я.** Синтаксические конструкции экспрессивного типа как средство выражения авторских интенций (на материале художественных произведений В. В. Набокова) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / З. Я. Омаева. – Махачкала, 2006. – 176 с.
17. **Селіванова О. О.** Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
18. **Ткачук В. М.** Категорія суб'єктивної модальності / В. М. Ткачук. – Тернопіль : Підручники й посібники, 2003. – 240 с.
19. **Томусяк Л. М.** Семантико-синтаксична організація речень з дуплексивами : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Л. М. Томусяк. – Івано-Франківськ, 1999. – 19 с.
20. **Українська мова.** Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
21. **Харченко С. В.** Семантико-синтаксична та комунікативна структура речень спонукальної модальності : автореф. дис. ...

- канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / С. В. Харченко. – К., 2001. – 21 с.
22. **Чабаненко В. А.** Стилiстика експресивних засобiв української мови / В. А. Чабаненко. – Запорiжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.
23. **Шаховский В. И.** Категории эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1987. – 192 с.
24. **Шевченко Т. В.** Парцеляція в українському поетичному мовленні другої половини ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Шевченко. – Дніпропетровськ, 2007. – 20 с.
25. **Шипова И. А.** Эмоциональный синтаксис в немецкоязычном художественном дискурсе : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / И. А. Шипова. – М., 2005. – 17 с.
26. **Якобсон Р. О.** Лингвистика и поэтика / Р. О. Якобсон // Структурализм : «за» и «против». – М. : Прогресс, 1975. – С. 193–230.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Гончар О.** Щоденники : у 3 т. / О. Гончар. – К. : Веселка, 2002. – Т. 1. (1943–1967). – 455 с.
2. **Гончар О.** Щоденники : у 3 т. / О. Гончар. – К. : Веселка, 2008. – Т. 2. (1968–1983). – 607 с.
3. **Гончар О.** Щоденники : у 3 т. / О. Гончар. – К. : Веселка, 2008. – Т. 3. (1984–1995). – 646 с.

Рецензент: д. філол. н., проф. Попова І. С.

**СИСТЕМНІ ЗВ'ЯЗКИ ТЕРМІНІВ НА
ПОЗНАЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ ЖАНРІВ
У ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ПРАЦЯХ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.**

У статті проаналізовано літературознавчі терміни на позначення літературних жанрів, що функціонували в наукових працях кінця ХІХ – початку ХХ ст.; виокремлено напрями системної класифікації цих термінів; подано характеристику типів зв'язків між термінологічними одиницями літературознавства на позначення літературних жанрів.

Ключові слова: термін, літературознавчий термін, термінологія, системні зв'язки, літературний жанр.

В статье проанализированы литературоведческие термины для обозначения литературных жанров, которые функционировали в научных трудах конца ХІХ – начала ХХ века; выделены направления системной классификации этих терминов; дана характеристика типов связей между терминологическими единицами литературоведения для обозначения литературных жанров.

Ключевые слова: термин, литературоведческий термин, терминология, системные связи, литературный жанр.

The article analyzed literary terms due to describing literary genres that operated in scientific studies in the early twentieth century; highlighted areas of systematic classification of these terms; submitted characteristic types of connections between units of literary terminology due to describing literary genres. Relevance of the topic is due to the necessity of studying of systematic connections between terms that to describe literary genres of literary articles in the early twentieth century. The purpose of the article – to describe the different types of systematic connections that functioned in Ukrainian literary terminology based on terms that denoted literary genres that operate in the literary articles in the early twentieth century. The task is to analyze the connections between the above mentioned terms, to describe the role of these connections in terminology, to distinguish the types of relationships inherent terms to denote literary genres. In this article, we reviewed the terms due describing literary genres included to the overall system of literary terminology, which also needs more detailed study on the level of systematic connections and highlighted paradigmatic, building terms, morphological, lexical-semantic, subject-logical connections, it is inherent in this group of terms. Systematic approach to terminology

© Жангазінова Р. Т., 2016

is the most appropriate, because terminology of each language has its own characteristics, and the allocation of subsystems and microsystems improves the result of comparative studies.

Key words: term, literary term, terminology, systematic connections, a literary genre.

Літературознавство є однією з найдавніших сфер наукової діяльності. Воно відіграє провідну роль у пізнанні та осмисленні культурного світу. Як наукова галузь літературознавство дало багато матеріалу для розвитку різних дисциплін, наприклад, філософії, лінгвістики та історії. У своїй статті розглянемо тексти літературознавчих праць кінця XIX – початку XX ст. Увагу зосередимо на системних зв'язках, що наявні між термінами на позначення літературних жанрів.

Актуальність теми зумовлена потребою поглибленого вивчення системних зв'язків між термінолексемами на позначення літературних жанрів у літературознавчих статтях початку XX ст.

Мета статті – описати різні типи системних зв'язків (парадигматичні, термінотвірні, морфологічні, синтаксично-семантичні, предметно-логічні), наявні серед української літературознавчої термінології, на матеріалі термінолексем, що належать до тематичної групи, яка позначає назви літературних жанрів, що функціювали в літературознавчих статтях кінця XIX – початку XX ст.

Досягнення мети передбачає виконання таких завдань: проаналізувати різні типи зв'язків між зазначеними термінами, описати роль цих зв'язків у терміносистемі, виокремити типи зв'язків, притаманних терміноодиницям на позначення літературних жанрів.

Матеріалом нашого дослідження є понад сто термінолексем на позначення літературних жанрів, дібраних з літературознавчих статей кінця XIX – початку XX ст., опублікованих у журналах «Літературно-науковий вістник» і «Українська хата» та з багатотомних видань праць І. Франка та Лесі Українки.

Перші спроби системного аналізу мовних явищ було зроблено в XIX ст. Основоположниками дослідження теорії

семантичних полів вважають Г. Іпсена [19] та Й. Тріра [20]. Серед науковців, які вивчали явище системних зв'язків у термінології, є також Д. Лотте [8], М. Марусенко [9], Н. Сухов [15], Я. Климовицький [5], О. Реформатський [11], Т. Канделаки [4], Р. Будагов [1], Л. Кутіна [7]. Проте вивчення потребує саме питання системних зв'язків у групі термінів на позначення літературних жанрів з літературознавчих статей кінця XIX – початку XX ст.

Розвиток суспільства природно супроводжується появою нових понять у сферах науки, техніки та мистецтва. Значну частину лінгвістичного фонду української мови становить саме фахова лексика. О. Чорна зазначає: «Проблема дослідження лексичного складу мови є однією з провідних у лінгвістичних працях. Це пояснюється роллю слова у системі мови загалом, багатогранністю та складністю зв'язків слова з іншими мовними одиницями, різноманітністю внутрішньо- та зовнішньомовних характеристик самого слова як мовного знака. Значне зацікавлення викликає й опис структури та основних шарів спеціальної лексики, зокрема термінології» [18, с. 160].

Термінологія, як і мова загалом, є складною цілісною системою. Під поняттям системності мови трактуємо тісну взаємопов'язаність, взаємозумовленість і цілісність усіх її елементів [3, с. 156]. Термінологія будь-якої галузі, за твердженням Д. Лотте, є «не довільною сукупністю окремих слів (словосполучень, кодових знаків), а окремою термінологічною системою. Тому терміни, що входять до складу термінологічної системи, повинні певним чином відбивати ті об'єктивні зв'язки, що наявні між відповідними поняттями, і в будь-якому випадку їх не спотворювати та їм не суперечити» [8, с. 18].

М. Черемсіна зазначає: «У процесі термінологічних досліджень ми повинні прагнути до того, щоб послідовно розчленувати великі системи на дрібніші блоки, аж до елементарних, що об'єднують малі групи термінів і понять, і фіксувати структурні схеми таких блоків, типи і види зв'язків, що поєднують їхні елементи» [17, с. 372].

Отже, усі терміни в певній терміносистемі поєднані між собою конкретними системними зв'язками. Системними можна вважати терміни, які «співвідносяться з науково обґрунтованими поняттями певної галузі знань, мають істотні ознаки таких понять і разом становлять систему, тотожну системі пов'язаних між собою понять цієї галузі» [8, с. 2].

Термін – це особливий мовний знак. Терміноодиниці класифікують за їхніми структурними та семантичними особливостями. Саме на цьому базується системна організація термінології загалом. Серед основних системних принципів потрібно виділити структурність, цілісність, ієрархічність, взаємозалежність системи й середовища, множинність опису кожної системи [12; 13].

Отже, можемо говорити про те, що «кожна терміносистема, складається зі співвіднесених один з одним елементів – мовних одиниць (термінів). Тому доцільним є виділення базових (ядерних) термінів та похідних на основі їхніх спільних функцій – усі вони слугують для позначення спеціальних понять, проте, незважаючи на спільність функції, кожен термін системи відрізняється від інших її елементів своїм матеріальним складом, що свідчить про неоднорідність елементів системи» [12, с. 161]. Предмети та явища об'єктивної дійсності й поняття про них, що позначаються термінами, «взаємопов'язані і співвіднесені між собою різним чином, отже, і між мовними елементами на їхнє позначення теж повинні бути певні зв'язки, як зовнішньо-, так і внутрішньо лінгвістичні» [7, с. 68].

Досліджуючи терміноодиниці, що функціювали в літературознавчих та літературно-критичних працях кінця XIX – початку XX ст., виявлено наявність між ними різних зв'язків: *парадигматичних, термінотворних, морфологічних, синтаксично-семантичних, предметно-логічних (родо-видових)*.

Терміни можуть позначати поняття загальні й родо-видові (явище гіперо-гіпонімії). Внутрішній зв'язок термінів на позначення родо-видових понять є ознакою ієрархічності, тобто підпорядкованості менш загальних елементів загальнішим у системі. Під час проведення системного аналізу термінів

в лінгвістичному аспекті, важливо виявити зв'язки між елементами терміносистеми й описати її структуру (сукупність зв'язків і відношень між елементами мови) [12, с. 162].

Явище гіперо-гіпонімії в літературознавчій термінології є прикладом *предметно-логічних зв'язків* у терміносистемі, які дають змогу виявити взаємовідношення між науковими поняттями цієї галузі термінування.

Термінознавці аналізують гіпонімну парадигму в науковій літературі як одну з найважливіших категорій, що формує термінологічні структури, і як засіб тематичної ієрархічної організації конкретної терміносистеми [9, с. 191–194]. В українському мовознавстві переважає думка, за якою «гіпонімічні парадигми логічно угруповані взаємодією між родовидовими поняттями та частиною і цілим, ґрунтуються на імпліфікації чи виключенні понять» [9, с. 19–193]. Гіперо-гіпонімні відношення між термінами конкретних систем з'являються або внаслідок розвитку синтагмозначень гіперонімів, або через актуалізацію їхніх парадигматичних значень [9, с. 193]. Відношення роду й виду – один з основних різновидів найзагальніших предметно-логічних зв'язків між поняттями.

У термінознавстві усталена думка, що в межах терміносистеми однослівні терміни зазвичай є гіперонімами, навколо яких групуються здебільшого терміни-словосполучення (гіпоніми), що передають видові відмінності родового поняття. Гіперо-гіпонімній парадигмі властива нестабільність, тобто відбувається постійне поповнення її новими гіпонімами [10, с. 32].

Гіперо-гіпонімія є важливою категорією в літературознавчій терміносистемі. Таке явище демонструє наявність ієрархічних відношень у цій системі й уможливорює опис спеціальних понять як стратифікованих (тобто розміщених шарами). Ланцюговий характер розвитку гіперо-гіпонімних відношень показує звуження семантики в напрямі від гіпероніма до гіпоніма й навпаки – розширення значення від терміна-гіпоніма до гіпероніма. Проаналізуємо терміноодиниці на позначення літературних жанрів: *утопія* – апокаліптична утопія,

белетристична утопія, історична утопія, легендарна утопія, літературна утопія, перелицьована утопія, негативна утопія, позитивна утопія, політична утопія, пророча утопія, теологічна утопія, релігійно-догматична утопія; **роман** – пригодницький роман, психологічний роман, історичний роман, буржуазний роман, утопічний роман, соціологічний роман; **вірш** – ліричний вірш; **драма** – історична драма; **замітка** – хронікерська замітка, автобіографічна замітка, полемічна замітка; **казка** – народна казка, біблійна казка; **міф** – космологічний міф; **оповідання** – біблійне оповідання, історичне оповідання; **орація** – макаронічна орація; **повість** – психологічна повість; **поезія** – епічна поезія, ідеалістична поезія, інтелектуальна поезія, легендарна поезія, лірична поезія, поезія в прозі, публіцистична поезія, політична поезія, пророча поезія; **поема** – драматична поема; **рецензія** – критична рецензія. У наведених прикладах зауважуємо широке значення терміна з видовим поняттям, що містить різні характеристики, звужується й конкретизується видовим поняттям цього терміна.

У гіперо-гіпонімних рядах можуть бути й формально-семантичні, і власне семантичні зв'язки. Якщо гіперонім і гіпоніми не мають спільного формального елемента, то їм властива лише семантична близькість. Якщо гіпонімні відношення виражені не лише семантично, але й формально, гіпоніми мають спільні елементи й у плані змісту, й у плані вираження. Серед термінів на позначення літературних жанрів постають лише *формально-семантичні* зв'язки, оскільки в кожній терміноодиниці є спільний формальний елемент: **роман** – пригодницький **роман**, психологічний **роман**, історичний **роман**; **поезія** – епічна **поезія**, ідеалістична **поезія**, інтелектуальна **поезія**, автобіографічна **поезія**; **утопія** – апокаліптична **утопія**, белетристична **утопія**, історична **утопія**, легендарна **утопія**, літературна **утопія**; **оповідання** – біблійне **оповідання**, історичне **оповідання**, віршоване **оповідання**, історичне **оповідання**, автобіографічне **оповідання**.

Гіперо-гіпонімія є важливим чинником творення терміноодиниць, оскільки з появою нових видових понять

фактично з'являються й нові терміни. Отже, предметно-логічні зв'язки між термінами демонструють не лише конкретизацію наявних термінних понять, а й появу нових.

Парадигматичні зв'язки термінів виражаються в наявності синонімічних рядів, явищ полісемії, омонімії й антонімії, оскільки такі зв'язки є найхарактернішими рисами лексико-семантичної парадигматики загальнонавчаної лексики і властиві термінології.

Досліджуючи літературознавчі терміни, натрапляємо на приклади зазначених явищ, якими представлені парадигматичні зв'язки.

Наприклад, явище полісемії, що пов'язане з основними проблемами лексичної семантики, контекстології, лінгвістики тексту [13, с. 201–205]. Загалом, полісемія – це наявність в одного слова різних значень відповідно до різних контекстів, коли слово може переосмислюватися. Якщо між значеннями однакових слів втрачено смисловий зв'язок, то вони стають омонімами, які вже не мають між собою нічого спільного. Явища полісемії та омонімії наявні на різних рівнях мовної системи. Цікавим для дослідження таке явище є на лексичному рівні. Полісемія та омонімія трапляються в різних групах лексики, загальнонавчаних та термінній. Функціуючи в термінології, полісемія надає потрібну для її наявності спроможність економити мовні засоби та є основою для процесів переосмислення термінних елементів, хоч традиційною вимогою до терміна є його однозначність. Зв'язок терміна з поняттям є основною причиною його моносемічності, а також того, що наукова лексика свідомо відмовляється від семантичної різноманітності [14, с. 12–14].

Науковці відзначають поширення полісемії в термінологіях філологічної й інших гуманітарних наук. Серед них особливо відзначається багатозначність термінології літературознавства [8, с. 125–128].

Мовознавці визначають полісемію й омонімію на рівні слів загальнонавчаної та спеціальної лексики й усередині спеціальної лексики. Щодо спеціальної термінної лексики, то варто

зауважити також, що на її рівні розрізняємо внутрішньо- та міждисциплінарну омонімію, натомість полісемія не може бути міждисциплінарною.

У пласті літературознавчої термінології, що було зафіксовано, є приклад міждисциплінарної неповної омонімії, це термінолексема *роман* – як літературознавчий термін – жанр літератури і як об'єкт вивчення ономастики – власне ім'я людини, що є між собою омофонами. Цей термін є і прикладом омонімності між словами спеціальної лексики.

Щодо полісемії, то є зразок внутрішньодисциплінарної багатозначності – це термін *драма* (як рід літератури і жанр літератури). Цей самий термін є прикладом багатозначності між словами спеціальної лексики та метонімії.

Наявні також терміни, що мають відповідники багатозначності в різних галузях однієї дисципліни: *автобіографія* (відмінні значення в літературознавстві й діловій мові), *казка* (різні значення в літературознавстві та фольклористиці), *малюнок* (відмінні значення в літературознавстві й образотворчому мистецтві), *стаття* (різні значення в літературознавстві та юриспруденції). Утім, більшість літературознавчих термінів не мають омонімних та полісемічних відповідників (*прокламація, поема, новела*).

Варто зазначити й наявність полісемії між словами загальновживаної та спеціальної лексики, що нерідко спричинено явищем детермінізації, наприклад, термін *драма* як жанр літератури й загальновживане слово (трагічна історія життя людини); термін *анекдот* як коротке гумористичне або сатиричне оповідання про якусь подію і як смішна розповідь.

Щодо явища синонімії, як одного з парадигматичних системних зв'язків, то можемо простежити його також у літературознавчій термінології.

Явище синонімії постає в літературознавчій термінологічній системі на різних етапах її розвитку. Наявність розгалуженої синонімії в зазначеній термінології викликана безперервним розвитком науки, уживанням кількох найменувань, що були запозичені з різних мов для позначення одного поняття, а також

меншою чіткістю окресленості понять, ніж у технічній та природничій галузях.

Літературознавча термінологія є підсистемою мови й розвивається за тими самими законами, що й словниковий склад мови. Проте термінологія встановлює додаткові вимоги до термінів і визначень понять, зокрема, щодо однозначного тлумачення термінів і текстів. Попри те, що однією з вимог до властивостей терміна є однозначність, практика вживання спеціальних назв у текстах переконує, що друга назва потрібна для наукового означення поняття й тлумачення значення терміна (особливо чужомовного походження), для найточнішого висловлення думки, зокрема, коли межа між поняттями нечітко окреслена та для уникнення повторів того самого слова чи словосполучки.

Синонімічні відношення постають між термінами однієї тематичної групи, що мають близьку семантику. Аналіз української літературознавчої термінології уможливив виділення синонімічних відношень семантичної тотожності, тобто термінів, що мають повний збіг за значенням і вживанням. Синоніми цього типу в літературознавчій терміносистемі посідають чільне місце. О. Колган, зокрема, відзначає: «Характерним для цього типу синонімів є однозначність, що дає змогу говорити про денотативну спрямованість таких синонімів. Вони конкретні, інформативні, стилістично нейтральні, легко піддаються уніфікації, стандартизації, тобто задовольняють вимоги, які традиційно висувають до терміна» [6, с. 83]. Прикладами таких синонімів є термінолексеми *вірш* і *поезія*. Інші приклади синонімії представлено в різних тематичних групах (терміни для називання діячів літератури, терміни для називання літератури як мистецтва слова та її різновидів), але серед терміноодиниць на позначення літературних жанрів, що зафіксовано в працях початку ХХ ст., їх не виявлено.

Щодо антонімії, то в групі термінолексики на позначення літературних жанрів, це явище не надто поширене. Приклади можуть поставати лише між видовими формами термінів. У працях початку ХХ ст. зафіксовано зразок антонімії між

гіпонімами *негативна утопія* та *позитивна утопія*, де додаткові конкретизовані значення терміна *утопія* є антонімами одне до одного.

Термінотворні зв'язки в термінології бувають двох видів: словотвірні для термінів-слів та синтаксичної деривації для термінів-словосполучень. Словотвірні зв'язки представлені морфологічними способом творення: афіксацією (*нарис*), основоскладанням (*співомовка*, *літопис*), словоскладанням (*утопія-оповідання*, *утопія-легенда*). Велику кількість термінів у складі літературознавчої терміносистеми утворено синтаксичним способом, наприклад: *хронікерська замітка*, *обичаєвий фейлетон*, *пророча утопія*, *народна дума*, *релігійно-догматична утопія*, *описовий вірш*, *утопічний роман*, *історичний роман*, *критичний нарис*. Термінами-словосполученнями легше передати особливість певного поняття. У цьому разі словосполучення – це деталізовані видові поняття.

Морфологічні зв'язки виражають належність терміна й елементів термінологічного словосполучення до певного граматичного класу слів із притаманними йому парадигмами та граматичними категоріями. Наприклад, терміни-слова із групи термінолексем на позначення літературних жанрів за морфологічною ознакою є іменниками (*міф*, *афоризм*, *анекдот*, *епопея*, *ідилія*, *коломийка*, *лібрето*, *монографія*, *пасквіль*), а в термінах-словосполученнях функційно поєднано іменники із прикметниками (*критична рецензія*, *гумористично-сатирична поема*, *автобіографічна записка*, *драматична поема*, *весільна пісня*, *психологічна повість*, *макаронічна орація*, *хронікерська замітка*, *історично-політична пісня*) та з іншими іменниками за допомогою прийменників (*поезія в прозі*).

Синтаксично-семантичні зв'язки виражають різні види семантичних відношень між компонентами складених термінів. Серед літературознавчих термінів назв літературних жанрів представлені синтаксично-семантичні зв'язки, наприклад: узгодження й атрибутивний зв'язок у словосполученнях *історична драма*, *ліричний вірш*, *тенденційна повість*, *народна казка*, *побутова драма*, *космологічний міф*, *політичний*

фейлетон, сатиричний образок, полемічна замітка, тенденційна поезія; атрибутивний і об'єктний зв'язки поєднано в терміні-словосполученні поезія в прозі.

Отже, у пропонованій розвідці проаналізовано терміни на позначення літературних жанрів, що входять до загальної системи літературознавчої термінології, яка потребує також докладного дослідження на рівні системних зв'язків.

Системний підхід у термінології є найдоцільнішим, оскільки термінологія кожної мови має свої особливості, а виділення підсистем і мікросистем значно покращує результат проведення порівняльних досліджень. Застосування принципів системного аналізу термінів дає змогу виокремити різні типи зв'язків між термінами та їхніми складниками, а отже й докладніше вивчити природу терміна й терміносистеми загалом.

Бібліографічні посилання

1. **Будагов Р. А.** Человек и его язык / Р. А. Будагов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 429 с.
2. **Волкова Т. Я.** Лінгвістичні аспекти термінологічної багатозначності / Т. Я. Волкова // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. Івана Франка. – 2004. – С. 125–128.
3. **Єрмоленко С. Я.** Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодар. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
4. **Канделаки Т. Л.** Основные группировки терминологических единиц упорядоченных терминологий / Т. Л. Канделаки // Вопросы языкознания. – 1987. – № 6. – С. 84–89.
5. **Климовицкий Я. А.** Некоторые методологические вопросы работы над терминологией науки и техники / Я. А. Климовицкий // Современные проблемы терминологии в науке и технике. – М. : Наука, 1969. – С. 32–61.
6. **Колган О.** Явище синонімії в термінології гірництва / О. Колган // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2009. – № 648. – С. 82–87.
7. **Кутина Л. Л.** Языковые процессы, возникающие при становлении научных терминологических систем /

- Л. Л. Кутина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М. : Наука, 1970. – С. 82–94.
8. **Лотте Д. С.** Основы построения научно-технической терминологии : вопросы теории и методики / Д. С. Лотте. – М. : АН СССР, 1961. – 158 с.
 9. **Марусенко М. А.** Системный подход к научно-технической терминологии / М. А. Марусенко // Научно-техническая информация. – М. : Наука, 1983. – № 1. – С. 1–5.
 10. **Панько Т. І.** Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 290 с.
 11. **Реформатский А. А.** Термин как член лексической системы языка / А. А. Реформатский // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Наука, 1968. – С. 103–125.
 12. **Романова О. О.** Гіперо-гіпонімія в українській швацькій термінології / О. О. Романова // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2007. – № 765. – С. 32–35.
 13. **Сергевнина В. М.** Принципы системного анализа терминов / В. М. Сергевнина // Термин и слово. – 1978. – Вып. 1 (7). – С. 65–74.
 14. **Соколовська С.** Полісемія в тексті : типи реалізації та функції / С. Соколовська // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. Івана Франка. – 2003. – № 11. – С. 201–205.
 15. **Сухов Н. К.** Об основных направлениях современной терминологической работы в технике / Н. К. Сухов // Вопросы терминологии. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – С. 71–83.
 16. **Теглівець Ю.** Особливості полісемії та омонімії складених термінів із семою вода / Ю. Теглівець // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2007. – № 593. – С. 12–14.
 17. **Черемсина М. И.** О системности терминов и понятий синтаксиса / М. И. Черемсина // Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики : сборник науч. трудов. – М. : Изд-во МГУ, 1971. – С. 141–146.
 18. **Чорна О. В.** Системна організація української податкової термінології / О. В. Чорна // Наукові записки Ніженського держ. ун-ту ім. М. Гоголя. Філологічні науки. – 2013. – Кн. 1.

– С. 160–163.

19. **Ipsen G.** Der alte Orient und die Indogermanen / G. Ipsen // Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft. – Heidelberg : Winter, 1924. – S. 230–237.
20. **Trier J.** Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes / J. Trier // Die Geschichte eines Sprachlichen feldes. – Heidelberg : Winter, 1931. – S. 1–26.

Рецензент: к. філол. н., доц. Якимович-Чапран Д. Б.

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ БЛОГОСФЕРИ

У статті проаналізовано мову блогу в аспекті дотримання літературних норм на різних мовних рівнях. Присвячено також увагу варваризмам як одному з найпоказовіших явищ в інтернет-комунікації.

Ключові слова: інтернет-комунікація, блог, культура мови, норми літературної мови, варваризм.

В статье анализируется язык блога в аспекте соблюдения литературных норм на разных языковых уровнях. Особое внимание уделено варваризмам как одному из наиболее показательных явлений в интернет-коммуникации.

Ключевые слова: интернет-коммуникация, блог, культура речи, нормы литературного языка, варваризм.

The widest spectrum of lexical, stylistic and word-formative devices is represented in the blog as one of the most popular media. Both traditional devices and devices of virtual communication are actualized here.

The article deals with the analysis of blog language in the aspect of adherence of literary norms on different language levels. The attention is also paid to barbarisms as one of the most significant phenomena in the internet communication.

The peculiarity of lexical structure of blog language in Ukrainian part of the Internet is the large quantity of units used for representing the events of the social and political life, the processes connected with computer and network technologies. The large quantity of borrowings, most of those are barbarisms, and the obscene lexis are analyzed in the article.

Despite the fact that multidimensional nature connected with the internet-communication study, the ortological component of Ukrainian-speaking blog characterization is insufficiently researched today. The relevance of our research is in the analysis of the language of Ukrainian blogosphere from this point of view. The subject of consideration in the presented article is the violation of language norms and barbarisms in blog texts. The task of our research is to evaluate the phenomena that characterize the up-to-date communication in the aspect of language culture.

The actual material is picked up from the text resources of the blogs set on the blog-platforms (LiveJournal, I.ua ma in.), journalistic websites and independent blogs.

The prospects for further research of the language of Ukrainian blogosphere are in future analysis of lexical and stylistic peculiarities of this genre in the structure of mass media devices, in identification of word-formation dynamic processes which are in the Ukrainian-speaking blogs.

© Зайцева С. В., Левун Н. В., 2016

Key words: Internet communication, blog, language culture, norms of the literary language, barbarism.

Кінець XX – початок XXI ст. започаткував новий період у розвитку людства, у якому комунікація, не обмежена часом і простором, сприяє взаємопроникненню культур, одночасно створюючи нові можливості для самоідентифікації особистості. Основними рисами нового комунікативного простору стало розширення сфери спілкування, скорочення часу міжособистісного контакту за рахунок збільшення часу на «спілкування» із засобами масової комунікації, зокрема Інтернетом. Саме Інтернет став тим середовищем, де зароджуються нові форми обміну інформацією, зокрема блог. Ця нова система комунікації у віртуальному просторі засвідчила свою стрімку динаміку зростання, беззаперечну зручність використання, масовість вияву. Величезний функційний і семантичний потенціал блогів є однією із причин зацікавленості у вивченні їхньої мови.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики тема інтернет-комунікації серед пріоритетних. Дослідники на перший план висувують питання щодо форм та засобів спілкування в Мережі, і блог посідає тут не останнє місце, він став предметом наукових пошуків таких лінгвістів, як Т. Гермашева [1], О. Горошко [3], Л. Іванов [5], С. Заборовська [4] та ін. Попри багатоаспектність проблематики, пов'язаної з вивченням інтернет-комунікації, на сьогодні недостатньо дослідженим залишається ортологічний складник характеристики українськомовного блогу. Саме в аналізі мови української блогосфери в цьому аспекті полягає, на нашу думку, актуальність нашого дослідження. Предметом розгляду в статті стали випадки порушення мовної норми та варваризми в текстах блогів. Оцінка явищ, що характеризують сьогоденне спілкування в блогах, в аспекті культури мови становить завдання нашого дослідження.

Фактичний матеріал дібрано з текстових ресурсів блогів, розміщених на блог-платформах (LiveJournal, I.ua та ін.), сайтах публіцистичних видань та незалежних блогах.

Визначаємо блог як новий різновид комунікації, що займає свою нішу в системі сучасної інтернет-комунікації. Жанрово-стильовим рисам цього різновиду мови, незважаючи на походження з епістолярного жанру, за сучасною функційно-стилістичною класифікацією стилів та жанрів, властива низка диференційних ознак, які тісно пов'язані із природою Інтернету.

Сучасні засоби комунікації можна вважати феноменом у житті людства, оскільки вони мають змогу впливати на мову як систему. Зокрема, завдяки Інтернету формується стиль комунікації, який поєднує в собі усну й писемну мови, відповідно в сучасній мові з'явилося таке поняття, як спонтанність писемної мови [2, с. 22]. Сьогодні писемна мова стає повноцінною формою усної мови, водночас збагачуючись елементами усної мови й набуваючи її специфічних рис, серед яких – насичення мови обценними формами, вульгаризмами, інвективами тощо. Зазначені процеси закономірні, адже усна мова більше насичена такою лексикою, а оскільки писемна мова перебирає на себе функції усної, то й писемний варіант мови «отримує» таку лексику.

Частотність використання обценних лексем у мові сучасних блогерів надзвичайно висока. Імовірно, використання таких одиниць підпорядковане законам соціальної, гендерної диференціації, проте таку закономірність виявити на перший погляд надзвичайно складно, оскільки обценну лексику використовують у своїх блогах люди різного соціального статусу, гендерних особливостей тощо. Така диференціація потребує окремого дослідження. Варто зауважити, що обценну лексику практично не використовують блогери, веб-сторінки яких належать засобам масової інформації, компаніям, органам державної влади та управління, оскільки політика певної організації передбачає наявність на сторінках цієї організації високого культурного рівня. Це стосується тексту у власне блогові періодичного видання чи сайту корпорації, проте в коментарях на деяких сайтах можуть траплятися тексти з обценною лексикою. Загалом же помічено, що обценна лексика частотніше виявляється в коментарях, ніж у власне

блогові.

Виразною рисою української мови, якою користуються в Інтернеті, є відхилення від норм літературної мови. Ця особливість мови в Мережі, що властива для всіх мов світу, наявна в усіх стилях і жанрах сучасної української мови, що функціонують в Інтернеті. Як зазначає відомий український лінгвіст О. Тараненко, сьогодні в українській мові загалом помітна виразна тенденція до зниження рівня літературної мови – її орозмовлення, нехтування мовними нормами тощо [8, с. 33–35]. Велика кількість різних помилок у текстах – ознака сьогоднішньої інтернет-комунікації загалом і блогосфери зокрема.

В українській блогосфері виразно помітні дві тенденції щодо порушення мовної норми. Перша тенденція пов'язана з несвідомим порушенням норми, а друга – з умисним порушенням. Кожна з тенденцій має свої особливості. Якщо несвідоме порушення норми – це ознака неграмотності, то причини умисного порушення – створення певного стилістичного ефекту тощо.

Оскільки причиною порушення мовної норми є її незнання мовцем, говорити про певний стилістичний ефект тексту, в якому трапляються такі одиниці, ми не можемо. Утім, з огляду на те, що така риса є визначальною для мови української блогосфери, постає потреба її продемонструвати й класифікувати.

Нехтування літературною нормою фіксуємо на всіх мовних рівнях:

а) порушення лексичної норми: *Тільки запитань виникло ще більше **чим** відповідей, чому молодий хлопець не **гязний** не зарослий порпається в **мусорі** (21)* (помилки у слововживанні: замість українських лексем вжито росіянізми, правильно – *ніж, брудний, сміття*);

б) порушення фразеологічної норми: *Одразу **кидається в очі**... незавершеність (20)* (правильно – *впадати в око*); *Патрулювання – невластива для Беркуту функція, їх почали підключати до патрулів відносно недавно, і швидше **від нічого робити** (30)* (правильно – *знічев'я*); *Відвідувачі матимуть*

можливість **прийняти участь** у інтерактивних інсталяціях та зможуть відвідати типовий «генделік» (9) (відповідно до норми – *взяти участь*);

в) порушення морфологічної норми: **Біль** у скронях б'є, стає **гостріша** (29) (неправильне вживання форми роду; правильно – *гострий біль*); *Спершу «косив» Рудьковський - після польоту до Парижу із Ніколаєнко* (13) (у родовому відмінку однини назви міст мають закінчення -а (*Парижа*));

г) порушення словотвірної норми: *затрачено мільйони* (3) (порушення вживання префікса; правильно – *витрачено*); *на металургічному комбінаті* (3) (неправильний суфікс у слові *металургійний*);

д) порушення синтаксичної норми: *Я підійшов та й передаю прохання. А він: не по адресу звернувся, шукай Оглуцького* (7) (неправильне дієслівне керування, правильно – *за адресою*); *Здійснюючи будь яку реформу, перед політиками постає питання...* (6) (неправильна будова речення з дієприслівниковим зворотом);

е) порушення пунктуаційної норми: *І – ніколи не забувайте, чому Ви тут* (4) (невиправдане використання розділового знака; тире після слова *і* – зайве);

є) порушення орфографічної норми: **Нажаль**, в нас немає **ПРО** (31) (порушення правила написання слів окремо; правильно – *на жаль*); *Там же я нарешті міг позвонити коханій, за якою вже страшенно скучив* (11) (ненормативна заміна африкати *дз* на *з*; правильно – *подзвонити*);

ж) порушення стилістичної норми: *куратори намагаються довести, що мистецтво не дорівнює грошам, що воно може існувати поза їхньою територією* (28) (текст оголошення містить низку помилок, зокрема, замість правильного *мистецтво* – *це більше, ніж гроші* вжито ненормативну конструкцію); *останнім часом нардепи проявляють непомірну активність у напрямку різних розслідувань* (28) (у реченні невиправдано вжито мовні штампи).

До несвідомого порушення норми варто також віднести й технічні огріхи – помилки-описки через неправильне

використання клавіш комп'ютерної клавіатури. Ідентифікувати ці огріхи можна, знаючи порядок розташування літер на клавіатурі, адже найпоширеніші з них – це натискання сусідніх клавіш: *якишо то і дійсно зуб, а не скам'яніла частина наприклад чкогось кальмара, то всеодно він належав морській тварюці* (26); *Що вони кажуть, коли їм жорікнути у порушені прав нормальної людини, яка ТЕЖ має право не брати нігера на роботу?* (25). Крім того, сюди ж зараховуємо пропуск літер (з точністю до 90% визначаю – *укрінець* чи *росіянин* говорить англійською (26)); несвідоме злиття кількох слів в одне (*принесена з півдня старослов'янська мована стінах і в грамотах* (29) тощо).

Значна кількість помилок та мовних огріхів свідчить про нехтування блогерами норм літературної мови. Виправдати порушення мовних норм можна лише в тому випадку, якщо воно спрямоване на створення стилістичного ефекту.

Виразною рисою українськомовного блогу як комунікативного жанру є численні запозичення з інших мов. Безперечно, це явище пов'язане із глобалізаційними процесами, які відкрили доступ до будь-яких інформаційних ресурсів, відповідно сучасний світ почав отримувати значно більше інформації, зокрема й тієї, яка приходить з-за меж окремого соціального середовища. Ці процеси позначилися на багатьох сферах життєдіяльності людини, зокрема й на мові. Найвиразнішою рисою, яка характеризує взаємозв'язки української мови з іншими мовами світу, є наявність у ній запозичень. Велика кількість запозичень у мові свідчить про широкі контакти мовців з іншомовним середовищем. І як зазначає відомий український науковець О. Стишов, найбільша кількість запозичень з'являється в тих дискурсах, які найвідкритішою для комунікації з іншомовним середовищем [7, с. 53]. Неважко здогадатися, що саме інтернет-комунікація є найбільш відкритою мовною системою для запозичень, і тут помічено найбільшу кількість нових іншомовних слів [6, с. 124]. Ця риса властива й текстам блогосфери.

В українській блогосфері вирізняють три категорії запозичень у текстовій частині блогів.

Запозичення в транслітерованій формі. Ці запозичення потрапили в українську мову через транслітерацію іншомовної форми із пристосуванням до законів української мови. Таких прикладів у мові сучасних блогів значно більше порівняно з перекладеними українською мовою лексемами. Аналізовану ситуацію можна пояснити входженням до українського соціуму нових явищ, аналоги яких нам невідомі, відповідно нове явище номінується новою лексемою, для якої звичним способом появи є транслітерація. Серед таких запозичень найбільше помічено слів за походженням з англійської мови: *Вирішив час від часу закидувати новини бізнесу, яким займаюсь давно і серйозно. Тобто про концепт-стор ShoeShoe (1); Іноді, взагалі складається враження, що всі ці передачі, сюжети і т.п. – ні що інше, як банальний троллінг – основне завдання поставити все з ніг на голову... (16).*

Зрідка в мові блогів трапляються одиниці, які заступають уже відомі в українській мові поняття: *Перші дні, мене чуть пару раз не хватив атак серця при переході дороги (20).*

У наведеному прикладі використано замість відомого в українській мові терміна *серцевий напад (інфаркт)* дослівно перекладене англomовне словосполучення *heart attack* ('те саме'). Така ситуація нечастотна в блогосфері, проте вона – виразний показник потенційної багатомовності користувачів, що є однією із причин появи великої кількості запозичень у мові блогів.

Запозичення в неперекладеній формі. Таких прикладів у сучасній блогосфері надзвичайно багато, навіть у сучасній мовній практиці поза межами блогосфери вони також трапляються регулярно. Цю ситуацію пояснюємо тим, що представити іншомовне слово в українській мові можна ще простіше, ніж, наприклад, через семантичний переклад чи транслітерацію, – передати назву мовою оригіналу. Запозичення в неперекладеній формі трапляються й у публіцистиці, у наукових текстах, власне, у будь-якому стилізовому різновиді української мови. Велика кількість різних запозичень, поданих у мові-оригіналі (які можна трактувати як варваризми), не обмежуються лише якоюсь однією мовою:

- англійські варваризми: *Друзі, приходьте сьогодні на дев'яту в «Козу», ми з Сонічаусом заграємо трошки естонських музик у стилі **ambient dub / reggae / dubstep** =) (2) (з англ. амбієнт даб, регі, дабстеп – музичні напрями);*
- російські варваризми: *на місці чернівчан я б виходила на вулиці і **ликовала** (18) (з рос. радуватися);*
- польські варваризми: *...вони [поляки – авт.] своє слово закріплювали ділом... знищуючи мову та насаджуючи свій **język** і культуру вогнем й мечем... (23) (із польськ. мова);*
- німецькі варваризми: *Все це [політ – авт.] звісно **fantastisch** (19) (з нім. фантастично);*
- французькі варваризми: *в моїй трійці **conte de l'incroyable amour** і кафе – я чую в цьому суфія і знавця літератури (32) (із фр. неймовірні історії про кохання);*
- угорські варваризми: *Існують такі варіації темпу: **csárdás, sűrű csárdás** и **szökőcs csárdás** (14) (з угор. чардаш, дрібний чардаш, утікаючий чардаш);*
- італійські варваризми: *все думав, що ж приготувати на обід собі... вирішив зазіхнути на **Risotto rosso-asparagi-frutti di mare** у власній інтерпретації (17) (з італ. рис із червоною спаржею та морепродуктами).*

До наведеного переліку варто додати і слова-власні назви у формі варваризмів, якими часто послуговуються користувачі блогів: *Брав участь у записі про Україну для лондонської редакції каналу **Sky News**, який позиціонується як **Islam Channel** (10); відкритий міжнародний конкурс на посаду директора Сінематеки... за його результатами на посаду призначено пана **José Manuel Costa** (5).* Така специфіка вживання іншомовних запозичень надзвичайно продуктивна в українській блогосфері та є її визначальною рисою.

Варто акцентувати увагу й на такому явищі, як написання іншомовною графікою назв, давно усталених в українській мові, серед яких, зокрема, назви населених пунктів, регіонів, держав тощо: ***New York; North Dakota**. Напр.: група з творчих та талановитих людей, родом з **Weimar, Deutschland**, заснована в 2007році (8).* Причини такого явища, імовірно, можна пояснити

особливою стилістичною метою, яку намагаються реалізувати автори таких дописів. Припускаємо й високу активність цього явища через специфіку комп'ютерного набору таких текстів, які копіюють з мови-оригіналу і вставляють в український текст. Не варто також відкидати й такий чинник, як мовна мода.

Як зазначалося, у невіртуальному текстовому середовищі наявна також практика використання варваризмів, проте вона часто обмежується вузькоспеціалізованими термінами і прив'язана до визначеного стилю чи тематики (наприклад, фінансові терміни в текстах на фінансову тематику) або власними назвами чи дефініціями (які нерідко можуть бути подані в дужках поряд з основною назвою): *Необхідно зазначити, що на сьогодні в Україні відсутнє законодавче регулювання процедури проведення податкового **due diligence** (17); Здебільшого до таких компаній належать підприємства **FMCG-сектору** – на такі активи попит з боку фондів досить високий (15) (FMCG – від англ. *Fast Moving Consumer Goods* загальна назва для товарів повсякденного попиту).*

Особливим різновидом розглядуваних запозичень є *лексеми, що не становлять собою адекватний переклад з іншої мови і не відповідають графіці мови-основи, наприклад: Списувати в другому класі? **о_О** Як же вони, бідаки, до 11 довчаться? (12).* Наведений приклад – це запозичення вигуків з англійської мови *uh-oh*, відповідник українських вигуків *овва!*, *оце так!*, транслітероване українською графікою з додатковим символом (нижня лінія підкреслення для об'єднання в одне смислове ціле) та літерами різного регістру для позначення акцентуації.

Отже, як засвідчив наш аналіз, виразними рисами сучасної української блогосфери є численні випадки свідомого чи несвідомого порушення норм на всіх мовних рівнях, а також наявність великої кількості варваризмів у мові блогів. Характерно, що перелік цих варваризмів не обмежено запозиченнями з якихось певних мов, адже кожен користувач Інтернету, маючи доступ до практично будь-якого іншомовного тексту, а також спеціальні інструменти для перекладу іншомовних назв (наприклад, системи онлайн-перекладу), може

використовувати таку лексику в будь-якому контексті. Природно, що в мові блогів як одному з найдинамічніших сучасних дискурсів таких одиниць багато. Це дає підстави визначити наявність запозичень як одну з диференційних ознак мови української блогосфери, серед яких особливе місце за кількістю та походженням посідають варваризми.

Перспективи дослідження мови української блогосфери вбачаємо в подальшому аналізові лексико-стилістичних особливостей цього жанру в структурі засобів масової комунікації, у вияві динамічних процесів у словотворі, що простежуються в україномовних блогах.

Бібліографічні посилання

1. **Гермашева Т. М.** Языковая личность субъекта блог-дискурса : лингвокогнитивный аспект : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка» / Т. М. Гермашева. – Ростов-на-Дону, 2011. – 176 с.
2. **Гончаров В. П.** Интернет как фактор трансформации культуры и личностной самореализации : философский анализ : автореф. дисс. ... канд. филос. наук : 09.00.13 «Философия и история религии, философская антропология, философия культуры» / В. П. Гончаров. – Ростов-на-Дону, 2012. – 26 с.
3. **Горошко Е. И.** Интернет-жанр и функционирование языка в Интернете : попытка рефлексии / Е. И. Горошко // Жанры речи. – Саратов : ИЦ «Наука», 2009. – Вып. 6 «Жанр и язык». – С. 11–27.
4. **Заборовська С. В.** Особливості віртуального дискурсу в просторі Інтернет (на прикладі інтернет-щоденників) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 «Російська мова» / С. В. Заборовська. – Харків, 2006. – 19 с.
5. **Иванов Л. Ю.** Язык Интернета : заметки лингвиста / Л. Ю. Иванов // Словарь и культура устной речи. – М. : Азбуковник, 2000. – С. 131–147.
6. **Козлова Е. Е.** Заимствования как объект метаязыковой рефлексии рядовых носителей русского литературного языка : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / Е. Е. Козлова. – Томск, 2012. – 176 с.

7. **Стишов О.** Нові лексичні запозичення в мові засобів масової інформації / О. Стишов // *Культура слова*. – 1998. – Вип. 51. – С. 53–60.

8. **Тараненко О. О.** Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.) / О. О. Тараненко // *Мовознавство*. – 2002. – № 4–5. – С. 33–39.

Джерела фактичного матеріалу

1. Андрій Тимчишин-Валевський. «Tank - Free Invisible Porno». – Режим доступу: <http://mcstrick.livejournal.com>
2. Башта пропаганди. Алоха. – Режим доступу: <http://friki.livejournal.com/?skip=20>
3. Богдан. [Коментар]. – Режим доступу: <http://rudarani.livejournal.com/547282.html?thread=1511122&>
4. Гастон. Виходячи на акцію протесту, пам'ятайте (старе, майже як світ): – Режим доступу: <http://gas-ton.livejournal.com>
5. Іван Козленко. Відкритий лист до міністра культури України Є. Нищука. – Режим доступу: http://blogs.lb.ua/ivan_kozlenko/259996_vidkritiy_list_ministra_kulturi.html.
6. Логвиненко. Вверхній пост. – Режим доступу: <http://logvynenko.livejournal.com>.
7. Любомир Франків. Притон-2 (розділ 5). – Режим доступу: <http://frankiv-l.livejournal.com/5455.html>
8. Любця. стояти. слухати. закохуватись. – Режим доступу: <http://morishka91.livejournal.com/5247.html>.
9. Олекса Манн. Жлоб-арт. – Режим доступу: <http://olexaman.livejournal.com/?skip=20>.
10. Олекса Шкатов. ФОТОСПОГАД. Нічний штурм Євромайдану. – Режим доступу: <http://4ornobile.livejournal.com/399677.html>
11. Олексій Гарань. Про Україну і НАТО (на «Sky News» і Еспресо TV). – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/haran/5331fbfbe1f31>.
12. Передвесняне, знову все скопом. Сумбурно. – Режим доступу: <http://yusmal.livejournal.com>.
13. Сергій Руденко. Хто найбільший інвалід? Микола

- Рудьковський чи Петро Мельник? – Режим доступу: <http://rudenko-s.livejournal.com>.
14. Флоренс. «Гей, ви, музиченьки, заграйте-но чардаш»... – Режим доступу: <http://ua-bal.livejournal.com/124850.html>.
15. Шкарпова О., Руденко В. Подайте на процвітання // Галицькі контракти. – № 21–22. – 17 травня 2010 р. – С. 25.
16. akkaknnebeakaize. [Коментар]. – Режим доступу: <http://ua-slingomamy.livejournal.com/6392527.html?thread=77895119&>
17. Alexander Maysheff. [Твіт]. – Режим доступу: <http://maysheff.livejournal.com/536708.html>.
18. Blacky. [Коментар]. – Режим доступу: <http://gr-czernowitz.livejournal.com/2839113.html?thread=7746633>.
19. giant_vision. Від гвинта! – Режим доступу: <http://giant-vision.livejournal.com/115073.html>.
20. grynjuk. Іран, транспортні питання. Як добратися до Ірану. Як пересуватись в середині країни. – Режим доступу: <http://grynjuk.livejournal.com>.
21. hyllio23. У пошуках бомжа. – Режим доступу: <http://hyllio23.livejournal.com/3105.html>.
22. illyabarkov. Суми. Частина 1. – Режим доступу: <http://illyabarkov.livejournal.com/22650.html>.
23. Jarosław Lazor. ...II Rzeczpospolita... – Режим доступу: <http://yaroslav-lazor.livejournal.com/13393.html>.
24. madf. Подорож до NYC, дні 4-5. – Режим доступу: <http://madf.livejournal.com/279765.html>.
25. Mamaу_. [Коментар]. – Режим доступу: <http://blog.i.ua/community/5099/1209129>.
26. Mamaу_. Будуть грабувати. – Режим доступу: <http://blog.i.ua/user/381783>.
27. molokoma. Мау. 22nd, 2013. – Режим доступу: <http://molokoma.livejournal.com/?skip=10>.
28. museums_kiev. Національний художній музей України. – Режим доступу: <http://museums-kiev.livejournal.com/?skip=75>.
29. nimmerklug. Они там у себя, – Режим доступу: <http://nimmerklug.livejournal.com/973619.html>
30. oleg_kv. [Коментар]. – Режим доступу:

<http://blog.i.ua/community/586/1038692>.

31. pollotenchegg. Ультра-релігійні поселення у США. – Режим доступу: <http://pollotenchegg.livejournal.com/114213.html>.
32. Ryzh. Живу так, щоб депресія була у інших. – Режим доступу: <http://ryzhervind.livejournal.com/208231.html>.
33. warm at times. [Коментар]. – Режим доступу: <http://trohysnihu.livejournal.com/31878.html?thread=12934>.

ВПЛИВ АНГЛІЦИЗМІВ ТА АМЕРИКАНІЗМІВ НА СУЧАСНУ УКРАЇНСЬКУ МОВУ

Статтю присвячено загальному аналізу стану впливу запозичень з англійської мови на сучасну українську мову. Встановлено, що українська мова активно вбирає в себе лексичні одиниці з англійської мови, а процес запозичення набуває масових масштабів. Визначено основні сфери, у яких спостережено значну кількість запозичень з англійської мови. Проаналізовано досвід європейських країн регулювання процесу напливу іноземних слів у різні сфери життя й шляхи збереження оригінальності національних мов. Порушено коло проблем, що постають в українській мові через надмірне вживання англіцизмів та американізмів. На основі опрацьованого матеріалу сформульовано підхід щодо регулювання процесом надходження запозичень з англійської мови з метою подальшого розвитку української мови.

Ключові слова: мова, запозичення, слова іноземного походження, англіцизми, американізми, лексична система, українська мова, англійська мова, слово, асиміляція.

Статья посвящена общему анализу состояния влияния заимствований из английского языка на современный украинский язык. Установлено, что украинский язык активно впитывает в себя лексические единицы английского языка, а процесс заимствования приобретает массовые масштабы. Определены основные сферы, в которых наблюдается значительное количество заимствований из английского языка. Проанализирован опыт европейских стран в регулировании процесса наплыва иностранных слов в различные сферы жизни и пути сохранения оригинальности национальных языков. Очерчен круг проблем, которые возникают в украинском языке из-за чрезмерного употребления англицизмов и американизмов. На основе разработанного материала сформулирован подход к регулированию процесса поступления заимствований из английского языка с целью дальнейшего развития украинского языка.

Ключевые слова: язык, заимствования, слова иноязычного происхождения, англицизмы, американизмы, лексическая система, украинский язык, английский язык, слово, ассимиляция.

The article deals with general analysis of English language borrowings impact on contemporary Ukrainian language. It has been established, that Ukrainian language is actively absorbing lexical units from English language and the borrowing process is coming popular. Ukrainian integration into European Union, globalization

© Нагорна Ю. А., 2016

processes, commitment to West countries have caused close cultural, political, social and economic interaction of Ukraine with foreign, in particular with English-speaking, countries that could not help reflecting on language level. This process has determined enhanced entry of foreign words that determines the topicality of the research. Main spheres where considerable number of English borrowings are present have been determined. The experience of European countries regarding the process of foreign words entry regulation in various spheres of social life and the ways of original national languages retention has been analyzed. The range of issues raising in Ukrainian language due to the excessive use of anglicisms and americanisms has been discussed: on the one hand, language enrichment, the possibility to use borrowings to make it possible to cooperate in different spheres of society and state life and on the other hand – «the littering» of Ukrainian language with alien words in spite of presence Ukrainian equivalents have been determined.

It has been determined that due to time poverty to give Ukrainian names for new phenomena, processes and items Ukrainian language is bound to borrow new words from English language, which are strange for Ukrainian people and can cause loss of Ukrainian language uniqueness.

The approach regarding the processes of English language borrowings regulation the view of further Ukrainian language improvement has been formed on the ground of material used.

Key words: language, borrowing the words of foreign origin, anglicisms, americanisms, lexical system, Ukrainian language, English language, a word, assimilation.

Лексична система будь-якої мови постійно змінюється. До того ж, якщо порівняти цей процес зі змінами в граматичній та фонологічній системах, – найшвидше. Одні слова зникають з мови, інші – з'являються, змінюються також і значення слів.

Словниковий склад мови віддзеркалює всі зміни, що відбуваються в тому чи тому суспільстві. Будь-яке нововведення в техніці, побуті, суспільному житті, у сфері культури тощо супроводжується появою нових слів, а зникнення тих чи тих суспільних явищ спричинює їхнє зникнення.

Оскільки еволюційні процеси в лексиці відбуваються безперервно й досить інтенсивно, вивчення змін словникового складу залишається одним з найактуальніших напрямів мовознавчих досліджень.

Курс на інтеграцію України в ЄС, процес глобалізації, орієнтація на країни Заходу уможливили тісну культурну, політичну та соціально-економічну взаємодію України

з іноземними, зокрема англомовними, країнами, що не могло не відбитися на мовному рівні. Цей процес зумовив посилене надходження в українську мову чужомовної лексики. Особливо зросла кількість запозичених англіцизмів й американізмів.

Процес інтенсивного надходження запозичень, переважно з англійської мови, отримує досить неоднозначні оцінки українців. З одного боку, відзначаємо певне збагачення мови, змогу за допомогою запозичень взаємодіяти в різних сферах життя держави й суспільства, з іншого, засмічення української мови чужими лексемами.

Проблемі запозичень присвячена низка робіт як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Про роль впливу іншомовних слів на українську мову говорили Б. Ажнюк [1], О. Ахманова [2], В. Виноградов [3], Ю. Жлуктенко [5], О. Муромцева [7], І. Огієнко [8], О. Пономарів [9], В. Самійленко [12], С. Семчинський [11], Д. Шмельов [15], L. Blumfield [16], E. Haugen [17], A. Martinet [18], U. Weinreich [19] та ін. Утім, незважаючи на появу значної кількості робіт, присвячених дослідженням впливу іншомовних англійських слів на українську мову, сучасний етап запозичення англіцизмів та американізмів вивчено недостатньо, що визначає актуальність теми. У цьому разі метою запропонованої статті є загальний аналіз стану впливу запозичень з англійської мови на сучасну українську мову.

На думку О. М. Кордюка, наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. українська мова активно вбирає в себе лексичні одиниці з англійської мови, а процес запозичення набуває масових масштабів [2]. За Енциклопедією української мови, англіцизм – різновид запозичення; слово, його окреме значення, вислів тощо, які запозичені з англійської мови або перекладені з неї чи утворені за її зразком. Англіцизми переважно усвідомлюються мовцями як чужорідний елемент і зберігають ознаки свого походження: фонетичні (*джем, імідж*), словотвірні (*смокінг, маркетинг*), семантичні (*яструби – політики, прихильники жорстокого агресивного курсу у різних країнах*). Низка англіцизмів позначають національні (англійські, американські) реалії: *Скотланд-Ярд* (англійська реалія), *діснейленд*

(американська реалія), а також предмети і явища в галузі спорту, техніки, економіки, політики. Англіцизм – ідіома чи крилатий вислів – пов'язується у свідомості мовців з англійським джерелом незалежно від способів творення: українське *скелет у шафі (буфеті) (сімейна таємниця)* – англійське *skeleton in the cupboard*; англійське *To be or not to be* – українське *Бути чи не бути* [5, с. 27]. Можна виділити такі сфери, у яких постає значна кількість запозичень з англійської мови:

1) **техніка:** *блюмінг, бульдозер, буфер, грейдер, диспетчер, ескалатор, каупер, комбайн, конвеєр, кренінг, радар, слябінг, сейф, телетайп, тендер, трактор, трамвай, тунель, фільм, форсунка*;

2) **мореплавство та військова справа:** *аврал, браунінг, бункер, ватерлінія, вельбет, докер, дрейф, катер, мічман, снайпер, танк, танкер, трап, траулер, шквал, шлюпка, шрапнель, ихуна, яхта*;

3) **політика, економіка та торгівля:** *банкнот, блеф, блокада, бойкот, бюджет, гангстер, демпінг, долар, інтерв'ю, лідер, локаут, мітинг, чек*;

4) **спорт:** *аут, бокс, боксер, ватерполо, волейбол, гол, голкіпер, матч, жокей, нокаут, раунд, рекорд, спорт, спортсмен, старт, теніс, трек, тренер, фініш, форвард, футбол, хокей*;

5) **одяг і тканини:** *бязь, вельвет, джемпер, піджак, піжама, плед, плюш, смокінг, френч*;

6) **їжа та питво:** *біфштекс, кекс, пудинг, пуниш, ром, ростбіф, сандвіч, торт*;

7) **культура:** *гумор, джаз, клоун, клуб, комфорт, памфлет, сквер, тент, фокстрот, фольклор, хол* [4, с. 140].

Як зазначає дослідник О. Дьолог, поповнення лексичного складу української мови запозиченнями в сучасний період відбувається надзвичайно швидко й інтенсивно, нові реалії приходять до нашої дійсності вже з наявними англо-американськими назвами, закріпленими за ними в англійській мові, не встигаючи отримати найменування на національній українській основі [4]. Отже, українська мова за умови відсутності адекватного часу запропонувати власну назву до

новітніх явищ, процесів, предметів вимушена запозичувати й уводити у свою лексичну систему чужомовні назви з англійської мови.

Слова іншомовного походження, зазвичай засвоюють насамперед фонетично й граматично, тобто підпорядковують законам фонетики й граматики мови-реципієнта.

Асиміляція новітніх лексичних англіцизмів відбувається в різний спосіб. Певні назви отримують граматичні значення, властиві українській мові, наприклад, у повному чи неповному обсязі граматичні значення роду й числа: *піар* – чол. рід (*чорний піар*), *бізнесвумен* – жін. рід (*відома бізнесвумен*), *євро* – сер. рід (*стабільне євро*), *мас-медіа* – множина (*українські мас-медіа*), *степ-аеробіка* – жін. рід (*сучасна степ-аеробіка*), *імідж-мейкер* – чол. рід (*авторитетний імідж-мейкер*).

Неоднаково запозичені слова залучають до дериваційних процесів. За допомогою українських словотворчих засобів нерідко формуються деривати, наприклад: *піар* – *піарити*, *пейджер* – *пейджерний*, *зомбі* – *зомбований*, *чартер* – *чартерний*, *ріелтор* – *ріелторний*, *пейнбол* – *пейнбольний*.

Запозичення англійських слів українською мовою є складним та багатограним процесом, що відбувається внаслідок контактів української та англійської мовних систем, що спричинює їхню взаємодію. Процес запозичення є невід’ємною частиною об’єктивного процесу розвитку мови, зумовленого суспільним поступом. Асиміляція англійських слів на українському ґрунті є об’єктивним та закономірним процесом фонетичного, морфологічного, лексико-семантичного перетворення за внутрішніми законами розвитку української мови [1].

У зв’язку зі зростанням кількості англомовних запозичень у сучасну українську мову постає питання про ймовірність регулювання цим процесом. У цьому аспекті варто звернути увагу на досвід європейських країн, що намагаються вести боротьбу з напливом іншомовних слів у різні сфери життя і зберігати оригінальність власних мов. Зокрема, уряд Франції на заклик провідних філологів видав 1972 р. декрет № 72–12 «Про

збагачення французької мови», що передбачав створення комісії для розбудови питомої термінології, а 1975 р. – закон № 75 «Про використання французької мови», що забороняв державним і недержавним установам послуговуватися чужими словами (у діловодстві, рекламі, назвах товарів тощо), якщо є відповідні французькі. 1994 р. прийнято новий «Закон про використання французької мови» (закон Тубона), за порушення якого накладався штраф від 5 тис. франків (для фізичних осіб) до 25 тис. франків (для юридичних). Заснований 1984 р. Генеральний комісаріат французької мови стежить за дотриманням згаданих постанов, перевіряє термінологічні системи, стимулює перекладацьку роботу. У такий спосіб закріпилося чимало власних термінів: *savoir-faire* – технологія (англ. know-how), *ordinateur* (англ. computer), *imprimante* (англ. printer), *matériel* – апаратура (англ. hardware), *logiciel* – програмне забезпечення (англ. software), *minimagre* – крамниця уцінених товарів (англ. discount house), *achats, emplettes, magasinage* – закупівля (англ. shopping), *publipostage* – розсилання краму поштою (англ. mailing), *presentateur* – диктор (англ. speaker), *stylisme* – дизайн (англ. design), *palmares* – хіт-парад (англ. hit-parade).

У Польщі ще в другій половині XIX ст. усталилася традиція замінювати чужі слова на власні. З 1999 р. у країні чинним є закон, за яким за необґрунтоване вживання англіцизмів стягують штраф. Рішення щодо нормативності запозичень приймає спеціальна лінгвістична комісія.

За очищення національної мови від іншомовних слів пальму першості серед європейських держав тримає Ісландія. Рух за очищення ісландської мови від данських і німецьких нашарувань розпочався у XVIII ст. Реформатори закликали повернути в ужиток давні слова, а якщо ті не задовольняли номінативних потреб, пропонували утворювати нові відповідно до законів мови. Від середини XIX ст. і протягом усього XX ст. завдяки діяльності філологів та інших дослідників на питомих засадах створено десятки тисяч сучасних термінів: *gro* – спора (<- *groa* – рости), *gerill* – бактерія (<- *gera* – робити), *hreyfill* – мотор (<- *hreyfa* – рухати), *pota* – реактивний літак (<- *þjota* – вити, нестися) [3, с. 55].

Наведені приклади показують вдале поєднання зусиль мовознавців з регулюванням питання щодо керованості процесами впливу іншомовних слів на національну мову на законодавчому рівні.

Щодо аналізу проблеми чужомовних, зокрема англійських, запозичень в українській мові, українські мовознавці відзначають численні приклади бездумного й масового впровадження англійських найменувань навіть у тих випадках, коли для них було б зовсім неважко знайти прості й точні українські відповідники (яскравим прикладом є поява в засобах масової інформації назви *піплометрія* (від англійської основи *people* – люди та грецької *-метрія* від *metro* – вимірюю) замість звичайного питомого слова *опитування*) [1]. Зазначене доводить, що досить часто відповідні слова в українській мові замінюються словами іншомовного, зазвичай англійського чи американського, походження, що може призвести до втрати українською мовою своєї унікальності.

Закономірно постає питання щодо джерел, з яких англіцизми та американізми потрапляють в українську мову. Аналіз досліджень показує, що значна кількість запозичень потрапляє до української мови через мову реклами. Це пояснюють тим, що саме використання іншомовних, «модних» слів може привернути увагу українських покупців до іноземних товарів незважаючи на те, що назви таких товарів можуть мати українські еквіваленти. Наприклад: *Only you* – має переклад – *тільки ти*; *Happymeal* – *щаслива їжа*; *Completeplusherbal* – *повної дії плюс трави*; *Dove* – *голубка*; *TotalProtection* – *загальний захист*; *Always* – *завжди*; *Vanish* – *зникати* тощо. Наступні вирази з реклами, що пропагують на телебаченні деякі українськомовні канали на зразок *Новий Dirolcomplete подвійної дії*; *Нова Rexonaactive ніколи не зрадить*; *Представляємо новий LadySpeedStick*; *Новий OldSpiceActiveZone*; *Rex відбілюючий*; *Orbit білосніжний*; *GilletSeries* – *найкраще для чоловіків*; *тобі подобаються чорні tanga*; *AlwaysUltraNight* *говорять мовою твого тіла*; *Onlyyou* – *чорні і білі – разом в одній пачці, завжди будуть поряд* – *Slimanddaily*, є незрозумілими для українського

пересічного громадянина [1].

Утім, повністю уникнути в спілкуванні запозичених слів неможливо, бо є і такі, що давно узвичаїлися, і люди вважають їх українськими (наприклад, *трамвай, вокзал, спорт, гумор* тощо). Проте регулювання процесом запозичення іншомовних слів мусить здійснюватися виважено, потрібно дуже уважно підходити до оцінки таких запозичень, звертаючи увагу на мовну традицію й стилістичні особливості української мови. У цьому разі іншомовні запозичення загалом та з англійської мови зокрема мають стати поштовхом для породження нових українських слів, що лише збагатять лексичний склад української мови, нададуть підстави пишатися культурною самобутністю й мовною самостійністю та сприятимуть культурі мовлення. Уважаємо, що одним зі шляхів досягнення цієї мети має стати об'єднання зусиль мовознавців з політичною волею керівництва країни. У зв'язку із цим проблема англіцизмів в українській мові залишається актуальною й потребує подальшого ретельного дослідження.

Бібліографічні посилання

1. **Ажнюк Б. М.** Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації / Б. М. Ажнюк // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 48–54.
2. **Ахманова О. С.** Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : УРСС ; Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
3. **Виноградов В. В.** Из истории русской литературной лексики / В. В. Виноградов // Доклады и сообщения Филологического факультета МГУ. – 1947. – № 3. – С. 7–12.
4. **Дьолог О. С.** Новітні англіцизми – збагачення чи засмічення української мови? [Електронний ресурс] / О. С. Дьолог. – Режим доступу: <http://movoznavstvo.com.ua>.
5. **Жлуктенко Ю.** Англійські синтаксичні впливи в мовленні українців США і Канади / Ю. Жлуктенко // Вісник Київського ун-ту. Серія іноземної філології. – 1974. – № 8. – С. 112–125.
6. **Кордюк О. М.** Сучасні англомовні запозичення

- [Електронний ресурс] / О. М. Кордюк. – Режим доступу: http://конференция.com.ua/files/image/konf%2011/doklad_11.
7. **Муромцева О.** Запозичення у сфері суспільно-політичної української термінології / О. Муромцева // Науково-технічний прогрес і проблеми термінології. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 131–132.
 8. **Огієнко І.** Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К. : Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
 9. **Пономарів О.** Культура слова : мовностилістичні поради / О. Пономарів. – К. : Либідь, – 240 с.
 10. **Селігей П. О.** Пуризм у термінології : український досвід на європейському тлі / П. О. Селігей // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 49–66.
 11. **Семчинський С. В.** Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : ОКО, 1996. – 416 с.
 12. **Сивенький В.** (Самійленко В.) *Te deum* / В. Сивенький // ЛНВ. – 1902. – Вип. 5. – Т. 20. – С. 93–94.
 13. **Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія** / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – 439 с.
 14. **Українська мова. Енциклопедія** / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
 15. **Шмелев Д.** Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка) / Д. Шмелев. – М. : Наука, 1973. – 280 с.
 16. **Bloomfield L.** Introduction to the Study of Language / L. Bloomfield. – New York : Henry Holt, 1914. – 209 p.
 17. **Haugen E.** The Analysis of Linguistic Borrowing / E. Haugen // Language. – 1950. – Vol. 26. – № 2. – P. 210–231.
 18. **Martinet A.** Elements de linguistique generale / A. Martinet. – Paris : Colin, 1960. – 224 p.
 19. **Weinreich U.** Languages in contact. Findings and Problems / U. Weinreich. – The Hague : Mouton, 1953. – 148 p.

Рецензент: д. філол. н., проф. Поповський А. М.

ТИПОЛОГІЯ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Статтю присвячено актуальним питанням сучасного українського синтаксису. Зокрема, проаналізовано синтаксичну одиницю як одну із фундаментальних категорій метамови українського синтаксису. Подано типологію синтаксичних одиниць, їх систематизовано як ієрархічну послідовність базових, основних, похідних та периферійних (аналітичних та аналітико-пошукових).

Ключові слова: синтаксична одиниця, типологія, ієрархія, базові, основні, похідні та периферійні одиниці.

Статья посвящена актуальным вопросам современного украинского синтаксиса. В частности, проанализирована синтаксическая единица как одна из фундаментальных категорий метаязыка украинского синтаксиса. Подана типология синтаксических единиц, они систематизированы как иерархическая последовательность базовых, основных, производных и периферийных (аналитических и аналитико-поисковых).

Ключевые слова: синтаксическая единица, типология, иерархия, базовые, основные, производные и периферийные единицы.

The article deals with the topical issues of contemporary Ukrainian syntax. It analyzes the syntax unit as one of the fundamental categories of syntactic metalanguage. It presents the typology of syntactic units, their hierarchical sequence systematized as basic, derived and peripheral (analytical and analytical search). The basic units that are original universals classified a word as basic, minimal lexical component of speech chain and construction as a sequence of words that is the same speech chain. The basic syntactic units cover a word form as minimum functional component of speech chain; a word combination as a combination of notional words based on subordinate link; a word joint as a combination of words based on non-subordinate link; a sentence as a construct that performs communicative function; a supraphrasal unity as two or more sentences connected with content structurally; a text as communicative and meaningful, formally and substantially complete speech formation, it is used with some pragmatic guidelines. Derivative syntactic units specify and distribute between the main subclasses according to some of their functions and their structural characteristics within certain syntactical constructions. Peripheral (analytical and analytical search) syntactic units are formed as a result of specifying syntactic units derived from of

© **Попова І. С., 2016**

formal grammatical categories of traditional syntax or based on concepts that are alternative to classical syntax.

Key words: metalanguage of syntax, fundamental syntactic categories, syntactic units, syntactic link, text, supraphrasal unity, sentence, word joint, word combination, word.

У теорії мови, безсумнівно, найважливішим постає поглиблений і системний опис універсальних понять і категорій. Зокрема, О. Кривоносов зауважує: «Постулюючи принципи теорії мови, ми визначаємо лінгвістичні універсалії, з чого випливає, що теорія мови повинна вивчати передусім лінгвістичні універсалії як взаємодію мовних знаків із формами мислення» [6, с. 453]. На думку дослідника, теорія лінгвістики має бути, по суті, теорією універсалій, до того ж на всіх рівнях системно-структурної організації мови.

З огляду на це на синтаксичному рівні як вершинному ярусі структури мови, що безпосередньо співвідноситься з мовленнєвими процесами та комунікацією, до універсалій, на наше переконання, належать такі фундаментальні синтаксичні категорії, як **синтаксична одиниця, синтаксичний зв'язок та синтаксична модель.**

Мета запропонованого наукового дослідження – подати загальну типологію однієї з фундаментальних синтаксичних категорій – синтаксичної одиниці з урахуванням наявних трактувань її лінгвістичної сутності. Синтаксична одиниця – це одне з найбільш складних та ємних у змістовому та функційному планах поняття, витлумачення якого є проблемним через низку об'єктивних і суб'єктивних причин, пов'язаних передусім зі специфікою самого синтаксису, матеріальним наповненням синтаксичних конструктів, а також з відсутністю впорядкованої метамови граматики.

Цю тезу підтверджуємо тим, що в українській мові представлена велика кількість конкретних синтаксичних одиниць, але сформованих зазвичай на різних підставах і з різною настановою. Наведемо лише кілька промовистих ілюстрацій щодо цього. Наприклад, у словнику лінгвістичних термінів Д. Ганича й І. Олійника подано понад 30 статей лише

з лексичним входом, що вказує на таку синтаксичну одиницю, як речення та на той чи той його тип на зразок: речення, речення тотожності, окличне речення тощо [4]. Окрім того, деякі типи речень актуалізовано не окремим лексичним входом до словникової статті, а як окремий різновид певного типу, зокрема, односкладні поділено на означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні та номінативні [4, с. 164]. І. Слинько, Н. Гуйванюк і М. Кобилянська розглядають як синтаксичні одиниці близько 70 різних типів речення [14], а А. Загнітко – майже 200 [5]. Схожу ситуацію спостерігаємо і з іншими синтаксичними конструкціями, що кваліфікують як синтаксичну одиницю. Зокрема, у предметному покажчику до «Теоретичної граматики української мови» А. Загнітко подає 64 типи словосполучень [5, с. 641–643], а, наприклад, В. Нікітін – кілька десятків семантичних розрядів обставин [9].

Загалом у будь-якій підсистемі синтаксису, як-от: 1) синтаксис слова; 2) синтаксис словосполучення; 3) синтаксис простого речення; 4) синтаксис складного речення й елементарних безсполучникових фрагментів тексту; 5) синтаксис форми слова [12, с. 8] або в узагальненішій, такий як 1) синтаксис частин мови; 2) синтаксис речення; 3) синтаксис тексту, або актуальний синтаксис [8, с. 448–449; 17, с. 546] формують, мотивують і трактують той чи той корпус синтаксичних одиниць. Тут постають найрізноманітніші, а нерідко й дуже далекі одна від одної концепції, з різним кількісним наповненням пропонованої системи, у якій, щоправда, домінує конструкт *основні синтаксичні одиниці*.

Утім, вирішення проблеми класифікації синтаксичних одиниць сучасної української мови пов'язано принаймні із двома питаннями метамовного характеру. По-перше, потрібно чітко дефініювати поняття *синтаксична одиниця*, а по-друге, визначити критерії, відповідно до яких ту чи ту синтаксичну одиницю можна кваліфікувати як основну, не основну або ще яку-небудь з роз'ясненням, безумовно, смислу й суті такої детермінації.

Узагальнивши такі типові й нормативні дефініції

синтаксичної одиниці з різною акцентуацією, як, наприклад: «Синтаксично організована і комунікативно самостійна частина більшого за обсягом висловлення або окреме висловлення, що має певну синтаксичну будову і комунікативну самостійність [4, с. 161]; «Одиниця синтаксичного рівня мови, яка виділяється на основі синтаксичних зв'язків і синтаксичних відношень [17, с. 550], можна створити відповідну дефініцію вже як метамовну категорію синтаксису.

На нашу думку, дефініювати синтаксичну одиницю як метамовну категорію синтаксису можна, враховуючи такі поняття, як *мовленнєвий ланцюг*, *граматичне впорядкування* та *функційне маркування*. Мовленнєвий ланцюг – це будь-який потік, будь-яка послідовність слів, зокрема й одне слово, якщо воно якимось виділене, ізольоване чи функційно навантажене. Граматичне впорядкування мовленнєвого ланцюга – це наявність між його компонентами певних граматичних чи семантико-граматичних відношень, їхньої граматичної зв'язаності, до того ж як усередині фрази, так і між фразами, тобто за межами одного речення. Функційне маркування – це функційна значущість, виконання в процесі комунікації мовленнєвим ланцюгом тієї чи тієї функції незалежно від його довжини й відповідного наповнення. Отже, з огляду на зазначене **синтаксичну одиницю** тлумачимо як функційно маркований і граматично впорядкований мовленнєвий ланцюг, що є довільною змістово значущою послідовністю слівформ і навіть окремою слівформою [11, с. 12]. Запропоноване визначення дає змогу кваліфікувати як синтаксичні одиниці найрізноманітніші мовленнєві побудови, створені за допомогою певних граматичних засобів (план вираження) і які містять інформацію семантичного чи функційного характеру (план змісту). Це може бути будь-яка велика синтаксична сполука з кількох речень, і, зокрема надфразна єдність, у якій обов'язково є певні лінгвістичні засоби формального зв'язку речень, що входять до складного синтаксичного цілого, а також елементарний лексичний компонент мовленнєвого ланцюга, такий як член речення чи скріпа, як, наприклад, мінімальний у своєму

матеріальному оформленні сурядний сполучник *і*, який також у реченні функційно маркований і змістовно значущий, оскільки, з одного боку, є одним із засобів синтаксичного зв'язку компонентів мовленнєвого ланцюга, з іншого – вказує на граматично рівноправні відношення (поєднувальні, перелічувальні) між цими компонентами (пор.: *Люблю бувати на природі завжди: і влітку, і навесні, і восени, і взимку*). Синтаксична одиниця постає там, де є граматично впорядковані послідовності слів чи окремі слова з вираженими їх функціями й певним змістом.

Проте і характер граматичного впорядкування різних мовленнєвих ланцюгів, і їх функцій, і ступінь їхньої інформативності, а отже, і лінгвістичної значущості також різні як у плані їх змісту, так і в плані вираження. Цим передусім пояснюємо потребу докладнішого опису синтаксичних одиниць і їх класифікації, потребу градувати ці одиниці за значущістю їхніх рівневих і функційних параметрів, що в підсумку уможливить формування системи синтаксичних одиниць сучасної української мови, їхньої типології з урахуванням об'єктивних характеристик і реальної сфери функціонування, а також тих вимог, яким повинна відповідати метамова синтаксису.

Оскільки окремі питання, пов'язані з формуванням системи синтаксичних одиниць, ми вже репрезентували [10, с. 89–194], то в межах цієї статті подаємо узагальнену (без докладних коментарів) схему градування цих одиниць передусім за значущістю ієрархічних відношень між ними.

На нашу думку, за цим принципом синтаксичні одиниці можна поділити на **базові, основні, похідні та периферійні (аналітичні та аналітико-пошукові)**.

Базові одиниці. Це своєрідні універсалії, що вказують на предмет синтаксису практично будь-якої мови. До них уналежнюємо **слово** як елементарний, мінімальний лексичний компонент мовленнєвого ланцюга та **конструкцію** як певну послідовність слів, що є тим чи тим мовленнєвим ланцюгом. Базові одиниці є субстанціональною базою для решти

синтаксичних одиниць.

Основні синтаксичні одиниці. Зазвичай мовознавці, аналізуючи основні синтаксичні одиниці, наповнюють їхню систему різною кількістю компонентів. У разі однокомпонентності системи йдеться лише про речення як самостійну синтаксичну одиницю [15]. Популярнішою є система із двох основних синтаксичних одиниць словосполучення й речення [1; 4; 12; 17].

Найпоширенішою потрібно визнати трикомпонентну систему, що визначає характер граматичного ладу мови й охоплює три компоненти – слово, словосполучення й речення з варіаціями назв першого компонента: мінімальна синтаксична одиниця (А. Загнітко [5, с. 13] і К. Шульжук [16, с. 9]) чи словоформа (Ю. Беляєв [3, с. 11]). Ю. Левицький наповнює трикомпонентну систему по-іншому, а саме словосполученням, реченням і складним реченням [7, с. 3]. В. Белошапкова доповнює трикомпонентну систему четвертою одиницею: слово, словосполучення, речення, складне речення [2]. Функціонує й п'ятикомпонентна система основних синтаксичних одиниць, яка відповідно охоплює слово, словоформу, словосполучення, просте й складне речення [12, с. 6–8], а в іншій інтерпретації – слово, словосполучення, речення, складне речення, текст [13, с. 6]. Наявні, крім названих, ще й інші, можливо, менш популярні типології основних синтаксичних одиниць, але на сутність проблеми це не впливає й не дає змоги її вирішити, бо для створення повної, адекватної й послідовної системи основних синтаксичних потрібно долучити критерій їхнього маркування. На нашу думку, таким критерієм є єдність п'ятьох параметрів синтаксичної одиниці: адекватність граматичному ладу української мови; функційна детермінованість; максимально можливе узагальнення в межах виконуваних функцій; співвіднесення з конкретним мовленнєвим ланцюгом, а отже, повнота й самодостатність; зв'язаність з іншими одиницями. Субстанціональною базою для корпусу основних синтаксичних одиниць є слово й конструкція. Основні синтаксичні одиниці їх конкретизують і функційно детермінують.

Основними синтаксичними одиницями в українській мові є **словоформа** як мінімальний функційний компонент мовленнєвого ланцюга; **словосполучення**, яке традиційно тлумачимо як поєднання повнозначних слів на основі підрядного зв'язку; **словоз'єднання** як поєднання будь-яких слів на основі непідрядного зв'язку; **речення**, яким є і словоформа, і словосполучення, і словоз'єднання, якщо вони виконують комунікативну функцію; **надфразна єдність**, тобто два й більше речень, пов'язаних між собою за змістом і структурою; **текст** як комунікативно значуще, формально й змістово завершене мовленнєве утворення від однієї словоформи й одного речення до будь-якої їхньої кількості, що його вживають з певною прагматичною настановою. Як видно, у цю систему введено та дефінійовано поняття *словоз'єднання*, щоб розрізнити конструкти, пов'язані підрядним і непідрядним зв'язком, які зазвичай не зовсім коректно об'єднують однією синтаксичною одиницею – словосполученням.

На нашу думку, у термінах запропонованої системи основних синтаксичних одиниць, по-перше, можна кваліфікувати будь-який мовленнєвий ланцюг чи його граматично значущий фрагмент. По-друге, її компоненти є структурним утворенням взаємопов'язаних і взаємозумовлених одиниць синтаксичного рівня мови: словоформа, словосполучення, словоз'єднання та надфразна єдність детерміновані структурно й чітко протиставлені за своїми диференційними ознаками, а речення й текст у структурному плані нічим не регламентовані й тому характеризуються їхніми категорійними параметрами.

Похідні синтаксичні одиниці. Максимальне узагальнення основних синтаксичних одиниць є об'єктивною передумовою для формування похідних, що конкретизують і розподіляють основні синтаксичні одиниці між різними підкласами відповідно до тих чи тих їхніх функційних і структурних характеристик у межах певної синтаксичної конструкції. Отже, похідні синтаксичні одиниці формуються від кожної з основних як окремої граматичної категорії внаслідок їхньої дериваційної деталізації. Наприклад, похідні синтаксичні одиниці, що характеризують

різні типи тексту в межах власне синтаксичного рівня структури мови, – це конструкти, які формально співвідносять текст із синтаксичними одиницями, що його утворюють: словоформою (*Супермаркет*) (вивіска на магазині), словосполученням (*Ремонт взуття*) (вивіска на майстерні), словоз'єднанням (*Краса і сила*) (напис на білборді), власне реченням (*Будуймо рідне місто разом!*) (напис на білборді) та послідовністю речень (*Минуло літо, настав вересень, діти йдуть до школи*). До похідних належать різнофункційні словоформи, структурні й типологічні різновиди словосполучень і словоз'єднань, типи речень за структурою, модальністю, характером предикативної основи, по-різному сформовані надфразні єдності тощо.

Периферійні (аналітичні та аналітико-пошукові) одиниці. Вони формуються внаслідок конкретизації похідних синтаксичних одиниць. Аналітичними називаємо синтаксичні утворення, побудовані на основі категорій традиційного формально-граматичного синтаксису, як-от: члени речення, типи підрядних речень, різні типи словосполучень, сформовані з урахуванням як семантичних, так і морфологічних характеристик їхніх компонентів тощо. Аналітико-пошукові синтаксичні одиниці пов'язані з оригінальними, ще не до кінця усталеними концепціями, що є альтернативними класичному синтаксису. До таких можна віднести, наприклад, тему й рему, конструктивні центри та їхні поширювачі, семантичні розряди означень і додатків, комплекс структурних схем простого й складного речень та ін.

Отже, у множині синтаксичних одиниць на основі метамови сучасного синтаксису та реального фактичного матеріалу, що може бути проаналізований у термінах цієї метамови, можна виокремити чотири підмножини: базові синтаксичні одиниці, основні, похідні та периферійні. Кожен елемент цієї системи може стати предметом окремих подальших досліджень.

Бібліографічні посилання

1. **Ахманова О. С.** Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энцикл., 1966. – 608 с.

2. **Белошапкова В. А.** Сложное предложение в современном русском языке / В. А. Белошапкова. – М. : Просвещение, 1967. – 160 с.
3. **Беляев Ю. И.** Синтаксис современного русского литературного языка / Ю. И. Беляев. – Херсон : Изд-во ХГУ, 2003. – 496 с.
4. **Ганич Д. І.** Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища шк., 1985. – 360 с.
5. **Загнітко А. П.** Теоретична граматики української мови: Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 2001. – 662 с.
6. **Кривонос А. Т.** Философия языка / А. Т. Кривонос. – М. : Азбуковник, 2012. – 788 с.
7. **Левицкий Ю. А.** Синтаксическая система языка / Ю. А. Левицкий. – Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 1983. – 88 с.
8. **Лингвистический** энциклопедический словарь / под ред. В. Н. Ярцевой. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 688 с.
9. **Никитин В. М.** Разряды обстоятельств в современном русском языке / В. М. Никитин. – Рязань : Изд-во Рязан. пед. ин-та, 1973. – 118 с.
10. **Попова І. С.** Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) / І. С. Попова. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009. – 432 с.
11. **Попова І. С.** Фундаментальні категорії синтаксису української мови у формально-граматичному та метамовному аспектах : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / І. С. Попова. – Чернівці, 2012. – 40 с.
12. **Русская** грамматика : в 2 т. – М. : Наука, – 1980. – Т. 2 : Синтаксис. – 710 с.
13. **Сиротинина О. Б.** Лекции по синтаксису русского языка / О. Б. Сиротинина. – М. : Высшая шк., 1980. – 142 с.
14. **Слинько І. І.** Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
15. **Сучасна** українська літературна мова. Синтаксис / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 516 с.
16. **Шульжук К. Ф.** Синтаксис української мови /

- К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.
17. **Українська** мова. Енциклопедія / редкол.
В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. :
Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. –
752 с.

ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТИПУ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Статтю присвячено аналізу типу мовної особистості в межах функційної лінгвістичної прагматики. Проведено багатоетапний лінгвопрагматичний експеримент з визначення типу мовної особистості й спрямування мовленнєвої поведінки на матеріалі антонімічної системи української мови. Охарактеризовано копіальну, креативну, статичну, динамічну, позитивно та негативно спрямовані мовні особистості.

Ключові слова: антонім, дихотомія, лінгвопрагматика, мовленнєва поведінка, мовна особистість, експеримент.

Статья посвящена анализу типа языковой личности в рамках функциональной лингвистической прагматики. Проведено многоэтапный лингвопрагматический эксперимент по определению типа языковой личности и направленности речевого поведения на материале антонимической системы украинского языка. Охарактеризованы копияльная, креативная, статическая, динамическая, положительно и отрицательно направленные языковые личности.

Ключевые слова: антоним, дихотомия, лингвопрагматика, речевое поведение, языковая личность, эксперимент.

This research is devoted to the key problem of the modern linguistics: study of communicative oriented units and categories of the language system, which largely depends on the speech activity of its speakers. The article is devoted to the analysis of motivation and pragmatic level of the linguistic identity in the sphere of functional pragmalinguistic. The objective of our research is to develop methods of linguistic analysis pragmatic linguistic identity and determine the type of directional speech behavior. The following types of lingual identities has been characterized: copying, static, dynamic, positively directed, negatively directed. The methodology of individual language behavior was developed based on the antonymous system of Ukrainian language. Methodology of research relies on a set of different general scientific and humanities research methods, experiment. The results of the research could be used in other linguistics subjects (etc. psycholinguistics, social linguistics, linguo-semiotics, cognitive and communicative linguistics) Perspective of further research is to improve the criteria for the description and figures portretuvannya language and speech behavior.

Key words: antonym, dichotomy, language behavior, linguistic identity, pragmalinguistic, experiment.

© Тараненко К. В., 2016

У багатьох лінгвістичних працях кінця XX – початку XXI ст. домінує думка про те, що пізнати сутність і природу мови без звернення до людини, особистості в мові неможливо. Це зумовлено посиленою увагою дослідників різних наукових парадигм до людини не лише як носія певної свідомості, що виконує певну діяльність, але і як до носія мовної свідомості. Відтепер абстрактний, ідеальний мовець поступається своїм місцем конкретному, реальному мовцеві, який здійснює свою мовленнєву діяльність щоразу в новій ситуації, у новому комунікативно-прагматичному просторі. Вияви особистості в мові та мовленні найповніше вивчають саме в межах лінгвопрагматики – одного з найдинамічніших напрямів сучасної антропоцентричної лінгвістичної науки. Ураховуючи поняття комунікативної ситуації (конкретної ситуації спілкування, що спонукає учасників до міжособистісної взаємодії), лінгвопрагматику визначають як відмінну від семантики лінгвістичну дисципліну, що вивчає значення одиниць мови з огляду на особистісне ставлення того, хто використовує та сприймає знаки мови.

Проблемам дослідження мовних знаків щодо мовної особистості автора в межах лінгвопрагматики приділяли увагу видатні лінгвісти (Н. Арутюнова [1], Ф. Бацевич [2], О. Горло [3], Ю. Караулов [4], Г. Матвєєва [6], Ю. Степанов [7], І. Сусов [8].) Їхніми зусиллями розроблена методологія лінгвопрагматичного аналізу функціонування мовних одиниць у тексті з позицій вияву мовної авторської індивідуальності. Залежно від об'єкта лінгвопрагматичного аналізу сучасні дослідники виділяють функційну (об'єктом є текст та мовні одиниці в його складі) та приховану (аналізують адресант та адресат) лінгвопрагматики. У межах української мовознавчої науки методологія функційної та прихованої лінгвопрагматик ще не пройшла повної наукової апробації на жодному з типів мовних одиниць. Утім, навіть на цьому етапі стає зрозумілою доцільність подальшого дослідження лінгвопрагматики не лише для всебічного вивчення мовних одиниць, а й для розвитку теорії мовної особистості. Тому метою нашого дослідження

є розроблення методики лінгвопрагматичного аналізу мовної особистості й визначення типу спрямування мовленнєвої поведінки.

Мовна особистість – це особистість, яка реалізує себе в комунікації, обирає та здійснює ту чи ту стратегію й тактику спілкування й використовує той чи той репертуар засобів мови. У межах функційної лінгвопрагматики мовну особистість, як таку, що добре володіє засобами мовного коду рідної мови в різних типах комунікативних ситуацій [5, с. 67], характеризують на основі функційного мотивованого цілеспрямованого вибору мовних одиниць у дискурсі.

Структуру мовної особистості формують трьома рівнями: інваріантним, когнітивним та прагматичним (за Ю. Каруаловим [4]). У цьому разі кожен із цих трьох рівнів досліджують з опертям на одиниці мови, що відповідають його специфіці. Інваріантний (вербально-семантичний, вербально-граматичний) рівень структури мовної особистості автора аналізують щодо мовних одиниць, які демонструють володіння повсякденною мовою. Це можуть бути, наприклад: морфема, слово, словоформа, словосполучення, синтаксема тощо. На цьому рівні відносно постійною частиною структури мовної особистості є комплекс збережених протягом достатньо довгого історичного часу структурних рис загальнонаціонального мовного типу, поняття якого використовують як гіпотетичну передумову наявності інваріантної частини. Ця інваріантна частина структури забезпечує взаєморозуміння носіїв різних діалектів, розуміння мовною особистістю текстів, що виходять далеко за межі часу її життя та функціонування.

Когнітивний (тезаурусний) рівень структури мовної особистості вивчають з урахуванням мовних одиниць, що репрезентують статичну й відносно стабільну індивідуальну концептуальну картину світу автора тексту як носія конкретної мови. Це такі одиниці, як денотат, сигніфікат, фрейм, афоризм, сентенція, приказка, фразеологізм, метафора. Цей рівень вивчення мовної особистості встановлює ієрархію змістів та цінностей у її картині світу, у її тезаурусі. Звичайно, наявна певна

домінанта, яку визначають національно-культурні традиції і суспільна ідеологія, уможливорює виділення для мовної особистості в загальномовній картині світу її ядерної, загальнозначущої, інваріантної частини, а також специфічної й неповторної для цієї особистості частини.

Прагматичний (мотиваційний) рівень виявляє мотиви та цілі, що зумовлюють її розвиток, поведінку, керують її текстотворенням та, як наслідок, визначають ієрархію змістів і цінностей у її мовній моделі світу. Такими одиницями є дейксис, способи аргументації, плани, тактики, комунікативні й мовні стратегії тощо.

Першим і другим рівнями дослідження мовної особистості лінгвісти опікуються давно, третій став об'єктом посиленої уваги науковців в останні десятиліття в аспекті розвитку лінгвопрагматики, психолінгвістики, теорії мовленнєвої комунікації, теорії мовленнєвих актів, когнітивної лінгвістики.

З огляду на варіативність вираження мотиваційно-прагматичного рівня структури мовної особистості виділяють поняття типу мовної особистості, який визначають як стійку структуру, що відбиває індивідуальні особливості суб'єкта, який вступив у комунікацію, і мовленнєву поведінку, що детермінує його [3, с. 118]. Виділяти типи мовних особистостей можна за безліччю ознак (від частиномовних належностей до особистісних характеристик), узагальненням особливостей вияву індивідуальної мовленнєвої поведінки. Вияв індивідуальної мовленнєвої поведінки – це позбавлений усвідомленого мотивування, автоматизований, індивідуальний, стереотипний вияв мовленнєвої діяльності й дискурсивного мислення конкретної мовної особистості. В актуалізації індивідуальних стратегій і тактик мовленнєвої поведінки виявляються індивідуальні особливості мовної особистості, що забезпечують її неповторність і формують індивідуальний тип.

Сучасний рівень розвитку лінгвістичної наукової парадигми подає широку теоретичну базу для розроблення нових перспективних підходів для дослідження мовної особистості та індивідуальної мовленнєвої поведінки. Для аналізу типів мовної

особистості організовано багатоетапний лінгвопрагматичний експеримент. Дослідження здійснено серед студентів 1–4 курсів Університету митної справи та фінансів у м. Дніпропетровську. В експерименті взяли участь 50 осіб. На першому етапі дослідження визначено ступінь розвитку вербально-семантичного рівня структури мовної особистості, тобто рівень володіння повсякденною мовою. Учасникам пропонувалися завдання, пов'язані з утворенням словоформ, добором синонімів до запропонованих лексем, введенням слів до словосполучень. Такі завдання дали змогу проаналізувати словниковий запас, комунікативні навички мовних особистостей, уміння використовувати мовні засоби для перевання своїх думок й усвідомлення закономірностей системи мови. Підсумовуючи результати дослідження вербально-семантичного рівня структури мовної особистості, зроблено висновок, що до другого етапу дослідження потраплять уже 36 студентів, оскільки 14 не змогли виконати ці завдання повністю. Це пов'язано з низьким рівнем володіння лексичними та граматичними засобами української мови, що для них не є мовою повсякденного спілкування. Ця характеристика, безумовно, є показовою для опису їхньої мовної особистості, проте подальша участь у нашому експерименті стала неможливою через те, що типологію мовних особистостей будують на варіативності мотиваційно-прагматичного рівня, ураховуючи достатній рівень розвитку вербально-семантичного й когнітивного рівнів.

На другому етапі експерименту досліджено когнітивний рівень розвитку мовних особистостей. Учасникам запропоновано завдання, пов'язані з визначенням відносної стабільності індивідуальної концептуальної картину світу мовця як носія конкретної мови. Це усні завдання із тлумачення слів та поширених фразеологізмів української мови, наведення прислів'їв та приказок до визначених й описаних ситуацій. Успішно виконали ці завдання 30 студентів.

Для аналізу мотиваційно-прагматичного рівня структури мовної особистості були обрані універсальні лексичні угруповання – антоніми, оскільки свідоме утворення

й використання антонімічної пари – це вияв творчої індивідуальності мовця, відбиття його стереотипної мовленнєвої поведінки. Саме антоніми можуть докладно репрезентувати індивідуальну манеру використання лексичних одиниць, а також особливості втілення цінностей особистості на мовному рівні. Мотиваційно-прагматичний рівень мовної особистості визначає спосіб взаємодії антонімічних відношень з іншими елементами лексичної системи та кореляцію з інтенціями особистості залежно від умов комунікації. Уживання антонімів у мові виявляє сутність відношень, оцінок, цінностей окремої мовної особистості. Антонімічна система окремого мовця може формувати мотиваційну структуру мовної особистості, оперуючи діяльнісно-комунікативними потребами, зумовленими типом комунікативної ситуації.

На третьому етапі експерименту учасники отримали кілька завдань з використанням антонімів української мови. Учасникам запропоновано список слів, до яких потрібно дібрати антонім. Зазначимо, що не кожне слово із запропонованого переліку мало лексему із протилежним значенням. Таку позицію можна було пропустити, або дописати асиметричний антонім, або нове слово загалом. Схожим завданням визначено копіальний чи креативний типи мовних особистостей. Слова, дібрані копіальною мовною особистістю, повністю відповідають словниковій моделі побудови антонімічної пари, утворені за допомогою префіксів із протилежним значенням, наприклад: *логічний* – *алогічний*, *симпатія* – *антипатія*. Креативний тип мовної особистості прагне знайти не лише словниковий антонім, а й дібрати контекстуальний, прагматичний антонім, протилежність якого виявляється лише в конкретній ситуації спілкування. Наприклад, до слова *ворог*, окрім словникового *друг*, отримано такі приклади: *соратник*, *союзник*, *напарник*, *однодумець*. Дієприкметник *утомлений* отримав такі антоніми: *бадьорий*, *енергійний*, *жвавий*. Креативні мовні особистості до слова *будити* дописали *присипляти*, *усипляти*, *колисати*, *вкладати спати*. Із 30 учасників експерименту 23 виявили риси копіальної мовної особистості, 7 – креативної.

Поданий перелік антонімічних пар став матеріалом для виконання наступного завдання. Учасникам запропоновано скласти зв'язний текст (15–20 речень) будь-якої тематики з використанням якомога більшої кількості антонімічних пар з попереднього завдання. За результатами цього етапу визначено статичний і динамічний типи особистостей, а також негативне чи позитивне спрямування мовленнєвої поведінки.

Динамічне спрямування мовленнєвої поведінки виявляється у фіксації автором рухів, процесів, зміни станів, що формально виражається перевагою дієслівних антонімів. Динамічна особистість сприймає життя як постійний рух, дію, процес, чергу подій, тому деякі з учасників вдалися навіть до прийому нанизування антонімічних дієслівних пар, щоб розширити й урізноманітнити власний твір. Статичну мовленнєву поведінку визначає перевага іменних частин мови серед антонімів над дієсловами. Динамічну мовленнєву поведінку виявляє більшість учасників – 16 осіб, статичну – 11 осіб, нейтральну за цією характеристикою – 3 особи.

Складений учасниками текст з антонімами проаналізовано також за характеристикою позитивного чи негативного спрямування мовленнєвої поведінки особистостей на матеріалі обраних для власного тексту антонімічних пар. Загалом учасники виявляють тенденцію до реалістичної оцінки подій навколишнього світу, оскільки за допомогою антонімів фокусуються на обох протилежних полюсах позначуваного явища. Утім, подекуди антонімічні пари актуалізують підкреслено негативне спрямування мовленнєвої поведінки: *Коли сусіди почали мене будити, я почувався зовсім **утомленим, кволим** та нещасним, а на їхню думку, напевно, мав бути **жвавим** та **енергійним***. Помічено, що мовні особистості з негативною мовленнєвою поведінкою не послуговуються словниковою моделлю побудови антонімічної пари, а на першу позицію висувають антонім, що позначає негативний полюс оцінки явища. Позитивну мовленнєву поведінку зреалізовано через побудову антонімічної пари за моделлю «позитивне – негативне», наприклад: *У цій компанії було **людяно, щиро**, а не*

бездушно. Отже, на цьому етапі проаналізовано загальний тон створеного учасниками тексту (позитивний, нейтральний чи негативний), а також манеру побудови антонімічних пар. Із 30 учасників 18 виявили позитивне спрямування мовленнєвої поведінки, 10 – негативне, 2 – нейтральне.

Підсумкові результати опису типів мовних особистостей на завершальній стадії проведення багатоетапного лінгвопрагматичного експерименту дали змогу описати учасників за такими дихотоміями: копіальність – креативність, динамічність – статичність, позитивне – негативне спрямування (табл. 1).

Учасники (№) / тип мовної особистості	копіальна	креативна	динамічна	статична	нейтральна	позитивна	негативна	нейтральна
Учасник 1	+		+			+		
Учасник 2	+		+			+		
Учасник 3	+		+				+	
Учасник 4	+				+	+		
Учасник 5		+	+			+		
Учасник 6	+			+			+	
Учасник 7	+				+	+		
Учасник 8	+		+					+
Учасник 9		+		+		+		
Учасник 10		+	+			+		
Учасник 11	+			+		+		
Учасник 12		+		+		+		
Учасник 13	+		+			+		
Учасник 14	+			+		+		
Учасник 15	+		+				+	
Учасник 16		+		+			+	
Учасник 17	+		+			+		
Учасник 18	+		+				+	
Учасник 19	+		+			+		

Учасник 20	+		+			+		
Учасник 21		+			+	+		
Учасник 22	+		+				+	
Учасник 23	+		+			+		
Учасник 24	+			+		+		
Учасник 25		+		+				+
Учасник 26	+		+				+	
Учасник 27	+			+		+		
Учасник 28	+			+			+	
Учасник 29	+		+				+	
Учасник 30	+			+			+	

Результати дослідження, подані в таблиці 1, уможливають визначення типу мовної особистості кожного учасника есперименту. Наприклад, мовну особистість Учасника 1 можна описати як копіальну, динамічну, позитивну; Учасника 9 як креативну, статичну, позитивну особистість тощо. Лінгвопрагматичний експеримент, створений на основі варіативності мотиваційно-прагматичного рівня структури дослідження особистості, дав змогу подати типологію мовних особистостей на основі провідних дихотомій і може вважатися дієвою методикою типології мовних особистостей та характеристики індивідуальної мовленнєвої поведінки.

Бібліографічні посилання

1. **Арутюнова Н. Д.** Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
2. **Бацевич Ф. С.** Нариси з лінгвістичної прагматики / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
3. **Горло Е. А.** Прагмалингвистический анализ письменного поэтического текста / Е. А. Горло // Основные проблемы современного языкознания : материалы всероссийской научной конференции. – Астрахань : АГУ, 2007. – С. 116–121.
4. **Караулов Ю. Н.** Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 263 с.

5. **Красных В. В.** Структура коммуникации в свете лингво-когнитивного подхода (коммуникативный акт, дискурс, текст): дисс. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 «Общее языкознание, социолингвистика, психолингвистика» – М., 1999. – 354 с.
6. **Матвеева Г. Г.** Диагностирование личностных качеств человека по его речи / Г. Г. Матвеева. – Ростов-на-Дону : ДЮИ, 1998. – 82 с.
7. **Степанов Ю. С.** В поисках прагматики (проблема субъекта) / Ю. С. Степанов // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1981. – Т. 40. – № 4. – С. 325–332.
8. **Сусов И. П.** Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – Винница : Новая книга, 2009. – 272 с.

**СКЛАДНОПІДРЯДНІ
БАГАТОКОМПОНЕНТНІ РЕЧЕННЯ
З ПРИСЛІВНИМИ ТА
ДЕТЕРМІНАНТНИМИ ЗВ'ЯЗКАМИ
В НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТАХ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

У статті розглянуто закономірності вияву підрядного зв'язку, простежено тенденції реалізації обов'язковості / необов'язковості залежного компонента та передбачуваності / непередбачуваності його синтаксичної форми в текстах нормативно-правових актів. Проаналізовано специфіку використання складнопідрядних багатокompонентних речень із прислівним та детермінантним зв'язком в офіційно-діловому стилі.

Ключові слова: офіційно-діловий стиль; предикативний компонент; прислівний та детермінантний синтаксичний зв'язки; семантико-синтаксичні відношення.

В статье рассмотрены закономерности проявления подчинительной связи, прослежены тенденции реализации обязательности / необязательности зависимого компонента и предвиденности / непредвиденности его синтаксической формы в текстах нормативно-правовых актов. Проанализирована специфика использования сложноподчиненных многокомпонентных предложений с присловной и детерминантной связью в официально-деловом стиле.

Ключевые слова: официально-деловой стиль; предикативный компонент; присловная и детерминантная синтаксическая связь; семантико-синтаксические отношения.

The article deals with the expression patterns of subordinate connection, implementation trends of obligation / optionality of dependent component and predictability / unpredictability of its syntactic form in the texts of regulatory and legal acts. It also considers the usage peculiarity of complex subordinate multi-compound sentences with adverbial and determinant connection in formal style.

Complex sentences are mostly analyzed in speech and fiction but our attention is drawn to the use of complex multi-compound syntactical constructions with subordinate relation in regulatory and legal texts.

The inquisition purpose is to reveal the specifics of using complex sentences
© **Шевченко Т. В., 2016**

with several subordinate predicative components in regulatory legal acts. The research objectives are to describe structural and semantic peculiarities of complex subordinate multi-compound constructions in legal texts which will distinguish complex subordinate sentences with predictable and unpredictable syntactic relations between main and dependent clauses and describe their functions.

In the analysis it was found that in the texts of regulatory and legal acts different types of complex syntactic formations are used. Among multi-compound complex subordinate structures in formal style the structures with a superordinate and two or more dependent clauses are implemented. The texts of regulatory and legal acts prevail constructions with subordinating predictable (adverbial) syntactic relation due to successive usage of active lexical unit valence and nouns as clue words. Unpredictable syntactical relation in formal style language is widely carried out in two-component complex subordinate sentences.

Determinant syntactic relation in a complex sentence is aimed at structural dependence of subordinate part modifying its content and outlining its implicational semantics. For multi- complex subordinate sentences the combination of adverbial and determinant syntactic connections is peculiar.

All things considered above suggest that the usage of complex subordinate multi-compound sentences with adverbial syntactic relation in the texts of regulations and legal acts allows forming an utterance briefly, compactly, clearly that facilitates its perception of the reader, meeting the basic requirements of official style in general.

Study stylistic origin of complex subordinate multi-component sentences is only the beginning of the structural and semantic properties and the function research of complex subordinate structures in pedantic styles of the contemporary Ukrainian literary language.

Key words: formal style; predicative component; adverbial and determinant connection; semantic-syntactic relations.

Проблема вивчення складних синтаксичних конструкцій в українській лінгвістиці є однією з найактуальніших. Сучасні синтаксисти по-різному визначають природу складних речень, вивчаючи їх з тієї чи тієї позиції, надаючи більшої ваги чи то структурі, чи то семантиці, чи то стилістичному використанню цієї одиниці (І. Вихованець [4], Д. Баранник [1], К. Городенська [4], С. Дорошенко [5], А. Загнітко [6], Н. Гуйванюк [10], М. Кобилянська [10], І. Попова [9], В. Русанівський [4], І. Слинько [10], К. Шульжук [12]). Складні речення аналізують здебільшого в усному мовленні та художніх творах, нашу ж увагу привертає використання складних багатокomпонентних синтаксичних конструкцій у текстах нормативно-правових актів.

Мета наукової розвідки – розкрити специфіку використання складних речень з кількома підрядними предикативними компонентами в офіційно-діловому мовленні. Завдання дослідження – описати структурні й семантичні особливості складнопідрядних багатокомпонентних речень у нормативно-правових текстах, що вможливорює розрізнення складнопідрядних речень з передбачуваним і непередбачуваним синтаксичним зв'язком між головною й підрядними частинами, описати їхні функції. Фактичний матеріал для аналізу було дібрано з таких нормативно-правових актів, як-от: Конституція України, закони України, постанови Кабінету Міністрів України, накази міністерств тощо.

У текстах нормативно-правових актів використано різні типи складних синтаксичних утворень. Серед багатокомпонентних складнопідрядних конструкцій у офіційно-діловому мовленні натрапляємо на такі побудови, у складі яких є головне речення й два або понад підрядних.

Складні речення з передбачуваним синтаксичним зв'язком, де наявність підрядної частини чітко окреслена семантикою опорного слова, переважно представлені конструкціями з послідовною підрядністю : *Власник або уповноважений ним орган зобов'язаний сприяти працівникові в одержанні документів, які підтверджують стаж його роботи, що передував влаштуванню на це підприємство* (5, с. 11). У таких реченнях, як зазначає А. Загнітко, реалізація підрядної частини зумовлена особливістю семантики опорного слова головної частини, і поза її реалізацією головна частина втрачає свою семантичну достатність і завершеність [6, с. 400].

Складнопідрядні речення із прислівними підрядними частинами зазвичай репрезентовані конструкціями з однорідною супідрядністю: *Публічна інформація – це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної*

інформації, визначених цим Законом термін (2, с. 1) – однофункційність підрядних сприяє їх кращому запам'ятовуванню, що дає змогу будувати ці структури з багатьох частин. Однак, зауважує К. Шульжук, те, що всі підрядні одного виду, служить також серйозним чинником обмеження розгортання таких конструкцій, оскільки в більшості випадків для характеристики головної частини чи якогось іншого її члена з одного боку достатньо двох-чотирьох підрядних [12, с. 53].

Серед складнопідрядних речень із прислівним зв'язком трапляються в аналізованому матеріалі й приклади багатокomпонентних утворень з різночленною супідрядністю: *На кожну посадову особу, яка підлягає атестації, складається службова характеристика, що підписується керівником відділу, управління та іншого виконавчого органу, у якому вона працює, і подається до комісії не пізніше ніж за тиждень до проведення атестації* [6, с. 3] – основною їх функцією є поширення змісту головної частини додатковими смислами. Саме складнопідрядні багатокomпонентні речення із прислівними підрядними частинами й переважають в аналізованих текстах.

Ураховуючи особливості синтаксичного зв'язку між компонентами й з'ясувавши семантику підрядних частин у складнопідрядному реченні, І. Вихованець пропонує поділити весь загал складнопідрядних речень на два типи: 1) складнопідрядні речення з прислівними підрядними частинами (з передбачуваним синтаксичним зв'язком); 2) складнопідрядні речення з детермінантними частинами (з непередбачуваним синтаксичним зв'язком) [3].

Під детермінантним треба тлумачити «такий підрядний синтаксичний зв'язок, при якому головна і залежна частини перебувають у вільному необов'язковому і непередбачуваному смисловому співвідношенні, при цьому підрядна частина стосується змісту всієї головної предикативної частини, а не окремої її частини» [6, с. 402].

Розмежують різні підтипи детермінантних речень: детермінантні зумовленості, темпоральності, порівняльні,

відповідності тощо. Найуживанішими серед проаналізованих складнопідрядних утворень є синтаксичні конструкції з детермінантними реченнями зумовленості, зокрема з підрядними умови, що пояснюється вимогами стилю. Інші підтипи детермінантних речень загалом не характерні для офіційно-ділового мовлення. Власне детермінантні речення в нормативно-правових актах зазвичай зреалізовано двокомпонентними утвореннями: *Якщо трудова книжка (вкладиш до неї) стала непридатною (обгоріла, розірвана, забруднена і т. ін.), то власник або уповноважений ним орган за останнім місцем роботи видає працівнику дублікат трудової книжки (вкладиш до неї)* (5, с. 11).

Як наголошує А. Загнітко, детермінантний синтаксичний зв'язок у складному реченні спрямований на структурне узалежнення підрядної частини, забезпечуючи модифікацію її змісту та окреслюючи цільову, допустову, причинову, умовну, допустову, наслідкову семантику [6, с. 411].

Для складнопідрядних речень з послідовною підрядністю характерним може бути поєднання прислівних та детермінантних синтаксичних зв'язків: *Інформація з обмеженим доступом має надаватися розпорядником інформації, якщо немає законних підстав для обмеження у доступі до такої інформації, які існували раніше* (2, с. 3) – від абсолютно незалежного головного речення *Інформація з обмеженим доступом має надаватися розпорядником інформації* залежить підрядне умови (детермінантний зв'язок), що підпорядковує своєю чергою підрядне означальне; характерною особливістю цих речень є те, що в них лише перша частина перебуває в детермінантному зв'язку з абсолютно незалежною у синтаксичному відношенні головною частиною, друге і наступні підрядні предикативні компоненти залежать уже не від головного, а від попереднього підрядного (прислівні зв'язки).

Поєднання прислівних і детермінантних синтаксичних зв'язків простежуємо й у конструкціях з неоднорідною супідрядністю. Як і в реченнях з послідовною підрядністю, у цих утвореннях підрядні також залежать від головного речення, однак

цей зв'язок інший. Беручи до уваги семантичні відношення між підрядними та головними частинами, засоби зв'язку між компонентами, можна стверджувати, що в аналізованому текстовому масиві найпродуктивніше використовують синтаксичні утворення, у яких одне підрядне речення тяжіє до всього змісту головного речення, а друге підрядне – пояснює певну лексему в головному: *У разі виявлення неправильного або неточного запису відомостей про роботу, переведення, а також про нагородження та заохочення тощо, виправлення виконується власником або уповноваженим ним органом, де було зроблено відповідний запис* (5, с. 4) – головне речення виправлення виконується власником або уповноваженим ним органом поєднано детермінантним зв'язком з підрядним умови *у разі виявлення неправильного або неточного запису відомостей про роботу, переведення, а також про нагородження та заохочення тощо* та прислівним зв'язком з підрядним означальним – *де було зроблено відповідний запис*; *Якщо документ містить інформацію з обмеженим доступом, для ознайомлення надається інформація, доступ до якої необмежений* (2, с. 3). Факт такої підрядності свідчить про взаємозв'язок між явищами, отже постає потреба деталізації змісту головного речення, що й зумовлює використання не простих, а розгорнутих складних синтаксичних побудов. Окремі члени головної частини аналізованого складнопідрядного речення мають різні ступені змістового завершення щодо підрядного компонента, тому підрядні частини несуть не однакове синтаксичне навантаження.

У процесі аналізу було встановлено, що в текстах нормативно-правових актів переважають конструкції з підрядним передбачуванним (прислівним) синтаксичним зв'язком, що зумовлено послідовним уживанням лексем активної валентності, іменників як опорних слів.

Непередбачуваний синтаксичний зв'язок в офіційно-діловому мовленні зазвичай реалізується у двокomпонентних складнопідрядних реченнях. Детермінантний синтаксичний зв'язок у складному реченні спрямований на структурне

узалежнення підрядної частини, модифікуючи її зміст та окреслюючи переважно умовну семантику. Для багатокomпонентних складнопідрядних речень характерним є поєднання прислівних та детермінантних синтаксичних зв'язків.

Бібліографічні посилання

1. **Баранник Д. Х.** Мова права як окремий функціональний стиль / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 2003. – № 6. – С. 8–17.
2. **Беляєва Т. В.** Особливості реалізації умовних відношень в офіційно-діловому стилі української мови / Т. В. Беляєва // Вісник Дніпропетровського ун-ту. Серія: Мовознавство. – 2005. – Вип. 11. – Т. 1. – С. 48–52.
3. **Вихованець І. Р.** Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
4. **Вихованець І. Р.** Формально-граматична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський // Семантико-синтаксична структура речення. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 6–24.
5. **Дорошенко С. І.** Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові / С. І. Дорошенко. – Харків : Вид-во Харківського ун-ту, 1980. – 150 с.
6. **Загнітко А. П.** Теоретична граматики української мови : синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
7. **Золотова Г. А.** Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1973. – 351 с.
8. **Кулик Б. М.** Курс сучасної української мови. Синтаксис : в 2 ч. / Б. М. Кулик. – К. : Рад. шк., 1961. – Ч. 2. – 286 с.
9. **Попова І. С.** Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) / І. С. Попова. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009. – 432 с.
10. **Слинько І. І.** Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.

11. **Сучасна українська мова** / за ред. О. Д. Пономарева. – К. : Либідь, 2005. – 488 с.
12. **Шульжук К. Ф.** Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 408 с.

Список джерел фактичного матеріалу

1. **Закон** України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97>.
2. **Закон** України від 13 січня 2011 року № 2939-VI «Про доступ до публічної інформації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main>.
3. **Закон** України від 17 листопада 2011 року №4061-VI «Про вибори народних депутатів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>.
4. **Конституція** України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show>.
5. **Наказ** Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціального захисту населення України від 29 липня 1993 року № 58 «Про затвердження Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0110-93>.
6. **Постанова** Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2001 року №1440 «Про затвердження Типового положення про проведення атестації посадових осіб місцевого самоврядування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1440-2001-п>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бабай Людмила Володимирівна – старший викладач кафедри мовної підготовки Харківського національного технічного університету сільського господарства імені П. Василенка.

Коло наукових інтересів: проблеми функціонування та викладання української мови.

Баракатова Неоніла Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: морфологія української мови, пареміологія.

Бобух Надія Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української та іноземних мов Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Коло наукових інтересів: лінгвостилістика української мови.

Вовк Андрій Валерійович – аспірант кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: граматики української мови.

Вознюк Геннадій Леонідович – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: практична стилістика української мови, культура мовлення, термінознавство, методика викладання української мови.

Ганжа Світлана Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: фразеологія української мови.

Голікова Наталія Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, директор Центру історії та розвитку української мови.

Коло наукових інтересів: соціолінгвістика, сучасні синтаксичні теорії.

Голубінка Надія Іванівна – старший викладач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: культура мовлення.

Гурко Олена Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: синтаксис української мови.

Доценко Марія Володимирівна – аспірант кафедри української філології і культури Донецького національного університету (м. Вінниця).

Коло наукових інтересів: лінгвокультурологія, ономастика української мови.

Жангазінова Руслана Тарасівна – викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

Коло наукових інтересів: термінознавство.

Зайцева Вікторія В'ячеславівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: лексикологія, семасіологія сучасної української мови.

Зайцева Світлана Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: стилістика української мови.

Ковальчук Микола Савелійович – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: історична граматики української мови, стилістика і культура української мови.

Колесникова Ірина Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана».

Коло наукових інтересів: професійний дискурс, лінгвокультурологія, культура мови.

Корольова Валерія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: комунікативна лінгвістика, прагмалінгвістика.

Куньч Зоряна Йосипівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: практична стилістика української мови, культура мовлення, термінознавство, методика викладання української мови, риторика, соціолінгвістика.

Левун Ніна Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: стилістика української мови.

Литвин Оксана Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: культура мовлення.

Лоцинова Інна Сергіївна – аспірант кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: лексикологія сучасної української мови.

Майборода Наталія Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: культура мовлення, лексикологія української мови.

Мамчич Інна Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: історія української літературної мови, лексикологія української мови.

Ментинська Ірина Богданівна – старший викладач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: культура мовлення, термінознавство.

Микитюк Оксана Романівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: лексикологія, соціологія, лінгвістика тексту, культура мовлення, практична стилістика української мови.

Мірошниченко Ірина Ігорівна – викладач кафедри іноземних мов Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна.

Коло наукових інтересів: мас-медійний дискурс, медіалінгвістика.

Нагорна Юлія Анатоліївна – старший викладач кафедри мовної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Коло наукових інтересів: переклад юридичної літератури.

Наконечна Галина Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: культура мовлення, термінознавство.

Попова Ірина Степанівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови, декан факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: лексикологія, ономастика, граматика сучасної української літературної мови.

Рибалка Ярослава Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: історія української мови, історична лексикологія.

Семак Людмила Анатоліївна – аспірант кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: лексикологія сучасної української мови.

Стасюк Тетяна Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри філології Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету.

Коло наукових інтересів: когнітивна лінгвістика, психо- і соціолінгвістика.

Тараненко Ксенія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри культурології та митної ідентифікації культурних цінностей Університету митної справи та фінансів.

Коло наукових інтересів: лексикологія сучасної української мови, лінгвістична прагматика.

Тимофіїва Катерина Михайлівна – викладач кафедри мовної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Коло наукових інтересів: лексикологія, стилістика української мови.

Хомінський Сергій Йосипович – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри соціальних комунікацій Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Коло наукових інтересів: проблеми функціонування засобів масової інформації в Україні.

Хрушкова Ольга Анатоліївна – викладач кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: лінгвістика тексту, неологія, психолінгвістика.

Шевченко Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: синтаксис сучасної української мови.

Шмілик Ірина Дмитрівна – викладач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: мовлення реклами, риторика.

ЗМІСТ

КУЛЬТУРА МОВИ ЯК СОЦІОЛІНГВІСТИЧНА КАТЕГОРІЯ

Корольова В. В.

Суржик у мовленні персонажів сучасної української драми.....3

Стасюк Т. В.

Мовна категоризація первинного та вторинного знання.....13

Хомінський С. Й.

Чи можна любити Україну російською мовою?.....21

КУЛЬТУРА МОВИ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Бабай Л. В.

Усне та писемне мовлення студентів-аграріїв.....30

Баракатова Н. А.

Проблема міжмовної омонімії в методиці викладання другої слов'янської мови.....38

Вознюк Г. Л., Куньч З. Й.

Удосконалення навичок культури мовлення на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) та риторики.....47

Литвин О. Г., Голубінка Н. І.

Проблеми культури мови професійного спілкування в освітньому процесі ВНЗ технічного профілю.....57

Мамчич І. П.

Тестові завдання з культури мови в сертифікаційній роботі з української мови і літератури.....66

Ментинська І. Б., Наконечна Г. В.

Унормування галузевої терміносистеми як один з аспектів культури мовлення в науковому дискурсі (на матеріалі сучасної комп'ютерної термінології).....78

Тимофіїва К. М.

Культура мови в закладах освіти.....88

КУЛЬТУРА МОВИ І СУЧАСНИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС

Бобух Н. М.

Лексичні опозиції в поетичному словнику Ганни Чубач.....95

Ганжа С. А.

Подяка як елемент етикету епістолярного тексту Лесі Українки.....104

Голікова Н. С.

Мовна норма і мовостиль П. Загребельного...112

Гурко О. В.

Значення ствердження в питальних реченнях (на матеріалі творів художньої літератури)...123

Доценко М. В.

Експресивні можливості формально ідентичних власних назв у художньому мовленні.....132

Ковальчук М. С.

Граматична метафора у прозі Ліни Костенко.....141

Лощинова І. С.

Оказіональні дієприкметники у творчості письменників Дніпропетровщини.....151

Майборода Н. Г.

Лексичні засоби мовної експресії в романі Андрія Кокотюхи «Таємне джерело».....159

Микитюк О. Р.

Правописна норма як відтворення звукових та морфологічних особливостей української мови (на прикладі твору «Дух нашої давнини» Дмитра Донцова).....169

Рибалка Я. І.

Художнє порівняння як джерело експресії в сучасній дитячій літературі.....179

Семак Л. А.

Конотативний компонент у структурі значень контекстних синонімів (на матеріалі сучасної жіночої прози).....188

КУЛЬТУРА МОВИ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Зайцева В. В.

Дещо про вторинну номінацію (на матеріалі українськомовної газети).....202

Колеснікова І. А.

Культура мови: корупція слова в рекламному бізнесі.....212

Мірошниченко І. Г.

Мовна компресія як чинник функціонування стислого тексту.....220

Хрушкова О. А.

Невербальні елементи рекламних текстів.....230

Шмілик І. Д.

Синтаксичні засоби в мовленні реклами.....242

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

Вовк А. В.

Експресивний синтаксис: з історії вивчення..254

Жангазінова Р. Т.

Системні зв'язки термінів на позначення літературних жанрів у літературознавчих працях кінця XIX – початку XX ст.....265

Зайцева С. В., Левун Н. В.

Мовні особливості української блогосфери....278

Нагорна Ю. А.

Вплив англіцизмів та американізмів на сучасну українську мову.....291

Попова І. С.

Типологія синтаксичних одиниць сучасної української мови.....300

Тараненко К. В.

Лінгвопрагматичний аналіз типу мовної особистості.....310

Шевченко Т. В.

Складнопідрядні багатокomпонентні речення з прислівниковими та детермінантними зв'язками в нормативно-правових актах української мови.....320

Відомості про авторів.....328

Наукове видання

Український смисл

ISSN 2313-4437

***Науковий збірник
за редакцією доктора філологічних наук,
професора І. С. Попової***

Українською мовою

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 19877-9677 ПР від 19.03.2013

Макет В. В. Корольова
Коректор В. В. Корольова

Підп. до друку..... . Формат.....
Ум. друк. арк. Наклад 100 прим.